ISTORIA ROMÂNILOR

ISTORIA ROMÂNILOR DIN DACIA TRAIANĂ

DE

A. D. XENOPOL

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAŞI, MEMBRU ACADEMIEI ROMÂNE.
MEMBRU TITULAR AL INSTITUTULUI DIN FRANŢA

EDIŢIA III-a, revăzută de autor
îngrijită şi ţinută la curent de

I. VLĂDESCU

CONFERENTIAR DE ISTORIA ROMÂNILOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI

*„Nu sunt vremile sub cârma omului,
ci bietul om sub vremi".*
MIRON COSTIN.

VOLUMUL X

ISTORIA ŢĂRILOR ROMÂNE DELA PACEA DE BUCUREŞTI PÂNĂ LA RĂSTURNAREA FANARIOŢILOR

1812 — 1821

EDITURA «CARTEA ROMÂNEASCĂ», BUCUREŞTI

38505. — 930.

CAPUL IX

ISTORIA ȚĂRILOR ROMÂNE DE LA PACEA DE BUCUREȘTI PÂNĂ LA RĂSTURNAREA FANARIOȚILOR
1812—1821

I

ISTORIA ȚĂRILOR ROMÂNE

DE LA 1812—1821 [1]

1. DOMNIILE LUI IOAN CARAGEA ŞI SCARLAT CALIMAH

După încheierea păcei din 1812 şi reintrarea ştirbitelor ţări române aub stăpânirea Porţei dânsa rândueşte la domnie în ele pe Ioan Caragea în Muntenia şi pe Scarlat Calimah în Moldova.

Ioan Caragea în Muntenia, 1812—1819. Familia Caragea erà de origine fanariotă ca mai toate acele ce domniau în ţările române. Ea aveà însă ramificări atât în Constantinopole cât şi în Muntenia, unde nişte vlăstare ale ei se aşezase încă de pe timpul lui Matei Basarab. Am văzut anume cum agenţii cei mai destoinici de intrigă ai lui Vasile Lupu contra duşmanului său domnul Munteniei, erau în Muntenia chiar, fraţii Costea, Pavalache şi Apostolache Caragea [2]. Pe la 1715 întâlnim pe un postelnic, Caragea, trimis de domnul Munteniei de atunci, Ştefan Cantacuzino, în Crimeea, spre a iscodi planurile hanului tătărăsc contra lui pe cât şi contra împăratului german [3].

Partea familiei rămasă în Constantinopole, se aruncă după obiceiul Fanarioţilor, în intrigi şi daraveri diplomatice, intrând mai întâi în postul nu prea însemnat de dragoman al ambasadei olandeze, în care aflăm pe un Caragea murind în 1710, şi lăsând mai mulţi copii din care unul ce erà şi doctor în medicină, aduce mai multe slujbe rezidentului german Dir-

MUNTENIA	MOLDOVA
[1] Ioan Caragea, 1812—1818	Scarlat Calimah, 1812—1819
Alexandru Suţu 1818—1821	Mihail Suţu 1819—1821.

[2] G. Căpitanul *in Mag. ist.* I, p. 297 Vol. IV al acestei istorii, p. 18.

[3] Lettera in cifra scritta da Nicolo Porta al Conte di Stainville, Bucureşti, 22 Dech. 1715 in Hurm. *Frg.* IV, p. 87.

ling[4]. In 1741 întâlnim pe un Caragea, poate pe doctorul, tot în însuşire de prim dragoman al ambasadei olandeze[5]. In curând însă trec membrii familiei Caragea, din dragomanatul ambasadorului olandez în acel al Porţei otomane, şi în 1765 întâlnim pe un Caragea ce moare în această însuşire în Constantinopole, de epidemia ciumei ce bântuì în acel an capitala înpărăţiei otomane. Ambasadorul austriac cu care el erà foarte legat, deplânge mult pierderea lui, de oarece el posedând încrederea sultanului, puteà sluji mult politicei germane. In locul celui răpit de ciumă, sultanul rândueşte de dragoman pe tatăl lui, în cât tot un Caragea ocupă postul important de prim dragoman al Porţei otomane[6]. Pe la 1782 găsim iar un Caragea, al cărui nume de botez este de astă dată cunoscut Neculai, în postul de dragoman al Porţei, însă nu mai mult ca prietin al Austriei ci din potrivă duşman al acestei puteri, şi plecat mai curând spre Prusia şi Rusia. Acest Neculai Caragea este rânduit cum am văzut din postul de dragoman în acela ce-i urma de obiceiu ca mulţămită, de domn al uneia din ţările române şi anume în Muntenia. unde domneşte dela 1782—1783[7].

Acest Neculai Caragea avù trei fii; pe Iancu, Costachi şi Stefanachi. Iancu sau Ioan Caragea este acel rânduit în domnie în 1812; prin urmare el aparţine ramurii greceşti a acestei familii, şi nu odraslelor ei romanizate, venite în Muntenia încă de pe la jumătatea veacului al XVII-le. Acest Iancu Caragea erà întâi devotat lui Constantin Ipsilanti; ruinat însă de el, devine duşmanul său cel mai înverşunat, şi intrigă împreună cu fraţii săi şi cu Ecaterina fata lui Scanavi contra Ruşilor, Moruzeştilor şi lui Ipsilanti, când fù să se reînoiască tratatul de alianţă între Ruşi şi Poartă în 1805[8]. Ioan Caragea ajunge mai târziu a fi numit dragoman[9] şi din această dregătorie trece precum erà obiceiul în acea de domn al unei ţări române.

S'ar părea deci că Ioan Caragea, ar fi fost devotat intereselor franceze, în care caz nu am prea înţelege cum de Ruşii, atot puternici după retragerea lui Napoleon din Moscova, putuse consimţi la întronarea unui domn neplăcut intereselor

[4] Mai multe rapoarte a le lui *Dirling* din anul 1720, rezumate în Hurm., *Frg.* IV, p. 236—237.

[5] Consiliul de războiu c. Penkler amb germ. din Constantinopole, 2 Noem. 1741, Hurm., *Frg.*, V, p. 103. Vezi şi o scrisoare c. Penkler din 23 April 1745, *ibidem*, p. 119.

[6] Raportul lui Penkler din 1 Oct. 1765, *ibidem* p 232.n

[7] Vezi vol. IX p. 185.

[8] Ruffin c. Talleyrand, 21 Iun'e 1805, Hurm., *Doc.*, *Supl.*, II, p. 312, şi vol. IX p. 268.

[9] Andréossy c. ducele de Bassano, 9 Sept., 1812, *ibidem*, p. 731.

lor. Rușii însă cunoșteau aluatul cel mlădios din care erà plămădită firea fanariotă. Ei știeau că se dau totdeauna în partea celui mai tare, și că plecarea lor cătră cutare sau cutare putere nu este rezultatul principiilor sau a simpatiilor, ci numai a unui calcul interesat. De aceea vom și cunoaște pe Ioan Caragea, acel ce intrigase în Constantinopole contra Rusiei și în interesul Franției, ca dușmanul cel mai inverșunat și mai nepoliticos chiar al poporului francez.

Ion Caragea, Domnul Munteniei, 1812—1818
Stampă. Colecția Academiei Române

Numirea lui Caragea fu datorită însă mai ales lui Halat Effendi care primi dela domn mulțămita uriașă de 8000 de pungi sau 4,000,000 de lei, Așa cel puțin îl bănuiau colegii săi, ministrii sultanului și acesta însuș aflând că singur se înfruptase cu atâta dărnicie din banii muntenești, Halat perdu toată înrâurirea ce o aveà la padișah și căzù în disgrație [10]. Iată

[10] Andréossy c. ducele d' Bassano, 4 Ian. 1813, *ibidem*, p. 739

deci cum se respecta condiţia tratatului din 1802 înoită prin acel de Bucureşti, de a nu se cere nici o plată pentru numirea domnilor. Obiceiul erà prea înrădăcinat ca să poată a fi smuls prin condiţii înşirate pe hârtie. Erà peste putinţă de a impedeca favorurile; şi tot atât de peste putinţă erà de a înlătura răsplătirea lor. Atâta numai că acuma făcându-se în secret, şi nu la lumina zilei ca în fericitele vremi a le vechimei, se dădea putinţa numai celui mai influent a se folosi de ele.

Când Caragea vine în Bucureşti în 24 Decemvrie 1812 [11], el găseşte aice răspândite veştile cele mai favorabile despre înaintarea armatelor ruseşti asupra lui Napoleon. Ledoulx consulul francez din Bucureşti scrie lui Otto de Marloy ambasadorul francez la Viena, că „au aflat oraşul Bucureşti plin de buletine ruseşti, care ar conţinea în fiece rând cele mai riridicule absurdităţi. Consulul de Rusia deprins, de mult timp a înşela pe Greci şi pe Valahi, îi ameţeşte în toate zilele prin tot feliul de minciuni şi au parvenit a face pe încunjurimea domnului să creadă că amiralul Tschitschakoff ar fi la Varşovia, iar generalul Kutuzoff la Königsberg" [12]. Consulul rusesc aveà interes a spori cât mai mult vaza împărăţiei sale spre a puteà apăsa asupra domnului, şi a'l sili la plata unei rămăşiţi de datorii a ţărei Munteneşti, către amiralul Tschitschakoff în sumă de 2,000,000 de lei, şi din care dacă o scotea, consulul erà să se împărtăşască cu o bună parte [13].

Totuşi până la 1814 când se restabilesc Burbonii pe tronul Franţiei, Caragea păstrează un soiu de neutralitate, care se clătinà când în spre Franţa când în spre Rusia, după schimbătoarele veşti ale izbânzilor războinice [14], şi atât principele cât şi boierii săi aveau aceeaşi consideraţie atât pentru consulul francez cât şi pentru acel austriac sau rusesc. Dela întronarea însă a lui Ludovic al XVIII-le, Caragea ştiind că restabilirea acestuia în tronul Franţei, erà în mare parte datorită Rusiei, care singură erà de atunci înainte să determine şi soarta domnilor din ţările române, ştiind pe de altă parte plăcerea ce ar pricinui-o curţei din Petersburg, dacă ar lovi şi deconsidera naţiunea franceză, îşi schimbă de odată purtarea sa faţă cu supuşii acestei puteri, jertfind interesele lor, tăgăduindu-le dreptatea şi tratându-i în deobşte cu cel mai mare despreţ. In sfârşit se insultă, nu ştim în ce mod pe însuş consulul francez, care ra-

---

[11] Barbier însărcinatul de afaceri al consulatului francez din Bucureşti. c. Otto, 26 Dec. 1812, *ibid m*, p. 700.

[12] Ledoulx c. Otto, 20 Ian. 1813, *ibidem*. p. 703.

[13] Ledoulx c. Otto, 8 Fevr. 1813, *ibidem*, p. 704.

[14] Amărunţimi în Ureche, *Din domnia lui Ioan Caragea*, în *An. Ac. Rom.* II, tom. XXII, 1910, p. 180 (40).

portează această gravă împrejurare ambasadorului din Constantinopol, iar acesta îi ordonă să protesteze şi să părăsască capitala Munteniei [15].

Dacă însă domnul Munteniei se îndepărtă de Franța acăreia greutate scădea pe zi ce merge în cumpăna politică a Europei, el se apropia din protivă de puterile acele ce începeau a juca un rol din ce în ce mai precumpenitor şi mai ales de Austria, care alegându-şi partea mijlocitoare a păcei europene, puteà să devină cu deosebire un sprijin pentru domnul Caragea. El cere dela principele de Metternich, atot puternicul ministru dela curtea Vienei să-i recomande un personagiu politic care să'l țină în curent despre mersul politicei europene. Ministrul

Pecetea Munteniei în timpul lui Ion Caragea
Stampă. Colecția Academiei Române

austriac se grăbeşte a răspunde la această cerere, dându-i pe D-l de Gentz care devine corespondentul titular al lui Caragea asupra politicei generale a Europei. In tot decursul domniei lui Caragea el primeşte regulat corespondențile lui de Gentz care'l țineau în curent cu întrebările cele mai delicate a le diplomației. Metternich şi Gentz considerau pe Caragea ca devotat Porței otomane şi'l puneau mai ales în cunoştință despre toate mişcările pe care Rusia le țintea asupra Porței otomane.

[15] Ledoulx c. principele de Benevent ministrul af. străine, 28 Iunie 1814. *Ibidem*, p. 751. Andréossy c. Talleyrand, 13 Sept. 1814, *ibidem*, p. 753. Nici Ureche în voluminoasa sa expunere a domniei lui Caragea nu cunoaşte motivul insultelor, *l. c.*

Caragea deşì căutase a se pune bine cu Ruşii maltratând pe Franceji, totuşi îşi baza domnia lui mai cu samă pe existenţa Porţei otomane, aşa precum toţi Grecii care puseră interesul politic deasupra acelui înjosit momentan al răsplăţilor băneşti nu putuse niciodată privì cu mulţămire ca Rusia să devină stăpâna ţărilor române, ceeace ar fi însămnat tot atâta ca şi sfârşitul în ele a stăpânirei fanariote.

In aceste timpuri însă de mare vălmăşag pentru Europa apusană, pricinuită prin răsturnarea lui Napoleon şi reîntrarea Europei în matca ei din revărsarea în care fusese cuprinsă până atunci, Turcia este aproape ca şi uitată de dipolmaţia europeană. In zadar Poarta pune pe Caragea să stăruiască la d. de Gentz ca să facă pe principele de Metternich a aduce în congresul de Viena chestiunea retrocedărei Basarabiei către Poartă. De Gentz răspunde lui Caragea că „principele de Metternich este pe deplin convins că orice încercare de a face pe Rusia a înapoì Porţei teritoriul pe care dânsa i l'a zmult în ultimul răsboiu ar fi astăzi fără scop şi ţintă" [16].

In privirea lăuntrică începutul domniei e însoţit de o ciumă cumplită rămasă vestită sub numele de *ciuma lui Caragea*, care făceà cum spunea cronicarul „bucuria cioclilor ce numai eşiau de prin pivniţi" [17]. Apoi în 1815 Muntenia are de suferit nişte prădăciuni care păreau că reînoesc timpurile lui Pasvan-Oglu, din partea Turcilor din cetatea Ostrovului, care revoltându-se contra Porţei otomane, incurg în Muntenia şi pradă cu mare vijălie judeţele Mehedinţii şi Gorjul. Turcii temându-se ca Ruşii să nu regăsască iarăşi în asemenea prădăciuni un motiv de intervenire, trimit un paşă în Bucureşti cu oştire, care după obiceiul acelui timp şi mai ales al Turcilor, pradă ţara tot atât de rău ca şi acei de acăror jăfuiri vroiau să o apere [18]. In afară însă de aceste nenorociri căzute din afară, Caragea însuşi este un domn lacom care urcă foarte mult dările asupra locuitorilor, şi anume chiar din anii cei doi dintâi ai domniei lui, când ţara cu toate aceste erà scutită de tribut către Poartă, după tratatul încheiat cu Rusia. Anume dela 12 lei la două luni (deci de 6 ori pe an) ce se luau de fiecare *lude* sau *modă*, pe vremile lui Constantin Ipsilanti în 1804, în 1815 şi 1816 sub Ioan Caragea găsim dările urcate la aproape îndoit, 22 de lei de ludă sau modă. E drept că această sporire erà motivată prin scăderea spăimântătoare a numărului birnicilor care din 40.620 de lude se redusese pe timpul lui Caragea

[16] De Gentz c. Caragea, Viena 7 Noemv. 1814 în *Dépêches inédites du Chevalier de Gentz aux hospodars de Valachie*, 1813—1828, Paris, 1876, p. 120.

[17] Asupra grozăviilor ei vezi descrierea minunată făcută de *Ioan Ghica* în *Scrisori către Vasile Alexandri*, Bucureşti, 1884, p. 24 şi urm.

[18] Dionisie Eclesiarcul în *Papiu*, II, p. 233.

numai la 18.000[19], împuținarea pricinuită prin jaful cel fenomenal căruia țara fusese expusă pe timpul Rușilor. Țara fiind astfeliu spărcuită și sărăcită, domnul este nevoit să întâmpine neapăratele ei nevoi prin împrumuturi, pe care le contractează dela Greci îmbogățiți tot în țările române, și anume împrumută 420,000 de lei dela chir Gheorghe Sekelarie la care se adaog procentele pe timp de 8 luni, în sumă de 37,800 de lei adecă aproape câte 12% pe an și *agiul* de 5% în sumă de 20,000 de lei; apoi alți 223,650 de lei dela biv vel vistierul Ioan Mosh[20]. Domnul este nevoit să dee în veniturile țărei două din dările sale, dijmăritul și vinăriciul; spre a nu pierde însă suma reprezintată prin ele, o trece în datoriile vistieriei către cămara domnească[21]. Zilot Românul spune deci „că acest domn în al doile an se desbrăcă de vicleana și lingușitoarea piele a vulpei și se imbracă cu fiorelnicul și fricosul (infricoșatul) cojoc lupesc și începù pe față a hrăpi și jăfui țara în feliurite chipuri, încă și sidosia, adecă iertarea dajdiei de către Poartă la încheierea păcei cu Rusia, o călcă și scoase dăjdii în țară mai înainte de vreme"[22]. Pentru a face pe boieri să tacă, urma mai departe sistemul introdus tot mai întins de Fanarioți, de a-i scuti de cele mai multe dări și de a revărsa pe aceste tot mai mult asupra poporului de jos. Fiind a se răspunde Rușilor încă un rest de datorie din vremile ocupației, în sumă de 1.508.150 de lei, boierii propuseră domnului prin o anafora că „fiind o datorie obștească, am chibzuit să se cisluiască cu dreaptă cumpenire pe *toate stările* țărei, adecă mănăstiri, neamuri, postelnicei, mazili, ruptași, cumpaniști, negustori scutnici, poslușnici, bresle slujitorești și birnici cum și preoți". Pe toate le înșiră *afară de boieri*, care și ei nu erau decât o stare a țărei, una din breslele privilegiate. O nedreptate de acelaș fel se face prin propunerea unei dări asupra țării întregi, dar menită a sluji la repararea podurilor capitalei.

---

[19] Anaforaua p. dăjdii, 1804 Oct. 30. *Condica de hrisoave ale lui C. Ipsilanti* în Papiu. *Tesaur*, II, p. 328; cf. alta a lui Caragea din 20 Mai 1814, *Ibidem*, p. 369. Cărți slobode p. așezământul din 1 Aug. 1814, *ibidem*, p. 369 *Lude* sau *modă* (Lude in slav.= om), la început însemna pe contribuabil. Mai târziu aplicat la o asociație de 4 familii p. a răspunde o dare. Vezi Wilkinson, *Tableau historique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1821, p. 55. In Moldova cuvântul lude însamnă om străin scutit de contribuție, scutelnic. *Uricariul*, VII, p. 72. VIII, p. 142, XI, p. 268 și XIV, p. 181. In Moldova asociația numită lude în Muntenia, se numea *cruce*. *Uricarul* IV, p. 26.

[20] Obștesc zapis de împrumutare dela chir Gheorghe Sekelarie, 1815, Noemvrie 19. Obștesc zapis de împrumutare dela dumnealui vistierul Ioan Mosh, 1805 Decemv. 5. Papiu, II, p. 391 și 394. Agiul, termin ce se află în acel timp este înțeles în sensul „de paguba ce zice că are să cerce cu trasul poliților din alte piețe". *Ibidem*, p 393.

[21] Anaforaua pentru vinăriciu și dijmărit, 1813 Iulie 4, și socoteala de banii ce țara e datoare, 1816 Mai 10, *ibidem*, p. 305 și 399.

[22] Zilot Românul, p. 108.

Baronul de Strogonoff ambasadorul rusesc din Constantinopole opreşte ridicarea acestei dări ca una ce ar trebui a fi luată numai dela proprietarii şi chiriaşii imobilelor din Bucureşti [23].

Jafurile domnului ajunseră însă în curând la urechile Porţei prin următoarea împrejurare. Caragea înlocui pe Brancovanu vistiernicul numai după 6 luni de slujbă, cu Filipescu, care îi stătu timp de mai mulţi ani în ajutor la despoierea ţărei. Filipescu era şi un jăcaş de frunte, cumpărând dregătoria vistieriei dela domn cu mai multe sute de pungi de bani şi apoi vânzând la rândul său boieriile celor ce dădeau mai mult. Fiind însă că se întrodusese obiceiul abuziv imitat dela mucaremeaua turcească ca să nu stee boierii mai mult de un an în slujbă, apoi cumpărarea dregătoriilor ajunse un adevărat mezat, în care cel ce dădea mai mult şi deci fura mai puternic, era în totdeauna preferat. Se vede că dela o vreme prietenia între domn şi vistiernic se strică, precum s'întâmplă mai totdeauna când prefăcuta prietenie ascunde o tovărăşie de interese, şi Filipescu care cunoştea toate manoperile domnului spre a-şi chivernisi punga, începu să'l pârască la Poartă. Caragea simţind de aceste lucruri, surguneşte pe Filipescu la moşia lui, Bucovul, unde pune să'l otrăvească. Jafurile lui Caragea şi a dregătorilor şi boierilor lui aduseră o răscoală a unor cete de panduri din Mehedinţi şi Jiul de sus, care răscoală îmbinându-se cu prădăciunile Turcilor devine foarte primejdioasă. Era unul din...... revoluţiei lui Tudor Vladimirescu [24].

In zadar căută Caragea a'şi face faţă către Turci de domn bun şi oblăduitor neinteresat, ordonând ca să se înlăture dela 1817 înainte carăle de sare şi untul ce se cerea pentru cămara domnească. In zadar chiar păgubeşte el visteria într'un chip nesocotit, iertând într'un an mai mult de jumătate din birul ţărei, când am văzut pe de altă parte că era nevoit a se împrumuta pentru a'şi întâmpina cheltuelile [25].

Caragea nu era doar rău văzut de Poartă din pricina jafurilor sale, ci din alt motiv pe care nu'l putea acoperi cu prefăcutele sale dărnicii. Poarta fiind îndatorită prin tratatul cu Ruşii a mănţinea pe domni în scaun timp de 7 ani, ea vroia să zădărnicească atare condiţie, prin retragerea voluntară a domnului după 3 ani. lucru pe care Caragea îl promisese. Caragea însă la sfârşitul celor 3 ani, refuză de a părăsi domnia,

---

[23] Anaforaua dumnealor veliţilor boieri pentru plata proviantului, 1814, Mai în 28. *Condica lui Caragea* in Papiu, II, p. 368. Asupra jafurilor lui Caragea vezi şi Ioan Ghica, *Scrisori c tră Vasile Alexandri*, 1884, p. 32. Darea p. poduri în Miltitz c. rege, 25 Apr. 1818 N. Iorga *Acte şi Frg.*, II, p. 512.

[24] Zilot Românul, p. 110—111. Revoluţia pandurilor în Ureche, *l. c.* (Nota 14 bis) p. 195 (55).

[25] Anaforaua dumnealor vestiţilor boieri pentru scăzământul dăjdiilor, 1817. Ian. 5, *Condica lui Caragea*, in Papiu II, p. 357.

ceeace indispune pe Turci în contra lui în chipul cel mai deplin. Către acest motiv de adâncă nemulțămire a Porței cu purtarea lui Caragea, adăogându-se pretextul dorit al unei ocârmuiri jăfuitoare, înțălegem la ce pericol se expunea Caragea față cu firea pornită a Turcilor. Chipul sângerând al lui Ghica și Mavrogheni începu a-i turbura neliniștita conștiință și în curând teama de a suferi o pedeapsă, pe care până la un punt o meritase prin purtarea lui, dobândi în mintea-i o putere atât de mare încât îl împinse să fugă din scaun. El se duse într'o țară mai neutră și mai indiferentă față cu pasiunile orientale, în Italia, unde trăi o viață plăcută cu ajutorul bogatelor comori stoarse din sudorile Muntenilor. In o frumoasă metaforă este îmbrăcată această fugă a lui, de Zilot Românul. El zice: „în ce chip când se apropie de ziuă încep a cânta cucoșii și jigăniile temându-se să nu le apuce lumina zilei prin locuri primejdioase pentru dânsele, fug de se ascund în viziunii, într'acest chip și Caragea petrecând ca în întunerecul nopței în cei cinci ani trecuți ai domniei lui, slobodă hiară nesățioasă, hrăpind din țară și fățiș și curmeziș și dosiș întru al șeselea începând a se lumina de ziuă, adecă a se descoperi a le lui fapte toate, se temu nu atât de mazilie, fiind că sorocul de 7 ani ai domniei după trataturi se împlinia, cât de capul lui, căci simțise că Poarta are socoteală a'l pierde, își chivernisi scăparea vieței prin fuga din scaun la alte curți străine cu toată familia. Părăsirea tronului de Caragea și retragerea lui în Austria fu privită de Turci ca un delict invederat care motivà deci, chiar după textul tratatelor, destituirea și înlocuirea lui. Baronul de Strogonoff întâmpină însă că delictul *invederat* nu poate rezulta decât din o cercetare, căci el crede că fuga lui Caragea fusese datorită intrigilor lăuntrice și că în orce caz până la împlinirea terminului de 7 ani nu se poate numi alt domnitor, ci trebue ca ocârmuirea să fie condusă de un Caimacam. La sfârșit și Rusia consimte la numirea lui Alexandru Suțu cu condiția ca anii care mai lipseau lui Caragea să se adaoge la anii ce trebuia să-i aibă Suțu, de unde se vede cu câtă stăruință țineau Rușii la respectarea tratatului care le asigura amestecul în principate. [26]

Mai contribue la fuga lui Caragea și amestecul său în mișcările eteriei grecești care se desvoltau tot mai mult și care adăugeau încă în falșa poziție în care el se afla față cu Turcii [2].

---

[26] Zilot Românul, p. 111. Mai multe rapoarte ale lui von Miltitz c. rege în N. Iorga, *Acte și Frag.*, II, p. 525—536.

[27] Introducerea la *Dépèches inedites du chevalier de Gentz*, p. VII, nota: „ne voulant pas manqu r à sa pa ole et redoutant non moins d'encourir la disgrâce du sultan que de se compromettre vis-à-avis de la Rusie *et de l'Hétairie*, prit le parti de se soustraire par la fuite aux conséquences de cette complication. Il se réfugia en Italie où il passa le reste de ses jours".

Scarlat Calimah în Moldova, 1812—1819. — In acelaş timp cu rânduirea lui Caragea în Muntenia, se face şi acea a lui Calimah în Moldova, care numit în 9 Sept. în Constantinopole, intră în Iaşi abia prin postul Crăciunului în 1812[28]. Poarta ceruse dela Calimah ca să aibă o purtare cu deosebire blândă faţă cu toţi locuitorii Moldovei şi mai ales cu boierii spre a-i împăca despre cedarea Basarabiei către Ruşi, şi a-i împiedeca de a se haini la dânşii.

Rusia anume în timpul ocupaţiei principatelor făcuse pe un număr însămnat de locuitori, cu deosebire din Moldova, să se pună sub protecţia rusască, şi consulii ruseşti se folosise de împrejurare, spre a face averi însămnate din neguţitoria acestei protecţii. Aşa consulul din Bucureşti adunase o avere de vr'o 300.000 de lei. De îndată ce ţările române reintrară sub oblăduirea turcească, Poarta luă măsuri energice pentru a desfiinţa atare încălcare a rivalei sale, ordonând sechestrul asupra averei tuturor supuşilor săi care adoptaseră protecţia rusască. Asemene măsură readuse o sumă de oameni la prima lor stare, de raiele otomane[29].

Se răspândise vestea între boierii acei ce trecuse pe timpul Ruşilor în partea lor, că i-ar aştepta soarta Moruzeştilor, şi că domnul Calimah aducea cu el firmanul pentru a lor descăpăţinare. Cei mai mulţi se desţărară, parte din ei prefăcându-se a călători prin Europa apusană, parte căutând pe faţă o scăpare în Rusia. Calimah trebui să-şi dee mari silinţi spre a împiedeca sporirea emigrărei, şi numai prin o purtare foarte blândă în tot decursul domniei lui, izbuti a mai linişti spăimântatele spirite[30].

Calimah avea însă de luptat cu greutăţile ivite din executarea tratatului de Bucureşti. Art. 7 prevedea ca locuitorii din părţile cedate să aibă voie a se retrage în Turcia până în termenul de 18 luni, desfăcându-se însă de proprietăţile lor. Boierii care nu puteau să-şi înstrăineze în pagubă moşiile, preferară „să se despartă fii de părinţi, fraţi şi alte rudenii, trecând unii la acele de peste Prut moşii, iar alţii rămânând dincoace[31]. Ţăranii, din potriva, care nu aveau nimic de pierdut,

---

[28] Drăghici, II, p. 92. El fusese numit în Constantinopole pe la 4 Septemvrie acest an. Andréossy c. ducele de Bassano 9 Sept. 1812. Hurm. *Doc. Supl.* II, p. 731.

[29] Fornetty c. Otto, 1812; Andréossy c. ducele de Bassano 4 Ianuarie 1813; Andréossy c. af. străine 27 Fevr. 1813, *ibidem*, p. 701, 739 şi 743.

[30] Drăghici, II, p. 93.

[31] Anaforaua asupra poruncei pentru moşiile de peste Prut ca să se desfacă, 1815 Noemvrie 5, *Uricarul*, IV, p. 192. Comp. Andréossy c. ducele de Bassano 23 Iulie 1813. Hurm. *Doc. Supl.*, II, p. 749: „il est a présumer que les boyards seront forcés de passer de l'autre coté pour prévenir leur ruine et la Russie profitera de ce surcroit de population".

temându-se de ocârmuirea rusască, după ceeace se arătase în cursul ocupațiunei Moldovei din 1812, vroiau să se strămute în partea rămasă sub Turci. Rușii pentru a împiedeca atare emigrare, închid granița Prutului sub pretext de ciumă, dărămând însuș podurile de peste râu și lăsând'o închisă chiar și după încetarea molimei. Mai multe părți din Moldova și cu deosebire Iașii, care'și trăgeau mai înainte mijloacele de existență din partea cedată, erau aproape să fie expuse foametei prin închiderea comunicației, și numai prin stăruinți energice izbuti Calimah a dobândi învoirea introducerei proviziunilor trebuitoare [32]. Mijlocul întrebuințat fu acel al lui Caragea din Muntenia, răua trătare a Francejilor [33].

Domnia lui Calimah nu samănă cu acea a lui Caragea în privirea ocârmuirei interne. Pe cât cealaltă s'au arătat jăcașă și păgubitoare intereselor obștei, pe atât de îngrijitoare se vede a fi fost acea a lui Calimah. Pe când l'am văzut pe Caragea încasând banii tributului, de și acesta fusese râdicat pentru doi ani de pe țară prin pacea din 1812, Calimah respectă această scutire și iartă locuitorilor birul cât timp ținu „asidosia". Numai pentru întâmpinarea plăței lefilor dregătorilor se ieu câte 15 parale la leu, în folosul casei răsurilor după analogia birului ce'l plăteau locuitorii mai înainte. Cu acest prilej se arată și în Moldova tendința însămnată în Muntenia, de a se scuti tot mai mult de dări clasa boierească. Făcându-se socoteala venitului casei răsurilor eșă 531.537 de lei, iar cheltuelele de întâmpinat 810.000 de lei. Golul de umplut în sumă de 278.463 de lei, se hotărește a se ridica sub numele de lipsa casei răsurilor dela *toată țara*, ca una ce era datoare a plăti lefile slujbașilor ce se osteneau în interesul tuturor. Când veni însă la enumerarea stărilor țărei care trebuia să contribuie la umplerea acelui gol, se înșiră: mazilii, ruptașii și ruptele vistieriei, jidovii, hrisovoliții și neguțitorii, *iar boierii nu*, care cu toate aceste dispuneau pe socoteala altora asemene orânduiri [34]. Numai la atâta se învoesc boierii a contribui cu suma de 10.000 de lei pentru cheltuiala lazareturilor spre apărarea de ciumă în 1815. Și încă această contribuție este orânduită pe cinurile boierești dela agă în jos, asupra spătarilor, banilor, comișilor căminarilor, paharnicilor, sărdarilor, stolnicilor, medelnicerilor,

[32] Mai multe rapoarte ale lui Fornetty c. Otto din Dec. 1812, 3 Ian., 22 Fevr. și 9 April 1813, *ibidem*, p. 701, 702, 706 și 708. In acest de pe urmă cetim: „la communication du Pruth a entièrement cessé pour empêcher l'émigration des paysans qui ne veulent point vivre sous la domination de la Russie. Dejà quelques familles avaient réussi à passer de ce coté. En conséquence tous les ponts sur le Pruth ont été levés".

[33] Fornetty c. Otto, 23 April 1813, Ledoulx c. principele de Benevent 28 Iunie 1814, *ibidem*, II, p. 708 și 751.

[34] Anafora din 1812 Iunie 24, Uricarul, III, p. 118.

clucerilor, sulgerilor, pitarilor, jitnicerilor, şatrarilor şi pe jumătate din suma impusă acestora asupra jupâneselor văduve a unor astfeliu de boieri, fiind deci scutiţi chiar şi de această dare, boierii cei mari precum logofeţii, vornicii, postelnicii, hatmanii şi vistiernicii[35]. Dările în deobşte erau însă în destul de uşoare, chiar dacă luăm în considerare uriaşa zdruncinare ce trebui să se facă în economia finanţelor Moldovei, prin pierderea a jumătate de ţară. Suma totală a dărilor ei, în afară de acele ale domnului, se urca numai la suma de 1.260.000 de lei, pe când ale Munteniei se urcau la 5.230.000, fără îndoială cu mult mai mari în proporţie decât întinderea relativă a Munteniei faţa cu Moldova, de 2 ori, nu de 4 ori mai mică decât dânsa. Calimah mai încearcă o reformă în interesul fiscului, dat care ese tot în favoarea boierilor. Anume domnul dispune ca scultelnici să nu mai fie de loc scutiţi de dări precum erau mai înainte, când nu plăteau, când nu plăteau decât două sferturi pe an, ci să fie daţi la bir cu ţara, rămânând ca boierii ce-i posedase să primească o despăgubire în bani din visterie, pentru fiecare scutelnic câte 2 lei pe lună, din care boierul să răspundă birul scutelnicilor. Boierii însă tot-deauna iscoditori când era vorba de a-şi ocroti interesele lor, aduseră la lumină alt aşezământ, acel al *posluşnicilor* care înlocuiau pe desfiinţaţii scutelnici.

O singură dare deşteptă protestări din partea consulului rusesc, anume aceea de 1.250,000 de lei trebuitoare pentru acoperirea rămăşiţelor trecute, dare pe care Calimah o arată neapărată şi compensată prin uşurările făcute la alte capitole. Această protestare a Rusiei dă prilej Porţei de a voi să schimbe pe Calimah înaintea înplinirei celor 7 ani de domnie, încât supărarea Ruşilor făcea jocul Turcilor dar Rusia nu se lăsă şi opreşte şi ridicarea dării şi destituirea domnului înainte de timp[36].

Deşi ocârmuirea lui Scarlat Calimah nu era de feliu a provoca nemulţumiri, totuşi în anul depe urmă al domniei lui se face în Iaşi o răscoală, îndestul de serioasă care aduce moartea mai multora din pricina închidere oraşului dinspre Tătăraşii, cu o fringhie sub pretext de boală, în realitate spre a lua bani dela cei ce treceau peste ea. Tătărăşenii se revoltă, trag clopotele şi scoală tot norodul capitalei, care punând pe mitro-

[35] Hrisov. şi anafora din 1815 Sept. 22, Uricarul, IV, p. 121.

[36] Comp. Anaforaua boierilor Moldoveni şi hrisovul lui Calimah din 1814 Mai 15 în *Uricarul* I, p. 24—42 cu Anaforaua boierilor Munteniei şi hrisovul lui Caragea din acelaş an Mai 28 în Condica lui Caragea. Papiu, II, p 369-376. Chestia cu darea p. rămăşiţe. Vezi în rapoartele lui von Miltiz c. rege, 25 Apr. şi 14 Sept. 1818 în N. Iorga *Acte* şi *Frag.*, II, p. 513 şi 524.

polit în frunte merge la palat unde domnul aflând despre cauza răscoalei, destituie pe boierii ce o provocase și redă liniștea poporului.[37].

Domniile lui Calimah și Caragea mai au și o însămnătate culturală și prin redactarea a două condici de legiuri și prin crearea de școli despre care se va vorbi mai la vale.

2. LEGIUIRILE LUI IOAN CARAGEA ȘI SCARLAT CALIMAH

Nevoia unei codificări a dreptului fusese simțită de mai multe ori în țările române, și am văzut în Muntenia pe Mateiu Basarab îndeletnicindu-se cu o asemenea lucrare, iar în Moldova pe Vasile Lupu[38]. Aceste încercări nu isbutise a face pe popor să se deprindă cu ascultarea de normele scrise, și dreptul obicinuielnic rămăsese tot în picioare, făcând să se uite în curând legile acele promulgate pe hârtie. Pricina de căpitenie a unei asemene neisbutiri stătea mai ales în natura culegerilor făcute, ce se îndeletniceau mai cu osebire cu dreptul penal și bisericesc.

In decursul epocei fanariote întâlnim iarăși încercări de legiuiri, adecă de întroducerea unor norme obștești care să slujască pentru regularea daraverilor omenești, și anume de astă dată, pe tărâmul dreptului propriu zis și anume a celui până acuma neatins decât în treacăt de vechile legislații, adecă dreptul civil. Incă înainte de legiuirile lui Caragea și Calimah găsim în Muntenia condica pravilnicească a lui Alexandru Ipsilanti din 1780 și în Moldova sobornicescul hrisov al lui Alexandru Mavrocordat din 1785.

Cea d'intâi este o lucrare mai întinsă care are de scop a regula întregul domeniu al dreptului civil; A doua, a lui Mavrocordat, țântește numai la orânduirea câtorva punte speciale.

Hrisovul de punere în lucrare a condicei lui Ipsilanti redactat de banul Enăchiță Văcărescu, care tradusese și textul grecesc pe românește, ne spune că „pe acea vreme judecățile se hotăriau uneori după pravilele împărătești adecă Vasilicalele, alte ori după obiceiul pământului. Dar cu toate aceste nici pravilele nu se păziau nici vechimea obiceiurilor nesmintite țineau; ci când cu pravilele stricau obiceiurile, când iarăși cu obiceiurile se împrotiveau pravilelor". Alexandru Ipsilanti, pentru a îndepărta acest neajuns, spune că „au strâns din pra-

---

[37] Drăghici, II, p. 100 Comp. o scrisoare a lui Lazăr Bucoveneanu Arhim. Sofronie din Slatina, 1819 Iunie 23. Uricariul, VII, p. 73—86.
[38] Vol VII, p. 137.

vili cele ce sunt mai trebuincioase spre povaţa judecăţilor, iar din obiceiuri au ales cele mai adesa urmate în ţară, asemănându-se oareşi cum cu pravilele"[39].

Condica pravilnicească a lui Ipsilanti conţine şi dispoziţii privitoare la procedură, nu numai de acele consfinţite prin organizarea judecătorească admisă de obiceiul pământului ci încă şi înoirile făcute de voevod. In partea ei de fond este alcătuită în deobşte după principiile dreptului roman, cuprinse în legile bizantine. Totuşi chiar aici se întâlnesc modificări care provin sau din obiceiul pământului sau din părerile domnului care se vede a fi avut o minte îndestul de ageră în cugetările juridice. Aşa în § 10 de sub capitolul „pentru zestre", el spune că întru cât bărbatul dobândeşte în proprietatea sa pe copiii Ţiganilor de zestre, ca fond dotal, el să fie dator a împlini din el la restituirea dotei lipsa întâmplată, „care măcar că este împotriva pravililor, care pravili zic apriat că lipsa robilor spre muiere caută, dar am socotit domnia mea că barbatul de nu va avea despre o parte mângâerea împărtăşirei rodului şi despre alta grijă pentru scăderea ce se va întâmpla a Ţiganilor ce se cuprind în foaea de zestre, poate să se lenevească spre a nu căuta de Ţigani".

O altă modificare a pravililor împărăteşti, datorită obiceiului pământului, este conţinut în § 1 al capitolului „pentru moştenire" care glăsueşte împotriva legilor romane că „după ce se va înzestra fata de părinţii ei, să nu aibă nici de cum voie după moartea părinţilor ei să intre în moştenirea lor, cu cuvânt ca să puie şi zestrea ei la mijloc, ci să rămână mulţumită cu zestrea ce va fi luat".

Legile bizantine şi dreptul roman prescriau din potrivă că dacă părintele înzestrându-şi fata ar fi tocmit ca ea să rămână mulţămită cu zestrea dată şi să nu mai vie la moştenirea lui, o atare *tocmală nu avea nici o tărie*[40].

Tot o noire a domnului legiuitor ne pare şi dispoziţia (§ 3 de sub titlul „pentru moştenire") prin care numai copiii de partea bărbătească aveau dreptul să moştenească moşia

---

[39] *Hrisovul de introaucere ai pravilnicestei condici* tipărit în fruntea acesteia. Ediţia originară din 1780, Bucureşti, tipografia Mitropoliei. A doua ediţie scoasă de *M. Bujoreanu* în *Colecţiune de legiuirile vechi şi noue ale României*. Reprodus hrisovul şi în *Istoria ţ rei Româneşti* de Fraţii Tunusli, p. 120—125.

[40] „Si pater suam dotans filiam pactus est ut dote pro se data, sit contenta, neque in hereditate ipsius parte.m habet, *hoc pactum non valet*, neque prohibitur succedere patri intestato obeunti filia, dum dotem fratribus, qui in potestate remanserant confert". *Manuale legsum five Hexabiblos cum appendiciis et legibus agrariis* Constantini Harmenopulis illustravit Gustavus Ernestu, Heimbach. Lipsiae, 1851, Lib. IV, Tit X de iure dotis. Manualul lui Armenopol a fost alcătuit înainte de 1320 când moare autorul. Are şi astăzi valoare în părţile greceşti.

din care se trăgea numele familiei, rămânând fetelor dreptul de a împărți cu frații lor numai moșiilec elelalte, întru cât am arătat că la Români în vremile vechi nu era cunoscută o deosebire între moștenirea bărbaților și a femeilor [41].

Nu se poate tăgădui superioritatea condicei lui Ipsilanti asupra celor ale lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu. Pe când acolo am întâlnit numai legi bisericești și penale, aici găsim o condică civilă, fără îndoială o parte mult mai înaintată a legislației decât acea penală, cu care încep toate rudimentele concepțiilor juridice. Apoi condica lui Ipsilanti conține și o parte însămnată din obiceiul pământului, pe când acele a lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu împrumutase dispoziții străine chiar și la regularea daraverilor plugarilor [42].

Sobornicescul hrisov al lui Alexandru Mavrocordat, deși nu are întinderea și însămnătatea condicei lui Ipsilanti, totuși este și el o legiuire și nu un hrisov individual, după cum erau în deobște atare acte. El este dat asupra două anaforale ale divanului din anul 1785, din care una oprea dăniile făcute de persoanele sărace celor bogate pe temeiu că asemene acte nefirești nu ar fi decât niște vânzări ascunse, care ar înlătura dreptul de protimis pe care rudele și corăzășii l'ar putea avea la caz de vânzare pe față; de asemene oprea stipulația prin care obiectul zălogit trebuia să rămână în proprietatea creditorului, la caz de neplată a datoriei, fără intervenirea unei hotărîri judecătorești. Mai dispune ca schimburile de moșii să nu se poată face fără o prealabilă cercetare a valoarei lor respective, tot în scopul de a înlătura trecerea pe ascuns a proprietăților din o mână în alta. A doua anafora era privitoare la Țigani, orânduind mai mult regule mai omenoase în privirea stăpânirei lor, precum că să nu se facă despărțire copiilor de părinți; apoi oprea cu desăvârșire căsătoriile între Țigani și Moldoveni, ascuțând această oprire într'un chip nu prea înțălept prin aceea că copiii născuți din atare căsătorii să rămână „în partea țigănească". Oprirea căsătoriei între robi și Moldoveni era sprijinită de anafora pe condica lui Armenopol titlul al XII-lea.

Atare legiuiri însă sau speciale ca sobornicescul hrisov sau chiar mai generale, precum era condica lui Ipsilanti, erau prea scurte și aplicabile numai prin deduceri la cazurile practice, lucru foarte greu de ajuns în starea de atunci a cunoștințelor juridice. De aceea obiceiul pământului tot rămânea norma cea mai obștește hotărîtoare a daraverilor juridice și după alcătuirea acestor noue legiuiri. Un hrisov din 1817 (Uricarul II, p. 5) spune: „Domnia mea în puterea *vechiului obiceiu al țării* și al pravilei, hotărîm a rapuì (vrâncean) să stăpânească moșie

[41] Vol. VII, p. 91.
[42] Vol. VII, p. 141.

(munţii Vrancea)". Partea ţigănească în Uricarul II, p. 72 (sobornicescul hrisov) Comp. *Manualul administrativ* I, p. 49.

Pe lângă atare codificări se mai aplicau însă şi alte legiuiri luate de a dreptul din izvoarele greco-romane, când judecătorii erau în stare să o facă. Aşa ne spune hrisovul de introducere al condicei lui Calimah că „şi după Vasile Lupu, a căruia condică cuprindea numai dispoziţii penale, domnitorii se slujiau din nevoie şi de izvorul din care legile lui fusese extrase adecă de Vasilicale, novelele lui Iustinian[43], Leon şi a celor după dânşii împăraţi, de întroducerea legilor lui Teofil Anticicensor, de legea greco-romană şi în sfârşit de manualul lui Armenopol[44], din care împrejurare, adaoge hrisovul, şi codul lui Vasile Voevod ca unul ce era necomplect a rămas de mai mulţi ani în nelucrare şi a devenit cu totul rar"[45]. De asemene în Muntenia ne arată porunca domnească de punere în lucrare a legiuirei lui Caragea că „ţinându-se de trei întocmiri de pravili adecă a obiceiurilor, a condicei lui Mateiu Basarab şi a Romanilor, urma a nu avea nici o pravilă, căci obiceiurile prefăcându-se în multe chipuri, adesa se împotriveau pravililor romane, şi acestea iarăşi unele fiind primitoare de două tâlcuiri şi altele cu totul împotrivitoare între ele, surpau una pe alta, încât dreptăţile tuturor apururea erau în primejdie, ca cum ar înnota în noianuri de ape turburi ce se tălăzuesc de multe valuri împotrivitoare"[46]. Nici legiuirea lui Ipsilanti, cu atâta mai puţin sobornicescul hrisov nu putuse însă înlocui lipsa unei legislaţii scrise, lipsă lăsată aproape întreagă în privirea dreptului civil, de codificările lui Mateiu Basarab şi Vasile Lupu.

Alexandru Moruzi Voevod întreprinsese el tămăduirea acestei stări de lucruri, însărcinând pe paharnicul Toma Cara a traduce în limba moldovenească hexabiblonul lui Armenopol, traducere săvârşită de el în 1804[47]. Mai pe urmă însă Moruzi

---

[43] Numite *Nearale* în româneşte de la grecescul νεάϑαι=novellae. Aşa spun boierii în anaforaua pe care o fac pentru arătarea pravilelor după care se ocârmuia pământul Moldovei din vechime: „au întrebuinţat pravilele împărăteşti împreună cu legiuirile *Nearale* a le lui Iustinian şi Leon".

[44] In un hrisov al lui Alexandru Calimah din 1796, se vede aplicat Cap. 3, § 5. din Armenopol. Erbiceanu. *Istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 42. In o anafora din 1765 se văd invocate mai multe texte din Armenopol. Cartea I titlul 12 81, 83; cartea V, titlul 5 233. *Uricarul*, III, p. 45—53.

[45] Hrisov pentru promulgarea condicei lui Calimah tradus de pe originalul grecesc, *Uricarul*, IV, p. 303.

[46] Porunca de punere în lucrare a condicei lui Caragea, tradusă din greceşte în Bujoreanu, *Colecţiune de legiuirile României*. Bucureşti, 1873, p. 42).

[47] Manuscriptul original curat scris, gata de a fi tipărit al acestei traduceri, formând un mare volum de 766 de pagini mare în 4°, se află în biblioteca d-lui T. Burada sub titlul de: *Indămânoasă adunare a pravililor ce se numeşte* Ἑξάβηβλος adunată din toate pravilele cu alegere şi în scurt şi aşa alcătuită de prea cinstitul păzitoriu a pravilelor şi judecător al Tesalonicului

se răsgândi că hexabiblonul lui Armenopol nu ar putea constitui o carte de legi, precum era de trebuința țărei Moldovei, și însărcină tot pe Cara să alcătuiască el un codice de legi atât civil cât și penal după metodul institutelor, adecă a întroducerei legilor de Teofil Antici censor. Cara săvârși cartea întâi din această nouă lucrare numită Pandecte în April 1806, după care urmând intrarea Rușilor, el fu împedecat de a urma mai departe și muri puțin timp după aceea.

Ambii legiuitori al Munteniei și al Moldovei, întocmesc condicile lor de legi după chipul celor bizantine care le slujesc de model. Pe când însă legiuirea lui Caragea este o compilație mai de rând, aceea a lui Calimah, este în mai multe puncte o traducere a condicei civile austriace, ce conține și dânsa dreptul Vasilicalelor. Dar condica lui Calimah conține și multe dispozițiі ce lipsesc din cea austriacă ce conține numai 1502 articole pe când legiuirea lui Calimah numără 2032. Așa bunăoară licitațiile sunt luate după obiceiul pământului. Legiuirea moldovenească este mult mai deplină și mai bine întocmită decât cea muntenească. Asupra modului alcătuirei condicei sale ne spune însuși Calimah, că la mai multe cărți a socotit de cuviință a schimba orânduiala, „aducând mijloace din noue condici europenești a cărora și metodul au îmbrățoșat ca unul ce i s'a părut cel mai nimerit"[48]. Alcătuitorii legiuirii scrise după cererea Domnului în limba grecească, voiau s'o pună și pe românește, însă nu se știe din ce împrejurări nu putuse săvârși traducerea ei[49]. De aceea în întroducerea la traducerea română făcută pe la 1833, sub ocârmuirea lui Kisseleff, de către logofătul Constantin Sturza, se spune: „că nefiind condica lui Calimah publicată în limba națională precum se cuvine unei legiuiri, nu era în deobște cunoscută și înțăleasă"[50]. Condica lui Caragea fusese pusă pe românește încă din anul 1819, precum se vede de pe însămnarea logofătului Constantin Bălăceanu în fruntea acelei condici[51].

Constantin Armenopol cel mai întâi între judecători, care acum întâi din luminată poruncă prea înălțatului și mult milostivului nostru stăpân și domn a toată Moldavia. Măria Sa Alexandru Constantin Moruzi VV, s'au tălmăcit din limba elinească pre această moldovenească de către Toma Cara pah. dându-i ajutor la limba moldovenească Ioan Duca sardar, Toma Duca și sulg. Constantin Negre, iar scriitor Neculai Diac la anul de la Hr. 1804 Mai în 10". In introducere traducătorii întrebuințează frumoasă rostire că *„au răs dit* condica lui Armenopol din limba elinească în cea moldovenească.

[48] Hrisovul lui Calimah în *Uricarul*, IV, p. 307. Asupra Pandectelor vezi lucrarea lui Al. Papadopol Calimah.

[49] Notițe publicate în Albina românească pe 1853, p. 245.

[50] *Prefața la codul Calimah*, ediția din 1862, p. VI.

[51] Bujoreanu, *l. c.*, p. 430.

Cum se face de aceste cărţi de legi fură la început redactate în limba grecească, când am văzut mai sus că Alexandru Ipsilanti, Fanariot şi el, scrisese condica lui în limba română iar Alexandru Moruzi pusese pe Cara să traducă în româneşte pe Armenopol? Se vede că ţările române se grecizase din ce în ce mai tare, bine înţeles în clasele lor superioare, acele cu care domnul venia în atingere. Calimah şi Caragea, văzând că în încunjurimea lor se vorbeşte greceşte, îşi închipuiau, în nepăsătoarea lor neştiinţă, că limba lor era pretutindene răspândită la Români, şi că judecători pe cât şi împricinaţi ar cunoaşte-o numai decât. De aceea Calimah spune în hrisovul de promulgare: „astfeliu s'a desăvârşit acest al nostru cod politicesc, alcătuit mai întâi *în obicinuita aici în ţară limbă neoelinească* şi apoi tradus în acea românească"[52], traducere care precum am văzut-o nu se îndeplini pe timpul lui, şi din care pricină în Moldova legiuirea lui Calimah rămase ca şi neexistentă până la 1833. Manolachi Drăghici arată asupra acestei împrejurări că legiuirea lui Calimah „nu se întrebuința la pricini, că nu o înţălegea mai nici unul din judecătorii cei vechi şi nici se obicinuia a se pune paragrafuri în hotărîri, întemeindu-se diecii divanului, care scrieau cărţile de judecată şi anaforalele mai mult pe obiceiul pământului ca să iee îndreptare. Eşind apoi înaintea domnului, el cerceta pricina după pravila sa şi arăta boierilor deosebirea unei hotărîri legiuite de acele făcute fără nici un temeiu după simpla socotinţă a judecătorilor"[53]. La 1819 venind Mihaiu Suţu în domnia Moldovei, boierii care simţiau atât binele unei legiuiri ca acea a lui Calimah cât şi piedica aplicărei ei, fiind scrisă într'o limbă străină, spun prin o anafora către domn că „această condică s'au tipărit în limba grecească precum este ştiut înălţimei tale; dar fiind neapărată trebuinţă de a se tipări şi a se publicarisi şi în limba moldovenească, rugăm pe înălţimea ta ca să dee poruncă de a se tipări câtă până acum s'au tălmăcit, fiind ca la jumătate, şi de a se urma tălmăcirea, care cu neîndoire va lua sfârşirea sa până se va tipări acea tălmăcită"[54]. Mihaiu Suţu însă răpit de vârtejul eteriei, avea altă ceva de lucru decât a se gândi să pună pe româneşte legiuirile greceşti, şi de aceea dorinţa boierilor rămase neîndeplinită. Domnii legiuitori fuseseră ajutaţi în lucrarea lor de primii jurisconsulţi ai ţărilor române; logofătul Ştefan Nistor Craioveanu în Muntenia iar în Moldova o pleiadă întreagă de oameni cunoscători de legi ca Anonia,...., grec de neam, Constantin Skeleti, Kristian

---

[52] *Uricarul*, IV, p. 308.
[53] Drăghici, II, p. 106.
[54] Anafora din 1819 Noembrie în *Uricarul*, IV, p. 210.

Flechtenmacher sas din Braşov ce fusese adus de boierii Lascarachi şi Grigore Sturza ca învăţător pentru copii lor şi mai ales Andronachi Donici cel mai de seamă jurisconsult al acelor timpuri [55].

Logofătul Nistor pe care Caragea îl...... de om iscusit în ştiinţa şi praxa pravilelor fusese profesor la Academia grecească în anul 1816. La el învăţase bursierul de mai târziu al Mitropolitului Dionisie Lupu, Constantin Moroiu. Nistor ajută mult pe Caragea la alcătuirea condicei lui, [56] cum pe de altă parte Andronachi Donici pe acel care dădu mai mare concurs la aceea a lui Calimah. Andronachi Donici se pregătea de mai înnainte pentru această lucrare, tipărind în 1814 în Iaşi, o *Adu nare cuprinzătoare în scurt din cărţile împărăteştilor pravile*, menite a sluji pe de o parte pentru învăţătura legilor iar pe de alta „de mare întrebuinţare pentru un judecător fără chiar după promulgarea condicei lui Calimah în 1817 pravila lui Donici tot se păstra, cu atât mai mult că legiuirea lui Calimah fiind redactată numai în greceşte şi......de cei mai mulţi judecători; vechili (avocaţi) şi împricinaţi aplicau uneori texte juridice ce putea face numai din pravila lui Donici [57]. Această întrebuinţare se păstră până la întroducerea condicilor noi în 1865 care explică publicarea unei a doua ediţii a pravilei lui Donici.

Scarlat Calimah însă adauge încă şi alte legiuiri mai amărunte la condica obştească civilă a Moldovei. Aşa el luând în privire dărăpănarea ce se aducea în averile orfaniceşti, institue aşăzământul comisiilor epitropiceşti, cu nişte organe de privighere asupra averilor celor orbi de părinţi [58]. Tot el mai înfiinţază şi postul de jurisconsult în Moldova, a căruia căderi erau privigherea păzirei celor orânduite de domn prin pravila lui, asistarea la toate pricinile aduse înaintea divanului, darea de răspunsuri în scris la întrebările pe care autorităţile i le ar face asupra înţălesului sau tălcuirei legilor, arătarea lipselor sau îmbunătăţirilor de făcut în legiuirile existente. El era oprit de a da consultaţii juridice feţelor particulare. Era după cum se vede un soiu de consiliu de stat concentrat în o singură persoană. Cel întâi jurisconsult al Moldovei fu stolnicul Constantin Scheliti, pe care documentul îl numeşte bărbat erudit şi experient în legi. El avea leafa însemnătoare de 400 de lei pe lună,

[55] *Din istoria legislaţiei moldovene* de A. Papadopol Calimah, în *Arhiva din Iaşi*, VII, 1896, p. 151.

[56] Vezi Andrei Rădulescu, *Logofătul Stefan Nistor*, în *Revista de drept legislaţie şi jurisprundenţă*, 1910, p. 7, 10, 11 şi 12.

[57] Prefaţa la ed. II-a a Pravilei lui Donici, editată de Constantin Moruzzi în 1858.

[58] Hrisovul grecesc din 1817 Iunie pentru înfiinţarea lor, reprodus în traducere de Uricarul V. p. 25.

fără nici o scădere, era numit pe viaţă, primise odată cu dregătoria şi rangul de boierie, de căminar, avea 21 de scutelnic şi dreptul de a purta barbă „pentru ca venerabilitatea dregătoriei sale să fie rostită şi prin exteriorul său" [59].

Calimah mai ie şi măsuri administrative spre înălţarea bunei stări a poporului. Astfel afară de acele rânduite pentru stârpirea ciumei, în care se văd poate pentru prima oară întrebuinţate mijloace de apărare contra lăţirei acestei cumplite boli [60], el mai îngrijeşte de reînnoirea şi întreţinerea podurilor de lemn care alcătuiau pe atunci paveluirea capitaliei Moldovei [61], regulează modul întrebuinţărei în comun a moşiei încunjurătoare Bârladului, cumpărată de orăşeni [62], sporeşte veniturile episcopiei Huşilor dându-i dreptul pe lângă dijma din vii şi livezi şi la oarecare taxe asupra locuitorilor din vatra târgului [63], restatorniceşte întinderea imaşului din jurul Iaşilor după semnele vechi de hotare, desfiinţând asupririle ce se făceau locuitorilor din pricina păşunatului vitelor lor [64], în sfârşit lucru ce poate părea mai afară din cale pentru un domnitor fanariot, orândueşte că dreptul la cei 2 lei despăgubiri de scutelnici să fie păstrat numai boierilor pământeni cu excluderea Grecilor [65]. Domnul însă fiind nu de mult venit în scaun, şi boierii, strâmtoraţi prin răpirea Basarabiei, cerând anume dela domn acest drept, el crezu de cuviinţă a nu le răspinge cererea, cu toate că era îndreptată în potriva conaţionalilor sei.

Astfeliu fu domnia acestor doi domni gemeni din neamul Fanarioţilor, aducând aminte, dacă nu prin altă ceva, cel puţin prin timpul egal al zăbovirei lor în scaunele ţărilor române şi prin încercările lor identice de legiuiri, alte două domnii mai vechi şi mai strălucite, ale lui Mateiu Basarab şi Vasile Lupu. Şi cu toate aceste câtă deosebire între aceste două epoce? Pe timpul lui Basarab şi a Lupului ţările române, deşi decăzute mult din antica lor vârtute, totuşi păstrase măcar încă o urmă a vechei vrednicii, dovedită, dacă nu prin lupte contra duşmanilor comuni, cel puţin printr'o energică şi crâncenă rivalitate lăuntrică, care deşi ruina totuşi afirma existenţa lor. Acuma căzute într'o prea timpurie bătrâneţă suferéau numai cât înrâuririle încunjurătoare, fără a dovedi prin nici o reac-

[59] Ţidula domnească din 1818 Ian. 1, în greceşte, publicată în traducere rom. în *Uricarul*, V, p. 396.

[60] Ţidula domnească c. clucerul Alexandru Popovici Ureche din 1818 Noemv. 13 *Uricarul*, V, p. 191.

[61] Hrisovul şi anaforaua din 1815 Sept. 21, *ibidem*, p. 434.

[62] Hrisovul din 1816 August 20 *ibidem*, p. 199.

[63] Hrisovul din 1813 Iunie 13, *ibidem*, p. 1.

[64] Hrisovul din 1816 Maiu 4, *ibidem*, II, p. 22.

[65] Hrisovul şi anaforaua din 1814 Aug. 9, *ibidem*, IV, p. 183.

țiune, că viața tot mai licărea în sufletele lor. Pe timpul lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu găsim grecismul la începutul împlântărei sale în țările române, servind prin ura ce inspira, de treapta de înălțare a domnilor în scaunele lor; simțimântul național însă viu și luptând din răsputeri pentru răspingerea acestui element cotropitor. Sub Caragea și Calimah, după un veac și jumătate de neîncetate încălcări, aflăm neamul grecesc pe deplin înrădăcinat în țările române, umflându-și vițele împletite și încâlcite din cele mai hrănitoare sucuri ale pământului românesc, conștiința națională înădușită, ne mai rostindu-și împotrivirea în lumea faptelor, ci protestând cel mult în domeniul cugetărei și al teoriei.

O mare transformare se îndeplinise dela Mateiu Basarab și Vasile Lupu până la Ioan Caragea și Scarlat Calimah. Elementul grecesc căpătase în țările române poziția acea tare pe care timpul o întipărește tuturor stăpânirilor. El credea că are dreptul la dominarea și exploatarea poporului român, că țările române sunt un nou pământ menit a întinde prea îngusta patrie a poporului grecesc modern, după cum coloniile cele vechi lățise puterea străbunilor săi. De aceea videm bună oară în sfera legiuirilor, că pe când Mateiu Basarab și grecitul, dacă nu chiar grecul Vasile Lupu întocmesc pravilile lor în limba românească, Ioan Caragea și Scarlat Calimah cred că pot, ba că trebuie chiar, să le publice în limba grecească.

Și cu toate aceste poporul român nu murise. Sub apăsarea tot mai cruntă se aduna și se concentra tot mai mult materii zbucnitoare și care aprinse la ciocnirea revoluției grecești, dădură foc unei lungi dâre de lumină, ce străluci în adâncul întunecimei ca un fulger ce spintecă negrul orizont. Conștiința națională se redeșteptă chiar sub domnia Grecilor din Fanar, și împrejurările politice ce interveniră la momentul favorabil schimbă slabul pârău în un șivoiu de munte iute și pornit.

Ciocnirea se pregăti în timpul ultimilor domnii ale Fanarului, la a căror istorie avem să pășim, pentru a scânteià apoi cu o putere covârșitoare în timpul eteriei grecești din 1821.

3. ULTIMII DOMNI FANARIOȚI

Alexandru Suțu în Muntenia, 1818—1821. — Acesta este rânduit domn după fuga lui Caragea în urma stăruințelor Rusiei. Boierii care ceruse restabilirea domniilor pământene și recomandase chiar pe bătrânul Prescovanu din Craiova, văzând că Turcii trimit pe Alexandru Suțu, se grăbesc a-l primi și a mulțămi Porței pentru rânduirea acestui domn bun, care asigurase liniștea publică în timpul năvălirei lui Pasvan-Oglu

„adunase pe fugari, mijlocise a se împăciui pe răsculatul paşă şi făcuse mai multe îmbunătăţiri şi ajutoare săracei raiele a prea slăvitului Devlet" [66].

Indată ce Suţu veni în scaun, el se puse pe cercetat mâncătoriile făcute de predecesorul său, spre a descoperi cât luase el mai mult de cum îi se cuvenea. Apoi pentru a mulţămi Rusiei despre sprijinirea candidaturei sale, el caută să lămurească cât rămăsese ţara datoare Ruşilor din ocuparea Munteniei în anul 1812, dispunând după aceea confiscarea şi vinderea moşiei lui Caragea, Ciorogârla, spre a despăgubi pe Ruşi cu banii prinşi din vânzarea ei, de oarece Caragea rămăsese dator ţărei din jafurile sale [67].

Ocârmuirea de astădată a Suţului nu se deosebeşte însă prin nimic de acea a lui Caragea. Şi el jăfuia ţara cât îi stătea prin putinţă, mai ales că presimţând izbucnirea revoluţiei greceşti care putea să-i primejduiască tronul, se silea a aduna avuţii cât mai în grabă spre a-şi asigura viitorul. In curând vestea abuzurilor sale ajunse în Constantinopole, şi sultanuă îi trimise un ordin de a încetà cu ele. Suţu prefăcându-se cl-nu el le-ar provocà, ci ispravnicii, dă la rândul lui un straşnic ordin către ei, ca să stârpească fără-de-legile ce se comiteau asupra poporului [68].

Suţu vroi să mai adaugă câteva nouă ajutoare la veniturile domnului, cerând pentru aceasta învoirea ambasadorului Rusiei din Constantinopole. Baronul Strogonoff îi răspunse că consimte la cererile lui, cu condiţie însă ca reformele proiectate să nu fie potrivnice drepturilor legitime ale boierilor şi poporului [69]. Răspunsul fiind echivalent cu un refuz, Suţu se gândi a-şi mări starea punând mâna chiar pe averile private de oarece acele publice nu ajungeau pentru a umplea cu destulă grăbire flămânda lui pungă, şi el încearcă de a deposeda de moşia lor pe cetăţenii din Târgoviştea, luându-le prin silnicie documentele. Târgoviştenii se revoltă şi vin cu toţii în Bucureşti, când tocmai Vodă Suţu moare. Divanul le înapoiază hârtiile care-i fusese remise de văduva Suţului, şi astfeliu îşi scapă cetăţenii Târgoviştei moşia lor ameninţată [70].

[66] Arz din condica arhivei statului No. 122, p. 340, reprodus de Aricescu, *Istoria revoluţiei române dela* 1821, Craiova, 1874, I, p. 10.

[67] Două ordine ale lui Suţu c. divan din 26 Ianuarie şi 26 Martie 1819, *Condica Arhivei*, No. 96, p. 7 şi 27, *ibidem*.

[68] Ordinul sultanului în *Condica arhivei* No. 123, p. 306 : acele ale lui Suţu c. ispravnici în Condica No. 96, p. 19, 43 şi 131 Aricescu, p. 11.

[69] Scrisoarea lui Strogonoff în Colson. *De l'état présent des principautés*, Paris, 1839, p. 41.

[70] Actul divanului din 18 Fevruarie 1821. *Condica arhivei* No. 96, p. 195. Aricescu, p. 12. In deobşte am urmat în expunerea domniei Suţului pe Aricescu care expune puţinele ştiinţi ce se află asupră-i după documentele originale din arhiva statului.

Suțu simțise de mișcarea eteristă care pe timpul lui ajunsese însămnată. El era însă dintre acei Greci ce nu vroiau să-și compromită poziția prin o răscoală în contra Turcilor. El se opune deci pe cât se poate mișcărei eteriste, cu toate că în această opoziție el trebuia să păstreze ca Grec oarecare rezervă. Deocamdată el crezù că face mult în privirea ordinei, impunând tuturor autorităților să nu mai îngăduie pe nimene a purta arme, precum nici a cumpăra gloanțe și praf de pușcă fără *răvașul stăpânirii*[71]. Eteriștii însă nu erau oameni a da îndărăpt înaintea unei piedeci pusă chiar de un Grec planurilor lor. Ei însărcinară pe Căpitanul Iordache să omoare pe Suțu. Bravul dar cinstitul căpitan deși luă asupră-și această misiune uricioasă, nu putu să o îndeplinească, și lăsă să'i cadă pistolul din mâini în momentul când trebuia să'l îndrepte asupra lui Suțu[72]. Această împrejurare făcu chiar de se amână izbucnirea revoluției ce fusese fixată pentru ziua de 20 Noembrie 1820, întru cât nu era cu putință ca ea să-și facă loc în principate, când în fruntea tocmai a țărei mai apropiată de Turcia domnia un principe dușman gândului eterist. Revoluționarii se hotărăsc atunci a întrebuința veninul spre a înlătura atare piedecă, și pun pe medicul lui Suțu, Depalte, a otrăvi fântâneaua pe care o avea la braț[73]. Domnul simțindu-se rău, institue el singur o căimăcămie care imediat după moartea lui, întâmplată în 18 Ianuarie 1821, trebuia să fie pusă în față cu revoluția.

Mihaiu Suțu în Moldova, 1819—1821. — Dacă Alexandru Suțu fu potrivnic revoluției grecești, colegul și rudenia lui din Moldova, Mihaiu Suțu, îi dădu din potrivă un ajutor cu atâta mai prețios cu cât mișcarea începând din Basarabia, avea să caute primul ei sprijin în Moldova. Incă înainte de izbucnirea ei, Mihaiu Suțu văzând că dregătorii ruși ajută întreprinderile Grecilor, și deci așteptându-se ca ele să găsească un razim în Ruși, începe a le favoriza și el, puțin timp după întronarea lui. In 15 Noembrie 1820 Ipsilanti trimite din Odesa, la Mihaìu Suțu, pe generalul său Gheorghe Cantacuzino, care se întâlnește cu domnul la Sculeni pe malul Prutului, mijlocind Rizu ministrul Suțului și eterist înfocat înțălegerea domnului

[71] *Condica arhivei* No. 96, p. 29 și 126 în Aricescu, p. 12.

[72] Aricescu, *l. c.*, I, p. 82.

[73] După Laurençon. *Nouvelles observations sur la Valachie*, etc., suivies d'un précis historique sur les evénéments qui se sont passés dans ces provinces en 1821, p. 60. (Asupra acestei scrieri, vezi Aricescu, I, p. XXIX). Ilie Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti*, traducere de Georgescu, București, 1874, p. 3, spune că doctorul Cristari ar fi otrăvit pe Suțu care chiamă îndată pe Dr. Depalte amicul său dela Craiova, dar care sosi prea târziu.

cu trimisul lui Ipsilanti [74]. Solia avea de scop a determina pe Suţu să învoiască lui Ipsilanti recrutarea de oameni şi adunarea de proviant din Moldova. Ipsilanti trimite după aceea în Iaşi pe secretarul său Lassane, spre a îngriji de interesele eteriei. Mihaiu Suţu dă în toate modurile concurs lui Lassane, ordonând pretutindene adunarea de provizii, depunând în casa eteriei 130.000 de lei, şi promiţând a mai vărsa peste puţin timp alţi 100.000 [75]. El însărcinează apoi pe unul Parisiade a forma o trupă de 300 de Bulgari şi 200 de Greci pe spesele sale [76]. Mihaiu Suţu interveni chiar şi pe cale diplomatică în favoarea eteriei; el scrie către împăratul Alexandru şi-l roagă să iee sub proteguirea lui o ţară, care în diferite epoce a datorit mântuirea ei ajutorului şi îndurărei lui. Indentificând interesele Moldovei cu acele a le eteriei, Suţu adaoge apoi că Grecii din Moldova au fost electrizaţi la arătarea lui Ipsilanti care se bizue mai ales pe sprijinul ţarului; că el Suţu va sta la postul său neclintit ca să apere ţara de pericolul unei năvăliri turceşti, şi se roagă la sfârşit ca împăratul să deie ordin trupelor din Basarabia să treacă Prutul. Tot aşa scrie Suţu şi către compatriotul său Capodistria ministru de externe al Rusiei, cerându-i să stăruiască călduros pe lângă împăratul Alexandru, ca să trimită lui Ipsilanti un ajutor armat. Mai cere încă ca să se roage de împăratul a-i încuviinţa la caz de nenorocire un adăpost în Rusia [77].

După ce Ipsilanti trece în Moldova în ziua de 20 Februarie 1821, el nu stă în Iaşi decât puţin timp şi pleacă în jos, spre a merge către Bucureşti. Mihaiu Suţu se însărcinează el atunci cu înrolarea oamenilor în armată, pe care o începuse Ipsilanti [78]. Boierii văzând acest amestec făţiş al domnului lor în favoarea Grecilor, se îngrijesc de o năvălire a Turcilor şi o implicare a Moldovei în răsbunarea lor. Incă din 19 Fevruarie, înainte de a fi intrat Ipsilanti în ţară ei se duc în grămadă la domn, întrebându-l ce are de gând să facă în potopul ce se prăbuşia asupra lor? Domnul le dă numai răspunsuri îngăimate. A doua zi chiar, în acea a sosirei lui Ipsilanti, Suţu chiamă la curte pe mitropolit şi şese din boierii fruntaşi, şi roagă întâi pe mitropolit apoi jură pe toţi că vor păstra taina; după aceea le spune că mari evenemente sunt în momentul de a izbucni şi că în nişte împrejurări atât de grele ar trebui ca boierii să-i deie sprijinul lor, şi că toţi boierii pot să se razime pe el. Domnul

[74] Φιλήμων, Δοκίμον ἱστορικὸν περι τῆς ἑλληνικῆς ἀπαναστάσεος, ἐν Ἀθήναις 1859—61, I, p. 88.
[75] *Ibidem*, p. 110.
[76] *Ibidem*, p. 86.
[77] Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen vom turkischen Reich*, III. p. 62—65.
[78] Pestel c. Kisseleff, *Uricarul*, VIII, p. 379.

mărginind la atîta numai destăinuirile sale, frica începe a cuprinde pe toți. Cum sosește Ipsilanti, omul lui, Caravia, ce fusese

Mihail Grigore Suțu, Domnul Moldovei 1819—1821. Desen de *Louis Dupre*
Colecția Academiei Române

trimis de șeful eteriei încă de mai înainte la Galați împreună cu

Ramadan ispravnicul, Grec din Galaţi, atacă pe cei 80 de neguţitori turci ce petreceau acolo, şi-i măcelăresc pe toţi [79]. Cînd boierii auziră despre această groaznică întâmplare, înţălesără prăpastia în care vroia să-i târască Suţu. Moldovenii tot mai stăteau la gânduri fiindcă eteriştii se lăudau cu sprijinul Rusiei. După ce însă consulul rusesc dezaprobă pe faţă mişcarea eteristă, boierii încep a părăsi pe domn, fugind cu grămada peste Prut sau în Bucovina. Suţu el însuşi îşi luă atunci de samă, şi văzu că fusese înşălat prin făgăduinţele ajutorului rusesc, arătate ca aşa de sigure de Alexandru Ipsilanti. El se hotărăşte să părăsească calea cea primejdioasă pe care se alunecase şi a se retrage în Rusia [80]. El protestează chiar, pentru a-şi putea acoperi răspunderea lui faţă cu Turcii, şi a-şi păstra chiar un mijloc de a reintra în graţia lor în cazul cînd eteria nu ar izbuti, în o scrisoare către boieri, că este nevoit să părăsească scaunul, neputîndu-se împotrivi lui Ipsilanti, şi nevroind a părea că se răscula alăturea cu el contra Porţei otomane [81].

Astfeliu luară sfârşit domniile lui Alexandru şi a lui Mihaiu Suţu în ţările române, una curmată prin sfârşitul silnic, cealaltă retrăgîndu-se înaintea fricei, ambele însă moarte pentru totdeauna şi îngropând cu ele şi epoca fanariotă.

---

[79] *Ibidem*, p. 373. Comp. Drăghici *Istoria Moldovei, pe* 500 *de ani*, II p. 114.

[80] Relaţia scrisă de Iacob Rizu asupra evenementelor din 1821. Erbiceanu, *Istoria mitropoliei Moldovei*, p. 139.

[81] Adresa lui M. Suţu c. mitropolit 29 Martie 1821 şi *ibidem*, p. 110.

II

RĂSTURNAREA DOMNIILOR FANARIOTE

1. ETERIA GRECEASCĂ

Grecii care căzuse sub Turci, mai ales dela cucerirea Constantinopolei, suportase totdeauna cu silă şi cu răspingere jugul sub care erau încujbaţi. Nici odată nu-i părăsise speranţa că va veni un timp când vor putea redobândi pierduta libertate, cu atâta mai mult că politica marei împărăţii ruseşti se arătase în deosebite rânduri favorabilă ţintei urmărite de ei. Dintre creştinii ortodoxi, pe simpatiile cărora Rusia îşi întemeia mijlocul său cel mai energic de surpare a împărăţiei mahomedane, nici unii nu se arătau cu drepturi atât de mari la sprijinul imperiului moscovit ca moştenitorii statului bizantin. Petru cel Mare, începătorul politicei de surpare a domniei otomane, arătase pe faţă gîndurile sale favorabile Grecilor, când sub portretul său gravat în Amsterdam pusese inscripţia : Petrus I Russo-*Graecorum* monarcha. El întreprinse răsboiul din 1711, cu siguranţă că va cuceri Constantinopolea şi că oasele sale vor odihni acolo. Mai lămurit încă fu proiectul grecesc al împărătesei Caterina a II-a, prin care tindea a restatornici împărăţia bizantină şi a întrona acolo pe nepotul ei Constantin, hrănit înadins pentru acest scop cu laptele unor doice aduse din Grecia. In timpul războiului care se sfârşi prin pacea dela Kuciuc-Kainargi, 1774, Grecii încercară chiar o răscoală în Peloponez, care fu însă înecată de Turci în sângele cel mai scump al răsculaţilor[1].

De şi prin tratatul de Kainargi Rusia fu nevoită a se lepăda de planurile asupra Constantinopolei, ceea ce fu pentru Greci o mare dezâncântare, totuşi ei păstrară nu numai puţin visurile şi speranţele lor. Ele se adaoseră în curând prin deosebitele re-

[1] Poucqueville, *Voyage dans la Grèce*, Paris, 1824, p. 336 Gervinus *Insurrection de la Grèce*, trad. franc., Paris, 1863, I, p. 39.

voluţii lăuntrice, care veniră pe rând să izbească în împărăţia Mahomedanilor : Ali-Paşa din Ianina, Mehemet-Ali din Egipet, Pasvanoglu din Vidin şi Vahabiţii din Arabia. Mai puternic însă decât aceste mişcări a le Turcilor însuşi, care cel mult ar fi condus la o schimbare a dinastiei domnitoare, dar nu ar fi răsturnat chiar puterea otomană, lovi în vaza Turcilor şi încuraja pe Greci. dobândirea neatârnării din partea Muntenegrenilor în 1745[2], apoi autonomia administrativă obţinută de Sârbi în urma răscoalei lor sprijinite de Ruşi, prin tratatul de Bucureşti 1812 şi mai mult încă prin alegerea lui Miloş de domn al Sârbiei în 1817. Toate aceaste izbânzi reputate de creştini ridicau moralul Grecilor şi împingeau pe mai mulţi din ei la căutarea mijloacelor de a-şi scăpa poporul de asuprirea în care zăcea.

Acel care dădu cel întâi semnul mişcării ce nu trebuia să înceteze decât cu neatârnarea Greciei, fu Românul macedonean grecizat *Riga Veleştinliui*[3]. Devenind secretarul lui Alexandru Ipsilanti, el înfiinţă în Bucureşti pe la 1780, societatea amicilor „ἑταιρία τῶν φίλων" care avea de principiu : ζήτω ἡ φιλογενεία „adecă trăiască iubirea de ţară"[4]. Ducându-se la Constantinopole cu domnul dimisionat, el reveni în Muntenia în 1786 cu Mavrogheni, care-l rândui caimacam al Craiovei. După ce esă şi din această dregătorie, se apucă de lucrat pentru liberarea Grecilor întrând în corespondenţă cu ministrul Kaunizt, care însă nu-l duse la nici un rezultat[5]. Se aştepta ca Ruşii să stipuleze ceva pentru Greci în tratatul din 1792, dar şi atare speranţă a lui rămase de greş. El se convinse în curând că Grecii trebuiau să se razime mai întâi pe ei înşii, şi când vestea revoluţiei franceze ajunse în Bucureşti în 1791, ideea lui Riga căpătă o nouă întărire. Riga care cunoştea pe deplin limba franceză, îşi procură din Paris toate proclamaţiile, scrierile şi cântecele revoluţionare, le traduce în greceşte şi le trimite la Viena spre a fi tipărite, întroducându-le apoi iarăşi în Bucureşti ascunse prin lăzile cu mărfuri, şi împărţindu-le aici la toţi partizanii libertăţei Greciei. Tot de atunci datează şi vestitul cântec de deşteptare a poporului Grec, imitat după Marseileza franceză[6]. Riga era ajutat în silinţele

[2] Gervinus, I, p. 67.

[3] Originea română a lui Riga dovedită de I. Caragiani, *Studii istorice asupra Românilor din peninsula Balcanilor*, p. 263.

[4] Gion-Ionescu, *Bucureşti în timpul revoluţiei franceze*, *Revista nouă*, III, p. 243.

[5] Ubicini, *La grande carte de la Grèce par Rhigas*, *Revue de Géographie* de Ludovic Drapeyron, Paris, 1881, p. 247.

[6] El începe cu cuvintele :

Δεῦτε παῖδες τῶν 'Ελληνων Ο Καιρος τῆς δόξης ἦλθεν ; adică :
Sculaţi copii ai Elenilor
Vremea gloriei a sosit ; analog începutului Marseilezei :
Allons enfants de la patrie
Le jour de gloire est arrivé.

lui de compatrioţii săi Turnavitu şi Perchaibos şi de boierii români cei mai învăţaţi ai timpului şi înflăcăraţi şi ei pentru cauza grecească: Grigore Brancovanu, Dudescu, Scarlat Cîmpineanu şi Ioan Cantacuzino [7].

Francejii căutase, de îndată ce guvernul republicei pusese mâna pe putere, după tăierea capului lui Ludovic al XVI-le, să schimbe tot personalul ambasadorilor şi consulilor lor din Răsărit, însărcinând pe noii lor reprezentanţi a se sili să propage adevăratele principii printre concetăţenii lor stabiliţi în acele climate[8].

Constantin Ipsilanti, Domnul Moldovei, 8 Martie 1799—Iulie 1801
Domnul Munteniei, 1 Septemvrie 1802—August. Octomvrie—Noemvrie 1806
Stampă. Colecţia Academiei Române

Cei mai mulţi din Franceji aşăzaţi în Răsărit, fiind neguţitori sau profesori, primiră cu drag învăţăturile agenţilor, şi în curând oraşele Turciei numărară aproape tot atâţi republicani înfocaţi câţi Franceji adăposteau în zidurile lor.

In Bucureşti însă şi Iaşi nu erau încă înfiinţate consulate franceze, care după cum am văzut se primesc de Turci după multe stăruinţi de abia în 1798. Cu toate aceste nici aici nu lipsiau agenţii voluntari ai propagărei principiilor revoluţionare.

---

[7] Gion, *l. c.*, p. 245.

[8] Memoriul lui Brugnère şi Olivier, 7 August 1793. Hurm. *Doc. Supl.*, II, p. 89.

Printre cei 25 de Francezi ce reşideau în Bucureşti se aflau şi proprietarii unei case de comerţ sub firma Magasin universel, anume Pellet şi Hortolan. Se vede că cetăţanul Hortolan ce şedea în Bucureşti, luase asupră-i rolul desemnat agenţilor oficiali, de a răspândi ideile republicane, şi că el se ocupase mai mult de împrăştierea lor decît de interesele lui comerciale, de oare ce casa ce reprezinta este nevoită în curând să închidă operaţiile ei. Hortolan ne spune într'o interesantă scrisoare că „spatarul principelui Alexandru Moruzi care ar avea un caracter cu totul republican şi fără ceremonii, îl primise de minune; că cu toată mulţimea supuşilor ruşi ce s'ar afla în oraş nu este decât un glas pentru republica franceză, că oameni de mâna întâi se ocupă de ea cu seriozitate şi cauza noastră câştigă pe fie ce zi prozeliţi. Mai toţi neguţitorii din Ianina şi Albania stabiliţi aice sunt sanculoţi şi au tradus drepturile omului, pe care cu toţii le ştiu pe de rost. Câţi-va mi-au cerut cântecele cele noue spre a fi traduse în greceşte; dar nu am îndrăznit a le da, spre a nu face să vorbească de mine. Ei se interesază mult de propăşirea Polonilor. Consulii străini răspândind înadins vestea că tu (Marie Descorches, ambasadorul republicei la Constantinopole) ai fi fost închis, aş fi vrut să fi fost tu martur chipului cum ei răspingeau nişte veşti atât de absurde. S'ar fi întâmplat un valmaşag, dacă supuşii ruşii cu care vorbeau nu ar fi cedat''. Şi dacă Hortolan lucra în chip mai ascuns pentru răspândirea ideilor republicane, nu tot atât de cumpătat va fi fost prietenul său Ruffray în momentele când, stăpânit de beţia către care era aplecat, cânta în gura mare la Carmagnole, Ça-ira şi alte produceri poetice a le sălbătăciei jacobine [9].

Tot pe atunci la Iaşi era ca secretar al principelui Mihaiu Şuţu un grec Codrica care este atît de plecat către republica franceză, încît cetăţeanul Stamati, Grecul pe care republica vroia cu orice preţ al face consul în ţările române, cerea guvernului din Paris să-i trimită ca dar un exemplar din Enciclopedie [10]. Iaşii primise în sânul lor pe mai mulţi Francezi din Rusia care fusese obligaţi de guvernul acelei ţări a face un jurământ contra republicei, între alţii pe înfocatul Ledoulx care în o scrisoare a lui către Descorches zice că „am preferat mizeria bunei mele stări, şi am părăsit teritoriul acestui despot spre a mă retrage la Iaşi, capitala Moldovei, unde mă ocup cu darea de lecţiuni. Inima mea nu aspiră decît la momentul cînd aş putea duce iarăşi pe copiii şi pe soţia mea în sînul patriei, unde

---

[9] Hortolan c. Descorches 15 Oct. 1793, *ibidem*, II, p. 93. Ruffray era secretarul lui Al. Moruzi Descorches c. af. străine, 24 Decem. 1794, *ibidem*. p. 101.

[10] Raportul lui C. Stamati din Ianuarie 1794, *ibidem*, p. 113.

suntem gata a jurà pe altarul ei credinţă până la ultima picătură de sînge a întregei noastre familii" [11].

Vaza Franţiei sporind cu izbînzile cîştigate de republică şi uneltirile acesteia contra Rusiei prin Polonia şi a Austriei prin Ungaria alegându-şi Bucureştii ca centru de operaţii, ideile revoluţionare sporind mereu şi întărindu-se, pătrundeau tot mai adânc în grămada de străini ce se refugiau în capitala Munteniei.

Pe la anul 1798 Napoleon pregătindu-se a ataca Egiptul şi temându-se de o opunere din partea Turciei, cu toate că el îşi dădeà toate silinţele pentru a convinge pe Poartă, că ar lucrà în a ei interes, se gândì a da acesteia de lucru, cu o răscoală a Grecilor, şi chiemă pe Riga la Veneţia. De-şi nu se cunoaşte nimic asupra convorbirei dintre Riga şi viitorul împărat, totuşi este destul de însemnător faptul că îndată după întâlnire sosesc în Bucureşti teancuri întregi ale unui manifest în limba greacă tipărit la Viena în tipografia lui Vendoti, prin care să făcea un apel călduros către poporul grecesc să se scoale, să înceapă lupta, să învingă sau să moară pentru libertate, şi care manifest sfârşeşte cu Marseileza lui Riga. Işi poate cinevà închipui ce fierbere năprasnică stârnì între Grecii din Bucureşti atare provocare, ce după împrejurările în care venia, părea inspirată de omul fenomenal ce concentra tot mai mult în mânile sale destinele Europei.

eodată însă după această veste atît de îmbucurătoare pentru patrioţiii Greci, vine o alta care îi deprimă tot pe atâta pecât cealaltă le ridicase inima. Riga fusese prins de autorităţile Austriace şi predat paşei de Belgrad, care'l pusese la închisoare. Societatea amicilor din Bucureşti caută să-i dobândească eliberarea, ceeace împinge pe Turc a-l ucide. Neputându-l dovedì spre a-l duce la spânzurătoare, fu împuşcat. Se zice că el căzând ar fi rostit cuvintele „aşa mor giganţii, ce am sămănat eu alţii să culeagă" [12]. Şi într'adevăr, deşi mişcarea fu oprită pentru moment, ea se trezì din nou mai târziu, până ce izbucnì ca un puhoiu neoprit în anul 1821.

Un a't călduros partizan al eliberării Greciei fu Constantin Ipsilanti, fiul lui Alexandru, al acelui domn fanariot care se ilustrase în Muntenia prin ocârmuirea lui înţeleaptă şi îngrijitoare de interesele poporului. Constantin îşi pusese în minte de a înfiinţa, ca domn al Munteniei, o armată română, deocamdată menită a apăra ţara de pustiirile lui Pasvan Oglu, dar care mai târziu să-i sluiească spre îndeplinirea scopurilor sale. Neizbutind cu acel prilej a obţinea învoirea sultanului, el reîn-

---

[11] Ledoulx c. Descorches 27 Iunie, 1794, *ibidem*, p. 98.
[12] Gervinus, *l. c.*, p. 87.

cepe stăruinţele sale cu acel al revoltei Sârbilor, sprijinind pe deoparte mişcarea lor prin transmiterea banilor şi a armelor ruseşti, pe de alta cerând de la Turci voia de a întocmì o armată pământească spre a le venì lor în ajutor. Poarta însă, în loc de a asculta de cererile lui Ipsilanti, se dă în partea lui Napoleon, şi destituie pe înfocatul Grec din tronul Munteniei. Ipsilanti se duce la Petersburg, unde împinge şi mai mult pe Ruşi la răsboiu contra Turcilor, care curând după aceea şi este pornit, în 1806.

Ideea emancipării poporului grec cuprinsese toate minţile mai deosebite ale neamului întreg, dela bărbaţii politici până la învăţaţi. Celebrul Corais, filolog şi învăţat grec trăitor la Paris, se ocupa, pe lângă numeroasele editări de autori clasici, şi de ideea mântuirei poporului său, susţinând părerea că activitatea intelectuală a Grecilor era semnul cel mai sigur al deplinei lor regenerări. Şi într'adevăr că cultura minţei luase la Greci un zbor însămnat. Părăsind ei discuţiile gramaticale, retorice şi teologice care constituise până atunci fondul învăţăturei lor, ei începuse a se îndeletnici cu studiul istoriei, filosofiei, dreptului şi ştiinţelor politice, care deşi le erau trebuitoare din pricina posturilor ce mulţi din ei ocupau în împărăţia otomană, dădură în curând şi alte roade decât acele practice pentru care erau întreprinse. La cultura şi deşteptarea inteligenţei grece contribuiră mai ales şcoalele din ţările române, pe lângă acele din Veneţia şi din insulele Mării Mediterane (mai ales Creta), cât timp ele fură sub ocârmuirea veneţiană, căci în imperiul mahomedan propriu zis nu se putea aproape de loc desvolta cultura grecească.

Grecii însă erau încurajaţi şi de întreaga Europă învăţată a scutura jugul turcesc. Profesorii şi eruditii tuturor ţărilor nu vedeau în Grecii timpului lor de cât coborâtorii acelor regi ai cugetării, din scrierile cărora ei supuseseră cea mai mare parte a cunoştinţelor lor, acelor modeluri de virtute şi de patriotism pe care măiastra lor pană le zugrăvise în trăsături atât de neperitoare.

Faţă cu atâtea înboldiri şi încurajări, şi adânc convinşi că ortodoxa Rusie nu-i va părăsì la momentul hotărîtor, cum nu era să se nască între Greci încercarea de a pune în lucrare gândirile şi năzuinţele lor?

Ca mijloc de răscoală, ei se sprijineau mai ales pe puternica rasă a armatolilor din ţările muntoase ale Turciei europene. Aceşti armatoli sau căpitani erau *cu toţii de origine română*, pe care Turcii încă dela prima lor intrare în Europa îi găsise acăţaţi pe vârfurile munţilor, aşezaţi în nişte sate sau oraşe ce păreau mai curând aninate de cer decât aşternute pe pământ, şi care rămăsese cu locuinţa în acele regiuni, ce păreau

a nu puteà fi călcate de picior omenesc, tocmai din pricina năvălirii otomane ce reîmprospătà pe acele vechi dinaintea cărora ei se rătrăsese. Toţi aceşti armatoli păstrase în văgăunile lor o neatârnare aproape deplină de puterea turcească; dar mulţi din ei, supuşi înrâurirei poporului grecesc, în a căror apropiere trăiau, îşi schimbase naţionalitatea din română în grecească, devenind cei mai buni patrioţi greci şi jărtfindu-şi viaţa pentru cauza grecească, precum am văzut că o făcuse Riga din Veleştin [13]. Pe lângă ajutorul Românilor din preajma propriei lor ţări, Grecii mai dispuneau şi de puterile principatelor române de la Dunăre, grecizate în mare parte şi puse sub ocârmuirea unor oameni din neamul lor, aşa că revoluţia grecească fu susţinută mai ales pe umerele poporului românesc şi neatârnarea lor răsări cu deosebire din sângele Românilor.

Revoluţia Grecilor, productul redeşteptării lor intelectuale, începu prin desbateri literare şi sfârşi printr'o mişcare politică. In 1810 Mitropolitul Ungro-Vlahiei, Ignatie, întemeie în Bucureşti, unul din cele două mari centruri ale Elenizmului în Răsărit, o societate literară, având de scop activarea culturei în poporul grecesc, şi în anul următor începe a se edita la Viena revista *Mercuriul învăţat* Λόγιος Ἑρμῆς, organul mişcării noue culturale a Grecilor. In 1814 se înfiinţează în Atena societatea Filomuzelor care avea de scop crearea unei biblioteci şi a unui muzeu precum şi a mai multor şcoli, societate ce-şi găsì sprijin în lumea învăţată şi chiar în acea politică şi diplomatică a Apusului.

Paralel cu atare întovărăşire ştiinţifică şi literară sădită în sânul Greciei, se mai naşte o alta, acea numită *eteria* (ἑταιρία —asociaţie), în cuprinsul împărăţiei ruseşti şi anume în Odesa, întemeiată de unul Neculai Scufos din Arta şi anume pe baze francmasonice, cu statute şi organizare secretă. Scopul ei erà „unirea armată a tuturor creştinilor împărăţiei turceşti pentru a face să izbândească crucea asupra semilunei". Eteria se ramifică în curând, cu deosebire printre Grecii ţărilor române, între care am văzut pe Mihail Suţu domnul Moldovei dedându-se cu totul intereselor ei. După aceea ea se întinde în Grecia, ba îndrăzneşte chiar a lăţi uneltirile sale în Constantinopole sub mâna autorităţilor turceşti.

Ajungerea lui Alexandru Ipsilanti în fruntea eteriei determină izbucnirea mişcării, în Fevruarie 1821. Alexandru Ipsilanti era fiul lui Constantin, fostul domn al Munteniei. El intrase de timpuriu în armata rusască, şi după ce pierduse

[13] Originea română a armatolilor şi deci aproape a tuturor capilor răsboiului pentru neatârnare a Grecilor a fost pusă pentru prima oară în lumină în eminentele cercetări ale d-lui Ioan Caragiani citate în nota 3 mai sus.

o mână în bătălia dela Dresda, fusese înaintat la rangul de maior. Noul cap al eteriei îşi pusese dela început toate speranţele sale în ajutorul Rusiei, cu atâta mai mult că pe atunci Grecul, comitele Ioan Capodistrias, era ministru de externe al imperiului rusesc (1816—1822). Capodistrias fiind totodată şi preşedintele onorar al societăţii Filomuzelor din

Alexandru Ipsilanti şeful eteriştilor greci
Stampă. Colecţia Academiei Române

Atena, se răspândi în curând ştirea că el ar fi şi organizatorul secret al Eteriei, ceea ce contribui nu puţin la lăţirea mişcărei, întrucât toţi Grecii credeau, că împăratul rusesc era să le ajute în a lor întreprindere. Nu se poate tăgădui că poporul ruşilor era cuprins de cele mai vii simpatii pentru cauza Gre-

cilor, împărtăşind, deşi din cu totul alte motive, sentimentele ce se manifestau şi în apusul Europei pentru soarta Grecilor, şi însuşi împăratul Alexandru nu puteà în fundul inimei lui decât să compătimească pentru suferineţele lor. De aceea şi agenţii ruşi nu se sfiau de loc a ajutà mişcarea Grecilor. Aşa comitele Capodistrias deşi reţinut prin poziţia lui oficială de a se rosti într'un chip hotărît pentru întreprinderea Grecilor, şi care chiar printr'o scriere a lui, îi sfătuise să fie prudenţi, [14] declară totuşi eteristului Xantos că se roagă lui Dumnezeu pentru fericita ajungere a scopului comun [15]. Deşi guvernul rusesc se vede silit tot din motive politice a trimite peste graniţă pe agenţii Grecilor, Perhaibos şi Galatis, el dă cu toate acestea ordin consulului rusesc din Moldova, Pizani, de a le încuviinţa proteguirea lui şi a le da bani, „ca fiind ei membrii unei asociaţiuni al căreia scop era sfărâmarea jugului turcesc" [16]. Tot cu paspoarte ruseşti se duc la Constantinopole Neculai Suţu fratele lui Mihai, Ioan Schina cumnatul lui, fraţii Hangerli şi principele Caragea. Tot din atare tolerare pentru Greci a Ruşilor se explică împrejurarea cum de ei păstrau în slujba lor, în posturi politice, eterişti adeveriţi, precum pe Leventie, dragomanul consulatului rusesc din Iaşi, şi consulul trebuind chiar să lipsească câtva timp trebile cancelariei, pe atunci atât de importante tocmai din pricina mişcărilor eteriste, ele rămân pe mânile Grecului [17]. După o asemenea purtare îngăduitoare a Ruşilor faţă cu întreprinderile eteriste, Grecii puteau crede cu tot cuvântul că mişcarea lor va fi sprijinită şi cu armatele împăratului. De aceea şi pusese ei în sigiliul eteriei literele A. K. care se credea că înseamnă Alexandru şi Capodistrias [18].

Cu toate acestea împăratul Rusiei era nevoit din motive politice superioare, să caute a reţinea pe Greci dela o mişcare turburătoare şi să-i desaprobe oficial, în cazul când ei ar fi întreprins-o. Anume împăratul Alexandru încheiease încă din 1815 cu regele Prusiei şi cu împăratul Austriei, încă de pe când se aflase împreună în Paris, aşa numita sfânta alianţă, acea legătură ipocrită care sub masca religiunei vroia să apere absolutismul contra dreptelor revendicări ale revoluţiei. Intrucât după toate probabilităţile, Alexandru al Rusiei fusese propunătorul acestei legături, el nu putea acuma să patroneze o revoluţie, ori unde ea s'ar fi ivit, fie chiar în contra urgisiţilor Turci, din partea iubitului său popor grecesc. Cu atâta mai puţin

[14] *Observantions sur les moyens d'améliorer le sort des Grecs.* Corfou, 9 avril 1819.
[15] Gervinus, I, p. 164.
[16] *Ibidem*, p. 148.
[17] Aricescu *Istoria revoluţiei române de la 1821.* Craiova 1874, I, p. 75
[18] Ubicini, *Lettres sur la Turquie.* II, p. 94.

putea învoi Alexandru răscoala în 1821, cu cât în 1820 izbucnise mişcări turburătoare în Spania şi Italia, pe care le înăbuşise, conformându-se sfintei alianţe, Franţa în Spania şi Austria în Italia.

Trebuie deci făcută o deosebire hotărîtă, când e vorba de rolul Ruşilor în revoluţia grecească din 1821, între acel privat al poporului şi chiar uneltirile dregătorilor tolerate de ocârmuirea centrală şi acel oficial al acestei ocârmuiri însuşi. Din punctul întâi de vedere, nu fără temeiu să jeluiau Turcii ,,despre partea ce avusese agenţii ruşii la revolta Grecilor, învinuindu-i chiar cu deadinsul că ei ar fi fost adevăraţii autori ai acestei nenorocite afaceri'' [19].

In actele oficiale ale timpului nu putem însă găsi nici cea mai mică îndreptăţire a unei atari învinuiri. Impăratul Alexandru descuviinţează întreprinderea Grecilor într'o declaraţie solemnă rostită în congresul dela Laibach, spunând că ,,voitorii de rău învinuesc fără cuvânt pe Rusia că ar avea cugetări duşmăneşti asupra Porţii'' [20], şi comitele de Kiseleff arată că împăratul cugetă că revoluţia grecească era tot atât de primejdioasă pentru liniştea obştească ca şi revoluţia din apus. Mai mult însă decât această rostire împărătească vorbesc faptele netăgăduite îndeplinite de Ruşi în contra mişcării eteriste. Impăratul răspunde prin Capodistrias într'un chip cu totul desaprobător la scrisoarea lui Ipsilanti [21]. Tot el ordonă ca Ipsilanti să fie şters din cadrele armatei ruseşti, ca generalul Wittgenstein să nu iee nici o parte directă sau indirectă la turburările ivite în principate, şi ordonă ca aceste dispoziţii să se comunice ambasadorului său din Constantinopole, spre a le da în cunoştinţa Porţei [22]. Mihaiu Suţu domnitorul Moldovei, cerând apoi adăpostire în Rusia, când amestecul său în mişcarea Grecilor era obşteşte cunoscut, primeşte un răspuns dojenitor în care între altele se spune că ,,nici odinioară această vinovată revoltarisire nu va puteà să cheme numele Rusiei întru ajutor,

[19] *Dépêches inédites du chevalier de Gentz aux hospodars de Valachie, publiées par* le comte de Prokesch-Osten fils, Paris, 1877, II, p. 142.

[20] Şi boierii moldoveni aveau cunoştinţă de declaraţia lui Alexandru şi trăgeau din neamestecul Ruşilor argumente în contra revoluţiei greceşti. Vezi o scrisoare a boierilor c. mitrop. Veniamin din 3 Iulie 1821, în Erbiceanu, *Istoria mitropoliei Moldovei şi Sucevei*, Bucureşti, 1888, p. 127. Adaoge *Generalul Pavel Kiseleff*, de A. Papadopol Calimah în *An. Ac. Rom.*, II, Tom. IX, 1886, p. 70.

[21] Scrisoarea lui Ipsilanti şi răspunsul lui Capodistrias în Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen vom türkischen Reich*, Wien 1868, III, p. 61—67. Reprodusă în traducere de Aricescu, II, p. 102—107.

[22] Document reprodus după Gazeta de Augsburg din 10 Maiu 1821, de Codrescu, în *Uricarul*, VI, p. 33. Gazeta de Petersburg din 22 Septemvrie şi Les Débats din 10 Septemvrie acelaş an publică decretul îndepărtării lui Ipsilanti din armata rusească *Uricarul*, *ibidem*, p. 34.

mai ales acuma când partea cea de miază-zi a Europei priveşte urmând una după alta din toate părţile cârtirile cele de revoluţie" [23]. Consulul rusesc din Moldova somează în 28 Fevruarie pe Ipsilanti ca să se retragă în Rusia şi să nu mai turbure liniştea Porţei [24]. Tot el comunică mitropolitului Veniamin cartea de blestem zmulsă de Turci de la patriarhul grec contra revoluţiei greceşti pe care mitropolitul ordonă să se citească în toate bisericile [25]. In sfârşit îndeamnă pe Moldoveni în numele împăratului să menţină supunerea către legiuita stăpânitoare [26].

Intreprinderea lui Ipsilanti, părăsită de Ruşi în voia întâmplării, nu puteà să aibă nici un sorţ de izbândă, căci cu cele câteva mii de oameni adunaţi sub steagurile lui şi cu 1.500.000 de lei bani contribuiţi de patrioţii greci, din care însă 600.000 luaţi cu deasila dela vestitul banchier din Moldova din aceste timpuri, Andrei Pavili [27], nu se putea răsturna împărăţia otomană.

Revoluţia grecească pornită deci fără timp, într'un moment când politica marilor puteri îi era aşa de potrivnică, trebuia, cu toată simpatia de care se bucura la *popoarele* europene, să sfârşească într'o *jalnică tragodie*, cum o numeşte în bătae de joc vornicul Alexandru Beldiman. Bătuţi la Drăgăşani în Muntenia, sfărâmaţi desăvârşit la Sculeni în Moldova , Grecii trebuiră să sfârşească în curând în ţările române visul lor de libertate, şi dacă el reînvie în Grecia însuşi, aceasta fu datorit în cea mai mare parte braţului energic al armatolilor români ce interveniră în lupta pentru ceea ce ei credeau a fi patria lor. Evenimentele posterioare, de care nu avem a ne ocupa aici, aduseră prin tratatul dela Adrianopole recunoaşterea neatârnării Greciei şi constituirea ei în regat, în 1829.

2. ŢĂRILE ROMÂNE FAŢĂ CU REVOLUŢIA GRECEASCĂ

Care fu purtarea Românilor faţă cu revoluţia ce izbucnise în ţările lor pentru interesul cauzei greceşti?

Dacă mişcarea Eteriştilor ar fi fost sprijinită de Ruşi, precum pretindeau la început acei ce o conduceau, fără îndoială că şi Românii s'ar fi dat în partea ei, întrucât ar fi putut

[23] Răpunsul reprezentantului Rusiei c. M. Suţu, din Martie 1821. Erbiceanu, p. 112. Traducere veche.

[24] Erbiceanu, *ibidem.*

[25] *Ibidem*, p. 114. Ordinul mitropolitului pentru cetire, p. 116. In cartea de blestem cetim: „şi însuşi elciul (ambasadorul) Rusiei a dat încredinţare că nici o ştiinţă sau împărtăşire are rosienească stăpânire în această pricină".

[26] Proclamaţia consulului rusesc din Iaşi Pizani, dată din carantina de la Sculeni, 28 Martie 1821, *ibidem*, p. 111.

[27] O scrisoare a lui Pestel c. Kisselef, reprodusă de *Uricaru'*, VIII, p. 378.

spera să scape de sub jugul turcesc alăturea cu Grecii. Românii însă se convinseră în curând, atât din veştile venite de peste hotar, cât şi din faptele petrecute în ţară, că Rusia descuviinţa întreprinderea lui Ipsilanti; că chiar dacă din unele împrejurări petrecute mai înainte se părea că Ruşii vor sprijini mişcarea, la momentul hotărîtor împăratul nu vroi să se amestece în turburările iscate.

In asemenea condiţiuni ar fi fost o nebunie ca Românii să sprijine revoluţia grecească, şi de aceea chiar de la început găsim o mutuală neîncredere între Greci şi boierii români. Aceştia nu erau iniţiaţi în secretul conspiraţiei şi nici nu aveau de gând să se răscoale contra Turcilor [28].

Ipsilanti cunoscând simţimintele Moldovenilor faţă cu scopurile. sale, şi tratează pe boieri cu totul altfeliu de cum ar fi făcut-o, dacă s'ar fi aşteptat ca interesele Grecilor să fie îmbrăţişate de ei. El îi primi în Iaşi cu o mândrie rece, după ce-i făcuse să aştepte mult timp în anticameră [29].

La început însă Moldovenii trebuiră să se prefacă în faţa Grecilor, care încălcase înarmaţi o ţară lipsită de orice apărare. De aceia vedem pe Mitropolitul Veniamin încingând sabia lui Ipsilanti în biserica Trei-Erarhilor [30], şi dăruindu-i un soldat înarmat pe a sa cheltuială, precum şi 4 telegari şi o sumă de 10.0000 de lei [31]. Mai târziu însă, după plecarea lui Ipsilanti din Iaşi, acelaşi mitropolit se rosteşte contra revoluţiei, dând urmare cererii consulului rusesc de a face să se citească în toate bisericile anatema patriarhului contra întreprinderii eteriştilor [32]. Şi întoarcerea mitropolitului nu erà încă decât semnul întoarcerii întregei ţări.

Şi într'adevăr că Moldovenii aveau temeiuri puternice, de a nu merge alăturea cu răscoala grecească. Mai întâiu ei se expuneau fără nici un sorţ de izbândă unei lupte cu Turcii, care putea aduce asupra capetelor lor cele mai cumplite nenorociri; apoi adunătura de toate neamurile ce se îngrămădise în jurul lui Ipsilanti comitea, cu toate făgăduinţile lui de înfrânare [33], tot felul de nelegiuiri, încât Moldovenii răspingând pe Greci din sânul lor scăpau de două rele de odată, unul actual, prădăciunile şi jafurile, şi unul eventual, răsbunarea turcească.

[28] Ιωάννης Φιλήμων, Δοκίμος ἱστορικὸν περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀπαναστάσεος, ἐν Ἀθήναις, 1859—61, I, p. 90.

[29] Gervinus, I, p. 185.

[30] Φιλήμων, p. 88. Ordinul trimes mitropolitului de locotenentul lui Ipsilanti Gheorghe Bal n, 26 Fevruarie 1821. Erbiceanu, p. 105.

[31] Scri orile de mulţămire ale lui Ipsilanti c. mitrop. Veniamin din 28 Fevruarie şi 12 Martie 1821, *ibidem*, p. 105--106.

[32] Apostila mitropolitului pe cartea de blestem, *ibidem*, p. 76.

[33] Proclamaţia lui Ipsilanti din 23 Fevruarie, Aricescu, II, p. 92, reprodusă în facsimil de N. Iorga, *Studii şi Doc.*, VII, p. 84.

Grecii anume instituise în cele mai însemnate din orașele Moldovei ocârmuiri eteriste, cu scopul de a supune toate puterile vii ale poporului interesului lor. In Iași, Ipsilanti lasă, după ce-l părăsește, spre a se îndrepta către București, ca guvernator pe unul Pendedeca sub privigherea Trei-Sfetitanului, un arhimandrit grec, capul eteriștilor din Moldova și a unui diacon grec, anume filosoful Ștefan, om erudit ce venise în Moldova cu mult mai înainte pentru învățătura copiilor dela școala domnească, rânduind agă de oraș pe alt dascăl, Hrisochefal și ispravnic pe paharnicul Pomerul, administrând țara cu sabia în mâni prin Mavrofori și Arnăuți [34]. In Botoșani Pendedeca rânduise de ispravnic pe Grigore Rizu, ajutat de doi comandanți eteriști, căpitanul Balașu și căpitanul Spiru. Galații îi încredințase lui Caravia care săvârșește, ca întâiul act al ocârmuirii sale, un măcel tot atât de crud pe cât și de fără scop asupra neguțitorilor turci ce trăiau aici [35].

Administrația orânduită de Greci nu erà decât organizarea unei prădăciuni sistematice a țărei. „Drumurile se împănau de eteristi, colindând satele după cai, arme și hrană ce strângeau de pe la locuitori, în cât nu știau oamenii în țara lor unde s'ar adăposti, ca să scape de prădăciuni și de primejdia vieței, mult mai siguri fiind acei pe care vremile îi apucară în fundul pădurilor și în munți, de cât prin orașe și sate. Toată lumea o rupea de fugă" [36].

Cel întâiu care izbutește a încunjura strașnica pază cu care eteriștii încinsese Iașii, tocmai spre a împedeca desgolirea lui, este vistiernicul Grigoraș Sturza. După coborîrea în jos a lui Ipsilanti, împuținându-se însă străjile în Iași, o mulțime de alți boieri părăsesc orașul, unii din ei trecând în Bucovina, alții în Basarabia [37]. O seamă din ei însă mai inimoși se duc în jos, încotro mergeau și eteriștii, dând jălbi la pașii dela Dunăre, și rugându-se a trimite oștiri turcești în țară, spre a-i scăpà de focul în care încăpuse. Intre aceștia se deosebea mai ales, prin ținta lui energică și nespăimântată, vornicul Tudor Balș, alăturea cu el mai fiind vornicul Ioniță Sturza, spătarul Petrache Sturza, boierii Cuzăști, căminariul Iordache Rîșcanu, cămi-

---

[34] Drăghici, *Istoria M`ldovei* pe 500 de ani, II, p. 117.

[35] *Ibidem*, p. 120. Ge vinus, p. 184.

[36] Drăghici, p. 118. Arătarea lui Drăghici întărită prin scrisoarea boierilor, către pașa de Brăila, fără dată, Erbiceanu, p. 99: „Fuga întâmplată fără veste și împrăștierea de pretutindeni dela Focșani până la Iași, a târgurilor și a satelor de pe la drumuri din cauza fricei panice". Pendedeca roagă în 15 Mai pe arhimandritul Giușcă să liniștească pe Ieșeni ca să nu fugă, idem, p. 375. Mitropolitul liniștește pe locuitorii mai multor sate, despre trecerea caretelor și butcelor cu boierii fugari, 21 Martie, *ibidem*, p. 108.

[37] Vezi o scrsoare a boierilor din Basarabia, 20 Martie 1821, Erbiceanu p. 108. Alta a celor din Bucovina, 2 Iunie, *ibidem*, p. 128.

nariul Cerchez şi sardariul Iancu Stavăr. Mergând o deputăţie din ei la paşa de Brăila, compusă din Tudor Balş şi arhimandritul Ghenadie Ruset, ei cad la întoarcere în mânile Grecilor, şi numai ca prin minune scapă de a nu plătì cu sângele lor trădarea făcută către cauza grecească prin chemarea Turcilor [38]. Deputăţia moldovenească ducea cu ea la paşa de Brăila un arz către Portă, în care se ruga să se hărăzească Moldovenilor „prin înalt vrednic de închinăciune hatişerif, pronomiile obiceiurilor ce din vechi au avut norodul Moldovei, care din în vreme şi-au pierdut mai de tot fiinţa lor, din întrebuinţările cele rele ale domnilor greci, ce au fost orânduiţi oblăduitori pământului", cerând ca să se învoiască Moldovei următoarele drepturi: luarea în stăpânire a moşiilor mânăstirilor închinate sub în datorirea de a răspunde embaticul către locurile sfinte; purtarea trebilor înlăuntrul ţărei să fie încrdinţată boierilor pământeni, şi în sfârşit să se orânduiască domn dintre pământeni, precum şi capuchihaia din Constantinopole"[39].

Eteriştii cu Ipsilanti în frunte aveau cel mai mare interes a nu spăimântà poporaţia ţărilor române, fără de ajutorul căreia i se lua cu totul putinţa împotrivirii. Ipsilanti crezând că ocârmuirea lui Pendedeca era de vină la pribegirea în masă a locuitorior, trimite în Iaşi pe generalul său Gheorghe Cantacuzino spre a linişti pe orăşeni[40]. Cantacuzino cum vine în capitala Moldovei caută să împrăştie temerile pământenilor, şi retrage lui Pendedeca ori-ce autoritate ocârmuitoare [41].

Văzând însă că toate silinţele lui de a însuflà încredere Moldovenilor sunt zadarnice, şi că aceştia au cerut ajutorul Turcilor, se trage din Iaşi, chip pentru a nu expune oraşul grozăviilor unei lupte; în realitate însă, fiindcă nu se credea în siguranţă în sânul unei poporaţii duşmane [42].

In curând însă opoziţia Moldovenilor contra Grecilor trebuià să ia o formă mai rostită. „Inştiinţându-se anume boierii din ţara de sus prin vornicul Tudor Balş, că Turcii erau să vină în principate ca să bată pe Greci, s'au întâlnit şi ei la hotar cu acei din Cernăuţi, ce fugise mai înainte şi unindu-se hatmanul Răducanu Ruset vistiernicul Alecu Balş şi alţii, au pus la

---

[38] Drăghici, II, p. 118—119, Boierii c. paşa de Brăila, fără dată, Erbiceanu, p. 99.

[39] V. A. Ureche, *Documentele relative la anii 1820—1831.* Memoriile Academiei române, Tom. X, p. 306.

[40] Proclamaţia lui Ipsilanti din Târgoviştea, 18 Mai 1821, *Uricarul*, VI p. 41.

[41] Proclamaţia lui Cantacuzino din Iaşi, 25 Maiu, *ibidem*, V, p. 83. Ordinul c. Pendedeca din lagărul dela Stînca, 8 Iunie, *ibidem*, p. 85. Un alt ordin ca să nu se iee caii locuitorilor din 23 Maiu, *ibidem*, p. 77.

[42] Proclamaţia lui Cantacuzino din 1 Iunie, *Uricarul*, V, p. 83. Invinuírile aduse de el pământenilor că s'ar fi aliat cu Turcii, *ibidem*, p. 79 şi 84.

cale să ridice satele şi să pornească asupra Grecilor cu răsboiu, punându-i între două focuri, până vor curăţi ţara de ei. Pornindu-se deci capii partidei moldovene, care erau căminariul Ştefanachi Gherghel şi paharnicul Istrati dela Zvorăşti, au început a ridica puşcaşii şi locuitorii cu arme, propăşind tot pe malul Siretului în jos, până s'au strâns ca la 3.000 de oameni sub steagurile lor. Inştiinţându-se Botoşănenii de apropierea lui Gherghel şi a lui Istrati cu atâta popor, s'au înarmat şi neguţitorii cu oamenii boiereşti de prin ogrăzi, şi mergând la isprăvnicie au luat administraţia din mâinile Rizului, izgonindu-l din târg şi rânduind ocârmuitor pe Varnav; apoi au pus oraşul în apărare despre Greci, întărindu-l cu străjii la toate drumurile". Aceste începuturi de răscoală pornite de boieri, nu au însă urmări mai serioase, din pricină că ţăranii văzând că nu pot trage vre-un folos din asemenea mişcare, expunându-se numai la pericole şi suferinţi, pentru interesul boierilor, se împrăştiară[43].

Tot pe atunci aflăm pe ispravnicul ţinutului Neamţul, spătarul Sturza, îndemnând pe locuitorii de sub ocârmuirea lui a se răscula contra Grecilor. Din proclamaţia dată de el, se vede că erà pe deplin conştiut de relele şi primejdiile adunate pe capul ţărei lui, prin mişcarea eteristă. După ce spătariul „arată cum aceşti făcători de răle, Greci, sub cuvânt de a-şi aduce în slobozenie patria şi ţările lor, ne-au robit pe noi, pricinuind în toată starea nenumărate rele şi pătimiri cu feliuri de silnicii şi prădăciuni, jacuri şi cruzimi, încât spaima cuprinzând pe toţi, s'au spart sate, târguri şi ţinuturi întregi şi număr nenumărat de oameni s'au împrăştiat, lăsând şi case şi averi; cu un cuvânt ţara întreagă s'au hrentuit; până şi cei mai întâi boieri, razimul ţării şi părinţi a toată obştia, au fost siliţi a se împrăştia, el adăugă că peste toate aceste nenorociri, ne vedem îngroziţi de o alta şi mai mare şi mai înspăimântătoare şi care cu totul e nevindecată, anume vom putea cădea în prepus către prea puternicul nostru stăpân, că am fost hrăniţi în acelaşi cuget de răzvrătiri, de bună vreme ce-i privim şi suferim întru tăcere şi supunere". Spătarul Sturza ştiind apoi că „aceşti răi sunt urgisiţi de toţi împăraţii Europei şi prea puternicul nostru stăpân îi are hotărâţi sabiei", îndeamnă pe concetăţenii săi să nu peardă prilejul ce le-a mai rămas de scăpare. „Inarmaţi braţul vostru dela cel mai mic, începând cu ori-ce fel de arme aveţi: puşcă, coasă, lance, topor şi să mergem unde ne vom

[43] Aceasta îmi pare adevăratul motiv al neurmării revoluţiei şi nu lipsa de mâncare arătată de Drăghici, II, p. 119—121, cel totdeauna pârtinitor boierilor. Mâncare ar fi găsit trupele lui Gherghel şi Istrati, precum au găsit acele a lui Vladimirescu.

întâlnì cu alţi simpatrioţi, şi să izgonim numai decât pe tâlharii aceştia din pământul nostru[44]."

Prin pana eloquentă a spătarului Sturza se rosteau limpede şi horărît cugetările, temerile şi conştiinţa mijlocului de înlăturare a primejdiei simţite în deobşte de poporul român. Se vede din ea că revoluţia grecească era privită de partea inteligentă a poporului ca o împrejurare ce putea aduce asupra lui urgia turcească, şi că singurul chip de a o înlătura erà ca ţara să arate că nu este împărtăşită la asemenea nebunească întreprindere.

Iată deci cum era privită în Moldova, unde ea se ivi întâi, revoluţia grecească. Să cercetăm cum se petrecură lucrurile în Muntenia.

Aici protestarea apucă pe o cale deosebită sub conducerea unei însemnate figuri, acea a lui *Tudor Vladimirescu*.

Acesta era un fiu al poporului, născut în comuna Vladimir, judeţul Gorj între anii 1770—1780 [45].

El învăţase puţină carte la preotul din satul lui, mai târziu în Craiova. După ce fusese câtva timp îngrijitor la moşia unui boier de peste Olt, Tudor intră întâii în însuşirea de vătaf la plaiul Muntelui de sus, apoi se puse cu prilejul răsboiului dintre Turcia şi Rusia, dintre anii 1806 şi 1812, în slujba acestei din urmă, înrolând sub el mai multe sute de volintiri. Se vede că Ruşii făcură să i se dee un rang de boierie, întrucât îl aflăm curând după 1812 arătat cu titlul de sluger. El mai fu decorat şi cu ordinul Vladimirului, şi ridicat la rangul de parucic sau ofiţer în armata rusească[46]. Compromis în ţară prin participarea lui cea energică la lupta în contra Turcilor, el trebuì să fugă la Viena, după încheierea păcii. Intorcându-se mai târziu în Muntenia, el devine în 1815 vatavul plaiului Cloşanilor. Până la această vreme, Tudor adunase ceva avere şi anume o moară pe vadul Topolitei cumpărată în 1808 şi o alta la Cloşani făcută de Tudor în 1820; apoi o casă cu vie în dealul Govorii, două mari case şi prăvălii în Cerneţ, moşie şi alte acareturi la Vladimir, aceste din urmă moştenite dela tatăl său şi mai multă avere mobilă, preţeluite toate împreună prin diata

[44] Proclamaţia publicată după original de Th. Codrescu în *Uricaru* XV p. 254.

[45] Numele de Vladimirescu îi vine de la locul naşterii sale, deşi împrejurarea că a fost decorat cu ordinul Vladimirului ar putea aduce şi explicarea lui din [illegible] acelei decoraţii, cum face Gervinus, I, p. [illegible].

[46] Cronica revoluţiei din 1821 de Ioan Dârzeanu biv serdar în *Trompeta Carpaţilor*, 1868, p. 1575, spune că ar fi dobândit gradul de maior. Vezi N. Iorga *Studii şi Doc.*, XII, p. 511.

Slugerul Tudor Vladimirescu, care în fruntea pandurilor a făcut revoluția din 1821 contra Grecilor din Muntenia. Litografie. Colecția Academiei Române.

făcută de el pe la anul 1817, la suma de 12.350 de lei[47]. Averea lui şi-o mărise atât prin prada dobândită dela Turci cât şi prin comerţul de boi în ţara Ungurească.

Se vede că Tudor deşi se înălţase în rangurile boerimei, nu încetase de a simpatiză cu clasa din care îşi trăgeà obârşia. El păstrase, cu toată ridicarea lui, ura cea neîmpăcată ce ferbea în inima ţăranilor contra asupritorilor lor, şi-şi făcuse atât prin ocrotirea intereselor lor, în însuşirea lui de vătaf de plai, cât şi prin vitejiile sale în luptele cu Turcii, un renume întins între locuitorii Olteniei. Despre ţinta lui mândră faţă cu boerii, se raportează că el mergând să vadă adeseori pe prietenul său Urdăreanu, nu se punea nici odată jos cât stătea el, ci se preumbla necontenit prin casă spre a nu fi silit „să se scoale dacă ar veni cumva vr'o putoare de ciocoi"[48]. Simţimintele sale către clasa privilegiată le arată el într'o zi la masa episcopului Ilarion unul din personajele timpului cu care el erà în legături, spunând „că de va trăi, va face 12 perechi opinci din pielea a 12 boeri divaniţi", vorbe cu atât mai de crezut, că el pierduse cu puţin timp mai înainte un proces la divan[49].

Din aceste câteva trăsături caracteristice, Tudor ne apare înainte de revoluţia la care el trebuia să iee o parte atât de însemnată, ca un om din poporul de jos, ridicat prin meritele sale la ranguri şi onoruri : dar deşi privilegiat, nu încetase de a urâ clasa acestora, ci împărtăşia încă în noua lui condiţie simţimintele poporaţiei împilate contra tagmei apăsătoare. El poseda oarecare cultură, adaosă prin călătoriile sale în Austria şi în Rusia. Era cunoscut în toată Oltenia cu reputaţie de om viteaz, bun şi îndurător. In privirea politică, Tudor Vladimirescu trebuia să dea o mare însemnătate poporului rusesc, sub a căruia steaguri se înălţase în gradele militare, şi erà îndestul de priceput spre a vedea că deşi se bătuse cu Turcii, nu putea să iea parte alăturea cu Grecii în contra lor, de îndată ce Rusia nu venea acestora în ajutor.

In aceste câteva trăsături, scoase din trecutul şi caracterul lui Tudor, stă cheia întregei sale purtări în mişcarea în fruntea căreia se puse.

După moartea lui Alexandru Suţu, domnul Munteniei, întâmplată cum s'a spus în ziua de 19 Fevruarie 1821, frânele

---

[47] Diata lui Vladimirescu reprodusă de Aricescu, II, p. 14 Comp. Iorga *ibidem*, VI, p. 512 şi Iorilipsis de toată cheltuiala moşiei dela Cloşani, *ibidem* VII. p. 7: „săpatul şi ziditul erugei (canalul de curgere a apei. Eruga vine dela latinescul irigo) 1057 de lei zile de lucru 2114 câte 20 de parale (½ de leu) ziua; 120, 2 perechi pentru de la Vai-de-ei (?): 25 de lei iarbă de puşcă cu care s'a spart piatra sub moară şi pe eruga. Totalul cheltuelilor 1982 de lei.

[48] Aricescu, I, p. 25 după spusele lui Niţă Izvoranu din Severin.

[49] *Ibidem*, p. 36, după arătările arhiereului Evantias Ioanichie, care se afla şi el la masa lui Ilarion.

ocârmuirii fură apucate de căimăcămia cea instituită de domn în prevederea morţei sale, alcătuită din 7 boieri din care unul grec, postelnicul Rizu; Turcii nu apucase să rânduiască domn în Muntenia până la izbucnirea mişcării eteriste (20 Favruarie). Văzând ei atunci fuga hainului Mihai Suţu din Moldova, rânduesc domn în această de pe urmă ţară, ce erà mai periclitată prin izbucnirea în ea a revoluţiei greceşti, pe Scarlat Alexandru Calimah, ce mai fusese domn aici înaintea Suţului, însărcinându-l după ce revoluţia cuprinde şi Valahia cu domnia şi în acea ţară, şi autorizându-l a se înlocui în Moldova printr'un caimacam, ceeace Calimah face în persoana lui Ştefan Vogoride. Calimah însă neîndrăznind a călca nici în Muntenia în timpul focului mişcării, rânduieşte şi aici un alt caimacam anume pe Costache Negri[50], care înlocueşte ocârmuirea celor 7 boieri instituită de Alexandru Şuţu. Puterea reală însă, de îndată ce izbucnise turburările, ceeace în Muntenia se întâmplă din pricina lui Tudor puţine zile după moartea Suţului, stătea în mânile celor doi căpitani ai gardei de Arnăuţi ai curţii: Iordache şi Sava.

Căminariul Sava era Grec, originar din insula Patmos şi slujise sub mai mulţi domni în garda de Arnăuţi, trecând din Muntenia în Moldova în 1801, unde Alexandru Suţu îl face cap al ei, post în care rămâne cu întreruperi până la eşirea lui Scarlat Calimah în anul 1819. Atunci trece iar în Muntenia unde ajunge, când revine Alexandru Suţu domn în această ţară, capul cavaleriei de Arnăuţi. Sava era, ca şi domnul sub care slujia, dintr'acei Greci ce nu înţelegeau să piardă foloasele de care se bucurase sub oblăduirea turcească pentru zadarnice visuri de libertate. Văzând el că Ruşii nu ajută lui Ipsilanti, se hotărăşte a sprijini pe noul domn rânduit de Turci în Muntenia, Scarlat Calimah, şi toată purtarea lui în timpul revoluţiei, va fi întocmită numai în vederea acestei ţinte[51].

Cu totul altfel căpitanul Iordache Olimpiotul, care se hotărâse a jertfi totul pentru scumpul ideal a liberării Greciei. Mic de statură, de o fire slăbănoagă, el ascundea sub o aparenţă cârcită o bravură din cele mai mari, de care dădu probe atât înainte cât şi în timpul luptei pentru neatârnare, şi moartea lui cu arma în mână în mânăstirea Secului, pune pecetea eroismului pe bântuita lui viaţă. De un caracter nobil, el nu putù aduce la îndeplinire însărcinarea pusă asupra-i de comitetul eteriştilor din Bucureşti, de a omorî pe Alexandru Suţu, înţelegând a mânuì numai arma cinstită nu şi cea trădătoare.

[50] Firmanul Porţii pentru rânduirea lui Calimah în domnia ambelor ţări române din 25 April 1821, Erbiceanu, *l. c.*, p. 377. Rânduirea lui Vogoride în Moldova din 21 Maiu, *ibidem*, p. 381.

[51] Aricescu, I, 65.

Acest tip, unul din cele mai atrăgătoare ale revoluţiei greceşti, nu erà însă Grec, ci Român din muntele Olimpului. Şi el era căpitan de Arnăuţi [52].

Cum moare Suţu, Tudor Vladimirescu pleacă cu vre-o 25 de panduri peste Olt, spre a răscula poporaţia de acolo. Chiar în proclamaţia lui cea dintâi din luna Ianuarie, puţine zile după eşirea lui din Bucureşti, el începe prin a întreba pe locuitorii către care se îndreptà, că până când vor suferi ei, „veri din ce neam ar fi, balaurii care i-au înghiţit de vii, căpiteniile lor, atât cele bisericeşti cât şi cele politiceşti; până când vor suferì să le sugă sângele?" Adaugă apoi că „vechilul lui Dumnezeu, prea puternicul împărat, vroeşte ca noi ca nişte credincioşi ai lui să trăim bine; dar nu ne lasă răul pus peste capetele noastre. Veniţi dar fraţilor cu toţii, ca cu răul să pierdem pe cei răi, ca să ne fie bine, şi *să se aleagă din căpiteniile noastre, cari pot să fie buni, aceia să fie ai noştri*. Nu vă leneviţi, ci siliţi de veniţi în grabă cu toţii, care aveţi arme, cu arme, care nu, cu furci de fier sau cu lănci. Şi iarăşi să ştiţi că nimeni dintre noi nu e slobod ca să se atingă măcar de un grăunte de binele sau de casa vreunui neguţitor, orăşan sau ţăran, sau de alt al vr'unui locuitor decât *numai binele şi averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să se jăfuiască, însă ale celora ce nu vor urma nouă, precum suntem făgăduiţi, numai ale acelora să se iee pentru folosul de obştie*" [53].

Chiar din fulgerarea primului gând de răzvrătire prin mintea lui Tudor se vede că el ţintea la reforma unor fără-delegi de care suferea poporul, la răsturnarea regimului politic numai întrucât era autorul acelor suferinzi. Revoluţia lui avea un caracter social, nu unul politic, şi de aceia nici în proclamaţia amintită, precum nici în cele mai multe din actele emanate dela el, nu se vede pomenit numele de *Greci*. Mişcarea lui Tudor era împinsă de aceeaşi îmboldire care sculase în 1784 pe Românii din Ardeal, şi dacă aici ea luase şi un caracter naţional, aceasta provenise din împrejurarea că în Ardeal, o deosebire naţională despărţia pe apăsători de apăsaţi, pe când

[52] Aricescu, I, p. 61. Vezi dovedirea românismului căpitanului Iordache în Caragiani, l. *c*.

[53] Reprodusă de Dârzeanu în *Trompeta Carpaţilor*, 1868, p. 1575. O altă versiune a acestei proclamaţii publicată mai târziu de *Albina Pindului* nu ştim după ce izvor, schimbă astfel una din frazele ei: „Balaurii sunt, precum îi cunoaşteţi prea bine, *Grecii* şi boierii noştri, atât partea bisericească cât şi cea politicească". *Uricarul* XII, p. 90. Noi bănuim autenticitatea acestei de pe urmă versiuni şi nu stăm la îndoială a primi de adevărată pe acea dată de Dârzeanu, cap de masă la visterie în vremea tocmai a revoluţiei şi însărcinat anume cu corespondenţa celor 5 judeţe de peste Olt şi cel mai în stare de a-şi procura copii de pe toate numeroasele acte ale revoluţiei, publicate în mult însămnatul său memoriu.

în Muntenia ambele clase erau de aceeaşi origină, de şi una din ele fusese amestecată cu elemente străine.

Acest caracter social al revoluţiei lui Tudor se vestise de mai înainte prin mişcări premergătoare. Ele începuseră întâi prin calea cea mai blajină a emigrărilor. Aşa din Muntenia pe cât şi din Moldova am văzut de mai multe ori cum asupririle şi nedreptăţile împingiau pe ţărani a căuta mântuirea lor peste hotare, în Rusia, Bulgaria şi Transilvania. Alt mijloc pe care-l îmbrăţişară ţăranii dela o vreme erà de a se pune în ţările române chiar, sub protecţia Austriei, înscriindu-se ca supuşi austriaci [54]. Nemulţumirile ţăranilor proveneau dela încărcarea lor la muncă şi la d jmă, din care tânguiri mai multe vin în judecata autorităţilor ţărei. Se înţelege că ţăranii erau mai totdeauna daţi rămaşi: alte neînţelegiri veneau din falşa măsurătoare a pogoanelor de lucru; apoi dela dreptul de cârciumă, dela folosirea pădurilor. Numai prea rare ori câştigau ţăranii drepturile lor, cum au fost bunăoră în procesul pentru moşia Slătioara [55]. Adesea ori însă reclamările se rezolvau în bătăi, precum o suferiră ţăranii din Gherghiţa care primiră câte 200 de toege pentru stricarea pădurilor Mitropoliei [56]. Se pomenesc însă şi răzvrătiri ţărăneşti când cuţitul ajungea la os. Un document vorbeşte de ţăranii care „nu numai nu se supun la plata dăjdiilor dar dau şi pilde rele celorlanţi locuitori". Pe unii ca aceştia, Domnul Caraga dispune „ca să fie strămutaţi prin alte sate îndepărtate cale de şase ceasuri ca să nu mai poată avea atingere unii cu alţi" [57].

In Moldova de asemenea se naşte în anul 1805, între ţărani o frământare care face pe Mitropolitul Moldovei Veniamin Costache să se teamă de o răscoală a lor ce devenia ameniţătoare. Ţăranii refuzaseră să facă cele 12 zile legiuite ale boierescului. Un trimis la Sf. Petersburg al fostului mitropolit Iacob Stamati, boierul *Vasile Mălinescu*, probabil tatăl aceluilalt Vasile Mălinescu care împreună cu M. Kogălniceanu apară în divanul adhoc drepturile ţăranilor, scrie următoarele: Mitropolitul Veniamin, asupra întrebărei ce i-o făcuse Mitropolitul, că „în ce chip să se urmeze la pricina *dihoniei* boerilor cu ţăranii şi la pricina *nesupunerei* ţăranilor spre a împlini datoria lor cu lucrarea celor 12 zile boierescului"? Mălinescu, pentru a pune şi mai bine lucrul în lumină, lămureşte întrebarea Mitropolitului aşa, că „amelia (lenea) şi căderea lucrărei pământului şi de alta grija de *răvoluţie* aceasta sunt cele două

[54] Urechia *Societatea sub Caragea, An. Ac. Rom.*, II, tom. XXIV: 1905 p. 51 (36).

[55] *Ibidem*, p. 19—28 (1—18).

[56] *Ibidem*, p. 40 (22).

[57] *Ibidem*, p. 36 (18).

sfârşituri ale întrebărei ce mi s'au pus înainte. Iar între dânsele în mijloc ticăloşia sau căderea boierilor. Dar fac întrebarea : putease-va îndreptà lucrarea pământului numai cu sila, spre împlinirea celor 12 zile ale boierescului"? Mălinescu propune Mitropolitului mai multe măsuri foarte drepte, de luat în favoarea ţăranilor, măsuri pe care le vom cercetà mai la vale, când vom tratà despre ideile noue ce apar în minţile româneşti în aceste timpuri. Aici numai reproducem încă o ultimă cugetare a lui Mălinescu, care întăreşte tot faptul existenţei unor tendinţe revoluţionare în ţăranul român, anume observaţia, că „pentru a puteà întâmpinà toate urmările cele rele, se cade a deschide un drum legiuit spre descoperirea voinţelor şi a nevoilor a fieşte-care stare de oameni; *că toată răvoluţia să cuibăreşte în inimele oamenilor care nu au drum legiuit de a-şi arăta ahturile şi necazurile sale, ca o scântee ce se tăinueşte în cenuşe*" [58].

In loc însă de a urmà sfaturile boierului patriot şi cu vederi largi găsim pe Mitropolitul Veniamin unindu-se cu divanul şi îngreuind încă şi mai mult munca ţăranului, punând-o sub apăsătorul urbar al lui Moruzi din 1805, prin care se hotăreşte ca ţăranul să îndeplinească, în cele 12 zile legiuite, un nart de muncă aşà de mare de nu se puteà săvârşì nici încă în 40.

Mai găsim şi alte urme de revolte ţărăneşti în 1819. Trei sate; Sarga, Stânceşti şi Aninişul din Judeţul Gorj se răsvrătesc. In anaforaua boierilor către domn se spune că „aceste sate strigă cu obrăsnicie că toţi se spărgăluesc şi se strămută din siliştele lor; iar a clăcuì mai mult decât a fost obiceiul înainte nu ne *supunem*, şi fiindcă am luat plirotorie că nesupunerea şi semeţia aceasta o fac din *învăţul şi îndemnarea fruntaşilor satelor*, nădăjduind cu acest fel de tertipuri să dobândească privilegii, ca să *le dee stăpânii moşiilor cele ce vor ei*, deaceea altă urmare nu am putut face, ci am socotit *că până nu se vor pedepsi câte 1—6 fruntaşi din fiecare sat*, izbrânire nu se poate da la unele pricini ca acestea, nici înţelegători şi cunoscători pravilei pământului nu vor fi" [59].

Alte sate anume Islazul, Racovicioara, Racoviţa, Moldovenii şi Verdea din jud. Romanaţi proprietatea banului Brâncoveanu se revoltă de asemenea în 1820 şi, lucru indestul de

---

[58] Prea interesanta corespondenţă a lui Mălinescu, publicată din nenorocire numai în extracte, în *Istoria Românilor*, XI, 1900, p. 24—27 de V. A. Ureche, care nu prea cruţa hârtia pentru o mulţime de documente fără nici o însemnătate. Oricum ar fi însă lucrul, trebue să fim recunoscători lui Ureche ca şi lui Codrescu că prin publicaţiile lor, atât de expuse criticei în toate privirile, ne-au păstrat o mulţime de documente importante, cum este între altele această preţioasă corespondenţă a lui Vasile Mălinescu cu Mitropolitul Veniamin.

[59] Anaforaua boierilor către Alex. Suţu, 6 Iunie 1819. V. A. Ureche *Istoria Românilor*, XII, 1898, p. 267.

straniu, raportul lui Gheorgache Filipescu vel-logofăt arată că aceasta „revoluţie fusese pusă la cale de vameşul acelui judeţ”[60]

Dacă ar fi să dăm crezare unei ştiri aşà de afară din cale, ar trebui să ne gândim la o răzbunare personală a vameşului, contra banului Brâncoveanu.

Mai aflăm apoi pe unul Ioan Bărbătescu din judeţul Vâlcea „oşândit la temniţă, pentru că au lucrat zavistie între locuitorii satelor acelui judeţ”, Acest Bărbătescu, îmbolnăvindu-se greu în închisoare, este ertat de osândă, după stăruinţele lui Barbu Văcărescu vistierul [61].

Aceste împrejurări ne arată deci seria istorică din care a ieşit revoluţia lui Tudor Vladimirescu şi dacă ar fi să urmărim această serie în sus până la originea ei, ne-am urcà cu începuturile ei la acele ale ţărilor române.

Se explică deci mişcarea ţărănimii contra boerimii muntene, şi acuma trebue să căutăm a ne da seama de elementul personal în această revoluţie, acel datorit conducătorului ei. El se arată favorabil unei părţi din boerime pe care caută să o scoată din ţinta urgiei poporane. Ce lucru împingea pe Tudor la această alegere? Ce împrejurare îl făcea să repete de mai multe ori în proclamaţiile sale ca ţăranii să atace numai averile boierilor tirani, cele rău agonisite, iar nu pe ale celor ce vor merge alăturea cu el? Chiar din proclamaţia lui reese că Tudor nu numai *se aştepta* că are să găsească boieri ce vor simpatiza cu mişcarea lui, *ci de mai înainte îi cunoştea, căci se înţelesese cu ei*. Căci cum s'ar puteà de altfel explica rostirea însemnat din primiul act al revoluţiunii sale, ca să excepteze din învoirea de jaf, averile acelora din boieri care *„vor urma nouă, după cum suntem făgăduiţi”* ?.

Inţelegerea lui Tudor cu boierii nu aveau însă acea însămnare, ca el să le fi slujit de instrument, după cum slujise satele din Moldova, pornite de boierii ei asupra Grecilor. Tudor îşi păstra o poziţie bine determinată faţă cu interesul boierilor; el reprezenta pe acel al maselor şi unirea cu boierii o făcuse numai spre a da răscoalei sale o mai mare greutate. De aceea chiar în proclamaţia lui se simte omul care vorbeşte din propriul lui gând, şi nu este reflexul unei cugetări streine. Ştiea el doară că fără de ajutorul maselor, boierii nu pot face nimic, şi de aceea el, capul acelor mase, se privea de conducător al mişcării, lăsând boerilor numai un rol de a doua mână şi rămânând la a lui alegere, ca acei ce'l *vor urma pe el*, să fie apăraţi de urgia mulţimii. El primise apoi dela boeri făgăduinţa de a stà alăturea cu el, încât Tudor printr'un atare sprijin al

[60] Raportul lui Filipescu, *ibidem*, p. 248.
[61] Actele din 1819, *ibidem*, p. 248.

boerilor nu perdea nimic din a lui neatârnare, şi întărea numai poziţia lui de conducător al unei mişcări de răzvrătire.

Boierii din partida naţională şi împotrivitoare Grecilor care se unise cu Tudor Vladimirescu erau: Grigore Băleanu, episcopul Ilarion, Filipescu Vulpe, Scarlat Grădişteanu, Neculai Văcărescu, Sc. Câmpineanu, Mihăiţă Filipescu, Grigore Filipescu, Ştefan Bălăceanu, mitropolitul Dionisie Lupu şi alţii [62].

Tudor însă trebuì să se convingă în curând, cât de greu erà de a menţinea gândul lui răsbunător în cercul strâmt însămnat prin a lui proclamaţie, îndreptată numai contra tiranilor boieri. Adunătura ce-l înconjura, pe fiece zi mai numeroasă, nu erà alcătuită din oameni deprinşi cu ascultarea. Chiar paudurii, acel chip de oştire ce înlocuise pe vechii darabani şi călăraşi, desfiinţaţi sub domnia Fanarioţilor, care însă nu mai slujiau la apărarea ţărei, ci numai ca paznici la prinderea hoţilor, chiar plăeşii păzitorii graniţilor, oameni de o bravură neasemănată, vânătorii de urşii de prin bârloage, erau departe de a se deosebi printr'o ţinută disciplinară; dar încă grămada cea mult mai mare de ţărani năcăjiţi, săraci, care sperau să-şi câştige viaţa, să-şi refacă averile din jaf şi despoiere. Nu numai atâta; chiar hoţii din temniţă fusese eliberaţi de acei însărcinaţi de Tudor cu adunarea oştirilor şi înrolaţi în ele [63], ceeace nu puteà decât să coboare şi mai jos nivelul moral şi disciplinar al bandelor lui Tudor. Toată această adunătură de elemente atât de deosebite erà unită printr'un singur gând şi îmboldită de un singur interes, acel al jăfuirei şi anume nu numai a boierilor celor răi, precum spunea Tudor, ci a tuturor, şi nu numai a boeirilor, dar chiar şi a locuitorilor, împotriva voinţei sale anumite. Era destul ca cinevà să poseadă ceva avere, pentru ca oamenii lui Tudor să o privească drept *rău agonisită* şi să o jefuiască [64].

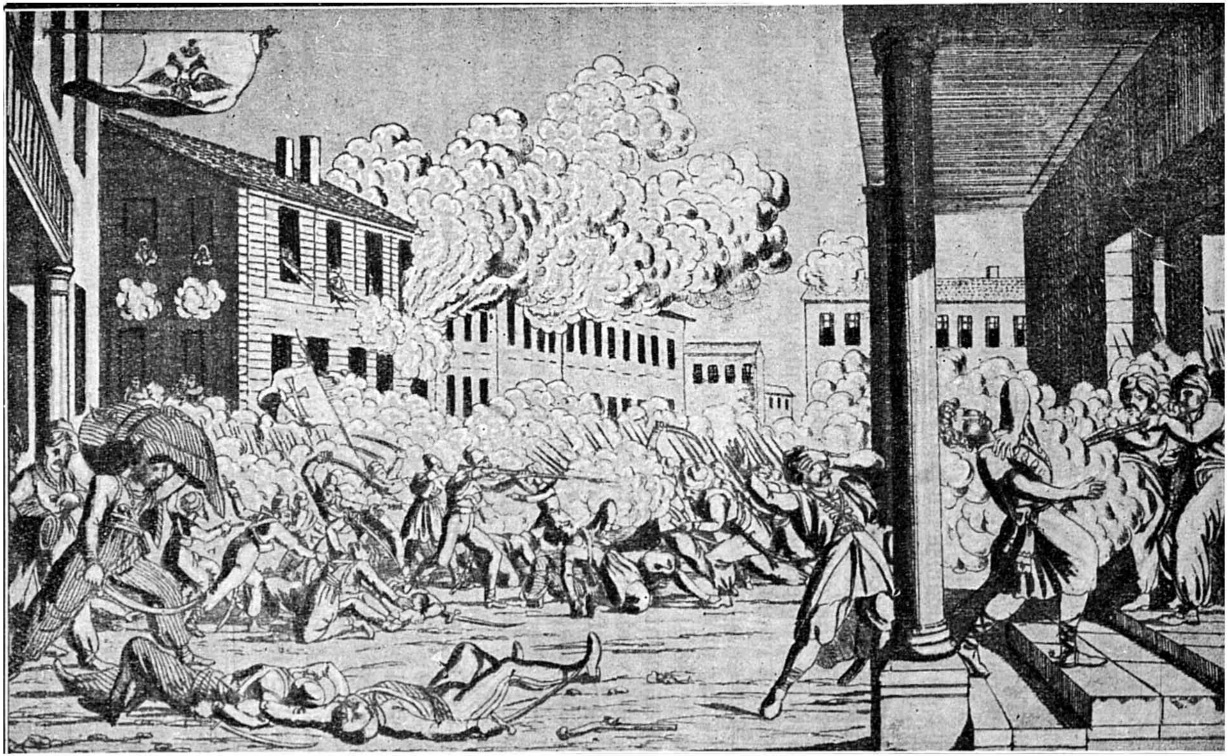
Atare perspectivă, unită cu scutirea de contribuţie pe care Tudor o încuviinţa tuturor celor ce veniau după el, făcuse a se îngrămădi în juru-i mai multe mii de oameni, ceea ce-l puse în curând în poziţie de a se împotrivì cu izbândă tuturor măsurilor luate de căimăcămia din Bucureşti spre a-i stâmpărà mişcarea. Masele poporului aveau încredere în *Domnul Tudor*,

---

[62] Aricescu, I, p. 37. Eram deci două „tarafuri" (partide) de boieri în Muntenia, şi nu cum crede G. Meitani *Acţi nea diplomatică a Europei în Principatele Române*, p. 7. Că aceaşi boieri cari ceruseră înnăbuşirea răscoalei fură mai târziu constrânşi de Tudor să-l apere.

[63] *Ibidem*, I, p. 37.

[64] Recordon *Lettres sur la Valachie*, écrites de 1815—1821, Paris, 1821, p. 141: „beaucoup de partisans de Théodore Vladimiresco étaient amorcés par l'appât du pillage qu'ils pensaient pouvoir faire impunément sous leur nouveau chef dont ils ne connoissaient point entièrement le caractère et les intentions"

Lupta eteriştilor greci, sub comanda căminarului Sava, contra Turcilor, în Bucureşti, la 19 August 1821
Gravură în aramă din timpul acela. Colecţia Academiei Române

cum îl numeau ele, şi faţă cu mişcarea obştească, ce puteau face ispravnicii, a cărora trupe ele însă-şi treceau la răsculaţi [65].

Astfeliu ajunsese Tudor stăpân peste cele cinci judeţe din Oltenia, şi începu să se pregătească spre a veni la Bucureşti.

Inainte de a o face, Tudor trebuià însă să-şi asigure poziţia lui politică faţă cu puterile ce aveau asupra Munteniei drepturi de amestec. El scrie lui Derviş paşa, muhafizul Vidinului, o carte din partea a tot norodului Valahiei, în care se jălueşte cum, „*domnii ţărei dimpreună cu boierii greci şi români* unindu-se cu toţii ne au prădat şi ne au despoiat, încât am rămas numai cu sufletele rugându-ne să se trimită jalba noastră către prea puternica împărăţie, pentru ca să se milostivească asupra ticăloşiei noastre şi să trimită un om credincios împărătesc să vină aici în ţară la Bucureşti, să cerceteze să vază nevoile care le tragem de către aceşti *lupi nemilostivi* şi să ne facă dreptate; şi iară să fie ştiut înălţimei tale, că ridicarea noastră ne este pentru altă ceva nici într'un chip, decât numai asupra boierilor care ne-au mâncat dreptăţile noastre"[66]. Tot astfel trebuià să fi fost formulată şi tânguirea lui Tudor către împărăţia rusască [67].

Acelaş motiv al răscoalei este repetat de Tudor şi în toate învinuirile ce el le aduce în scrisorile sale către reprezentanţii ocârmuirii muntene. Aşa în aceea trimisă clucerului Constantin Ralet, ispravnicul judeţului Mehedinţi, Tudor întrabă pe boieri: „dacă nu le ajunge cât au prădat şi despoiat pe ticăloşii ţărani, până când au rămas mai jos decât morţii din mormânturi? Că norodul cel ars şi fript de boieri este amărât şi înfocat asupra lor" [68]. In altă scrisoare a lui Tudor către boierii divaniţi el spune că: „de capul lui nici cum nu a plecat, fără cât tot norodul cel amărât şi dosădit al acestei ticăloase ţări, văzând că stăpânirea sub care sunt încredinţaţi i-au adus la acea mai desăvârşită prăpădenie şi ne mai putând suferì arzimea focului care le-au pus peste capete cu toţii într'un gând s'au hotărît ca să se scoale" [69]. De asemenea în adresa lui către zabetul dela Romanaţi, arată cum: „toată raiaoa împărătească dintr'această ţară, nemai putând suferì prăzile şi jafurile ce li s'au făcut de

[65] Aşa bunăoară Arnăuţii din trupa lui Solomon. Aricescu, I, p. 29.

[66] Jăluirea cătră Derviş paşa şi arzul cătră Poartă în Dârzeanu *Trompeta*, 1868, p. 1579, reprodusă şi de Aricescu, II, p. 31—32. O altă formulare a tânguirilor norodului, vezi în memoriul anonim asupra revoluţiei din 1821 publicat în revista d-lui Gr. Tocilescu, II, p. 385.

[67] Aceasta nu s'a păstrat; este însă amintită în o depeşă a comitelui Capodistrias c. Pini din Fevruarie 1821, reprodusă de Prockesch-Osten, III, p. 58, şi de *Uricarul*, II, p. 117.

[68] Din 28 Ianuarie 1821 în Dârzeanu, *Trompeta*, p. 1577, Aricescu, II, p. 47.

[69] Din 4 Fevruarie, Dârzeanu, idem, Aricescu, p. 52.

către mai marii lor, s'au sculat împotrivăle [70]. Tot aşà declară Tudor şi bulibaşilor (ofiţerilor) boiereşti, trimişi asupra lui, că „eu fraţilor şi cu cei de neamul meu nu m'am sculat împotriva împărăţiei, ci văzând necazul săracilor locuitori şi obidindu-mă de suspinurile lor, şi privind tirania în care-i ţinea nemilostivirea boierilor, n'am mai putut suferi şi de o parte am jăluit la înaltul Devlet, iar despre altă parte pentru ca să punem mâna pe boieri, ne-am sculat cu armele" [71]. De nicăieri însă cugetarea lui Tudor nu reese mai limpede şi mai eloquentă ca din scrisoarea lui către vornicul Neculai Văcărescu, cel trimis de căimăcamii din Bucureşti, pentru înăduşirea cu orice preţ a răscoalei. Respingând învinuirea că el ar fi pricinuitorul mişcărei, Tudor spune vornicului: „ci pre semne dumneata pre nord, cu al cărui sânge s'a hrănit şi s'a poleit tot neamul boieresc îl socoteşti nimic, şi numai pe jăfuitori îi numeşti patrie, şi cum nesocotiţi că pre mine mă categorisesc numai tagma jăfuitorilor, iar pe jăfuitori îi categorisesc toate neamurile? Dar cum nu socotiţi dumneavoastră, că patria se cheamă norodul, iar nu tagma jefuitorilor şi cer ca să-mi arăţi dumneata ce împotrivire am arătat eu asupra norodului? Că eu altă nu sunt decât numai un om luat de nordul cel amărât şi dosădit din pricina jăfuitorilor, ca să le fiu chivernisitor în treaba cererei dreptăţilor, iar tagma jăfuitorilor, căci nu le place una ca aceasta, a ridicat arme de moarte asupra patriei şi a ticălosului norod"[72].

Din aceste deosebite şi repetate rostiri se vede deci cum Tudor, cu toată înţelegerea lui cu parte din boieri, menţineà neatins scopul mişcării sale, care erà de a îndreptà fără-de-legile sub care gemea încujbat poporul în Muntenia de către acei pe care el îi cuprindea sub denumirea de tagma jăfuitorilor. Boierii însă care se deprinsese a nu vedea în despoierea ţăranului decât dreptul lor şi care nu erau capabili de a se convinge că apăsarea locuitorului ar puteà fi un păcat şi o nedreptate, considerând în răscoala lui Tudor numai neorânduelile comise de bandele lui tratau de tâlhari atât pe şef cât şi pe a lui întovărăşire şi imputau lui Tudor că: „învaţă pre toţi cu mic cu mare ca să se scoale asupra boierilor, să-i piarză şi *să le iee averile* [73].

E drept că jafurile tot mai dese comise de bandele lui Tudor dădeau până la un punct dreptate boierilor. Mai toţi cei ce-l încunjurau şi anume nu numai oamenii de rând, dar chiar dintre căpitanii lui, erau cuprinşi de ideea că acuma le-a venit timpul să se îmbogăţească, că precum luase până atunci

[70] Aricescu, p. 77.
[71] Memoriul anonim în Revista *Tocilescu*, II, p. 386.
[72] Fără dată. Dârzeanu, *Trompeta*, p. 2003. *Aricescu*, II, p. 74.
[73] Memoriul anonim în *Revista* lui Tocilescu, II, p. 384.

alţii de la ei, aşà acum trebuiau să iee ei dela alţii. „In fiece district se formau cete, parte de Sârbi şi Bulgari, parte de săteni armaţi unii cu puşte, pistoale şi săbii luate dela proprietari, alţii cu topoare, coase şi lănci, făceau rechiziţiuni de cai, arme şi bani, despoind pe călători, jăfuind chiar bisericile. Ochiul lor era mai ales ţintit asupra proprietarilor şi arendaşilor" [74]. Tudor văzând că oştirea lui amenința a se preface într'o bandă de hoţi, începù a pedepsì cu asprime abaterile ei, ucigând pe mai mulţi din căpitanii lui pe care îi prindea cu jafuri, între alţii pe doi căpitani bulgari, a căror capete le trimite boerilor ce fusese prădaţi de ei, şi care se adăpostise în satul Buceşti [75]. In scrisoarea de îndreptare cu care Tudor însoţeşte trimiterea capetelor căpitanilor, el spune că „de-şi nu este din sânge evghenist, totuş simte durerile celor evghenişti, că cugetul său nu a fost nici este a se urma unele ca acelea, că a tăiat pe acei doi, trimiţându-le capetele, spre încredinţare, pe care să poruncească a le pune la răspântii spre pilda şi a altora" [76].

Mulţi din tovarăşii lui Tudor, văzând măsurile luate de el spre a menţineà orânduiala între ei, se desfac de oştirea lui şi se apucă de prădat în voia lor în toate părţile. Tot aşa fac însă şi panduri ocârmuirii trimişi sub căpitanii Iordache şi Farmache spre a combate răsvrătirea lui [77]. Tot pe atunci şi oştirea eteristă sub Ipsilanti intrând în hotarele Munteniei, se încinge în toată ţara un foc cumplit, dinaintea căruia fuge din toate părţile populaţia înspăimântată [78].

Erà greu a se deosebi în vălmăşagul neorânduelii, tendinţele deosebite ale elementelor pornite, şi nu erà lucru prea afară din cale ca răscoala lui Tudor să fie amestecată cu aceea a Grecilor, de-şi Tudor îşi dăduse toate silinţele spre a arătà ţintele lui deosebite : acea a Grecilor de un caracter politic îndreptată contra stăpânirei otomane; a lui proprie, pornită contra boierilor jăfuitori, cu anume arătare că nu este îndreptată împotriva ocârmuirii turceşti.

---

[74] Aricescu, I, p. 135, după memoriile lui Dârzeanu şi Cioranu.

[75] Vezi memoriul lui Iordache Oteteleşanu, unul din boierii prădaţi. Aricescu, II, p. 77. Mai multe amărunţimi în *Istoria lui Tudor* de Izvoranu, *Revista* lui Tocilescu, II, p. 400.

[76] Din 3 Martie 1821, Aricescu, II, p. 89.

[77] Dârzeanu, în *Trompeta*, p. 2008.

[78] Amărunţimi asupra prădăciunilor vezi în Aricescu, cap. : Desordinile Arnăuţilor şi a Pandurilor, I, p. 134—142. Despre fuga locuitorilor vezi cartea divanului, c. vornicul Samurcaş, 11 Fevruarie, *ibidem*, II, p. 73. Anaforaua divanului către Calimah 16 Fevruarie, *ibidem*, p. 67 – 72. Laurençon p. 87, spune despre trupele lui Ipsilanti : „Les bandes d'Arnautes d'Ipsilanti battaient les campagnes et ramenaient chaque jour des troupeaux de boeufs, de moutons, de cochons et quantité de volaille de tous genre. Les paysans pilés maltraités voyant leurs habitations ruinées, leurs meubles brisés, leurs bes iaux devenus la proie de ces bandits, fuyaient dans les bois et sur les montagnes avec leurs femmes et leurs enfants, traînant après eux la misère et le désespoir".

Lupta celor 97 de eterişti greci contra a 1500 de Turcii în mănăstirea Slatina la 25 şi 26 Iulie 1821
Gravură în aramă din timpul acela. Colecţia Academiei Române

Rusia însă care, din pricina îndatorirei luate asupră-şi prin sfânta alianţă, fusese silită să descuviinţeze chiar revoluţia grecească, a căreia ţintă convenia tendinţei generale a politicei sale, cum erà ea să primească pe acea a Vladimirescului, care tocmai erà pornită numai dintr'un spirit de răzvrătire contra unei legiuite ocârmuiri şi intra cu atât mai mult în prevederile acelei alianţe?

Impăratul Alexandru, ce fusese încunoştiinţat despre scopul mişcării Vladimirescului, din însuşi scrisoarea acestuia, trimite prin ministrul Capodistrias către consulul rusesc Pini din Bucureşti, un ordin în care arată că el nu vede în mişcarea lui Tudor decât „o funestă asemănare cu evenimentele ce au prăvălit Spania în cariera sângerândă a revoluţiilor şi care atrag în acest minut asupra regatului ambelor Sicilii nenorocirile nedespărţite de serioase măsuri represive, poate chiar biciul războiului". Impăratul aprobă măsura luată de consul care somase pe Tudor a veni la Bucureşti, şi declară pe Vladimirescu degradat din rangul de ofiţer ce-l ocupa în armata rusească, retrăgându-i şi ordinul Vladimirului cu care îl decorase; ba chiar autoriză pe consul ca în cazul când răscoala ar luà proporţiuni ameninţătoare,să îndemne pe căimăcami a cere ajutorul oştirilor turceşti, ceeace tocmai boierii, nepricepându-se ce să mai înceapă, pretinsese dela consulul împărătesc [79].

Dacă însă Ruşii aveau interes a înăbuşi mişcarea lui Tudor, Turcii trebuiau să fie conduşi de alte gânduri faţă cu dânsa. Tudor înştiinţase cum am văzut chiar dela început pe Poartă că nu ţinteşte de loc a se răsculà alăturea cu Grecii în contra stăpânirei, ci a protesta numai contra vitrigei ocârmuiri a Munteniei, care tocmai fiind în mânile Grecilor, protestul lui Tudor trebuia să apară ca îndreptat împotriva lor. Tudor erà deci aliatul, nu duşmanul Turcilor şi aceştia înţălesese adevăratul caracter al mişcării Românilor. Astfel paşa de Vidin raportează sultanului pricinile răscoalei, adăogând că sunt adevărate

[79] Nota din Fevruarie 1821 către consulul Rusiei în Prokesch-Osten, III, p. 58. Aricescu, II, p. 117. Vezi şi o scrisoare a lui Pini c. Samurcaş, caimacamul Craiovei în care îi spune că întreprinderea lui Tudor este dezaprobată de Impăratul, Lahovari *Hârtii vechi*, *Conv. lit.*, XX, p. 937. Dacă Pestel c. Kisselef, *Uricarul*, VIII, p. 372, spune că Pini s'ar fi împotrivit la cererea boierilor, aceasta nu s'a putut în ampla decât înainte ca el să fi primit ordinul împăratului. Cererea boierilor pentru învoirea chiemării Turcilor. Aricescu, II p. 119. Un act diplomatic asupra negocierilor dintre Ruşi şi Turci din 1821 spune că Rusia „cerea chiar intervenirea armatelor otomane, dar pentru a împiedeca abaterile lor, pretindea ca ele să fi însoţite de agenţi ruseşti (Wortgetreuer Auszug aus den in dem Iahre 1821 zwischen Russland und der Pforte aufgekommenen Differenzen, Paalzow, *Aktenstücke zur orientalischen Frage*. Berlin, 1854, II, p. 1). Nu se poate pune deci nici un temeiu pe versiunea ce umbla pe la 1821 că Tudor ar fi fost împins de Ruşi la răscoală, Memoriul lui Izvoranu, *Revista* lui Tocilescu, II, p. 399.

plângerile lui Vladimirescu contra boierilor [80]. Părerea obştească în Constantinopole erà că nu stăteà nici o legătură între mişcarea lui Tudor şi acea a lui Ipsilanti, dintre care cea din urmă erà întreprinsă de Greci şi cea dintâi în contra lor [81]. Totuş se pare că după întâlnirea lui Tudor cu Ipsilanti, Turcii începură a se îndoi de scopurile Românului, întrucât se află o notă trimisă de guvernul turcesc căimăcamului Moldovei, Ştefan Vogoride, în care se spune despre Tudor că ar fi un om rău ce ar fi ridicat steagul răscoalei, alăturea cu Alexandru Ipsilanti şi Mihai Suţu [82]. In deobştie însă Turcii, mai ales la începutul răscoalei, erau convinşi de neîmpărtăşirea la ea a Ro-

Eterişti greci din armata lui Alexandru Ipsilanti. Cel din faţă (stânga) cu părul mare este Carabuli aghiotantul Căpitanului Iordaki
Gravură în aramă. Colecţia Academiei Române

mânilor. După un moment apoi de îndoială, ei revin iar la convingerile lor, şi dacă se întâmplă neorânduieli, jafuri şi neomenii comise de oştirile turceşti în ţările române, aceasta se fac de trupele lor, care nu ascultau de ordinele severe şi repetate de a cruţa raiaua împărătească.

După ce Tudor pune stăpânire pe judeţele de peste Olt el se pregăteşte a plecà spre Bucureşti, unde „adunarea poporului" trebuia să aştepte sosirea omului împărătesc cerut de el prin scrisoarea către Poartă.

Apropierea lui de capitală insuflă o groază nespusă celei mai mari părţi din boierimea muntenească şi chiar multor orăşeni, groază îndestul de îndreptăţită, întrucât toate neorânduelile comise de bandele înarmate ce cutreerau Muntenia erau puse în socoteala lui Tudor, cu toate silinţele sale de a le înfrânà. Fuga Bucureştenilor era cu atâta mai firească, cu cât tot pe

[80] Raport din 13 Aprilie 1821, Erbiceanu, p. 373.
[81] Gervinus, I, p. 187.
[82] Ordinul fără dată în Erbiceanu, p. 97.

atunci şi Ipsilanti cobora din Moldova către capitala Munteniei. Dintre boierii ce se credeau ameninţaţi, se grăbiră a pune hotarul între ei şi ţara lor, spătarul Brâncoveanu, banul Grigore Ghica, banul Barbu Văcărescu, logofătul Ştefan Belu, vistiernicul Ioan Manu şi mai mulţi alţii. Acei înţeleşi însă cu Tudor, anume vornicul Grigore Băleanu, vornicul Mihai Manu, vornicul Iordachi Slătineanu, logofătul Scarlat Grădişteanu, vornicul Neculai Golescu logofătul Fotachi Ştirbei, logofătul Alexandru Filipescu, vornicul Alexandru Nenciulescu şi alţii până la numărul destul de însemnat de 56, rămaseră în Bucureşti, între ei câţiva de origine greacă, de acei ce nu vroiau să iee parte la revoluţia lui Ipsilanti, precum M. Vilara, Dionisie Fotino istoricul şi Neculai Caţacatu.

Parte din popor văzând fuga boierilor se lua după ei şi în curând drumul către Braşov înfăţişa un lung şir de fugari, care pe întrecutele căutau să apuce graniţa [83]. Fuga făcându-se pe un timp de zăpadă, vânt şi ploaie, pe drumuri desfundate, pline de cete de hoţi, bieţii fugari întâmpinau în goana lor rele mai mari încă decât acele de care se temeau a fi cuprinşi în Bucureşti. Un document contimporan, scrisoarea unuia Stan Popovici refugiat în Sibiu spune că „cine ar putea să afle ce este, fiind multă amestecătură de oameni? Cel mai rău este că multe cete de hoţomani sunt cu cuvânt că's ai unuia şi ai altuia şi pe cine întâlnesc pe drumuri îi jăfuesc de arme, haine, cai. A ajuns vremea că cine se scoală mai de dinainte, acela e mai mare" [84].

Tudor cum se apropie de Bucureşti, trimise încă din 8 Martie o înştiinţare către poporul bucureştean ca toate stările mari şi mici să se alipească de mişcarea lui. Până la 16 însă când ajunsese în preajma capitalei, nici un răspuns nu-i se făcuse. El dădu în acea zi o proclamaţie în care spunea că „dela o vreme încoace *din pricina unirei pământenilor boieri cu cei după vremi trimişi domni* cu totul s'au stricat dreptăţile poporului, având-le numai spre folosul lor". Invită deci pe toţi a se uni cu obştescul norod; căci acei ce vor urma astfel, nici cum nu vor rămânea căiţi sau *boieri sau ostaşi* sau ori cine a fi, iar care se va împotrivi, în viaţă se va căi [85].

---

[83] Aricescu, I, p. 182. după Dârzeanu. Comp. memoriul anonim în *Revista* Tocilescu, II, p. 387—390.

[84] Recordon, p. 143. Scrisoarea din Sibiu în Iorga *Studii şi Doc.*, VIII, p. 142.

[85] Aricescu, II, p. 121 spune că publică această proclamaţie după originalul păstrat de Cesar Boliac. O altă versiune dată de *Albina Pindului*, reprodusă în Uricarul, II, p. 52, pune în locul frazei din text cea mult mai energică: din pricina mârşavei legături a boierilor pământului cu trimişii după vremi de către Poarta otomană domni greci. Noi credem că versiunea Albinei a fost anume parafrazată spre a potrivi mai bine răscoala Vladimirescului cu ideile noastre, cu atât mai mult că acea dată de Aricescu, ca luată de pe original, se

Sava, deşi avea sub el 2000 de Arnăuţi, nu se opune la intrarea lui Tudor, ci se retrage numaidecât în Mitropolie care erà întărită, aşteptând ca evenimentele să-i dee putinţă de a lucrà după cum îl povăţuia interesul său, sprijinirea lui Calimah [86].

După ce Tudor intră în Bucureşti în fruntea unei trupe de mai bine de 5000 de oameni, el dă în 20 Martie o a doua proclamaţie, în care spune că scopul său este de a ocârmuì pe toţi cei ce au încins arma din partea tot norodul, spre zdrobirea şi încetarea ori cărui jaf şi ori cărei nedreptăţi ce au cercat până acum, din pricina oblăduitorilor domni ce au stătut mai dinainte; că cea mai de temeiu hotărîre a lui este ca nici într'un chip să nu înceteze din cererea dreptăţilor ţării, făgăduindu-le a vărsa sânge împotriva oricărui vrăjmaş ce se va arăta călcăr acelor dreptăţi; eu *„găsind în Bucureşti mulţi patrioţi boieri* întru asemenea bune cugetări cu ale norodului asemănate, am hotărît ca un voitor de dreptăţi să *recunosc vremelnica stăpânire* a ţării, supuindu-se toţi cei ce au încins armele la legile şi pământeştile obiceiuri ce li se vor arăta de către stăpânire *prin mine, dacă voi cunoaşte că sunt într'adevăr folositoare patriei şi de mare trebuinţă obştei norodului*". Ordonă deci tuturor locuitorilor a se supune ocârmuirei şi cei care vor vroi dintre ei, să vină sub steaguri, „cunoscând însă şi aceasta că aveţi să slujiţi ca nişte ostaşi numai pentru dobândirea dreptăţilor voastre iar nu pentru vre-o folosire de bani". Pe mazili, bresle, companişti şi străini îi îndeamnă a-şi „răfuì rămăşiţele tetraminiei (4 luni) lui Ghenarie, iar pe birnici a istovi rămăşiţele din Fevruarie şi Martie, po talere 18 de lude; ale diminiei lefilor tot pe aceste luni po talere 12 şi 60 de bani de lude şi banii mezelhanelei de primăvară po talere 17 şi 60 de bani de lude, şi cu toţii de orice treaptă şi orânduială să slujiţi izbăvitoarelor oştiri ale ţărei, după cum se va orânduì, cu dări şi cărături de trebuincioase zaharele". Exceptează bineînţeles dintre birnici pe toţi acei ce veniau în oaste, având a se „scădea sătenii din lude cu analoghia cislelor lor, iară după ce veţi istovi toate aceste rămăşaguri (rămăşiţe) spre întâmpinarea trebuincioaselor ale izbăvirei, să ştiţi fără îndoială că mare uşurinţă are să vi se facă, nu numai întru răspunderea dăjdiilor, ci şi întru toate celelalte dări şi orândueli, cum şi jafurile vor lipsi cu totul, şi veţi înţelege înşivă scăparea robiei întru care v'aţi aflat până acum" [87].

---

potriveşte aproape din cuvânt în cuvânt cu traducerea germană contimporană, publicată de *Gazeta de Augsburg* 28 Aprilie 1821, reprodusă de Uricarul, VI, p. 26. In ambele aceste din urmă nu se află cuvântul de Greci.

[86] Laurençon, p. 73—76.

[87] Dârzeanu în *Trompeta*, p. 2221, reprodusă şi de Aricescu, II, p. 129.

Această din urmă proclamaţie a lui Tudor vădeşte înţelegerea lui cu boierii din partida naţională, care de aceea nici nu fugiră din Bucureşti, precum o făcură ceilalţi. Alte acte însă pornite chiar din tabăra boierească, întăresc şi mai mult atare înţelegere, şi fiindcă întreaga manifestare a acestui fapt se întâmplă numai *câteva zile* după intrarea lui Tudor în Bucureşti este invederat că nu a putut interveni o *împăcare* a lui Tudor cu boierii, ci a trebuit să existe o *înţelegere de mai înainte*. Adevărate erau deci cuvintele lui Tudor din întâia lui proclamaţie, că avea făgăduită din partea unor boieri conlucrarea lor la mişcare.

Am văzut într'adevăr că Tudor intrase în Bucureşti în 16 Martie, şi 4 zile numai după aceea, în 20 a acelei luni, el dă proclamaţia prin care declară că boierii patrioţi i-au îmbrăţişat cauza. Chiar încă din 18 Martie, adecă numai *2 zile* după ocuparea capitalei de Vladimirescu, boerii rămaşi aici trimit o tânguire către cabinetul de Petersburg, în care ei caută să îndreptăţească răscoala lui Tudor, spunând că poporul împins la desperare prin jafurile *domnilor străini*, cei mai mulţi din contribuabilii României Mici fură siliţi a se revolta, ne mai putând suferi nedreptăţile şi neomenoasele cereri şi plăţi [88]. In 23 Martie boerii toţi, în număr de 56 dau lui Tudor o carte de adeverire, prin care recunosc „că pornirea dumnealui sulgerului Tudor Vladimirescu nu este ră şi vătămătoare, nici în partea fiecăruia, nici patriei, ci folositoare şi izbăvitoare, pe care ca pre unul de binele ţării voitor şi de trebuinţă obştiei norodului l-am primit toată politia Bucureşti cu drag şi cu braţele deschise, şi-i făgăduim sub jurământ că nici odată nu vom cugetà împotriva vieţei şi a cinstei lui" [89].

Prin venirea lui Tudor în Bucureşti în mijlocul boierimei aliate cu el, mişcarea pornită de dânsul trebuià să sufere o adâncă schimbare în al ei caracter. Ea nu se mai puteà menţinea ca răscoală pornită în contra elementului boeresc pentru revendicarea drepturilor poporului, întrucât chiar boierii decoraţi de Tudor cu numele de patrioţi tot boieri erau, şi dacă ei vroiau să sprijine mişcarea lui Tudor, erau să o facă *pentru un interes al lor propriu* şi nu numai dintr'un simţimânt de omenie către ţăranii apăsaţi.

Acest interes era mai întâi apărarea însuşi a capetelor lor de urgia turcească, arătând că mişcarea Românilor nu avea nimic comun cu acea a *Grecilor*. Se adăogea însă o a doua împrejurare care schimbà cu totul caracterul mişcărei şi-i dădeà din unul social ce-l avuse până atunci unul politic şi mai

[88] Publicată după original de Aricescu, II, p. 126.
[89] După *Condica Arhivei Statului* No. 93, *ibidem*, p. 132.

ales național: *răspingerea Grecilor din capul țărilor române și răsturnarea regimului fanariot.*

Am văzut cum încă în tânguirea boierilor către Rusia se atribuia pricina turburărei, jafurilor comise asupra poporului de către *domnii străini*. Acest gând reese încă și mai limpede din jalba trimisă de boieri în 27 Martie către Poartă, unde ei spun, că „dacă țara își pierduse privilegiile ei și dacă poporul în desperarea lui alergase la arme, aceasta o făcuse nu din *pricina boierilor pământeni precum bănuià norodul*, ci din aceea a oblăduitorilor domni ce au stătut, cărora din slăbiciune și de nevoie trebuià să ne plecăm; că boierii băștinași au fost siliți acuma după datorie a asculta dreptele plângeri ale ticălosului norod". Boierii deși nu îndrăzneau să spună gândul lor pe față, rugându-se numai ca „puternica împărăție să *se milosstivească* a le învoi să facă despre el o arătare mai deplină"[90], totuș din opoziția între boierii pământeni și oblăduitorii domni ce au stătut, care cu toții erau *Greci*, se vedea prea bine încotro le mergea gândul.

Tudor el însuși își schimbă purtarea după noua fază în care intrase revoluția începută de el. Proclamația lui din 20 Martie este semnul cel mai văzut al acestei prefaceri. Capul revoluției devenise acel al ocârmuirei boerești, omul anarhiei trebuià să devină acel al ordinei. In loc de asmuțare a poporului în contra boierilor, el declară pe aceștia de patrioți; în loc de scutire de dări el îmbie pe popor a-și îndeplini toate datoriile *după vechiul obicei*, punând numai în perspectivă o ușurare viitoare. Și în actele lui exterioare se simte că un gând nou îi ocupă mintea. El învăța pe panduri să spună Turcilor, trimiși în cercetare de pașii dunăreni, „că se răsculase *pentru gonirea Grecilor din țară* și pentru ușurarea poporului de dăjdiile cele multe și grele" [91].

Atunci Tudor rosti pentru prima oară cu conștiință numele de *Grec* în manifestările cugetărei lui; atunci și pornirea lui se îndreptă contra regimului străin. Că ținta adevărată a răscoalei lui, îmbunătățirea soartei poporului de jos, se întuneca în gândul lui cine o va puteà tăgădui? Dar cine știe, poate că în mintea lui Tudor lucise, odată cu schimbarea rolului său, speranța ademenitoare de a-și însuși cu deadinsul titlul cu care până atunci poporul numai îl salutase?

---

[90] Reprodusă după *Condica Arhivei statului* No. 123, p. 196, de Aricescu, p. 134.

[91] După spusa lui P. Poenariu, răposatul membru al Academiei române, traducătorul cărților grecești ale lui Tudor, Aricescu, I, p. 210—211: II, p. 139. de aceia se explică cum de von Miltitz c. rege 21 Ap. 1821 scrie că „Vladimiresco prétend seulement éliberer la Valachie de la se vitude des Grécs", N. Iorga, *Acte și Frag.*, II, p. 576.

Mişcarea lui Tudor, socială la început, fu împinsă de boerii cu care el se aliase pe tărâmul politic şi naţional.

Schimbarea caracterului mişcărei lui Tudor trebuia însă să-l pună în vădită duşmănie cu Ipsilanti. Acesta coborâ către Bucureşti tocmai în timpul când Tudor ocupase oraşul. El intră în capitală 9 zile după Tudor, în 25 Martie, oprindu-se în mahalaua Colentina, şi găzduindu-se în casele lui Vodă Ghica [92].

Am văzut că Tudor dela începutul mişcărei sale, încă înainte de a fi lucrat alăturea cu boierii, rostise limpede gândul său faţă cu puterile suzerane şi proteguitoare, că răscoala lui nu ţinteşte la nimic contra puterii otomane. Cu atâta mai mult se legase el în acelaş sens după ce intrase în Bucureşti şi devenise capul puterii executive în ocârmuirea boerească. Cum s'ar fi putut el înţelege cu Ipsilanti, a căruia răscoală tindea tocmai la răsturnarea puterei turceşti? Deşi trebuià să fie convins că între el şi Grec apropierea erà peste putinţă, totuş nevroind să se încaere cu el acuma, când nici poziţia lui faţă cu puterile străine nu erà asigurată, şi când o luptă cu Ipsilanti puteà să-i ruineze mica oştire ce o adunase în jurul său, se hotărâ să-l întâmpine cu destulă curtenire. Când Ipsilanti, venind către Bucureşti, poposì la satul Vărăşti, Tudor ordonă ispravnicului de Ilfov ca să-i pregătească gazdă şi tain, ceeace ispravnicul îndeplinì prin zapciul plăşei de Dâmboviţa de jos, Constantin Izvoranu, care ne raportează împrejurarea în memoriul lăsat de el [93]. Capii răscoalelor Românilor şi ai Grecilor trebuiau să se întâlnească, şi din cea dintâi schimbare de vorbe erà să reeasă adânca divirgenţă a scopurilor lor. Deşi felul convorbirei dintre Grec şi Român este redat în deosebite chipuri de deosebitele izvoare, totuşi este învederat că înţelesul vorbelor preschimbate nu poate fi altul decât acela, că Tudor trebuie să fi spus lui Ipsilanti că întrucât Ruşii, de care Grecul se fălise că va fi ajutat, îi dezaprobase chiar întreprinderea, Românii nu puteau să-şi primejduiască interesele lor cele mai scumpe pentru revoluţia grecească, gândire cuprinsă în cuvintele mai scurte, atribuite poate cu drept cuvânt laconismului lui Tudor; că „în Grecia este locul Grecilor, iar în România acel al Românilor" [94].

[92] Φιλήμων p. 112. Ilie Fotino, *Tudor Vladimirescu şi Alexandru Ipsilanti*, traducere de T. M. Georgescu, Bucureşti, 1874, p. 62.

[93] Memoriul lui Izvoranu în *Revista* lui Tocilescu, II, p. 402.

[94] Variantele asupra acestei convorbiri vezi reproduse după izvoarele contimpurane de Aricescu, I, p. 201. Faţă cu asemenea mărturii şi mai ales cu logica lucrurilor, nu putem considera decât ca apocrif şi inventat de Greci pretinsul discurs al lui Tudor către Panduri şi pe care Aricescu II, p. 51 şi I, p. 139 pare a-i da ca adevărat, prin care Tudor declară oştirei sale încă înainte de a veni la Bucureşti când deci nici nu intrase în atingere cu Grecii, că „răscoala lui este din porunca împăratului rusesc şi că priveşte nu numai la mântuirea noastră ci la a întregului neam grecesc". Acest pretins discurs se şi află numai la scriitorul grec Ilie Fotino, *l. c.*, p. 48.

Dacă Tudor întâmpina cu hotărît gând de respingere pe revoluţionarul grec, elementul grecesc din Bucureşti îl îmbrăţişa dimpotrivă cu o mare căldură. Dascălii dela şcoala domnească organizară o procesiune religioasă în care vestitul dascăl C. Aristias, devenit mai târziu unul din sprijinitorii renaşterii Românilor, purtà steagul, şi care străbătu străzile capitalei spre marea spaimă a locuitorilor, care vedeau în ea numai o provocare a cumpliţilor Turci [95]. Căpitanii Iordache şi Sava trecură la Ipsilanti; cel întâiu, Românul grecizat, cu toată inima, luptând până la urmă ca un erou pentru liberarea Grecilor; cel al doilea, Grec adevărat, numai de formă, rămânând şi după aceia tot omul lui Calimah, domnul rânduit de Turci pe ambele ţări române şi care era un Fanariot potrivnic din interes de căpătuială revoluţiei pornite de propriul său popor.

Sava însă trebuià să se prefacă a fi măcar deocamdată cu Ipsilanti. El şi făcù o slujbă însemnată. Anume trădătorul cauzei greceşti slujì de instrument şi trădărei ce puse un capăt vieţei Vladimirescului. El păstrase încă poziţia întărită dela Mitroplie; Tudor erà la Cotroceni, iar Ipsilanti la Colentina, încât Bucureştii înfăţişau atunci priveliştea cea stranie de a fi adăpostul unei întreite revoluţiuni, fiecare cu alt caracter şi alte scopuri, duşmănindu-se în ascuns, deşi în formă trăiau în pace [96].

Ipsilanti, după ce stătu câteva zile la Bucureşti, se retrase, când auzì despre venirea Turcilor, la Târgovişte, spre a fi într'o poziţie mai apărată şi într'un loc mai apropiat de graniţă, peste care să poată găsì scăpare la caz de nevoie. Dar şi Tudor fu nevoit să părăsească Bucureştii, căci cum am văzut întâlnirea lui cu Ipsilanti îl pusese într'o lumină cam îndoioasă faţă cu Turcii; apoi el trebuià să iee în băgare de seamă şi sentimentele unora din căpitanii săi, Bulgari şi Sârbi, care credeau că mişcarea lui Tudor erà îndreptată în contra Turcilor, pe care îi urau din instinct şi din dorinţa de a procura neatârnarea cât mai deplină popoarelor lor. Se mai temea în fine Tudor şi de Sava omul lui Calimah, care trebuià să-l duşmănească, mai ales dela alipirea lui către boierii munteni care cereau înlăturarea Fanarioţilor şi deci pe acea a lui Calimah, domnul căruia Sava înţelegea să slujească. Tudor avea de gând să treacă Oltul spre a se întărì în caz eventual în mânăstirile din Muntenia mică, pe care le cuprinsese încă dela începutul răscoalei. Cu toate acestea crezând el că la sfârşit tot va izbutì a convinge pe Turci că nu este duşmanul ci aliatul lor în contra Grecilor,

[95] Memoriul anonim în *Revista* lui Tocilescu, II, p. 392, comp. Aricescu I, p. 199, care culese ştiinţele sale din însuşi gura lui Aristias. Mai vezi şi Ilie Fotino, p. 71 şi Φι·ήμων II, p. 134.

[96] Comp. Laurençon, p. 79.

nu apucă în linie dreaptă către Olt, ci se îndreptă către Piteşti, sprea a puteà lovì pe Greci în coastă, la caz de înţelegere a lui cu Turcii. Inainte de a plecà din capitală, Tudor puse pe boieri să subscrie un protest către capetele încoronate ce se aflau întrunite pe atunci în congresul dela Laibach, contra încălcărei Munteniei de Turci şi a jafurilor comise de eterişti într'o ţară ce nu aveà nimic de împărţit cu dânşii [97]. După aceia plecară cu toţii, în ziua de 15 Maiu, şi anume Tudor către Piteşti, iar boerii spre hotarele Austriei, unde căutară adăpost contra loviturei turceşti ce se aştepta pe fiece zi.

Sava se folosi îndată de retragerea lui Tudor în direcţia arătată, spre a pârâ gândul aceluia lui Ipsilanti [98]. Sava lucrà astfel ca un meşter în trebile intrigei; căuta să scape de Tudor prin Ipsilanti; pe acest din urmă erau să-l respingă Turcii, şi aşa pe drumul curăţit de piedici era să vină Calimah în domnie, care erà bine înţeles să încarce cu onoruri şi binefaceri pe acel ce-i înlesnise calea. Ipsilanti nu stătù la gânduri pentru a pierde pe capul Românilor. Relaţiile în care Tudor se aflà cu subalternii săi îi înlesni îndeplinirea ţintei sale. Am văzut cum chiar dela început Tudor avuse de înfrânat abaterile ostaşilor săi, şi acele abateri nu făcură decât să sporească, cu toate asprele pedepse impuse de Tudor celor ce le comiteau. Când Tudor ajunse în Bucureşti, nedisciplinatele sale trupe comiseră o sumă de jafuri, vânzând apoi pe preţuri de nimic obiectele prădate. Laurençon ne spune că el însuşi a cumpărat pentru 40—50 de lei şaluri care valorau 1200—1500 [99]. Tudor pedepsea mereu cu moartea pe toţi cei ce-i prindea cu asemenea fapte; dar fiecare pedeapsă înstreinà mai mult de el pe cei rămaşi, a căror gând umbla tot după jaf şi despoiere, căci aceasta fusese singura îmboldire care-i adunase în jurul lui Tudor, mai ales dacă luăm în considerare că o bună parte din pandurii lui erau Bulgari, Sârbi şi Albanezi, oameni străini de ţara şi de interesele poporului, pe care se prefăceau a le apăra. Tocmai pe când primejdia se apropia de el, în drumul său către Piteşti, Tudor mai prinzând pe câţiva ostaşi şi căpitani cu fapte nelegiuite îi dăduse morţei şi pe aceştia. Oştirea lui întreagă începuse a murmurà, semn că simpatiile care o adunase în jurul său se stinsese că nemulţumirea îi luase locul, şi că dacă Tudor se mai menţinea în fruntea ei, erà numai prin efectul deprinderei şi a autorităţei căpătate, a cărora ultime fărâmături ameninţau a fi răpite de cruzimile lui Tudor cu proprii săi tovarăşi.

---

[97] După arătările lui P. Poenaru în Aricescu, I, p. 224.

[98] Chiriac Popescu în Românul, 1862, No. 307; asupra motivului retragerei lui Tudor cătră Piteşti vezi Laurençon, p. 92—93.

[99] Laurençon, p. 76: „plusieurs Pandours m'offrirent pour 40 ou 50 piastres des shalis qui en valaient bien 1200 à 1500, des bijoux des montres pour rien".

Ipsilanti însărcină pe Iordache cu prinderea lui Tudor şi aducerea lui înaintea sa. Căpitanul eterist ajungând în tabăra lui Tudor mai desprinsese pe ultimii ofiţeri ce mai ţineau cu Vladimirescu, arătându-le corespondenţa lui cu Turcii, ceeace hotărâ pe toţi să dee pe capul lor pe mâna eteriştilor. Iordache luă prins pe Tudor din mijlocul oştirei sale, fără ca un singur glas să se ridice pentru el şi-l duse sub pază la Târgovişte. Tudor ştia ce-l aşteptà aici. Se împlinise gândul pe care deseori îl rostise el în grelele încercări prin care trecuse: „că de când s'a îmbrăcat cu cămaşa morţei, nu se mai temea de ea, ci o aşteptà în fiece zi". Nu este probabil că printr'o judecată, fie chiar de formă, Tudor să fi fost osândit la moarte, întrucât modul cum el fu trecut peste hotarele vieţei semăna mai mult unui omor decât unei osânde. După miezul nopţii îl scoaseră afară din Mitropolie, îndreptându-se cu el afară de şanţurile cetăţei. Ajunşi lângă iazul unei mori, aici îl aşteptau doi Greci, Varnava şi Parga, care trebuiau să îndeplinească sarcina de omorîtori. Când i se spuse să-şi facă ultima rugăciune, Tudor văzându-i înarmaţi numai cu săbii şi pumnale îi întrebă cu durere: „n'aveţi măcar un pistol". De abia sfârşise, şi ca fiarele se repeziră asupra lui cei doi sicari, lovindu-l fără alegere în toate părţile fără ca nici una din lovituri să curme nodul vieţei. Corpul lui Tudor era forfecat în bucăţi şi el tot încă răsufla [100].

Cu Tudor se stinse mişcarea românească şi în Muntenia, şi rămase lupta încinsă numai între disperaţii Greci şi înfuriaţii Turci.

Figura acestui martir al nevoilor poporului de jos este fără îndoială din cele mai interesante. Eşit din sânul său el avuse la început în vedere mântuirea ţăranului din robia boierului, fără alegere dacă acesta era Român sau Grec. Luptând însă contra ocârmuirii sub care gemea, el se răsculase implicit contra regimului neomenos al domniei fanariote. Dela început însă Vladimirescu înţelesese că răscoala lui nu are nimic de împărţit cu aceea a Grecilor, şi că ar fi expus ţara lui fără nici un scop răsbunărei turceşti dacă ar fi luat parte la mişcarea grecească. De asemenea el căuta să ferească pe cât se putea mişcarea lui de abateri nelegiuite, căci el dorea trainica îndreptare a relelor, dela schimbarea stărei legale, iar nu numai momentan dela patimile răsbunătoare. De îndată însă ce Vladimirescu începe a lucrà alăturea cu boierii, el inspirându-se de interesul lor, dă mişcărei sale un caracter mai rostit contra domniei fanariote, schimbând ţinta revoluţiei sale din socială în naţională şi politică.

Şi erà firesc lucru ca să fie astfel. Clasa boierească, oricât de degenerată erà ea, mai păstrase singură conştiinţa încălcărei naţionalităţei române de către elementul grecesc.

---

[100]. Vezi amănunţimile în Aricescu, I, p. 242—257.

Această opoziţie a clasei boereşti contra Grecilor nu erà doar o izbucnire neaşteptată. Ea coceà de mult în inima ei şi se manifestase de mult în decursul timpurilor.

Recapitulăm pe scurt această prea însemnată serie istorică a căreia rezultat conduce acum la emanciparea ţărilor române de stăpânirea grecească.

Cea dintâi rostire a nemulţumirei poporene, provocată prin apăsarea grecească, se întâmplă în Muntenia sub domnia lui Radu Mihnea, 1616 şi de acolo răscoalele se repetă sub Alexandru Iliaş, 1618 şi Leon Tomşa 1633, acest din urmă răsturnat de capul partidului naţional, Matei Basarab. In Moldova întâlnim de asemenea revoluţii contra Grecilor pe timpul lui Radu Mihnea, cel strămutat aici după răscoala din Muntenia, apoi sub Moise Movilă, ceeace aduce în scaun pe Vasile Lupu,[101] chip reprezentant şi el al partidului naţional. Dar Vasile Lupu fiind el însuşi partizan al grecilor, este răsturnat printr'o nouă revoltă naţională sub Gh. Ştefan. Mai târziu cevà, în 1679, întâlnim în Moldova răscoala cea primejdioasă pentru Greci a lui Mihalcea Hâncu şi Durac Sardarul, pornită contra lui Duca Vodă în a doua lui Domnie [102].

. Cu cât însă se întăreşte elementul grecesc, cu atâta scade puterea de împotrivire a Românilor, şi pe timpul Fanarioţilor se întâlnesc din ce în ce mai puţine răscoale propriu zise, înlocuite fiind ele cu mişcări mai puţin expunătoare; comploturi şi trădări. Aşa, pe lângă desele pribegiri şi pâri la Constantinopole, întâlnim numai răscoalele, după cât se vede nesângeroase ale boierilor contra lui Constantin Mavrocordat, când cu încercările lui de reformă, trădarea boierilor contra lui Nicolae Mavrocordat, pe care-l dau în mâna Nemţilor, şi o răscoală a Tătărăşenilor contra lui Scarlat Calimah, care are însă un caracter cu totul altul decât o revoluţie contra Grecilor [103]. Opoziţia contra copleşitorilor străini tot stârneşte, dar se retrage din domeniul faptelor în cel intelectual, în cronicarii Ţărilor Române, care încorporează în rostiri vii puternica antipatie ce o simţeau pentru Greci.

Partidul naţional înjghebat la Români din reacţia minţii tot mai redeşteptată a poporului contra stăpânirilor străine, austriacă, rusească şi grecească, va repurtà acuma la 1821 cea întâi a lui izbândă aducând izgonirea acestora din urmă şi punând iarăş conducerea destinelor româneşti în mâna.... Totuş mişcarea boierimii pentru revendicarea vieţei neatârnate nu ar fi avut nici un răsunet, nici o însemnătate fără sprijinul maselor care dă tuturor revoluţiilor acea coloare energică şi ame-

---

[101] Mai sus, vol. VI, p. 85.
[102] *Ibidem*, VII, p. 245.
[103] *Ibidem*, vol. X, p. 18.

nințătoare, îmbinată totdeauna cu manifestările puterei brutale. Fără revoluția lui Tudor Vladimirescu, cererile boierilor ar fi fost puse la o parte precum se mai făcuse.

Când Turcii însă văzură că un popor întreg cerea restatornicirea vechei sale stări, ei se hotărîră să o încuviințeze, spărieți de răscoala Grecilor și nevoind să mai provoace după înădușirea ei, o nouă turburare între Români pentru redobândirea domniilor naționale. De altfel să nu credem că numai faptul răsculărei Grecilor ar fi împins pe Turci a le retrage încrederea și a înlătura regimul fanariot. Rămăsese doar destui Greci credincioși Porței, și Turcii încredințase domnia Moldovei, părăsită de Grecul trădător Mihai Suțu, unui altui Grec în care aveau încredere, Calimah, instituind de căimăcami în Moldova pe Grecul Ștefan Vogoride și în Muntenia pe Grecul Constantin Negrea.

Numai teama de revoluția românească care oprise totdeauna pe Turci de a preface țările române în pașalâcuri, îi împinse și acum a asculta de dorințele lor. Işi aminteau doar Turcii ce puteau Românii când erau aduși la desnădăjduire, și atunci aceștia culeseră roadele sămânțelor bătrâne sădite de marii domni ai trecutului lor.

De aceea are revoluția lui Tudor Vladimirescu o însemnătate atât de mare în mișcarea de regenerare a poporului român și cu drept cuvânt se datează de la acea epocă o nouă perioadă a istoriei neamului românesc.

3. RESTABILIREA DOMNIILOR PĂMÂNTENE

Coborîrea lui Ipsilanti către Muntenia avuse același efect asupra locuitorilor pe care l-am întâlnit în Moldova. Pretutindeni oamenii o rupeau de fugă de frica zavergiilor, și Ipsilanti căuta în zadar să asigure lumea și să împiedice a ei risipire.

In 17 Martie încă pe când se afla la Roman, Ipsilanti scrie Mitropolitului Ungro-Vlahiei că rău fac locuitorii Buzăului și a Râmnicului de fug, căci Wittgenstein a primit ordin de a conduce trupele rusești la graniță [104], despre neadevărul căreia vești nimene nu putea fi mai bine convins decât însuși Ipsilanti.

A doua zi el scrie locuitorilor bucureșteni, sfătuindu-i a nu avea nici o teamă și a se întoarce la căminele lor [105]. Cu

---

[104] Proclamația lui Ipsilanti din Roman, 17 Martie 1821, *Uricarul*, VI. p. 38.

[105] Proclamația din Mizil 18 Martie 1821, *ibidem*, p. 27. Bănuim o eroare în cetirea datei, întrucât era greu, dacă nu imposibil, a ajunge de la Roman la Mizil într'o zi.

toate atare încredinţări, jaful şi despoiearea poporului muntean din partea eteriştilor întrecea încă, dacă se puteà, pe acel căruia fusese expus, acel al Moldovei. Toate izvoarele timpului se întrec în a arăta desbrăcarea cumplită a ţăranilor şi târgoveţilor din partea oardelor de vagabonzi, vântură ţară şi oameni fără căpătâi din care se alcătuiau aşa numitele oştiri ale lui Ipsilanti, cu singura excepţie a batalionului sacru, corpul Mavroforilor, compus din tineri greci plin de entusiazm. şi care înţelegeau într'adevăr să se jertfească pe altarul patriei. Tot restul umblà numai după jafuri şi prădăciuni, fiind însă, în deosebire de ceeace făcea Tudor, învoiţi de capul lor a comite toate nelegiuirile, în speranţa de a-şi îngroşa rândurile prin atare criminală îngăduire. Zavergii luau fără seamă şi fără socoteală, proviziuni câte vroiau pentru oameni şi cai, dând în schimb celor despoieţi chitanţe, care ştiau prea bine că nu vor fi niciodată plătite. Pe lângă aprovizionare mai făceau şi risipă din curată răutate, slobozind puşti şi pistoale în buţile cu vin din care se îmbătase. Netemându-se nici de Dumnezeu, prădau bisericile, luând odoarele sfinte, desbrăcând icoanele de argintul, aurul şi pietrele scumpe cu care erau împodobite. Dar nu numai atentate la avere erau comise de aceste bande sălbatece şi nedisciplinate. La cea mai mică împotrivire loviau de moarte. Când se îmbătau ucideau spre a-şi desmorţi mânile. Femeile erau apoi expuse la tot felul de râs şi batjocură. Un adevărat biciu al lui Dumnezeu se abătuse pe biata ţară, şi cum spune un autor contemporan, suferinţele Românilor din partea Grecilor pana nu le poate descrie [106]. Faţă cu asemenea sălbăticii, înţelegem cum de locuitorii părăseau casele lor şi se înfundau cu copii şi femei în munţi şi păduri, iar cei cu dare de mână treceau peste hotar, nedând nici o ascultare minciunoaselor asigurări ale lui Ipsilanti.

Dar, afară de batalionul sacru, adunătura de vagabonzi ce se fălia cu numele de oştire erà alcătuită în cea mai mare parte din oameni netrebnici şi fără de inimă care la prima veste a înaintărei Turcilor o rupseră de fugă în toate părţile. Căpitanii lor apoi erau vecinic în ceartă, în ură şi zavistie unii asupra altora. Nici o ţinută, nici o disciplină; pretutindenea o anarhie şi o deslănţuire ne mai pomenită a tuturor pornirilor celor mai rele [107]. Cum puteà o asemenea adunătură să ţină măcar un moment piept cu organizata armată turcească?

In luna lui Mai, Turcii trecură Dunărea pe trei punte deodată, la Galaţi, la Giurgiu şi la Calafat în Oltenia, spre a în-

[106] Laurençon, p. 89, care caracterizează astfeliu revoluţia lui Ipsilanti. „Cette pré endue guerre n'était qu'un prétexte dont se colorait la rapine et le brigandage".
[107] Amărunţimi în Aricescu, I, p. 236—271.

cinge pe Greci din toate părţile. Lupta aprinzându-se mai ales în oraşele ce erau ocupate de Greci, ele fură expuse la prăzi, ucideri, devastări şi focuri, care puseră pe fugă şi pe ultimii locuitori ce mai rămăsese în sânul lor. Căpitanul Sava, cum intrară Turcii în Bucureşti, merse să li se închine, trădând cauza eteriei, pentru care până atunci se prefăcuse că luptase, spre a puteà doborî pe Tudor prin Ipsilanti. Acuma vroia să piardă pe acesta prin Turci, spre a lăsà astfel locul liber pentru întronarea domnului său.

De îndată ce Turcii intrară în ţările române, o grozăvie nemai pomenită se abătu asupra lor. O scrisoare a lui Stan Popovici din Sibiu din 1 Iunie 1821 ne-o descrie astfel: „Până unde sunt Turcii, taie oameni, muieri, copii, ce le iesă înnainte, ard sate, oraşe, tot. De alta iarăşi unde ajung hoţomanii, despoae oamenii până şi de cămaşă, ard, pivniţe sparg şi buţile cu vinuri le desfundă de cură vinurile şi de întâlnesc neguţitori ori măcar cine mai puţini (sic) le ieau ce au, îi taie şi îi aruncă în ape sau gropi cu pieile goale. Ci numai Dumnezeu să-şi facă milă şi să dee gând bun împăraţilor ca să trimită o putere în ţară, a scăpà de astfel de urgie Dumnezeiască. Altă mântuire nu este şi de va ţineà multă vreme această prăpastie, vor să moară de foame acei ce au fugit pe aici (Sibiu), că au scăpat numai cu viaţa, iar ce au avut în ţară, case, acareturi, vite, bucate, haine, toate le-au prăpădit". Pe când această vijelie se abătea asupra întregei poporaţii, aflăm pe părintele Macarie cântăreţul că întrebà la Sibiu „cât l'ar costa tipărirea a trei cărţi de cântări bisericeşti ale căror slove şi note le are gata?". Acord blând răsunând în şuiul aprigei furtuni [108].

In curând însă alte nenorociri, mai mari, părăsiri mai însemnate, erau să lovească în cauza Grecilor şi să o facă să cadă. In ziua de 7 Iunie se întâmplă ciocnirea hotărîtoare între întreaga armată lui Ipsilanti şi Turcii, câţi se adunase până atunci, lângă orăşelul Drăgăşani din judeţul Vâlcea. Deşi armata grecească era de trei ori mai numeroasă decât acea a Turcilor, ea fu cu totul bătută, mai ales din pricină că printr'o împrejurare care pune într'o tristă lumină curajul capului eteriei, Alexandru Ipsilanti stătu în tot timpul bătăliei la o îndepărtare de 3 mile de locul unde se petrecea aproape de hotarul ţărei, spre a nu fi primejduit prin neizbânda oştirei sale. El are însă neruşinarea a insulta a doua zi printr'o proclamaţie pe armata lui învinsă, numind trădător nu numai pe Sava, care merita acest nume, dar chiar şi pe ceilalţi căpitani ai lui, care cel puţin luptase şi nu privise ca el [109]. După aceea arată lui Iordache că ar avea de gând să treacă în Austria. In zadar protestă ini-

---

[108] N. Iorga, *Studii şi Doc.*, VII, p. 144 şi 149.
[109] Proclamaţia în *Uricaru*, V, p. 35.

mosul căpitan contra unei asemenea tradări a unor oameni pe care mai ales Ipsilanti îi vârâse în peire. Iscodind felurite manoperi care să mai acopere ruşinea fugei sale, el trecu graniţa, necinstind şi numele grecesc şi acel pe care îl purtà. El se refugiă în Viena unde muri aproape în mizerie, în 1828. Conducerea împotrivirei, ce erà acum atât de compromisă, nu pregetară totuş să o iee căpitanii Iordache şi Farmache, şi acest din urmă tot Român din Macedonia [110].

Puţin timp după ce oştirea de căpitenie a eteriei fusese bătută la Drăgăşani, Turcii intrară în Iaşi în ziua de 15 Iunie 1821, în număr de vr'o 3.000 de pedeştri şi 4.000 de călări, având şi vr'o opt tunuri. Eteriştii de aici se trăsese încă de mai înainte la Stânca, dar oştirea lor, care număra numai vr'o 700 de oameni hotărîţi, păţì ceeace se întâmplase celei din Muntenia. Şi ea fu părăsită de capii ei, Cantacuzino şi Pendedeca, care fugiră peste Prut în ajunul bătăliei, pe când turma vagabonzilor umpleau luncile pe de marginea Prutului. Cu toate această deplină desorganizare a armatei, cei 700 de bravi se hotărîră să lupte, nu pentru a câştigà, ceeace erà acuma cu totul peste putinţă, dar cel puţin pentru a nu atrage asupra întregului lor popor hula ce o merîtau conducătorii lor. Inconjuraţi de o putere de şapte ori mai mare „într'o tabie ticăloasă de pământ, cu singurul tunişor al Moldovei, ei susţinură o luptă disperată aproape de 6 ceasuri, sub focurile artileriei turceşti cele necurmate, până s'au zdrobit de tot, măcelărind pe cel din urmă Grec din tabie, şi deci aşa s'au încheiat începutul eteriei Grecilor din Moldova în ziua de 17 Iunie " [111].

Stârpirea eteriei din Moldova mai avu încă un episod interesant, ilustrat prin moartea într'adevăr eroică a celui mai brav căpitan din armata eteristă, Iordache Olimpiotul.

Acesta împreună cu tovarăşul său Farmache, după pierderea bătăliei dela Drăgăşani, se îndreptă cu cei ce scăpară din măcel către Moldova, unde după mai multe rătăciri se adăpostì la sfârşit în mânăstirea Secu. Aici cu o mică trupă de 150 de oameni el susţinù în contra turcilor un asediu de 15 zile. Farmache însă văzând că nu mai este nici o scăpare, şi ademenit prin făgăduinţele cancelarului consulului austriac Udriţchi, ce însoţia pe Turci şi care îi făgăduia o tratare onorabilă şi trecerea lui în Austria, se hotără să se predee. Iordache însă, care ştiea cum se ţin Turcii de făgăduinţele făcute Ghiaurilor, şi care prefera o moarte bărbătească ştreangului călăului, după ce căută în zadar să convingă pe Farmache despre zădărnicia speranţelor sale de scăpare, făcù un apel la mica trupă ce mai

[110] Gervinus, I, p. 203. Asupra românităţii lui Farmache, vezi Caragiani, *Studii istorice asupra Românilor din peninsula Balcanică*.
[111] Manolache Drăghici, II, p. 124.

rămăsese, că cine vroeşte să rămână să moară cu el? Zece inşi se desfăcură din grămadă. Ei se închiseră împreună cu Iordache în clopotniţa mânăstirei, şi după ce împrăştiară cât putură mai mult moartea în rândurile Turcilor şi sfârşiră gloanţele puseră foc la butoiul de praf ce le mai rămăsese şi săriră cu toţii în aer [112].

Inăduşirea revoluţiei greceşti prin trupele otomane aduse asupra locuitorilor din ambele ţări române cele mai crude suferinţi. Deşi comandanţii aveau ordine anumite de a nu se atinge de Români, despre a căror neparticipare la răscoală se convinsese la sfârşit şi ocârmuirea turcească, totuş cum ar fi putut opri conducătorii neorânduelile armatei, fiind dată nedisciplina soldaţilor turci şi ura lor nu numai contra Grecilor, dar în deobştie în contra Ghiaurilor ? [113].

Chihaia Bei, capul oştirilor turceşti din Muntenia, care se slujise de trădătorul Sava spre a răpune mai uşor pe Ipsilanti, puse de-l măcelărì după izbânda dela Drăgăşani împreună cu întregul corp de armată ce avea sub el.

Paşa, pentru a stârpì cu totul acest element, pe care-l credeà că în ascuns simpatizează cu eterişti, promise câte 15 lei de fiecare cap de Arnăut ce i s'ar aduce.

„Cine poate povesti, exclamă un martur ocular al scenelor îngrozitoare provocate prin acea răsplată, cine poate povesti această groaznică întâmplare şi multa vărsare de sânge ce s'a făcut, stând leşurile de trupuri atât pre podurile cele mari cât şi pre uliţi în toate părţile, precum şi jafurile întâmplate mai pela toate casele din Bucureşti, spărgându-se şi multe biserici şi ţinând atare înverşunare timp de trei zile, fiind mare jale în politia Bucureştilor, încât tot norodul se închisese pre la hanuri şi pre la consulaturi, în zarva acestor nepomenite şi jalnice întâmplări" [114]. Turcii, înfruptaţi dela acea dată cu jafurile şi prădăciunile, nu mai încetară de a le comite, cu toate pedepsele cele aspre impuse pentru a-i înfrână dela ele. Scuza lor erà de îndată găsită : acei prădaţi, jăfuiţi, ucişi, erau Greci sau le fusese arătaţi ca atare. Jidovii mai ales îşi făcură o meserie din pâra oamenilor avuţi ca eterişti [115].

---

[112] Φιλήμων p. 207. Laurençon, p. 199. Comp. o scrisoare a lui Dimitrie Sturza c. mitrop. Veniamin, 26 Noemvrie 1821. Erbiceanu, p. 178, şi alta a ierom. Gherontie c. acelaşi din 22 Noemvrie, *ibidem*, p. 175.

[113] Aşa o relaţie a lui Isaia Giuşcă arhimandritul c. mitrop. Veniamin 18 Iulie 1821. Erbiceanu *Istoria mitropoliei*, p. 144, spune : „Ienicerii fac prădăciuni şi paşii nu le pot veni de hac". Vezi mai multe ordine ale sultanului c. comandanţii oştirilor turceşti ca locuitorii ţărilor române să nu fie supăraţi. Aricescu, II, p. 44—48.

[114] Dârzeanu în *Trompeta*, p. 2857, Ilie Fotino, p. 146.

[115] Fapt arătat de Drăghici, II, p. 126 pentru Moldova şi de Izvoranu, *Revista* Tocilescu, II, p. 405 pentru Muntenia, întărit şi de Laurençon care spune, p. 92 : „Les Juifs servaient d'espions aux Turcs et leur dénoncèrent beaucoup d'individus qui furent mis à mort".

Pela Octomvrie după stingerea răscoalei, oştirea turcească în loc de a se micşorà, se mai adauge, trimiţându-se la Iaşi un corp de 6000, la Bucureşti unul de 4000 şi altul la Craiova de 2000 de Manafi, soldaţi renumiţi chiar între Turci pentru cruzimea şi nedisciplina lor. Fărădelegile comise de ei nici că se pot descrie, mai ales pentru a sătura mârşavele lor pofte, pentru care nu cruţau nici cea mai crudă vârstă [116]. In afară de jafurile comise de soldaţi, ţările române mai erau supuse şi la grele contribuţii pentru întreţinerea oştirilor turceşti, ca şi când înăduşirea eteriei greceşti tot în interesul ţărilor române ar fi fost întreprinsă. In Bucureşti tainurile ce se luau de Turci erau însemnate, şi numai porumb se consuma pe lună 2.200 de chile şi lemne câte 6000 de cară, în timpul iernei din 1821—1822 pe care Turcii o petrecură în Muntenia. In Moldova cererile erau încă şi mai urcate: 7500 de chile de popuşoiu, 40.000 de cară de lemne şi tot atâtea de fân, 4.500 de oi şi 7.500 de vaci, zaharea însumând în totul o cifră de trei milioane de lei, cerută de Turci ca provizie de iarnă, pe lângă că mai luase, dela intrarea lor în ţară până la căderea frigului, 120.000 de chile de grâu, cel mai mult fără plată de pela privaţi, aşa între altele dela vistiernicul Alecu Balş 1.400 de chile, dela vornicul Tudor Balş 800 de chile şi aşà mai departe [117].

Când se apropie însă timpul ridicării oştirilor din Bucureşti (22 April) şi Iaşi (28 Iunie 1822), prădăciunile se îndesară şi sporiră într'un grad neauzit, de oarece Turcii nu vroiau să iasă necăpătuiţi din ţările Ghiaurilor. Pentru a puteà prădà în tot largul lor, fiarele sălbatice ce purtau nume de oştiri împărăteşti întrebuinţează focul, pentru ca la înspăimântătoarea lui lumină să se poată deda jafului fără nici o oprire. Mai în fiecare zi izbucnea câte un foc într'o parte a Iaşilor, şi tot aşà şi în Bucureşti. Un martor ocular spune în 16 Decemvrie 1821, că „focurile în Iaşi care mai încetase de câteva zile, iarăşi au început, adăogindu-se şi prădăciunile, mai vârtos acum de când au început a se ridicà oştirile împărăteşti" [118]. Mânăstirile, care devenise ca totdeauna adăpostul averilor celor scăpate prin fugă, fură jefuite pe întrecutele de Turci, spre a răpi tocmai comorile ce ascundeau. Astfel, afară de Secul a căruia atac erà oarecum îndreptăţit prin adăpostirea în el a rămăşiţilor

[116] Mai multe amănunţimi în Aricescu, I, p. 325. Comp. Isaia arhim. c. paharnicul Constantin, 6 Iulie 1821, Erbiceanu, p. 130: „o sută de Turci au fost în Sâneşti Duminică; râzilic au făcut în destul; femei, fe e, copii ş-au făcut râs". Vezi tot în Erbiceanu la p. 162, 167, 169, 201, 204 şi 209 mai multe alte dovezi despre jafurile Turcilor.

[117] Von Miltitz c. rege, 25 Apr. 1822. N. Iorga *Acte şi Frag.*, II, p. 639.

[118] Aricescu, I, p 325 Arhim. Leon Asachi c. mitrop. Veniamin, 15 Decemvrie 1821 în Erbiceanu, p. 187.

eteriei, mai fură prădate fără nici un motiv Slatina, Râşca, Văratecul şi Agapia [119]. Ba Turcii se amestecă chiar în religia ţărilor române, oprind toaca şi clopotele pela biserici a căror sunet jignea auzul lor cel drept credincios [120]. Turcii tăgăduiau însă aceste grozăvii şi ambasadorul englez Lord Strafford pentru a ieşì din nedumerirea veştilor contrazicătoare trimite o cercetare la Bucureşti care constată neorânduelile îngrozitoare pe care Ienicerii le comit în Principate în despreţul ordinelor Sultanului, precum şi stoarcerile făcute de paşi în unire cu caimacamii. Lordul Strafford mustrând pe Reis Effendi pentru contrazicerile între asigurările Porţei şi realitatea lucrurilor, dregătorul turc nu se supără de loc şi răspunde cu un cinism neauzit că „dacă ar fi dat ordin public de retragere a trupelor turceşti pe care le cunoaştem mai bine decât Excelenţa-Voastră, ele s'ar fi putut opune sau mai rău decât atâta ar fi înecat ţările în foc şi sânge înnainte de a le părăsì" [121].

Faţă cu atare purtare barbară şi neomenoasă a Turcilor, Românii se văzură siliţi, cu toată experienţa de mai înainte despre rodurile protecţiunei ruseşti, a întoarce cugetele lor iarăşi către Rusia, aşteptând dela ea izbăvirea lor din nenorocirile în care zăceau cufundaţi [122],.

Dar cel puţin acuma Românii şi dacă suferiră, plătiră prin suferinţele lor un bine nespus : mântuirea lor de copleşirea fanariotă şi reintrarea domniilor lor în calea naţională, pe care trebuia în curând să păşească întreaga lor desvoltare.

Am văzut cum poporul român, şi mai ales clasa cea mai cultă a boierilor, se folosise de revoluţia Grecilor spre a cere dela Turci reintroducerea domniilor pământene; şi am arătat totodată cum energica sprijinire a acestei cereri prin revolta Vladimirescului silise pe Turci a o încuviinţa de astă dată; dar pentru ca o atare năzuinţă să iasă la lumină, ea trebuia să fie vie în sânul poporului român. Nu se trezi atunci pentru prima oară ideea revendicării vieţii naţionale : ea existase în tot timpul domniei fanariote, de şi se retrăsese înaintea copleşirei, tot mai mult din lumea practică în aceea a cugetării. Dacă sunt numai slabe urmele protestărilor violente contra stăpâ-

---

[119] Paharn. Constantin c. mitrop. Veniamin, 16 Decemvrie, *ibidem*, p. 188. La acea dată s'a ridicat numai o parte din Turci; cei mai mulţi rămaseră în Bucureşti şi Iaşi până la datele indicate mai sus. Pentru Iaşi vezi un doc. din 11 Iunie 1822 care aminteşte pe Turci în capitala Moldovei, *ibidem*, p. 207.

[120] Pahar. Constantin c. mitrop. Veniamin 30 Decemvrie 1821, *ibidem*, p. 198.

[121] Alta din 26 Decemvrie, *ibidem*, p. 194.

[122] Iordache Roset Rosnovanu c. mitrop. Veniamin, 30 Septemvrie 1821, *ibidem*, p. 157. Comp. şi o tânguire a locuitorilor din Muntenia c. consulul rusesc 21 Iunie 1821. *Uric rul*, VI, p. 50.

nirei Grecilor în decursul chiar al epocei fanariote, găsim din potrivă manifestate în destul de viu porniri potrivnice în gândurile oamenilor, care numai aveau puterea trebuitoare spre a deslănţuì faptele. Opoziţia teoretică contra elementului grecesc, păstrată în mişcarea literară naţională din decursul epocei fanariote, şi pe care o vom studia mai la vale, îşi aveà rădăcina ei, ca orice mişcare literară, în simţimântul poporului întreg.

Pe când în Muntenia biserica fusese copleşită de Greci încă dela începutul constituirei ei [123], în Moldova ea păstrează cu statornicie, chiar sub domnii fanarioţi, principiul că nu puteau fi arhipăstori decât membrii clerului românesc. De aceea se şi manifestă o opoziţie în contra uzurpărei tronului mitropolitan de către un Grec, în singura dată când o asemenea se întâmplă. Anume în timpul răsboiului dintre Ruşi, Austriaci şi Turci în anii 1738—1739, mitropolitul Moldovei Anton ducându-se, la eşirea oştilor, împreună cu Ruşii, se alege în locul lui Grecul Nichifor „spre acoperirea numelui de hainlâc a lui Anton". Soborul Moldovei însă prevăzuse ca condiţie anumită la această alegere, ca pe urma lui Nichifor să vină iarăşi un pământean. Nichifor însă, după ce stătù câtva timp mitropolit vroì să vândă scaunul unui altui Grec. Soborul atunci se opuse cu energie şi alese în 1750 pe Iacob Putneanul, Român de obârşie, care făcu să se hotărască printr'o carte sobornicească din 1752, că de acolo înainte să nu se mai aleagă mitropolit străin [124]. Pe această carte se întemeiază apoi soborul pentru a respinge în 1786 pe episcopul de Roman, care erà Grec, dela scaunul arhipăstoresc, la care fusese desemnat de mitropolitul Leon, la moartea acestuia [125].

Din atari împrejurări reesă în chip lămurit că conştiinţa naţională a poporului român nu perise în epoca Fanarioţilor; că din potrivă ea ţinând pasul cu redeşteptarea omenirei, care împingea până la Dunăre valurile sale reînvietoare, se trezià tot mai mult cu cât domnia fanariotă părea că se împlântă mai adânc în sânul ei. La 1821, tocmai când erà să se prilejească o împrejurare din cele mai priincioase pentru a ei manifestare, ea fierbea cu deosebită putere în mintea oamenilor, şi de aceea îşi şi găsì rostirea dela primul semnal al revoluţiei greceşti, căutând să facă începutul prin reintroducerea domniilor pământene.

Astfel, precum împlântarea stăpânirei fanariote fu un efect al unei lungi desvoltări anterioare şi nu productul unor evenimente momentane, şi răsturnarea ei fu provocată de o

[123] Vol. III al acestei istorii, p. 194 şi urm.

[124] Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei*, p. 24. Gavril Calimah pus mitropolit după Jacob în 1758, de şi grecizat, era Român de neam frate cu domnul Ioan Calimah.

[125] Carte fără dată în Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei*, p. 38.

mişcare înceată dar necontenit propăşitoare a ideei naţionale, care îşi avea originea ei în deşteptarea minţei româneşti prin marele avânt literar şi cultural din veacul al XVII-le şi care fusese numai comprimat, nu înăduşit, prin domnia Fanarului.

Manifestarea simţimântului naţional în sfera politică nu fu decât efectul cultivărei lui în sânul poporului şi al reacţiunei lui contra unei forme culturale care-i primejduia existenţa. Substratul lui trebuie deci căutat în cultura românească din epoca Fanarioţilor, şi el va fi expus când ne vom îndeletnici cu această întrebare.

Nu numai însă izvorul, din care trebuia să iasă ca o bogată vână roditoare cererea înapoerei domniilor pământene, adunase undele sale chiar în timpul stăpânirei fanariote, ci însuşi această vână ţâşnise din când în când chiar în domnia grecească. Aşa încă de pe timpul lui Mateiu Basarab, când domnitorul partidei naţionale ajunse la cârma ţării, boerii ceruseră ca el să fie întărit de Poartă spunând cu hotărîre că „nu vor mai primi de acolo înnainte Grec să le fie domn". Lucrul se repetă la alegerea Brâncovanului când boierii cer iarăşi „domn din pământ". Tot aşa urmează boerii când cu încheierea păcii dela Passarovitz 1718 când se roagă de Austriaci că dacă ţara lor ar fi să rămână tot sub Turci, să se prevadă un tratat că Voevodul pe viitor să nu mai fie strein ci Român[126]. In urma păcei dela Kuciuk-Kainargi în 1774, prevăzându-se prin art. 8 al tratatului ca Românii să se bucure de poziţia pe care o aveau pe timpul lui Mahomet al IV-lea, Muntenii crezând că li s'au înapoit dreptul de a alege domni pământeni aleg pe Ştefan Prescovanu din Craiova, cerând confirmarea lui şi de la Romanţov. Generalul rus care ştiea că Poarta nu înţelesese astfel concesia făcută Rusiei, le dă un răspuns îngăimat. Boierii se gândesc atunci să trimită o deputăţie la Constantinopole, pentru a cere dela ea confirmarea alesului; dar nici unul nu îndrăzneşte a merge în atare misiune şi ei primesc dela Turci iarăş un domn fanariot, pe Alexandru Ipsilanti. Tot aşa şi cu prilejul încheierii păcii dela Şiştov, un raport veneţian ne spune că „întreţinerea oştirii austriace care ocupă Muntenia nu costa mai nimica pe visteria ţării căci boerii si nobilii valahi o susţinură din darurile lor, în aşteptarea de a fi eliberaţi de grelele stoarceri făcute de principii greci. Boierii deci se aşteptau la înlăturarea Fanarioţilor [127].

In timpul când Napoleon ajunsese Prim-Consul, partidul naţional din Muntenia compus din Scarlat Câmpineanu, Ştir-

[126] Mai sus, vol. VII, p. 9—10, 369 şi vol. IX, p. 30.

[127] Enkel, *Geschichte der Walachei*, p. 36. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, II, p. 90 şi 364. Kogălniceanu, *Histoire de la Dacie*, Berlin 1856, p. 411. Asupra păcei dela Şiştov vezi Daniil Dalfus c. doge, 8 Mai 1790 Hurm. *Doc.* IX, 2, p. 180.

beiu, Grigore şi Dimitrie Ghica, Neculai Dudescu şi Văcărescu, unit cu câţiva boeri moldoveni; Catargiu, Sturza şi Beldiman, hotărăsc să ceară sprijinul stăpânului Franţei.

Ei trimit pe Neculai Dudescu la Paris, care nu izbuteşte la nimic, dar se ruinează în prezenturi şi cheltueli nesăbuite, cauză pentru care i se vinde toată averea din Muntenia, [128] făcândui-se o pensie din care să poată trăì. Dar Napoleon se gândia pe atunci să dea Principatele Austriei, pentru a interpune această împărăţie între Poartă şi Rusia [129]. Ce puteau să fi cerut boerii, prin Dudescu, viitorului stăpân al Europei ? Numai presupuneri putem face, de oarece documentele sunt multe în această privire. Dacă luăm un raport al lui St. Luce, consul francez din Bucureşti, din anul 1803, care spune, că „boierii sufer cu anevoie ca un Grec să-i ocârmuiască şi emigrarea lor necontenită este o vie dovadă a acestei împrejurări, [130] am puteà închipui că misiunea lui Dudescu fusese de a căuta să redobândească dreptul la domnie al pământenilor.

Tendinţa aceasta ca boierii băştinaşi să devină iarăşi stăpâni în ţările lor se vede sporind fără încetare. Aşa când cu întronarea lui Constantin Ipsilanti, firmanul dat cu acest prilej care fixase tot odată domnia la 7 ani, încuviinţase boierilor români întâietatea la numirea în slujbe asupra boerilor greci care pot fi rânduiţi în dregătorii numai prin excepţie. Domnii mai sunt îndatoraţi a pedepsì pe Grecii care vor face ţărei vre-o supărare şi a-i mazilì" [131].

Boerii din Braşov şi de aiurea din Transilvania fac un nou demers pe lângă Napoleon, trimiţându-i o tânguire prin Champagny, ambasadorul lui din Viena. Suplica s'a pierdut,.

---

[128] Dovada cea mai bună a călătoriei lui Dudescu la Paris pe vremile lui Napoleon cel Mare, nu este nici în Regnault, nici în scrierile lui Ion Ghica aduse de Pompiliu Eliade, De l'influence française, p. 231; căci sunt mărturii posterioare— şi în însuşi arătarea lui Dudescu făcută lui Kreuchely consul prusian din Bucureşti. Vezi Kreuchely c. Miltitz, 6 Ian. 1822 Hurm. *Doc.* V, p. 132: „Un seul voyage à Paris du temps où Bonaparte y tenait encore son ménage, coût un logotête Dudesco la somme de 75000 ducats comme il me l'a declaré lui même". Comp. alte rapoarte ale aceluiaşi c. acelaş, din 15 şi 29 Mai 1822, *ibidem*, p. 182 şi 220. Un document publicat de Ureche, *Ist. Românilor*, XI, p. 297, arată cum s'a vândut întreaga avere a Dudescului pentru datorii, dându-i-se o mică pensie. Mai este încă o dovadă a călătoriei Dudescului la Napoleon în memoriile lui Lagarde: *Voyage de Moscou à Vienne par Kieu, Odessa, Bucarest, Hermanstadt*, Paris 1824, p. 329—50, citat în N. Iorga, *Extraits*, în Hurm. *Documente*, X, p. 549.

[129] Memoriul lui *Felix de Beaujour*, 16 Ianuarie 1802, Hurm. *Doc. Supl.* I, 2, p. 209.

[130] Raportul lui S-te Luce din 30 Aprilie 1803, *ibidem*, p. 282. Nu este exact însă că boierii fugiseră de frica lui Ipsilante. Ei fugiseră din cauza Pasvangiilor: Zilot Românul, p. 81, Dionisie Ecleziarhul in Papiu, *Tezaur*, II, p. 203, Ruffin c. aff. streine, 26 Maiu 1802. Hurm. *Doc. Supl.*, I, 2, p. 223.

[131] Firmanul in Papiu, *Tezaur*, II, p. 307—314.

dar a rămas o urmă a existenţei ei în corespondenţa lui Napoleon I care răspunde cam răstit lui Champagny, că „nu înţelege ce *vrau acei indivizi*, şi ca ei să-i facă cunoscut ce ar puteà face pentru dânşii" [132].

La moartea lui Alexandru Suţu în Muntenia, înainte ca Alexandru Ipsilanti să fi făcut pasul hotărîtor, prin trecerea Prutului, o parte din boerii munteni voiau să ceară restatornicirea domnilor pământeni, pe când altă parte, acea legată cu Grecii susţinea pe Fanarioţi [133].

In timpul răscoalei Grecilor speranţele pentru a obţinea în sfârşit mult dorita înturnare la viaţa şi ocârmuirea naţională întinseră iarăşi cu putere aripile lor. Boerii de şi cu mult respect formulează către Poartă cererile lor de reforme, arătând în tânguirea ce o trimit nevinovăţia lor în răscoala întâmplată, şi rugându-se „ca să le întindă mâna cea puternică, miluindu-i cu punerea în bună rânduială, ca să vieţuiască sub umbrirea pragului prea puternicei împărăţii în sânul păcei şi linişteì şi să poată cu înlesnire împlinì toate datoriile către puternica şi hrănitoarea împărăţie". Se mai roagă de sultan „ ca să se milostivească să asculte glasurile nevinovatului norod şi să-i hărăzească prin alt vrednic de închinăciune hatişerif pronomiile şi obiceiurile ce din vechi le-au avut, care din vreme în vreme şi-au pierdut mai de tot fiinţa lor *din întrebuinţările cele rele ale domnilor greci* ce au fost orânduiţi oblăduitori pământului". In urma acestei fierbinţi şi umilite rugăminţi, care trebue să răsune cam straniu la urechile noastre, deprinse a vorbi un alt graiu cu statele ce ne înconjoară, boierii aştern însămnatele lor cereri care sunt:

Să fie despăgubiţi de daunele suferite din pricina revoluţiei greceşti.

Grecii şi Arnăuţii să nu mai aibă voie a agonisi vre-o proprietate.

Să se reîntoarcă moşiile mânăstirilor închinate ocârmuirii pământeşti, care să fie îndatorită a răspunde o sumă ca embatic către locurile sfinte.

Să se alcătuiască pravile în limba patriei.

Reprezentanţii ţărilor române la Poartă să fie boeri români, şi în sfârşit punctul de căpetenie:

---

[132] Pompiliu Eliade, *De l'Influen e française*, p. 234, spune că se vorbeşte de suplica boierilor în dosarul dela *Arhivele naționale*, din Paris, AF, IV, 204, No. 3869. Răspunsul lui Napoleon în *Corespondența lui*, VII, p. 669. Compară Vaillant, *L'empire c'est la p ix*, Paris, 1856, p. 121.

[133] Laurençon, *Nouvelles observ tions s r la Valachie*, 1822, p. 65. La p. 45 Laurençon, care spune că un boier i-ar fi arătat că ţara ar dori un guvern n.-ţional. Laurençon fusese adus profesor în Bucureşti în 1819. Ureche, *Ist. Rom.* X, p. 3-6.

Să se orânduiască domni oblăduitori în neamul boerilor români [134].

Rusia însă care dorià să reguleze pe cât se poate mai mult ea singură şi fără amestecul Porţei soarta ţărilor române, mustră printr'o notă din 22 Ianuarie pe divanurile lor pentru tânguirea trimisă către Turci la care mustrare boerii răspund că ei nu au cerut dela Turci decât respectarea pronomiilor garantate de însuşi Rusia prin tratatele ei cu Poarta, *adăogând numai aceasta ca să fie eliberaţi de jugul fanariot* [135].

Mitropolitul Veniamin al Moldovei, care se refugiase la satul Colincăuţi din Basarabia, aflând despre dojana făcută de cabinetul rusesc divanului Moldovei pentru tânguirea trimisă către sultan, scrie fratelui său, vornicului Negel, bănuind boierilor că s'ar fi nemulţumit pe Rusia. Vornicul Negel caută să linişteàscă pe fratele său despre urmările boerilor, spunându-i între altele ca „să nu se turbure că au scris arz cerând lipsirea domnilor greci, de unde se vede că mitropolitul mustrase pe boeri şi pentru acest punct. Anume Veniamin ce fusese cam compromis în ochii Turcilor prin împărtăşirea lui la începuturile eteriei, pentru care şi fugise în Basarabia la venirea Turcilor, îşi pusese toate speranţele sale în Rusia, şi temându-se ca nouile cereri ale boerilor către Poartă să nu nemulţumească pe cabinetul rusesc, bănuià boerilor chiar şi cererea restatornicirei domniilor pământene [136].

Mitropolitul Veniamin, acel prelat atât de însemnat pentru contribuirea lui la renaşterea învăţământului şi în deobşte chiar a culturei în Moldova, în politică se gândise prea mult la el şi prea puţin la ţară. La începutul eteriei fusese cu Grecii, încingând sabia lui Ipsilanti; după ce eteriştii se trag în jos, el urmează sfaturilor Rusiei şi publică anatema patriarhului contra Grecilor. Apoi la venirea Turcilor, părăseşte Moldova spre a-şi pune persoana la adăpost; şi în sfârşit nu vede că numai în restatornicia domniilor pământene stătea mântuirea neamului său, ci de teama a nu displăceà Rusiei, descuviinţează marele act politic săvârşit de boeri.

Deşi mitropolitul Veniamin nu se învoia, boerii pribegi din Basarabia şi Bucovina, înţelegând prea bine că atunci sau niciodată erà momentul cel mai potrivit spre a redobândì auto-

[134] Imi este cunoscut numai arzul boierilor moldoveni, Erbiceanu, *Ist. Mitropoliei*, p 214 Altă formulare a lui poate un al doilea mai amărunţit, în *Uricarul*, VI, p. 123—134. Acel al boierilor munteni tr buie să fi fost asămănător.

[135] φαναριωτικὸν ζυγὸν Iarăşi posedăm numai protestarea Moldovei, Erbiceanu, l. *c.*, p. 202. Este nostimă împrejurarea că această protestare contra domniei greceşti este *redactată in greceşte*.

[136] Răspunsul lui Negel c. mitropolitul Veniamin din 1822. Erbiceanu *Ist. Mitrop.*, p. 233, Fratele său îl mustrase şi în alt rând pentru sprijinirea eteriei altă scrisoare a lui Negel c. Veniamin tot din 1822, idem, p. 223.

nomia ţărilor române, se sfătuesc între ei să nu se mulţămească numai cu arzul făcut, şi să trimită o deputăţie la Constantinopole, care să reînoiască şi din viu graiu rugămințile lor. El însărcinează deci pe vornicul Tudor Balş a merge la căimăcamul Moldovei, Ştefan Vogoride, spre a-i cere o scrisoare de recomandaţie către seraschierul Silistrei, prin care trebuià să se mijlocească primirea deputăţiei la curtea sultanului. Ştefan Vogoride fiind însă dintre Grecii cei rămaşi credincioşi Turcilor, spera să prefacă în domnie căimăcamia lui, şi primeşte deci foarte rău pe Tudor Balş, expeduind seraschierului Silistrei, în locul unei scrisori de recomănduire, o pâră împotriva boerilor, în care arată că „ei gândindu-se numai la interesul lor ar cere să se orânduiască domn pe unul dintre ei, fără a căutà întâi la îndreptarea şi desfacerea celor făcute, care cereri sunt numai de mărirea ce au în capul lor". Mai învinovăţeşte apoi pe „boerii cei mari al Moldovei şi ţărei Româneşti că nu ar cunoaşte stăpânirea şi cea peste măsură milă a devletului de care ei n'au fost mulţumiţi şi au călcat pâinea ceeace au adus asupra lor mânia lui Dumnezeu şi blestemul sultanului". Mai spune lui Balş ,,că nu este dat supuşilor a se purtà într'acest chip cu acest fel de teclifuri, şezând de ceea parte şi cerând stăpânire dincoace; dar el nu s'a unit la zisele mele, ci văzând pre sine-şi cu frumos boiu lung şi gros şi cu o barbă foarte lungă, s'au socotit pe sine vrednic a chibzui orice lucru şi a ocârmui pe alţii" [137].

Vornicul Balş, om îndrăzneţ, cu toată primirea cea desaprobătoare a lui Vogoride, se duce la seraschierul Silistrei împreună cu aga Ioan Greceanu, căminarul Costache Cerchez şi Sărdarul Iancu Stavăr, în contra cărora paşa fiind prevenit prin scrisoarea caimacamului, îi întâmpină cu multă răceală, ceeace văzând boierii, „începură după cetirea jalbelor a-l ruga în numele patriei lor, care trebuià să o cunoască şi el, locul naşterii sale de maică fiind Hotinul, cerându-i să le ajute ca să dobândească mila sultanului pe care în genunchi o cer, şi acestea zicând *au îngenunchiat boierii* pe care îi ţineà în picioare de cum intrase". Seraschierul înduioşat desigur prin făgăduinţa câtorva pungi de bani îşi întoarse inima către ei. El mijloci la Poartă primirea deputăţiei, şi pestre trei luni trimise încuviinţare căimăcamului ca să meargă boerii la Constantinopole. Ştefan Vogoride, care pusese în lucrare pungile cu bani spre a obţinea domnia după sistemul vechiu, merge până acolo încât îndrăzneşte a nu da în cunoştinţa boerilor chemarea lor la Constantinopole [138].

---

[137] Această scrisoare reprodusă de pe turceşte în Drăghici, *Istoria Moldovei* pe 500 de ani, II, p. 133.

[138] Drăghici, II, p. 135—136.

Câştigase apoi Vogoride şi sprijinul câtorva boeri pământeni; între alţii al lui Ioniţă Sturza Pomerul, al lui Codreanu şi al unui visternic, probabil Sandulache. In cler aveà sprijin într'o creatură a lui, ieromonahul Meletie, făcut de Vogoride episcop de Roman printr'o hirotonie nelegală din Târnova, în locul lui Gherasim, care se expatriase ca şi mitropolitul Veniamin, fugind în Bucovina. Meletie spre a-şi uşura ajungerea scopului, acuzase pe Gherasim că ar fi eterist, luând pentru a dovedì aceasta, mărturie de la locuitorii Romanului [139]. Vornicul Tudor Balş, care fusese cercat de Vogoride a fi câştigat în partea lui, prin făgăduinţa postului de vistiernic „cu slobodă voie de desbrăcat şi jac", refuzase cu stăruinţă toate ademenirile, şi vroind să dovedească boerilor pribegi „că credincios patriot este", îi îndemnà cu mare zor a trimite la Poartă tânguiri contra lui Vogoride, care ameninţau iarăşi cu pericolul unei noui răscoale [140]. Vogoride la rândul său pârà ca haini pe boerii ce stăruiau a rămânea afară de hotarele ţărei, cu toate că Turcii îi rechemau la căminurile lor, că ar fi haini, încât astfel se încinsese o luptă energică între boeri şi caimacam dela restabilirea domniilor pământene [141].

In Muntenia, rânduitul domn, Calimah, nu îndrăsnise să vină spre a luà frânele ocârmuirei, ci numise şi acolo caimacam pe Constantin Negri, care fu omorât de Turci în timpul turburărilor din Bucureşti [142]. Mitropolitul Dionisie Lupu fugi şi el în Braşov [143], împreună cu o mulţime din boerii munteni, de unde începură, ca şi acei fugiţi din Moldova, a face stăruinţi pentru restatornicirea domniilor pământene.

Paşa de Silistra văzând că nu mai vin boerii pe care îi ceruse prin caimacamul spre a merge la Constantinopole, trimite o repetare a ordinului său, pe care Vogoride este nevoit a o da în cunoştinţa boerilor, şi se pornesc atunci în deputăţie către seraschierul Silistrei logofătul Ioniţă Sturza, vornicul

---

[139] Canta c. mitrop. Veniamin 4 Oct. 1821 Erbiceanu, *l. c.*, p. 160 Bucşănescu, c. Veniamin, *ibidem*, p. 208, Comp. Melchisedec *Cronica Romanului*, II, p. 187.

[140] Canta Veniamin 21 Oct. 1821, Erbiceanu, p. 167. Vezi şi energica scrisoare a lui Tudor Balş c. mitrop. Veniamin şi boierii pribegi, 27 Fevruarie 1822, *ibidem*, p. 211.

[141] Scrisoarea citată a lui Balş. Ordin de reîntoarcerea înstrăinaţilor la locurile lor din 12 Iunie 1821 de la paşa de Brăila Erbiceanu, *l. c.*, p. 122. Firmanul sultanului pentru repartriarea locuitorilor Olteniei, 11 August 1821, publicat de I. Lahovari în *Conv. lit.*, XX, p. 939. Austria sprijinise cererile Turciei, declarând Românilor refugiaţi în Sibiu că nu le va da nici un ajutor, *ibidem*, p. 942—944. Consulul Austriei Wolf ameninţă chiar pe locuitorii fugiţi din Roman cu confiscarea averilor, 17 Iunie 1821, Erbiceanu, p. 123. Tot aşa locuitorii Iaşilor, *ibidem*, p. 125 şi 138.

[142] Memoriul anonim în *Revista* Tocilescu, II, p. 387. Drăghici, *Istoria Moldovei*, II, p. 127.

[143] Mitrop. Veniamin c. Mitrop. Dionisie Lupu, Erbiceanu, *l. c.*, p. 150.

Gheorghe Cuza, vornicul Iordache Răşcanu, vornicul Ioan Tăutu, hatmanul Costache Cerchez şi aga Greceanu, care sunt foarte bine primiţi de paşa de Silistra, care le dă chiar bani de cheltuială, şi împreunându-se aicea cu boerii munteni, anume banul Grigore Ghica, banul Bărbuceanu Văcărescu, vornicul Neculai Golescu, spătarul scarlat Mihăilescu, clucerul Mihăiţă Filipescu, clucerul Filip şi căminarul Iancu Cocorescu, plecară către Constantinopole. In tot drumul lor, până în capitala împărăţiei, boierii români fură întâmpinaţi cu dragoste şi căutare de către poporaţia şi dregătorii turci, şi îndată ce ajunseră în Constantinopole, fură găzduiţi prea bine şi ospătaţi cu îmbelşugare. Vizita cea dintâi politică ce o făcură fu la Reis Efendi unde *sărutară colţurile macatului de pe divanul pe care şedea.* Reis Efendi cercetă prin tălmaci întâi pe Moldoveni apoi pe Munteni despre răscoala Grecilor, şi apoi le citi tânguirea, dându-le voie a mai adăogi orice alte cereri vor mai găsì de făcut. După aceea boerii, se retraseră *sărutând iarăşi colţurile macatului.* Bine înţeles că nu lipsiră cafelele şi ciubucele atât la intrare cât şi la eşire, pentru care dădură toţi boerii înpreună 39 de lei bacşiş cafegiului. A doua vizită fu la Ali-bei Hulubao-Nazâr, căruia îi sărutară părţi mai apropiate de a lui persoană, *poala haînei şi chiar mâna,* citind şi el cererile atât ale Moldovenilor cât şi ale Muntenilor. Acestea le fură înapoiate de vre-o două ori, spre a le preface nefiind formulate se vede în chip îndestul de respectuos. După mai multe zile de aşteptare, deputaţii munteni şi moldoveni căpătară răspunsul mult dorit, că *sultanul au încuviinţat ca să înapoiască domnia pământenilor, hotărându-se după aceea de domn în Moldova Ioniţă Sturza, iar în Muntenia Grigore Ghica.* Veni rândul vizitelor de mulţumire, care trebuind să fie făcute la persoane încă şi mai înalte, erau să fie însoţite încă deşi mai multe înjosiri. Merseră boierii cu toţii întâiu la vizirul, dinaintea căruia după ce făcură „*trei temenele până la pământ, îngenunchind, au sărutat colţurile macatului pe care şedea, şi li se dădu cafea, însă din picioare*". De aici merseră la Chehaia-bei, îi *sărutară poala* şi şezură jos, bând iarăşi o cafea. De aici merseră la Reis Efendi, care le făcu cunoscut oral că li s'au împlinit dorinţa, făcându-se domni pământeni iar nu Greci, sfătuind pe boeri să le fie credincioşi şi să iubească pe domnul lor precum şi domni să iubească pe boeri şi cu boerii dimpreună să ocârmuească ţara cu dreptate. Şi aicea fură trataţi cu neînlăturata cafea, şi luându-şi ziua bună sărutară *colţurile macatului.* Apoi la Şeik-ul-Islamul, unde iarăş *sărutară colţurile, şi care pofti pe domn să şadă, iar boerii stătură în picioare,* bând iarăş câte o cafea, şi ascultând din nou o lecţie de purtare în poveţele acele date lor şi de Reis Efendi. După aceea plecară către Moldova, *fără a*

fi dat ochii cu sultanul care nu se coborâse măcar a vedea şi a vorbi cu aceia ce erau să fie domnii Munteniei şi Moldovei[144].

Astfel ajunse la domnie Ioan Sandu Sturza în Moldova şi Grigore Ghica în Muntenia. Se înţelege dela sine că şi alţii vânase domnia, de îndată ce se ivise ideea de domni pământeni, întrucât toţi boerii cei mari puteau năzui la ea. Aşa în Moldova vistiernicul Roznovanu avea o partidă în destul de însemnată în care intrase vornicul Constantin Catargiu, vornicul Miclescu, vornicul Calimah, vornicul Dimache, postelnicul Palade, vornicul Grigore Ghica, vornicul Iordache Balş, vornicul Conachi, aga Petrachi Negrea, vornicul Plaghino şi alţii mai mici, mai atrăgând visternicul din cler pe acelaş episcop nou făcut al Romanului, Meletie, cu făgăduinţa de a-l face mitropolit, iar Meletie făgăduia sprijinul său şi Roznovanului şi lui Vogoride, numai să iasă de unde va fi cârja mitropolitană[145]. In potriva candidaturii vistiernicului lupta însă, în afară de Tudor Balş, şi vornicul Negel fratele mitropolitului Veniamin, spre a apăra poziţia acestuia. După cât se pare, Turcii, spărieţi de revoluţia grecească, nu umblară de astă dată după bani ceeace însă nu împiedică cheltueli însemnate cu dregătorii subalterni care nu înţelegeau să se lepede de acest izvor de câştig şi pentru întâmpinarea cărora Domnitorii trebuiră să împrumute mai multe sute de mii de lei dela corporaţia zarafilor din Constantinopole.

Şi Turcii lucrară însă înţelept luând tot în mâna lor rânduirea Domnitorului, căci dacă ar fi fost să-i lase pe boeri să aleagă pe domn, părerea obştească era că o atare alegere, nu s'ar fi putut îndeplini fără vărsare de sânge, atât de râvnitori erau boerii după domnie[146].

Perspectiva reintroducerei domniilor pământene se îmbina însă în mintea multor locuitori ai ţărilor române cu ideea unei îndreptări a stărei desperate în care se aflau. Revoluţia franceză care am văzut cât frământase şi pusese în fierbere elementul grecesc din ţările române, nu putuse lăsà neatins şi pe o bună parte din cel românesc. Simpatizarea unora din Boerii munteni pentru cauza grecească erà provocată mai ales prin identitatea suferinţelor sub jugul apăsător al Turcilor. Dacă însă boerii cei mari se gândeau cu deosebire la reîntoarcerea domniilor naţionale în scopul de a se folosì ei din atare

---

144 Descrierea călătoriei boierilor la Constantinopole alcătuită de unul din boieri, nu se ştie de cine, în *Uricarul*, V, p. 98—129. Reprodusă şi de Drăghici, *l. c.* Deputăţia plecase la 25 Martie şi domnii se aşezară în scaunele lor la 20 Septemvrie. Şase luni ţinuse călătoria, din care vre o 4 petrecute la Constantinopole. Vogoride fusese scos din căimăcămie la 11 Iulie, Erbiceanu, p. 240.

145 Vornicul Negel c. mitrop. Veniamin, 12 Aprilie 1822. Erbiceanu, p. 223. Alta din 19 Aprilie, p. 229.

146 Vornicul Negel c. Veniamin 1822 fără dată lunară, Erbiceanu, *l. c.*, p. 228.

schimbare, boerii cei mai mici, neguţitorii şi în deobşte elementul burghez, oricât ar fi fost el de slab reprezentat în ţările române, căuta să se folosească şi el din mişcarea ce se pregătea. De aceea ne spune Emile Gaudin consulul francez din Bucureşti că curtea erà îngrijită de propăşirea revoluţiei franceze, mai ales din pricina marelui efect pe care l'ar exercita asupra poporului mai de jos [147]. Din aceşti partizani ai ideilor revoluţionare se recruta opoziţia contra privilegiilor exclusive ale protipendadei (clasei întâi a boierilor), încurajaţi în Iaşi bună oară prin ajutorul pe care'l aştepta dela ei candidatul la domnie vistiernicul Roznovanu. Ei făcuse chiar nişte *ponturi*, adică formulase pretenţiile lor, între care se punea între altele revendicarea unor drepturi din partea boerilor mici asupra celor mari, mişcarea adusese însă dela sine aceeaşi cerere din partea poporului în deobşte asupra boerilor, cu atât mai mult că revoluţia grecească, ca orice turburare violentă în masele poporane, trezise în ele un duh de nesupunere şi de dorinţi neţărmurite, care se manifestase cu atâta putere pe calea practică în primele cereri ale Vladimirescului. Aceşti boieri mici în sânul cărora se deşteptă mişcarea pentru prefacerea stărei ţărei erau trataţi de novatori, Cărvunari, iar mişcarea lor de cărvunarismos cum spune Balş în o scrisoare către fratele său din Cernăuţi din 23 Fevr. 1822 că „eu sunt păzit în cât cărţile D-tale după ce le cetesc le arunc apoi în sobă. Acum m'am pliroforisit de *cărvunarismos* ce se alcătueşte, unde sunt mulţi: Andronachi Donici, Racoviţă, Vârnav, ... N. Miclescu, ... Gh. Cuza vornicu., Lascarachi şi Petrachi Sturza, N. Cerchez, Dancu Cănănău şi alţii în număr de 37 până acum, afară de Brăeşti" [148].

Astfel se îndruma pentru întâia oară o mişcare de *liberalism* în ţările române, şi este însemnătoare împrejurarea că ea se ivi odată cu mişcarea naţională, că restatornicirea domniilor pământene fu îmbinată cu revendicările drepturilor poporului. Ambele curente, cel naţional şi cel liberal, precum împreună se născuse, aşa trebuiau să trăiască vecinic în unire şi nedespărţite, împreună să cadă şi împreună să se înalţe.

[147] Emile Gaudin c. C. Stamati, 17 August 1756 (sic), Hurm. *Doc. Supl.* III, p. n. 35.

[148] C. Erbiceanu, *Ist. Mitropoliei Moldovei*, p. 210.

CAPUL X

REZULTATELE EPOCEI FANARIOTE

I

STAREA POLITICĂ, ECONOMICĂ, FINANCIARĂ ŞI SOCIALĂ A ROMÂNILOR DIN PRINCIPATE

1. STAREA POLITICĂ

Rele urmări ale stăpânirei turceşti. — Stăpânirea turcească asupra ţărilor române trecuse prin trei stadii, dela întâia ei manifestare până la aşezarea ei desăvârşită.

La început ea fusese întâmpinată cu lupte violente, cu sabia în mână şi cu speranţă din partea Românilor, de a redobândì libertatea pierdută. Această ţinută energică a poporului, se întâlneşte cât timp el fusese cotropit numai de din afară, cât timp încă miezul său nu fusese atins. Lupta împotriva apăsărei păgâne devenì însă mult mai greu de sprijinit de îndată ce stăpânirea Turcilor asupra ţărilor române luă o formă internă, de înadtă ce elementul grecesc ce o reprezentà, întărindu-se necontenit în ele, începu a tinde să supună lui şi celor care îi trimiteau toate puterile vii ale naţiunei române.

Stadiul întâi, acel presurat de lupte şi răsvrătiri contra împilărei Turcilor, se încheie cu Mihai Viteazul, care ridică ultimul braţ de erou contra copleşirei păgâne.

Dela Mihai Viteazul înainte, Grecii, care şi până la el prinsese adânci rădăcini în ţările române, încep a rostì tot mai cu putere tendinţele lor de dominare. In prima perioadă a întărirei elementului grecesc, Românii cred că vor puteà scutura tot cu puterea această nouă şi mai îngreuitoare manifestare a stăpânirei turceşti, şi întreprind contra elementului cotropitor un şir de revoluţii, care se întâlnesc, de după domnia lui Mihai Viteazul, în Muntenia şi în Moldova, atât înainte cât şi după Matei Basarab şi Vasile Lupu. Neamul Grecilor însă eşia totdeauna biruitor, fiind că pe deoparte poziţia lui la Constantinopole se întăría pe fie ce zi, pe de alta fiindcă rădăcinile

sale se înfigeau tot mai adânc în mănosul pământ al ţărilor române.

Cu începutul veacului al XVIII-le lupta cea serioasă şi energică între Greci şi Români au ajuns la capătul ei, şi anume cu răpunerea totală a elementului de baştină. Deşi Grecii nu devin mai iubiţi fiindcă erau mai puternici, orice mişcare însemnătoare în contra lor încetează, şi unda fanariotă acopere şi înghite aproape cu totul viaţa românească. Stăpânirea Grecilor este primită de ţările român ca ceva fatal şi neapărat; protestările contra încuibărei lor în inima poporului român ia tot mai mult un caracter teoretic, şi rar numai se mai înregistrează câte o asămăluire de răscoală, cu sfârşituri mai mult glumeţe decât serioase. Incepe epoca fanariotă.

După ce am schiţat în volumurile de mai înainte atât lupta directă purtată contra Otomanilor (Vol. al III-lea şi al IV, V-lea), cât şi acea indirectă îndreptată împotriva Grecilor, reprezentanţilor Porţei în ţările române (Vol. VII, VIII a), ne trage rândul a arăta aice ce soartă era păstrată poporului român sub stăpânirea neîmpărţită a neamului fanariot.

Observăm chiar dela pragul acestei cercetări că, dacă epoca fanariotă înseamnă cea mai adâncă cădere a ţărilor române sub stăpânirea turcească, ea înseamnă tot odată şi perioada cea mai degradată a stărei politice a ţărilor române.

La început, după trădarea lui Cantemir, se părea că Turcii vor schimba sistemul lor de a vinde pe bani tronurile româneşti, că trecuse pentru totdeauna timpii în care toţi veneticii lumei puteau să se aţină la domniile române, acele timpuri când ele se ofereau spre plata rochiilor sultanelor din harem, putând umblà după ele toate neamurile, ca după lucrul nimărui: Nemţi, Poloni, Italieni, Jidani şi Tigani. In curând însă Turcii revin la sistemul exploatărei băneşti a scaunelor române, ca la ceva de care erà peste fire a se despărţi. La început însă numărul oamenilor, în care Poarta socotea că poate să se încreadă, fiind mic, ea introduce o noire foarte folositoare pentru punga dregătorilor turci, fără a jărtfi interesul politic al împărăţiei: anume schimbarea şi permutarea domnilor din un scaun în altul, punându-i să plătească această schimbare ca şi o reînoire a domniei [1]. Moldova, care erà mai mare şi mai bogată la început decât Muntenia, ajungând prin cumplitele vremi prin care trecuse în o stare mult mai rea decât sora

[1] Un raport al lui Devilleneuve amb. franc. la Poartă din 20 April 1735 spune cu prilejul schimbului de tron dintre Grigore Ghica şi Const. Mavrocordat, din acel an: „Les ordres pour faire cet échange, *qui jettera les princes dans d'aussi grandes dépenses que s'ils succédaient à d'autres*, ont été signifiés le 16 de ce mois". Hurm. *Doc. Supplement*, I, p. 486. Strămutarea se numea pe turceşte *peutnişi*. Analiza lui At. Commen Ipsilanti făcută de C. Erbiceanu în *An. Ac. Rom.*, II, Tom. XIII. 1900, p. 15.

ei, domnul din Muntenia era nevoit să dea necontenit spre a nu fi transferat în ţara vecină, iar acel din Moldova da necontenit spre a pune mâna pe mai bogatul scaun al ţărei Munteneşti [2]. Turcii însă văzând că la început concurenţa era restrânsă numai între familiile greceşti ale dragomanilor lor, Mavrocordat şi Ghica, mai menţin la concurenţă şi pe familia română a Racoviţeştilor, cu toate că Mihai Racoviţă dăduse bănueli de plecare către Rusia, şi cu toate că nici unul din membrii ei nu fusese dragoman al Porţei. Mai târziu, când se spori concurenţa între însuşi familiile greceşti, acele româneşti fură cu totul înlăturate.

Nu se poate tăgădui Turcilor o pricepere foarte mare în ştiinţa de a stoarce bani, şi dacă ar fi arătat ei aceeaşi destoinicie în mânuirea politicei lor, desigur că nu ar fi ajuns acolo unde îi vedem astăzi.

Până la 1752 domniile fiind încredinţate numai lui Neculai Mavrocordat şi Racoviţă, apoi lui Constantin Mavrocordat şi Grigore Ghica, pe lângă care Racoviţă tot se menţine, înţelegem cum, concurenţa schiopătând, trebuia pusă permutarea în lucrare. De aceea am şi văzut acele schimbări, care ar fi hazlii, dacă nu ar fi avut urmări atât de triste pentru ţările în care se făceau, aducând pe Grigore Ghica de 2 ori în scaunul Munteniei şi de 3 ori în acel al Moldovei, iar pe Constantin Mavrocordat de 4 ori în tronul Moldovei şi de 5 ori în acel al Munteniei, ba chiar de 6 ori, dacă socotim şi luna de domnie după moartea tatălui său.

Dela 1752 înainte însă murind Grigore Ghica şi lăsând copii, de asemenea murind şi Mihai Racoviţă iarăşi cu progenitură, în sfârşit mai adăogându-se noi competitori cu familia Calimah a căreia întemeietor ocupase marea dragomănie, concurenţa începe a se lărgì, şi urmele acestei mai serioase aterdisiri la mezatul ţărilor române se vădeşte în sumele mai mari ce eşau pentru dobândirea lor. Concurenţa însă menţinându-se în cercul oamenilor pe care Poarta îi credea sinceri şi devotaţi interselor ei, ea nu puteà aveà nici o teamă, încât astfel împăca interesul politic al împărăţiei cu acel la care ţineau nu mai puţin dregătorii ei, umplerea cu bani a caselor lor.

După răsboiul din 1769—1774, purtat cu împărăţia rusască, Fanarioţii încep din toate părţile a se ivi pentru postul de dragoman, şi în consecvenţă pentru acel de domni în ţările

[2] Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 419: „ţara Muntenească fiind mai bogată decât Moldova". Vezi şi cronicul lui C. Dapontes în Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre Români*, Bucureşti, 1890, p. 9, unde Duca Vodă, spune lui Ghica: „Socoteşti pe Valahia mai jos decât Moldova? Mai ales este mai bună, fiindcă produce mai mulţi bani şi are mai multe venituri". Tot aşa spune şi Enache Cogălniceanu, Letopiseţe, III, p. 200: „Ţara Românească cu venituri mai mari".

române. Intâlnim pe Ipsilanti, Caragea, Suţu, Mavrogheni, Moruzi, Hangerli, amestecaţi cu odraslele celor de mai înainte, precum Calimah, Mavrocordat şi Ghica, şi concurenţa mergând de minune, Turcii cred că nu mai pot avea nici o teamă de a harecilui ţările române precum o făceau în timpurile de fericită memorie ale lui Petru Cercel, Iancu Sasul sau Petru Schiopul. Se înţelege dela sine că în timp de răsboi Turcii băgau mai bine de seamă cui încredinţau ţările române; de îndată însă ce pacea se aşezà, ei lăsau iarăşi libere frânele nesăţioasei lor lăcomii [3].

Acesta erà sistemul urmat de Turci în rânduirea domnilor în ţările române, sistem vechiu, bun poate pentru timpurile de mărire ale împărăţiei otomane, când biruind pe toţi îşi putea bate joc de toţi; nu însă pentru aceste de slăbiciune şi decădere, în care ar fi trebuit să se înconjure de tot ce aveà mai bun în împărăţie spre a scăpà de furtuni pierdutul vas al statului lor. Dar lucrul este aşa şi nu se poate tăgădui: Turcii după o mică şovăire, se reîntorsese în curând la ideea lor primordială, că dacă profetul le dăduse stăpânirea asupra ţărilor române, aceasta o făcuse mai ales spre a lor privată îmbogăţire.

Este uşor de înţeles că sistemul vechiu al deselor schimbări de domni revenind la deplină înflorire, ba putem zice, faţă cu înlocuirea lui momentană cu acel al permutărilor, neîncetând nici odată, relele sub care ţările române gemuse în trecut se menţinură întregi şi în epoca fanariotă. Boierii români din ambele ţări protestară de mai multe ori în contra deselor schimbări ale Domniei şi Ruşii căutară de asemenea să le stăvilească prin tratatele lor, însă în zadar" [4].

Fiecare domn cum venia în ţară, încărcat de datorii şi doritor nu numai de a se plătì de ele, dar încă de a mai adunà bani spre a se pregăti la o nouă cumpărare când ar fi mazilit, trebuia vrând nevrând să jefuiască ţara. Se impuneau birurile cele mai grele şi toate împreună: dijme, goştină, desetină, oierit, văcărit, prisăcărit, vădrărit, vinăriciu, pogonărit, fumărit, şi

---

[3] Vezi ce spune însuşi Constantin Mavrocordat ambasadorului francez Desalleurs, pe când fiind surgunit, se refugiase în palatul ambasadei franceze. Desalleurs c. afacerile străine, 20 Iulie 1753 în Hurm. *Doc. Supl.*, I, p. 632: „Il me dit que la famille de Duca (? Ghica) et celle de Racovitz, les deux seules qui, avec la sienne fussent en droit d'aspirer aux principautés, étaient étroitement unies pour le persécuter et l'éloigner de la concur ence; que tous les Grecs attachés à ceş deux familles etaient extrèmement liés avec les ministres de Russie et de Vienne et qu'animés par ces ministres, ils poussaient vivement la persécution; *qu'il la craindrait peu si les Turcs avaient la guerre, son expérience et sa fidélité étan connues, il se flatterait d'etre préféré, maigré toutes les cabales mais qu'en temps de p ix, la brigue et l'argent l'emporteraient plus facilement*".

[4] Unul din cele mai de seamă proteste este acel reprodus în *Viaţa Mitropolitului Filaret* de N. Iorga în *Conv. Literare*, XXXV, 1905, p. 118.

câte altele nenumărate, afară de darea cea mare a şferturilor, care apăsa numai asupra ţăranilor şi care fusese introdusă doar de Mavrocordaţi, în îndoitul scop, de a desfiinţa toate dările celelalte şi de a arunca plata contribuţiilor numai pe spatele clasei muncitoare. Ţăranii ne mai putând plăti sumele enorme ce li se cerea pe vitele lor, şi care se urcau uneori la valoarea lor însuşi, le ucideau, când nu puteau să le ascundă, spre a nu fi nevoiţi să răspundă darea; de asemenea pentru a se mântuì de fumărit, dărâmau oamenii hornurile, unii chiar casele, şi se adăposteau iar prin păduri, ca în vremile preistorice.

Dar domnii erau foarte meşteri în arta despoierei. Ei impuneau contribuţiile cele mai grele tocmai în momentele când omul era mai legat de pământul ce-l muncise, câtva timp înaintea strângerei recoltei. De îndată ce darea era scrisă, se ivea o droae de Greci cu pungile pline cu bani, călătorind din sat în sat şi cumpărând dela oameni recolta încă pe picioare pentru preţuri de nimic, din care însă numai o fărâmă intra în mâna vânzătorului, iar cea mai mare parte în acea a dabilarului ce însoţea pe cumpărători. Dacă vreunui ţăran îi perise recolta, Grecul îndurător se oferea totuşi a plăti pentru el perceptorului suma dăjdiei ce trebuia răspunsă, legând pe ţăran a-i înapoia banii din recolta anului viitor, „astfel că în puţini ani ţăranul se găsia în cazul de a munci şi asuda toată viaţa sa pentru alţii, putând abia a-şi procura o păcătoasă hrană" [5].

Am văzut la ce eşise încercările de reformă ale impozitelor făcute, cea dintâi de Constantin Mavrocordat, cea de a doua de Alexandru Ipsilanti, de a suprima toate dările indirecte ce se plăteau şi de boeri şi a se înlocui prin patru şferturi de bir ce se luau însă numai dela ţărani. Ele avuse drept singur efect de a adăogi darea directă a ţăranilor, fără a-i scutì de acele indirecte care fură reînfiinţate de succesorii acelor domni, care menţinură totuş şferturile ca o foarte bună iscodire.

Urmarea deci a sistemului pus în lucrare de Turci asupra domniilor ţărilor române era stoarcerea şi desbrăcarea pe întrecutele a locuitorilor, întâi de domn pentru el şi pentru Turci, apoi de dregătorii lui şi în sfârşit de toată acea puzderie de Greci care se lipeau ca praful de tălpile lui, când pleca către una din grădinile române.

Când ne mai amintim că nici o chitanţă nu constata darea încasată, încât stătea în voia dabilarului de a apuca de câte

[5] Raicevici, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldovia.* Napoli, 1788, p. 127—128. Contribuţiile apoi se încasau adese ori înainte de termin. Baronul de Tott. *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, Paris, 1785. II, p. 29 spune: „Quand je traversais la Moldavie je vis du collecteurs percevant la onzième capitation de l'année, quoiqu'on ne fut alors que dans le mois d'Octobre".

ori îi plăcea pe un om pentru plata dărilor; că adesea ori ceeace nu se găsea la un datornic se lua dela cel dintâi pe care se punea mâna, şi mai ales chinurile şi schingiuirile ce se puneau în lucrare pentru a face pe oameni să dea banii, „închizând bărbaţi şi femei prin coşare şi înecându-i cu fumuri de gunoi şi de ardei, nedându-le de mâncare, legându-i cu mânile îndărăpt şi bătându-i cu bicile până la moarte, sau ţinându-i cu picioarele goale ciasuri întregi în zăpada geroasă“ [6], atunci nu ne vom mira dacă nenumăraţi oameni se desţărau pe fiece an, pentru a căuta în alte regiuni mântuirea lor de asemenea chinuri îngrozitoare.

Fără îndoială că în timpul domniei fanariote se întâlnesc şi câţiva domni care nu avură în vedere numai interesul personal, ci se îndeletniciră şi cu binele norodului. Astfel este domnia însăşi a celui întâi Fanariot, care dacă fu aspru şi crud în unele împrejurări, aceasta se întâmplă numai atunci când avea de apărat interesele împărăţiei contra hainirei boierilor munteni. De altfel duce o purtare corectă, nelacomă şi o ocârmuire înţeleaptă şi prevăzătoare. De asemenea pot slujì ca modele de buni administratori Aleaxandru Ipsilanti în Muntenia, Constantin Moruzi şi Scarlat Calimah în Moldova. Mai amintim şi pe domnul reformator Constantin Mavrocordat, cel puţin în privirea scopurilor, dacă nu a rezultatelor dobândite, precum şi iubitorul de îmbunătăţiri Grigore Alexandru Ghica.

Alăturea cu aceşti câţiva domni mai neinteresaţi şi cu scopuri bune, marea mulţime este însă, precum am văzut-o lacomă şi jefuitoare, ceeace erà cu atâta mai firesc cu cât în omenire în deobşte naturile rele covârşesc pe cele bune, şi mai ales în un timp şi un mediu atât de favorabil desvoltărei patimelor egoiste. Dar chiar dacă toţi domnii fanarioţi ar fi fost însufleţiţi cu nobile gânduri, încă sistemul în care erau prinşi îi silea să apuce pe căi reprobate poate de intima lor natură. Sistemul era mai rău decât persoanele, şi dacă Turcii nu ar fi strâns de gât pe domni, mai mulţi din ei nu ar fi gâtuit pe popor. De aceea în epoca fanariotă noi nu vedem numai domnia grecească, ci pe aceasta căptuşită cu acea turcească, fără de care Fanarioţii nici nu pot fi gândiţi. Că sistemul era vina de căpetenie a relelor suferite de poporul român, se vede din împrejurarea că chiar din domnii cei buni sunt nevoiţi a jefui poporul, spre a se conforma nevoilor timpului. Aşa am văzut pe domnul cel cu idei din epoca fanariotă, Constantin Mavrocordat, că contribue nu numai în contra vrointei lui la apăsarea poporului prin creearea sferturilor, dar îl oprimă chiar în chip pozitiv, scoţând pe el greaua dare a văcăritului, şi dând tocmai atunci o boală în vite, spre a nu-şi subţia venitul, ia văcărit şi

[6] Dionisie Eclesiarhul în Papiu, II, p. 193.

de pe vitele moarte, aceasta spre a puteà mulţumi pretenţiile băneşti ale Turcilor. De asemenea Alexandru Ipsilanti în timpul liniştitei sale domnii de 8 ani în Muntenia (1774—1782), este silit spre a mulţumi cererile de bani ale Turcilor, de a scoate în anul al 2-lea darea haraciului, deşi acesta fusese iertat ţărilor române prin tratatul dela Kuciuk-Kainargi [7].

Dela cele câteva excepţiuni din rândul domnilor fanarioţi au rămas în ţările române unele începuturi, care au fost duse mai departe de vremile mai noue şi au îndrumat o schimbare şi o uşurare în traiul locuitorilor. Aşa dela Grigore Ghica datează primele încercări de a întemeia industria în Moldova, precum şi podirea stradelor capitalei cu drugi de lemn [8]; dela Moruzi acea a velniţelor care începură a produce rachiul în ţară în loc de a-l importa din Polonia; dela Ipsilanti datează prima încercare de a codifica legile civile, care încercare a fost reînoită prin Scarlat Calimah în Moldova şi Caragea în Muntenia; dela Grigore Ghica mai avem şi aducerea apei prin conducte în Iaşi, de care încă astăzi se slujesc orăşenii pentru a îndestula trebuinţele lor, şi alte câteva.

Dacă tragem bilanţul însă, fără îndoială că cu toate apucăturile acestor câţiva domni excepţionali, el este cumplit în potriva epocei fanariote, şi că atari figuri mai deosebite apar numai ca nişte oaze în un pustiu întins şi amar.

Astfel fiind trăsăturile generale ale tabloului cel înfăţişează domnia fanariotă, de aceea întâlnim la toate persoanele ce au avut prilejul a vizita ţările române în decursul ei, o preţuire conformă cu acea cuprinsă în rândurile de mai sus.

Mărturisirile streinilor. — Astfel abatele Boscovici, în ziarul călătoriei sale din Constantinopole în Polonia, expune în cuvintele următoare întipărirea ce i-o lăsă priveliştea ţărilor române: „Toţi banii ţărei merg în cheltuelile publice şi mai ales în cele tainice pe care le fac principii pentru a obţinea postul de domn şi a se menţinea în el. Afară de suma atât de însemnată de bani ce iese din provincie pe această cale, se mai scoate încă o câtime tot atât de mare câştigată sau stoarsă de miniştrii principelui, şi mai ales de Grecii ce sunt rânduiţi în deosebitele slujbe. Aceştia toţi se grăbesc a se folosi prin toate mijloacele putincioase de locurile lor, spre a-şi culege oarecum viile, ştiind bine că schimbându-se domnul vor trebuì cu toţii să treacă

[7] Vol. IX, p. 52 şi 174.

[8] De la care le vine numele de *poduri*; în Bucureşti Podul Mogoşoaei, în Iaşi Podul lui Ipsilanti. Podul verde, Podul roş. In 1793 Alexandru Moruzi luă măsura de a se impune 8 lei de trăsură ce intra în oraş pentru podirea stradelor. Vezi Ioseph Mikoscha, *Reise eines Polen durch die Moldau nach der Turkei*, Leipzig, 1793, p. 16.

trebile lor altora, care atârnă de domnul cel nou". Acelaşi observator îşi dă părerea lui asupra ţărilor române că „ele ar cuprinde tot ce poate face pe o ţară fericită, dacă nu ar fi atât de apăsate prin dări ordinare şi extraordinare în mii de chipuri, pe care Grecii le întrebuinţează spre a desbrăca poporul şi a-l jupui"[9].

Raicevici ce a fost consul austriac în ţările române pe la sfârşitul veacului trecut, spune că: „ori ce domn aduce cu sine un mare număr de Greci, cărora le dă posturile cele mai aducătoare de câştig. Mulţi din ei prin favoarea principelui contractează bogate căsătorii şi devin proprietari de pământ. In un cuvânt Valahia şi Moldova sunt adevăratul Peruviu al Grecilor"[10]. Ziarul lui Frangopol adaogă că „Fanarul din Constantinopole este locuinţa aceea ce se numeşte nobilimea greacă care trăeşte pe socoteala principilor Moldovei şi Valahiei. Este o universitate de toate ticăloşiile şi nu este nici o limbă atât de bogată pentru a reda numele a tot ce se comite aici". Ambasadorul prusian Seufft de Pilsach adaogă la acest tablou încă următoarele trăsături: „Grecii din Fanar nu au alt mijloc de a eşi din ticăloşia (avilissement) şi sărăcia în care trăesc decât ajungerea la domnia Ţărilor Române"[11]. Carra spune că pe când era în Moldova ca preceptor al copiilor lui Grigore Ghica „stoarcerile nu ar mai fi cunoscut nici o margine"[12] şi ca rezultat al acestei dărăpănări a ţărilor române ne spune Bauer că: „ar tre ui un lung şir de ani pentru a înapoia Valahiei vechea ei strălucire, pentru a face să reînvie atâtea oraşe altădată împoporate şi înfloritoare, pentru a reîntocmi atâtea sate bogate şi atâtea locuinţi pustii, de a căror triste urme se loveşte piciorul la fiece pas"[13]. Pe lângă aceste despoieri oare cum regulate poporul era dat în fie ce zi în prada celui întâi Turc sau străin ce străbătea prin mijlocul lui. Mai mulţi călători ce treceau prin ţările române se mirau mult de sistemul despoierei ce exista în ele, de a se lua fără plată tot ce erà de nevoie, dela locuitori. Unul ne arată că dejunurile şi mesele, plântarea corpurilor şi darea cailor şi a boilor se făceau de locuitori fără nici o despăgubire[14]. Altul se miră de obiceiul barbar ce ar fi în ţă-

[9] *Giornale d'un viaggio da Constantinopole in Polonia* dell'abate Rugier Giuseppe Boscovici, Bassano 1784, p. 122 şi 125.

[10] Raicevici. *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valahia e Moldavia.* Napoli. 1788, p. 164.

[11] 8 Dec. 1770 şi 25 Iunie 1816 în N. Iorga *Acte şi Doc.*, II, p. 150 şi 504.

[12] Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Neuchatel, 1781.

[13] Bauer, *Mémoires, hist. et géogr. sur la Valachie*, annexés a l'histoire de Carra, p. 232.

[14] *Reise eines jungen Russen von Wien ueber Jassy in der Crim und ein ausführliches Tagebuch des im Jahre* 1793 *von St. Petersburg nach Constantinopel geschickte russische Gesandschaft*, Gotha, 1801 (Bibl. Acad. Col. Sturza No. 2028), p. 98.

rile române de a prădà pentru slujba publică fără nici o consideraţie şi fără nici o plată tot ce se întâlneşte : boi, cai, care, luându-le toate pe neîntrebatele dela locuitorii satelor şi chiar ai oraşelor. ,,Fie care sat unde se soseşte e îndatorit a da proviziile de mâncare şi toţi caii şi boii trebuitori pentru ziua următoare, şi dacă nu-i are se iau din satele vecine în care s'au expediat ordinele de mai înainte. Dacă se întâlnesc trecători, li se iau caii, şi dacă aceştia pier, paguba e a celui cui aparţin, şi pentru trei cai ce pierise în ziua de mai înainte nu se plătise nimic stăpânului lor. Şi aceste silnicii se fac nu numai la trecerea ambasadorilor cari sunt rari, dar fie care curier ce trece fie al domnului care trimete de aceştia pe toată săptămâna, fie al unui principe străin, comite aceleaşi abuzuri, şi fiecare din ei e întovărăşit de un ienicer, cu dreptul de a lua calul oricărui om întâlneşte în drum, dacă'l află mai bun decât al său, sau mai odihnit, şi se duce cu el ca şi când l'ar fi cumpărat sau schimbat de bună voe". Turcii din Vidin veneau în ţinuturile de peste Olt pentru ca „unde vor găsì grâu să-l aridice şi să-l ducă la dânşii şi unde găseau oameni boereşti îi băteau şi-i legau ca să spue grâu unde este[15]. Tot aşa se scoteau oamenii cu sila din casele lor spre a găzduì în ele pe consulii străini sau pe alţi musafiri[16]. ,,Miserabilă stare a unei ţări apăsate de Greci cu un despotism fără nume", exclamă Boscovici?[17]. Până la aşa grad nu respectau Fanarioţii chiar şi simţimintele cele mai gingaşe ale poporului, că unul din ei, Mihai Suţu, amanetează pentru o datorie de 30.000 de lei ce o aveà către un neguţitor arman Hogea Bogos Apicsade *biserica din Herţa* cu toate averile ei, pe care apoi neguţitorul, spre a-şi scoate banii, voeşte la rândul său să o vândă la sultan mezat ! ! Pe lângă că aceeaşi biserică mai fusese pusă amanet de acelaş domn la un neguţitor sudit austriac Evs atie Pelin Pencovici, care lucru găsindu-se de Alexandru Moruzi că ar fi ,,nepravoslavnic şi fără cuviinţă şi urât a se vinde lăcaşul lui Dumnezeu", se scoate din atare batjocură prin dăruirea ei către Sf. Spiridon care plăteşte în unire cu domnul suma ce apăsa asupra lui[18]. Intr'un cuvânt domnià în Ţările Române o samavolnicie fără de păreche şi de pe atunci se aplică proverbul ,,cine poate oase roade", spus de neguţitorul Ştefan Margulus către Dimitrie Aman, neguţitor macedonean, râzând totodată de modul cum se aplicau legile ,,εις τὴν Βγαχιαν". Chiar Ţiganii erau aşa de jupuiţi

[15] Boscovici, p. 108. *Corespondenţa lui Dim. Aman* publ. de N. Iorga p. 69.

[16] Doc. din 1806 în *Uricarul*, X, p. 257.

[17] Boscovici, p. 109.

[18] Acest prea interesant hrisov din 1804, Mai în 15, în *Uricarul*, VIII, p. 27—39.

de dregătorii domneşti „ispravnici, posluşnici căpitani, zapcii, vătafi de plaiu şi alţi slujbaşi'' încât Ţiganii domneşti fugiau în alte ţări şi mai ales în Austria[19].

Dacă cercetăm acuma cum suporta poporul român atare regim al jăfuitorilor: Turci, domni, Greci şi în deobşte a tot ce avea în mînă o porţiune din puterea ocîrmuitoare, va trebui să despărţim această întrebare în două părţi, potrivit cu clasele poporului romîn de care poate fi vorba: boierii sau clasa de jos a poporului.

Efectul apăsării asupra poporului. — Nu este nici o îndoială că clasa muncitoare a urât în totdeauna elementul grecesc, mai întâi din instinct, ca element strein, apoi fiind că vedea în el pe exploatatorii ei cei mai neomenoşi. Unde vedea Grec ţăranul ştia că banul trebue să-i iasă din pungă, încât ideea de Grec se identificase la el cu acea de desbrăcare şi jăfuire. De aceea în toate revoluţiile mai mari încercate de Români înaintea epocei fanariote pentru a se mântuì de Greci, clasa de jos dădu totdeauna cu o deosebită râvnă ajutor boierilor. Ba chiar în timpul epocei fanariote, când boerii nu mai îndrăzneau să se pună în fruntea mişcărilor ce se mai încercau pe ici pe colea, poporul de jos tot se lasă a fi ademenit de ideea de a respinge pe Greci.

Dar aceste raporturi ale ţăranilor cu Fanarioţii nu aveau vre-o mare însemnătate ,şi este mai interesant a cerceta legăturile acestora cu clasa politică, cu boerii ambelor provincii.

Elementul boeresc uria şi combătea pe Greci, la început cu mişcări violente şi turburătoare, în timpul epocei fanariote cu mijloace mai dămoi, precum pribegirea sau pârile la Constantinopole. Opoziţia se îndrepta bineînţeles în contra elementului nou grecesc, introdus proaspăt din Constantinopole, ceeace era firesc, întrucât multe elemente din acest neam intrând în încuscrire cu boerii pământului, iar alţii romanizându-se, aceştia nu-i mai puteau privi ca oameni străini de ţară, ba adeseori îi vedem luptând alăturea cu Românii neaoşi contra veneticilor streini.

Boerii şi mai ales reprezentanţii lor cronicari urmau şi acum a aduce Grecilor cele două învinuiri pe care şi mai înainte de epoca fanarioţilor le îndreptaseră asupra lor, anume că boerii de ţară nu ar mai încăpea de răul lor la nici o pâne şi al doilea că ar stoarce ţările de bani prin meşteşugurile lor.

Asupra puntului celui dintâi se poate însă constata că şi în timpul epocei fanariote, dregătoriile cele mari ale ţărilor ro-

[19] Vezi *Corespondenţa lui Dimitrie Aman*, publicată de N. Iorga, 1913 pe. 8 şi 24.

mâne rămăsese în mare parte tot pe mâna boerilor băştinaşi şi că acei de origine greacă erau totdeauna reprezentaţi în divan în o mică minoritate. Aşa chiar Neculai Mavrocordat, primul fanariot ce se urcă pe un tron românesc, îşi alcătueşte marele său divan din boerii următori: Ioan Buhuş vel logofăt, Neculai Costin vel vornic de ţara de jos, Ioan Sturza vel vornic de ţara de sus, Antioh Jora hatman, Ilie Catargiu vel spătar, Gavril Miclescu vel paharnic şi Ilie Cantacuzino vel vistiernic. Boeri greci are pe lângă el numai pe Ramadan vel postelnic, Spandoni căminar şi Sculi cămăraş [20]. In a doua lui domnie întâlnim şi pe Grecul Manolache Hurmuzache comis mare [21]. Mihai Racoviţă domn român din epoca fanariotă, despre care cronicarul spune că adusese „câţiva Greci cu sine care l-au adus la stricăciune", primeşte numai pe doi din ei în divanul ţărei, anume pe Constantin Ipsilanti vel postelnic, pe Dimitrie Macri vel ban, iar pe un al treilea Grec Panaiote îl face vel armaş [22]. Boerii ceilalţi ai lui Mihai Racoviţă erau: Ilie Catargi vel logofăt, Lupu Costache vel vornic de ţara de jos, Ioan Sturza vel vornic de ţara de sus, Dumitraşcu Racoviţă hatman, Ioan Palade vel spătar, Constantin Ruset vel paharnic, Constantin Costache vel vistiernic, Costandache cumnatul domnului vel stolnic, Iordache Cantacuzino Deleanul vel comis [23].

Grigore Ghica cel întâi domn al Moldovei cu acest nume, care era şi el Grec, de oarece cronicarul Neculai Mustea, spune despre el că „prea lesne au învăţat limba moldovenească [24]" pune de asemenea boeri pe Românii Gavril Miclescu mare logofăt, Darie Donici vel vornic de ţara de sus, Constantin Costache hatman, Sandu Sturza spătar, Iordache Cantacuzino vel ban, Toader Palade vel vistiernic; iar Greci numai pe Constantin Ipsilanti vel postelnic şi pe cumnatul său Andronache Vlasto comis [25]. Şi aşa mai departe la toţi domnii fanarioţi, şi numai prin excepţiune de se întâlnesc în unele divanuri de odată câte 5 boeri Greci, precum sub Grigore Alexandru Ghica (1764—1767) în Moldova, când se aflau deodată alăturea cu boerii mol-

[20] Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 327. At. Comnen Ipsilanti.

[21] *Ibidem*, p. 373. Familia Hurmuzache la origínea ei grecească a devenit prin românizarea ei unul din stâlpii naţionalităţei române. In Muntenia am întâlnit acelaş lucru pe o scară încă mult mai mare în familia Cantacuzineştilor.

[22] At. Comnen Ipsilanti *l. c.* N. 469 spune că la Racoviţă mai erà şi Ioan Ipsilanti agă.

[23] *ibidem*. p. 387 şi 399. Ruseteştii la început Greci, din familia Cupăreştilor, venind în Moldova de pe timpul lui Vasile Lupu, se românizase. Fost-au şi Costandache Grec?

[24] *Letopisețe* III, p. 81.

[25] Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 402. Vezi o expunere mai amănunţită a acestor împrejurări în P. Râşcanu. *Lefile şi veniturile boerilor Moldovei în 1776. Document de la Gr. A. Ghica voevod.* Teză de licenţă, Iaşi, 1887. p XXIII—XXX.

doveni, postelnicul Balasache, stolnicul Firali, comisul Sulgeropol, cămăraşul Panaiotachi şi căminarul Panaiodor[26]. Cu toate acestea pe timpul fanarioţilor veneau mulţi Greci în ţările române, şi nu sunt neîntemeiate plângerile cronicarilor asupra necontenitei adăogiri a acestui element, şi dacă ei chiar în acest răstimp nu ocupau cea mai covârşitoare parte din boeriile cele mari ale statelor române, ei se introdusese în un mare număr de posturi mai mici, şi anume mai ales în acele prin care se strecurau daraverile băneşti, precum ispravniciile de pe la ţinuturi, însărcinate cu strângerea dărilor şi cu adunarea proviziilor cerute de Turci pe preţuri reduse şi cu alte multe daraveri aducătoare de câştig[27]. In aceste posturi mai mici, dar din care se puteau trage mai mari foloase, se grămădeau Grecii ce veneau după domni, precum pe de altă parte ei luau în întreprindere vămile, ocnele şi chiar unele dări indirecte când erau scoase în vânzare[28]. Tot ei apoi speculau pe ţărani cum am văzut cu cumpărarea timpurie a recoltei, plătindu-le datoriile către visterie; ei împrumutau pe domni cu banii trebuitori pentru căpătarea tronului şi aşa mai departe.

Erà obiceiu, mai ales în Muntenia, ca să se numească în judeţe câte doi ispravnici, unul chip pentru ocârmuire şi finanţe celălalt pentru judecăţi, în realitate însă unul Român şi altul Grec. Aşa alături cu Clucerul Socolianu care până . . . . . a fost ispravnic 30 de ani în şir, 22 la Vâlcea, 7 la Gorj, şi 1 la Romanaţi, găsim pe rând Greci: Constantinidis, Iuchi, Parţeponis, Mavrodoglu, Chrisoscoleos Ştefan, toţi cu titluri de boieri români [29].

Că dregătoriile ţinutale erau mai cu deosebire ocupate de Greci, ne-o spune mai întâi Boscovici, care întâlnì la intrarea lui în Moldova în Galaţi un cârmuitor Grec, şi la eşirea din ţară la Cernăuţi găseşte de asemenea ca staroste de Cernăuţi pe boerul Grec, de origine franceză, Milu[30]. Potrivit cu aceste fapte raportate de Boscovici, ne spune şi Neculcea la Domnia lui Grigore Ghica în Moldova 1727—1733, ,,că toate

[26] En. Cogâlniceanu în *Letopisețe*, III. p. 261,

[27] Raicevic. p. 153 spune că grija principală a ispravnicilor este încasarea contribuţiilor şi procurarea proviziilor cerute de Poartă. Tot aşa şi Thornton. *Etat actuel de la Turquie*, traduit par *** Paris, 1812, II, p. 499.

[28] Lahovary, *Hârtii Vechi* în *Conv. literare* XXVI 1893, p. 571.

[29] Vezi cum era luată în întreprindere darea untului din Judeţele Olteniei de Dim. Aman cu alţi tovarăşi, Greci şi Români, cum şi darea Vinăriciului şi vămile. *Coresp. lui Dim. Aman*, de N. Iorga p. 11, 28 şi 80.

[30] Boscovic, *Giornale*. p. 127 şi 153. Comp. p. 91: „La Moldavia una provincia tutta christiana, guvernata da un principe greco, scelto dalla Porta, il *quale ha la piu gran parte* dei suoi officiali parimente Greci“ In 1798 găsim pe un Grec Armagu pârcălab la Galaţi, *Uricarul*, XI, p. 118.

dregătoriile dela margine tot Greci le ţineau"[31]. Tot aşa arată şi Enache Cogălniceanu că „Scarlat Ghica aveà pela ţinuturi tot oameni greci"[32]. Laurençon adaoge că în judeţe erau pretutindeni câte doi ispravnici, unul Român şi celălalt Grec[33]. Arzmagzarul (tânguirea) boerilor Moldovei din 1822 prin care cer restituirea domnilor pământeni, spune între altele că „cele mai mari şi mai câştigoase boerii şi cele mai multe isprăvnicii şi celelalte slujbe ale ţărei le popreau Grecii"[34].

Dacă Grecii împănase ţările române pe din jos de unde mai ales izvora sămânţa banilor, şi gura pe unde ei erau vărsaţi în lacomele ale Turcilor pungi, tot sub paza lor erà. Am văzut că postelnicia adică ministerul trebilor din afară era tot deauna pe mâna unui Grec[35], încă dinaintea epocei Fanarioţilor, şi în timpul lor de sigur că lucrul nu putea să urmeze decât tot astfel. Deşi postul de mare vistiernic erà în deobşte încredinţat unui Român, al doilea vistiernic, care conducea în realitate vistieria, era totdeauna un Grec[36]. Mai important este însă că agenţii domnului din Constantinopole erau recrutaţi tot dintre fanarioţi[37]. Intre aceştia şi postelnicul grec se ferbeau însă afacerile băneşti menite a sprijinì şi a întărì domnia, şi aceste afaceri erau tratate chiar în secret de toţi ceilalţi boeri[38], încât daraverile băneşti a ţărilor române erau lăsate în întregimea lor pe mâna străinilor: domnul cu postelnicul, vistiernicul şi capuchehaii săi de sus, ispravnicii, zapcii, creditorii şi exploatatorii de jos. Ne intrebăm ce mai rămânea din ţară în propria ei îngrijire, mai ales când ştim că vechea ocârmuire nu era decât o exploatare bănească a locuitorilor? Doară îndeplinirea poruncilor ce veneau din partea elementului domnitor. De aceea şi boerii cei mai cu vază erau totdeauna postelnicii sau capuchehaii, precum era Ramadan sub Neculai Mavrocordat, care „era mai ales şi mai la cinste decât toţi", şi capuchehaia Stavarache sub Calimah şi Stefan Racoviţă despre care Stavarache cronicarul spune că „era ca al doilea domn"[39]. Boerul muntean Hagi Stan Ziam biv postelnic spune în o scrisoare

[31] *Letopiseţele*, II p. 413 şi III, p. 240 Ţinuturile de margine erau ; Cernăuţii, Soroca, Fălciul, Covurluiul şi Tecuciul. Hrisovul Gr. Ghica din 1728 în *Uricarul*, I, p. 47.

[32] *Letopiseţele* III, p. 240. Comp. p. 217.

[33] *Nouvelles observations*, p. 15.

[34] *Uricarul*, VI p. 127.

[35] Vo'umul VIII, p, 136.

[36] Laurençon, p. 17.

[37] Vezi o l stă de mai mulţi capuchehai greci din epoca fanariotă în P. Râşcanu, *op. cit.*, p. XXVI—XXVII.

[38] Ra'cev ch. *Osservazioni*, p. 151—152.

[39] Neculcea în *Letopiseţe*, II, p. 326 ; En. Cogălniceanu, *ibidem*, III, p. 244.

din 1786 că „postelnicia o aveau numai aproape boerii greci, fiind la Ţarigrad cea mai cinstită boerie şi aici în ţară cu toată puterea"[40].

Iată deci adeverită pe deplin tânguirea cronicarilor, că Grecii ar lua pânea din gura Românilor şi ar schimba obiceiurile ţărei.

De aceea să nu ne mirăm dacă întâlnim în tot decursul epocei fanariote acea rivalitate neîmpăcată între Români şi Grecii proaspăt veniţi din Constantinopole. Am văzut în cursul expunerei istoriei domniilor fanariote de câte ori boerii pământeni căutau să dăuneze Grecilor, fie prin plângeri aduse la Poartă contra asupritoarei lor ocârmuiri, fie prin pribegire din ţară care să documenteze Porţei acelaş lucru, de oarece acuma nu mai îndrăzniau a recurge la mijloace de silnicie.

Grecii însă pe lângă jaful asupra ţărei mai zădăreau pe boeri prin mai multe acte pe cât de violente pe atât de batjocoritoare. La început găsim chiar sânge vărsat de domnii fanarioţi, şi mai mulţi boeri pier în Muntenia, jertfa închinărei lor către Nemţi în timpul răsboiului acestora cu Turcii din 1716—1718. Această asprime era însă oare cum înţeleasă în timpul unui răsboi[41]. Curând însă după aceasta fanarioţii încep a nu mai pune sub cuţit pe acei ce se răsculau, în care rezervă nu se poate vedea altăceva decât conştiinţa că fără nici un drept se întroduceau ei în domniile acestor ţări, căci cât despre cruzime n'avem decât să ne amintim pe acele sălbatece comise de Mavrogheni, chip pentru a înfrâna tâlhăriile şi înşelătoriile din Bucureşti. Afară de moarte însă câte alte necazuri şi înjosiri ! Aşa Mavrocordat bate cu biciul la scară ca pe Ţigani pe doi boeri mari ai Moldovei, slugerul Gavril Costache şi postelnicul Ioniţă Neniul, pentru a răsbuna ocara unui Grec, pe care ei îndrăsnise a'l îmbrăca în suman, spre a-şi bate joc de el.[42] Gheorghe Mitrea vistiernicul, sub invinuirea falşă că şi-ar fi însuşit bani obşteşti, este închis la Seimeni, legat cu frânghii şi se pun puştile cele mari (tunurile) peste el[43]. Sub Ioan Mavrocordat, fiindcă nu se aflau în vistierie banii trebuitori spre a plătì mucarelul domniei, după care tocmai un mare Turc se ostenise din Constantinopole, boierii Sandu Sturza şi Andrei Ruset logofeţi, Manolache Costache şi Sandu Racoviţă vornici, Teodor Paladi spătar, Lupu stolnic şi mai mulţi alţii sunt duşi

[40] Iorga, *Studii şi Do*., VIII, p. 12.

[41] Cel de pe urmă boier ucis este spătarul Ioniţă Cuza, spânzurat cu mare grăbire „nepricestuit, încălţat, îmbrăcat şi nu se ştie dacă cu adevăr" Neculcea, II, p. 390 de un domn român d n epoca fanariotă Mihaiu Racoviţă, la 1718 în timpul răsboiului cu Nemţii.

[42] Neculcea, în *Letopiseţe*, II, p. 326.

[43] *ibidem* p. 327.

la Beilic unde paşa conăcea, închişi şi ameninţaţi cu pierderea vieţei, dacă nu vor răspunde banii până a doua zi, ceeace numiţii boerii sunt nevoiţi să facă din averile lor[44]. Grigore Ghica bate pe Constantin Balş medelnicerul la tălpi şi cronicarul adaugă că „acest domn făcuse obiceiul de a bate pe boieri la tălpi turceşte" [45].

Am mai puteà aduna încă multe de aceste asprimi suferite de boerii români dela domnii fanarioţi, din care, alăturea cu pornirea totdeauna gata a boerimei pământene către pâri şi deştărare, se vede uşor că ţările române fusese într'adevăr copleşite de Grecii fanarului, dar nu înăduşite, că viaţa ce părea că amorţise la suprafaţă, se mai mişca încă în adâncurile fiinţei lor. De aceea nu ne vom mira dacă cu toată apăsarea seculară a elementului grecesc, fu destul numai să se facă o ştirbitură în muntele ce acoperea elementul comprimat, pentru ca acesta să izbucnească ca un vulcan de mult încătuşat şi să arunce departe de el coaja străină.

Fanarioţii simţind adeseori puterea elementului boeresc, se sileau însă şi al câştigà prin blândeţe, nu numai a-l înfrâna prin asprime şi de această nevoie neapărată pentru liniştea lor se şi convinseră tot mai mult cu cât înainta epoca fanariotă. Am văzut că Mavrocordaţii vroise să deschidă era fanariotă prin o politică democratică, căutând să-şi întemeieze puterea pe poporul de jos, în loc de stratul nesigur şi şovăitor al boerilor. Aşa făcuse Neculai Mavrocordat, aşa mai ales fiul său Constantin, prin plănuitele sale reforme în favoarea ţăranilor. In curând însă ei înşii se convinseră că zădarnice erau încercările lor, şi că elementul boeresc neputând fi suprimat, trebuia pe cât se puteà câştigat. Fanarioţii următori Mavrocordaţilor se siliră, pe cât le permiteau grelele nevoi de bani în care se aflau a cruţa pe boeri dela unele dări indirecte, sau de a le da înapoi, sub formă de mile domneşti, pe cele luate precum face bună oară Mateiu Ghica şi apoi Hangerli cu acel văcărit cumplit, care deşi pierdu pe ţărani, îmbogăţi pe boeri. Şi Bauer ne spue că boerii erau adese ori scutiţi de dări[46]. Din aceste repetate scutiri singuratice boerii îşi formară în curând pretenţia la un *drept* de a fi apăraţi de dăjdii. In anaforaua îndreptată către domnitorul Ioan Sandu Sturza din anul 1827 boerii cer dela domn, ca să le

[44] En. Cogălniceanu, *ibidem*, III, p. 204.

[45] Neculcea, *ibidem*, II, p. 441.

[46] *Mémoires*, p. 265: „Les boyards sont tous exempts de vinarit et de dismar't et paient l'oierit sur le même pied que les ecclés ast'ques, anciennement tous les trois ans, plus tard tous les ans, *m'is exemptés souvent de la p'ie*". Fanar oţi nu lipsiau însă de a împodobi răpitoarea lor ocârmuire cu pr'ncipii econom ce. Ei susţineau că este bine a se înteţi poporul la muncă prin grele dări, spre a împiedeca a lui lenevire. Zallony, *Ess'i*, p. 54). Munca boierească nu prea vroiau Fanarioţii s'o trezască căci ea ţintea numai la răsturnări.

întărească privilegiile de care s'au bucurat în toate timpurile, şi falsificând istoria într'un chip vădit, îndrăznesc a spune că „neamul boeresc şi toţi boerii, după dreptăţile cele din început legiuite şi în urmă dobândite dela o învechime a anilor, pentru jertfire, au fost şi sunt osebiţi şi în veci vor rămânea sub acest pronomion *de a nu fi nici odinioară supăraţi cu nici un fel de dare şi îndatoriri sub orice cuvânt, nume şi închipuire*; căci nu numai persoanele lor slobode de toate dările, dar încă şi casele şi dobitoacele lor toate şi viile şi livezile cu pomăt *nu au să dee ocârmuirei nimic*, nici supuse la vre un fel de plată, precum din învechime s'au şi legiuit" [47]. Tot fanarioţii au introdus sisstemul vânzărei boerilor pe bani la oameni din popor. Cel întâi cunoscut ca aducând această înnoire este Matei Gheno despre care At. Comnen Ipsilanti spune că „a creat prin postelnicul său Alexandru Suţu în timp de 3 luni, în Bucureşti, 30 de Stolnici, 20 de paharnici şi 30 de serdari dintre oamenii proşti şi neştiutori" [48].

Politica externă a Fanarioţilor. — După ce am schiţat sistemul de ocârmuire turcească căptuşită cu cea grecească în ţările române şi am arătat cum Fanarioţii erau priviţi atât de ţara nepolitică cât şi de cea politică, ne rămâne de atins încă o însemnată întrebare pentru a caracteriza pe deplin sistemul de ocârmuire al elementului fanariot, anume conducerea politicei exterioare a împărăţiei turceşti care-i încăpuse pe mâni, şi urmările ce o asemenea conducere le avu asupra soartei ţărilor române.

Fanarioţii ajunseră să pună în mâinile lor conducerea politicei externe a Porţei prin următoarele împrejurări. Turcii în tendinţa lor de stăpânire numai prin putere, tendinţă ce se moştenise din generaţie în generaţie, nu se îndeletniceau cu învăţătura limbilor străine. După scăderea energiei lor primitive: puterea turcească venind însă în legături cu acele europene, ea fu silită a primì unul după altul ambasadori dela deosebitele puteri creştine, care ne ştiind nici ei limbile Mahomedanilor, trebuiră să se slujească de tălmaci [49]. Grecii aflaţi în Constantinopole practicase de mult această meserie în daraverile comerciale ale Turcilor, şi ei se arătară gata de a mijlocì şi acele politice. Cel întâi dragoman oficial oarecum al Porţei otomane este Panaite Nicusia în 1669, după moartea căruia obţinu marele dragomanat Alexandru Mavrocordat Exaporitul, care ştiu să dee acestui post, prin canalul căruia se lucra mai ales politica din afară a Turcilor, rolul ce i se cuvenea, acela

[47] *Uricarul*, II, p. 198.
[48] *l. c.* mai sus (p. 42 nota 52), p. 478.
[49] Zallony, *Essai*, p. 14—17.

de a fi alăturea cu marele vizirat dregătoria cea mai însemnată a curţei otomane. De atunci înainte politica exterioară a împărăţiei turceşti fu monopolizată de Grecii din Constantinopole, care căutau să obţină prin toate mijloacele postul de dragoman, spre a trece apoi din el, ca mulţumită pentru slujbele aduse, în domniile române. Aice transferând ei deprinderile din postul ce ocupase, se îndeletniceau mai departe cu politica exterioară, trimiţând iscoadele lor la toate curţile europene, ceeace-i punea în putinţa de a transmite Porţei totdeauna veştile cele mai nouă şi cele mai sigure. Un raport veneţian ne spune anume că „domnitorii din Moldova şi din Muntenia susţin pe însăşi a lor cheltuială corespondenţi la toate curţile vecine şi încă la unele dela nord, pentru a informa Poarta despre toate noutăţile. Ei întreţin corespondenţii lor prin necontenite trimiteri de Tătari ca curieri, expunând Turcilor deşi nu totdeauna şi'n chip temeinic, faptele şi presupunerile politice pe care le culeg din deosebitele părţi, cu mult mai înainte ca ştirile să ajungă la Poartă prin miniştrii înşişi" [50]. Alt raport francez atrage luarea aminte asupra faptului că „cele două curţi din Moldova şi Valahia exercită o mare înrâurire asupra guvernului turcesc prin aceea că sunt posturile cele mai înnaintate şi mai bine luminate ale Impărăţiei Otomane" [51].

Inainte de a intra în cercetarea felului politicei externe a Fanarioţilor, trebue să facem o băgare de seamă care ne va explica întreaga lor purtare faţă cu împărăţia ce avea naivitatea a le încrede conducerea intereselor ei celor mai de seamă.

Nu trebue să uităm anume că Fanarioţii erau de altă rasă şi credinţă decât stăpânii cărora slujeau, ba că erau chiar coborâtorii generaţiei zdrobite prin cucerirea otomană, ei înşii supuşi unei stăpâniri străine şi barbare, şi că în inima lor trăia însă puternică şi vie amintirea trecutului lor liber şi de sine stătător. Silit plecase elementul grecesc grumajii sub stăpânirea otomană şi acuma căuta cel puţin să se folosească din supunerea lor. Pentru ce ar fi lucrat Fanarioţii cu sinceritate la mărirea şi întemeierea împărăţiei turceşti? Doar spre a o aşeza şi mai trainic pe capetele lor. Ei nu erau deci legaţi prin nici o fibră a inimei către stăpânii lor, ci numai calculele interesului îi împingea să le presteze neapăratele lor slujbe. Interesul acesta care putea fi altul, pentru un neam desmoştenit de ţara lui, urgisit în a lui închinare, despreţuit în a lui fiinţă, decât acel element, fără patrie şi el, al banului. De aceea să nu ne mi-

[50] Girolamo Giustiniani c. do e 17 Martie 1769 Hurm. *Doc.* IX, 2, p. 67. Exemple N. Barti agentul lui Caragea la Viena care scrie grěceştě, Iorga, *Studii şi Doc.*, VIII, p. 57.

[51] Pasant c. Talleyrand 1 Oct. 1806 Hurm. *Doc.* XVI, p. 761.

răm dacă vedem pe Fanarioţi trădând pe întrecutele monarhia mahomedană, şi anume pentru răsplata aceea pe care ne-am obicinuit a o privì ca cea mai înjosită, banul, cu atâta mai mult când ei aveau înaintea lor exemplul Turcilor chiar, care şi ei vindeau *propria lor ţară* iarăş tot pentru bani.

Sunt poziţiuni nenorocite în viaţa individuală ca şi în istoria popoarelor, în care împrejurările împing la fapte degrădătoare. Fanarioţii erau puşi prin situaţia lor în mijlocul imperiului otoman, în o asemenea stare, că trebuia ca noţiunile onoarei, conştiinţei, credinţei în toate ale lor ramificări să se înstrăineze de a lor conştiinţă, şi ei să devină nişte oameni egoişti, calculatori, meşteri în arta de a înşăla, doritori de câştig şi socotind cea mai degrădătoare faptă omenească, trădarea, o nimică lângă luciul aurului.

Istoria are menirea de a înţelege şi a explica trecutul. Toate faptele omeneşti îşi au cheia lor şi toate îndată ce le-am înţeles ne par că aşa au trebuit să fie, şi zadarnice sunt plângerile sau mustrările unor fapte acuma îndeplinite nu e vorba de a...... lumea prin istorie, ci de a înţelege cele ce au fost. Sunt popoare întregi care trăesc din prădăciuni. Oare numai lipsuri morale îi împing la aceasta, şi nu mai curând pricini economice? De asemenea ar fi cu totul neistoric a imputa caracterului personal al Fanarioţilor, trădarea necontenit reîmprospătată a intereselor turceşti, precum şi jaful pus în lucrare de ei asupra ţărilor române. Dacă erau trădători *trebuiau să fie aşa*, căci nu puteau lucra pentru ei sau neamul lor decât trădând pe Turci; dacă jefuiau ţările române *trebuiau să o facă*, de oarece şi ei erau jăfuiţi de Turci, şi dacă Turcii erau lacomi de bani, iarăş *trebuiau să fie aşa* întrucât viaţa lor era întocmită prin fundamentala ei constituţie, a trăi pe socoteala altora, şi ne mai având acuma virtutea a răsbi prin arme pe statele de o potrivă lor, jăfuiau pe întrecutele pe acele pe care nenorocirea le aruncase în a lor stăpânire. Apoi Turcii uitau aşa de lesne.... ci erà acoperit cu luciul aurului. Aşa cunoşteam din vremuri mai vechi cum Grigore Ghica domnul Munteniei, după ce trădă pe Turci în bătălia dela Leva este iertat prin stăruinţele însoţite de bani ale dragomanului Panaite Nicusia [52]. Apoi am văzut cum Turcii deşi destitue pe Mihai Racoviţă din a doua lui domnie în Moldova sub bănuială de plecare a lui către Ruşi, ducându-l încărcat de fiere la Constantinopole, îl iartă puţin timp după aceea şi'l însărcinează cu o nouă domnie tot în Moldova [53]. Cu toate că Turcii taie pe Alexandru Ghica dragomanul lor pentru trădarea făcută de el în timpul răsboiului din 1738—1739, fiii

[52] Mai sus volumul VII, p. 197.
[53] Volumul VIII, p. 90 şi Vol. IX p. 37.

lui ce ar fi trebuit să rămână urgisiţi din cauza faptei părintelui lor, se reaflă în favoruri şi capătă domnii în ţările române. Mihai Suţu este disgraţiat când fuge în Rusia, după aceea iertat şi învestit iar cu dragomănia, apoi cu domnia. Fraţii Moruzeşti prinşi de asemenea cu uneltiri viclene, sunt surguniţi, apoi rechemaţi din surgun şi învestiţi ca domni şi dragomăni, ba unul din ei este chiar numit conducător al negocierilor în delicatele daraveri dela Bucureşti, şi numai după a doua lui trădare i se taie capul [54].

Apoi când vedem pe Turci atât de nepăsători de propriile lor interese, încredinţându-le din nou unor oameni pe care îi ştiau şi-i dovedise de trădători, să ne mirăm că sământa acestora încolţea necontenit din nou? Totuş dela o vreme Poarta se convinse că familiile greceşti începuse a gravita către Rusia, pricepând însfârşit şi ei ceeace nu mai era acuma de mult timp un secret pentru nimene. Ei luară măsura de a nu mai încredinţa posturile de dragoman şi domni în ţările române decât la patru familii greceşti, pe care ea el credea cu deosebire devotate intereselor împărăţiei, anume acele a lui Scarlat Calimah, Alexandru Suţu, Mihail Suţu şi Alexandru Moruzi [55].

Tocmai însă când Turcii crezuse că şi-au asigurat slujbele credincioase ale celor patru familii privilegiate; tocmai când acestea credeau că au monopolizat bogatele venituri ale ţărilor române, trebuia să se întâmple catastrofa care să pună un capăt întregei comedii.

Dar să intrăm în cercetarea politicei exterioare a neamului fanariot. Ori în ce parte vom urmări atare politică sprijinită de dragomanii şi domnii fanarioţi, nu vom afla altă ceva decât întrebuinţarea ei la apărarea propriilor lor interese.

Alexandru Ghica dragomanul Porţei în unire cu fratele său domnul Moldovei, Grigore, în timpul răsboiului Turcilor cu Ruşii din 1738, lucrează în contra intereselor turceşti şi numai în vederea de a-şi păstra neatinse poziţiile lor ceeace descoperindu-se de Turci, ei taie capul dragomanului, iar Grigore scapă de moarte numai prin un dar de 100.000 de lei [56].

Am văzut apoi cum Grigore Ghica pentru a-şi face nume bun la Turci, falşifică veştile politice ce le transmitea Porţei otomane, privitoare la răsboiul încins între Austriaci şi Ruşi pe de o parte, Svedeji şi Francezi de alta, colorând astfel înştiinţările sale încât ele să fie întotdeauna plăcute Turcilor, fără a căta dacă prin asemenea schimbare a situaţiei adevărate

---

[54] Vol. IX p. 28'.

[55] Regulare împărătească pentru aşezarea celor patru familii greceşti ce au a domni pe rând în Moldo-România, hrisov tradus din greceşte în *Uricarul* I, p. 107.

[56] Vol. IX p. 63

a părţilor răsboitoare nu făcea Turcilor o slujbă din cele mai rele; dar ţinta lui erà de a se pune bine cu Poarta ca să-şi păstreze domnia.

Tot acel Ghica după ce este mazilit şi se duce la Constantinopole devine cel mai aprins sprijinitor al intereselor svedeze şi prusiene, care tindeau la învrăjbirea Turcilor cu Rusia şi Austria, pentru ca Svedia să poată răsbunà căderea lui Carol al XII-lea, iar Prusia să se întindă pe socoteala Austriei. Ghica fără a se ocupa deloc dacă interesele streine ce reprezinta erau sau nu folositoare puterei pe care o slujia, se făcuse organul lor, numai fiindcă prin mijlocirea puterilor nordice spera să-şi procure iar un tron în ţările române. Şi că numai atare mobil şi nu alte consideraţii dictau a lui purtare, se vede de pe aceea că îndată ce el simte că Poarta nu intră de loc în vederile Prusiei şi a Svediei, ci din potrivă se apropie de Rusia, el părăseşte pe acele puteri şi caută să'şi ajungă scopul umblând să înşele pe Constantin Mavrocordat domnul Moldovei sfătuindu-l a urma el politica părăsită de dânsul, spre a compromite pe acel domn în ochii Porţei [57].

Dacă mai târziu găsim pe fiii lui Grigore Ghica, Scarlat şi Matei, partizani ai Austriei iar pe Constantin Mavrocordat şi Constantin Racoviţă ai Francezilor, Prusienilor şi Polonilor [58], atare alipire a domnilor fanarioţi de interesele unor puteri anumite nu se face doar din pricină că ei ar fi fost atraşi către ele prin deosebirea principiilor şi a unei linii de purtare politică, ci numai din aceea că fiecare putere îşi avea Grecul ei la Constantinopole, pe care'l menţinea alipit de interesele ei prin repetate bacşişuri şi făgădueli de sprijin în dobândirea râvnitelor posturi de dragoman sau domni ai ţărilor române.

Şi prea fericiţi erau Turcii când jocul purtat de Fanarioţi cu politica exterioară a împărăţiei lor le aducea numai greutăţi ce se puteau descurca, şi nu le pricinuia pierderi nevindecabile. Adese ori însă Fanarioţii vindeau chiar interesele reale ale împărţiei ce reprezintau şi trădarea lor se rezolva de astă dată în pierderi uriaşe pentru Poarta otomană, bucăţi întregi de teritoriu ce se deslipeau de corpul ei şi mergeau să se adaoge către întinderea duşmanilor ei. Aşa luceafărul Fanarioţilor, Alexandru Mavrocordat Exaporitul vinde pentru bani Austriei în pacea de Carlovitz 1699, însemnata pentru Turci provincie a Transilvaniei, cu toate că, după bazele tratatului de pace, starea ocupaţiei militare ei nu ar fi trebuit să o piardă [59]. Dacă Neculai Mavrocordat se arată din potrivă în tot decursul vieţei lui credincios Turcilor, nu tot aşa urmează şi fratele său Ioan

[57] *Ibidem*, p. 89.
[58] *Ibidem*, p. 116.
[59] Vol. VIII, p. 45.

care, după ce înşală pe boerii munteni luându-le 400 de pungi spre a face pe Turci să *nu* cedeze Oltenia Nemţilor, dă acestora concursul său cel mai călduros spre a le ajuta să pună mâna pe acea regiune şi cere dela Nemţi învoirea de a se putea retrage în Austria la caz de disgraţie [60]. Dragomanul Dimitrie Moruzi însărcinat cu negocierile dela Bucureşti, vinde Ruşilor Basarabia când o întârziere numai de câteva zile ar fi pus pe Turci în poziţie de a putea cere ei ceva dela Ruşi, din cauza îndușmănirei acestora cu Napoleon cel Mare, şi chiar Grigore Alexandru Ghica, dacă nu au vândut Bucovina, desigur că au compromis apărarea ei prin neghibacea lui alipire de Rusia, pe lângă că din scrisorile lui către răşluitoarea Moldovei, se vede că el ţinea mai mult la domnia lui pe ţara chiar ştirbită decât la ferirea Moldovei de ciuntirea ce i se făcea.

Nu se poate deci tăgădui că, dacă în privirea ocârmuirii lăuntrice Fanarioţii n'au făcut decât a continua trecutul cu toate relele, nedreptăţile şi jafurile lui, politica lor externă, trădătoare către Turci, avù pentru ţările române efectul de a le desmembra după ce le despoiese.

2. STAREA ECONOMICĂ

Regimul turcesc. — Starea economică a unei ţări va atârna în mare parte dela legăturile de daraveri în care ea se află cu ţările celelalte. Ea va fi cu atât mai înapoiată cu cât va avea mai puţină atingere cu viaţa celorlaltor ţări. Munca naţională ca şi cea individuală nu capătă o valoare mai spornică, decât atunci când poate fi preschimbată pentru productele altei munci; căci în lumea materială ca şi în cea intelectuală, scânteia progresului nu răsare decât din atingerea şi frecarea elementelor deosebite. O ţară deci care va fi închisă comerţului exterior, va fi lipsită de cel mai puternic izvor de înavuţire, şi tocmai în acest punct suferiau mult ţările române în epoca de care ne ocupăm.

Comerţul exterior al ţărilor române se restrânsese mult, sub stăpânirea turcească, din ceeace erà în vremile mai vechi [61]. Calea mării fiind închisă ţărilor române prin cucerirea porturilor lor prin Turci, comerţul grânelor cu statele maritime italiene se stânse, şi Turcii confiscară în folosul lor toate izvoarele de producţie ale ţărilor române. Ei considerau aceste ţări ca *Kelerul* (grânariul) împărăţiei lor.

Poarta otomană pretindea întâiu să-şi îndestuleze trebuinţele ei, şi numai dacă mai rămânea ceva locuitorilor, să fie volnici a

[60] Vol. IX p. 32.
[61] Vol. VI, cap. *Starea Economică.*

vinde şi în alte părţi. Pe fiecare an veniau cumpărători greci cu firman dela Poartă pentru a cumpăra 5—600,000 de oi, a căror carne este dintre toate mai pe placul Turcilor, plătindu-le, bine înţeles, în puterea firmanului atâta cât le convenea. Dacă principele se opunea, de îndată erà denunţat că unelteşte o răscoală cu Ruşii sau cu Nemţii. Capanlîii amestecaţi din Turci şi Greci, veneau după neguţitorii de oi, şi cumpărau cu acelaşi sistem brânza, untul, săul, mierea, carnea afumată, pe preţurile ce le plăcea să dee. Şi erà foarte primejdios a ascunde bucatele, căci Turcii trimiteau adeseori ca mijloc de iscoadă neguţători de alt neam care să nu pară emisari de ai lor şi care dădeau preţuri bune. Atunci însă vai de ţări dacă . . . . . să vândă ce ascunsese de vânzare . . . . turcească [62]. Tot aşà şi Lajii. Aceştia erau un fel de neguţători *sui generis* din Trapezunt, toţi foşti Ieniceri, şi cum îi caracterizează consulul austriac Raicevici, „cea mai obraznică canalie ce se poate închipui, în stare de a comite tot felul de neorînduели, făcându-şi o glorie din ucidere şi trădare"[63]. Speculau mai ales grâne, pe care le cumpărau iarăşi pe preţurile ce le convenia. Toţi aceşti neguţători specialişti se asemănau într'un punct, acela că în loc de a cumpăra dela producători îi dezbrăcau de productele lor. Adeseori mai aduceau ca poclon în ţară, ciuma după ei.

Dacă Galaţul şi Brăila înfăţoşau oarecare mişcare aceasta provenia din neguţitoria impusă poporului român, şi nu din o desvoltare comercială a acestor două oraşe. Prin ele nu se mijlocea nici un comerţ liber cu niminea, Marea Neagră fiind pe atunci un lac turcesc, închis corăbiilor tuturor naţiunilor, nu numai celor de răsboiu, dar şi celor de negoţ. Aşà Brăila este descrisă ca un port turcesc în care ar veni multe caice cu grâne, care apoi se încarcă spre Constantinopole. De asemenea Galaţii sunt arătaţi ca un port îndestul de mare, în care s'ar afla totdeauna multe vase [64].

Totuşi Galaţii erau departe de a avea întinderea şi însemnătatea pe care o au astăzi. Ba de când ţările române căzuse sub regimul turcesc, desigur că acel port pierduse din ceea ce fusese mai înainte, bună oară pe timpul lui Ivancu Rotislavovici, pe când mijlocea comerţul cu Mesembria. De când însă Turcii sugrumase împreună cu domniile şi toate arteriile de viaţă ale ţărilor române, Galaţii (şi Brăila) căzuse la rolul unor locuri de înncărcare pentru neguţitoreştele prădăciuni ale Turcilor. Aşa Iezuitul Philipp d'Avril, care a vizitat Moldova pela 1692, nu-

[62] N. Iorga, *Studii şi Doc.*, VI, p. 501.

[63] Raicevich, *Osservazioni*, p. 115, 120 şi 122.

[64] Boscovich, *Giornale*, p. 91. Un raport din 1813 al amb. prusi'n spune: „Tandis que le despotisme turc pèse sur ses sujets en les forçant de vendre leurs productions ...pour Constantinople.

meşte Galaţii „un orăşel mic aşăzat pe Dunărea“ [65], şi tot aşà îl caracterizază Jules de Hagemeister, cu câţi-va ani înainte de a începe înflorirea lui. El spune despre Galaţi „că ar conţinea numai 12,000 de locuitori, dar uliţele sale strâmte, glodoase şi murdare reamintesc pururea obârşia sa turcească“ [66]. Dela deschiderea mărei Negre prin tractatul dela Adrianopole, 1829, şi apoi dela declararea Galaţilor de porto-franc în 1834, oraşul se desvoltă cu o mare repejune. Pe când în 1836 nu număra decât 1450 de case, 10 oteluri, 2 banchieri, 43 comercianţi şi 14 samsari, în 1841 el numără 2882 de case, 32 oteluri, 8 bancheri, 62 de comercianţi şi 31 de samsari [67]. Dar Galaţii tot sufereau din princina greutăţei plutirei pe Dunăre. Iată ce spune Hagemeister asupra acestui punct: „Intrarea Dunărei din mare este destul de grea. Fiind malul mărei foarte jos, năsipurile aduse de vânturi umplu uneori gura Sulinei, ceeace sileşte chiar pe corăbiile mai uşoare a descărca o parte din sarcina lor. Iată pentru ce caicele ce staţionează la gurile fluviului iau uneori până la 1.000 de lei turceşti pentru transportarea unei singure încărcături. Incovăieturile Dunărei învoind rareori plutirea cu vânt, foarte adese corăbiile sunt suite în susul apei prin tragerea cu frânghii, operaţie care cere prea multe braţe; apoi fiind că toate năvile ce plutesc pe Dunăre sunt presupuse infectate de epidemii, nu le este învoit a se ţinea aproape de coastele Basarabiei, Moldovei sau Munteniei, care sunt mai joase şi mai puţin pietroase decât coasta turcească; afară numai dacă este pe ele câte un păzitor sanitar“. [68] Toate aceste piedici au fost înlăturate de la aşăzarea comisiunei europene prevăzută prin tractatul de Paris din 1856.

Intreaga desvoltare a porturilor dunărene române datează deci din vremuri de tot apropiate şi în tot timpul epocei fanariote aceste însemnate centre mijlocitoare ale comerţului român erau ca şi neexistente din pricinile ce am arătat.

Cu toate piedicile puse de Turci comerţului ţărilor române, acesta nu înceta de a fi însemnător către regiunile acele ce aveau nevoie de productele naturale, atât de bune şi de frumoase, ce creşteau pe bogatele lor ogoare. Grâul nu se putea exporta pe uscat din pricina greutăţii transportului, şi apoi el nu era cerut de statele continentului european, mult mai puţin poporate pe atunci, şi producând atâtea grâne câte se cereau de consumaţia lor lăuntrică. De aceea agricultura erà foarte puţin întinsă, şi

[65] Phillippe d'Avril, *Voyage en divers états d'Europe et d'Asie*, în Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente*, III, p. 192.

[66] Jules de Hagemeister, *Mémoires sur le commerce des ports de la nouvelle Russie, de la Moldavie et de la Valachie*, Odessa, 1835, p. 80.

[67] N. Sutzo. *Notions statistiques sur la Moldavie*, Jassy 1849, p. 144.

[68] Hagemeister, *l. c.*, p. 74.

toţi călătorii se miră de puţinătatea pământului cultivat din Moldova şi Muntenia [69]. Cu atât mai mult se exportau însă vitele şi caii din ţăril› române, aceşti din urmă mai ales din Moldova, păstrându-şi până târziu în epoca fanariotă reputaţia lor cea din vechi stabilită. Vitele cornute erau de-o nespusă frumuseţă, aşa că ele loviau atenţia călătorilor ce se întâmpla să le vază păscând în libertate în grasele păşuni din bătrânele păduri. Aşa Boscovici ne spune că trecând prin codrul dela Bordea către Iaşi, rămase înminunat de mărimea şi frumuseţa arborilor, prin care circulau o mulţime de vite, a căror mărime, grosime şi putere extraordinară nu se mai sătura a admira. Caii vestiţi de buni, mai ales prin iuţeala lor, erau căutaţi pentru cavaleria uşoară din Austria, Prusia, Germania, Polonia, Transilvania şi, lucru destul de curios, chiar şi de Imperiul Mahomedan, care cu toate acestea poseda regina rasei, acea arabă [70]. Bine înţeles către această din urmă piaţă erau expeduiţi tot după sistemul cunoscut al vânzării silite, ba uneori chiar impunând fără altă formă ţărilor române o dare în cai. Numărul cailor exportaţi către ţările cumpărătoare varia între 6—20.000 pe an, preţul lor fiind de la 13—35 lei.

Boii şi vacile se exportau din Moldova către Polonia prin mijlocirea neguţitorilor armeni, de unde apoi treceau în Silezia, Moravia şi Brandenburg. Din Muntenia prin Bosnia către Veneţia; apoi în Ungaria şi Transilvania. Numărul capetelor ex-

---

[69] Boscovich, *Giorna'e*, p. 113. Chiar Polonii trimiteau boi la. păs^ut în Moldova. Un r port al lui Potosk c. amb. prusian Stübsch, N. Iorga în *An. Ac. Rom.*, II, tom., XXXII, 1910, p. 52 (4).

[70] Raicevich, *Osservazioni*, p. 84 şi 124. Del Chiaro, *S ·lle moderne rivoluzioni della Valac .ia*, p. 5. Carra, *Histoire*, p. 122. Bauer, *Mémoires*, p. 241. Un călător, Joseph Bohrer, *Bemer ungen auf einer Reise von der t r isc!.en Gr nze über die Bu ovine, d rch Ost ι nd West-Galizien, Schlesien ι nd M ι ren, nach Wien*, Wien, 1802, (Bibl. Academiei, col. Sturza, No. 4118), p. 55, care a vizitat ţările române pe la începutul secolului nostru, spune că Austria ar cumpăra cea mai mare parte din caii de remontă din Bucovina şi Moldova. Caii moldoveneşti îşi păstrase în tot timpul vechia lor reputaţie. Amintim cele ce spune Blaise de Vigenère. *La des ription du royaume de Pologne et pays adja ents*, Paris, 1573, p. XXXIX verso: „la plus grande richesse qu'ils ayent sont les chevaux, bons ex ellement et de grande ι aleine". Reischersdorff în *Chorographia Transylvaniae*, 1550, p. 28 spune: „eadem uoque regio alit insignes equos". Vezi şi: Cüriöse Beschreibung von der Moldau und Vallachey etc. 1699, (Bibl. Acad. col. Sturza, No. 4.329), cap. XI: „Wie denn dieses Land (Moldau) schöne Pferde zielet". Acte pentru procurarea cailor de remontă din partea Prusiei în N. Iorga, *Studii şi Doc.*, II, p. 135, 148, 152, 154, 158, 160, 196, 200, 202. La aceste din urmă pagini raportul lui Diez c. rege; „C'est ainsi que les Autrichiens, les Hollandais et tous les...... (sic) tirent annuellement des milliers de chevaux sars aucun empèchement". Din ' untenia nu se cumpără cai „parce qu'ils sont trop petits et trop faibles", *ibidem*, p. 204. De aceea aflăm pe Constantin Brancovanu răspunzând lui Iordache Cantacuzino care-i ceruse să-i trimită un cal bun, că „nu i se mai întâmplă cal ca acela, căci şi caii ţării s'au sfârşit acum, de nici noi nu avem de treabă, ci tot pe cai turceşti umblăm". *Doc. Cantacuzini or*, ed. N. Iorga, p. 168.

portate pe an ajungea dela 20—40,000, dar preţul unei părechi de boi graşi era dela 25—30 de lei [71].

Berbecii bătuţi şi oile erau vîndute mai cu osebire în Turcia, din pricina gustului deosebit al Turcilor pentru carnea de oaie. Puţini numai, ca la 100.000, se vindeau pe apucatele în Transilvania. Pe când Turcii nu plăteau decât cel mult un leu de oaie sau berbece, Ungurii dădeau de la 1½—2½ fiorini [72] de bucată; dar pe atunci nu mergeau lucrurile după legile concurenţei, ci după legea celui mai tare.

In afară de animale, ţările române mai exportau producte de ale acestora, precum brânză, unt, seu, carne afumată, toate acestea împreună cu mierea de la albine pe care Turcii o gustau foarte, iarăşi pe preţuri de nimic în Constantinopol. Ceara parte erà luată de Turci, parte se exporta înspre alte ţări [73].

Lemnele fiind mai trebuitoare Turcilor, care obicinuesc a construi casele lor din acest material, nu puteau produce nici un folos ţărilor române. Din potrivă ele trăgeau câştig din vânzarea sării, din care trimiteau pe fiecare an în Polonia câte 10.000 de droburi de câte 100 de ocale fiecare [74]. Vinul de asemenea se exporta, şi anume acel din podgoriile încă de pe atunci renumite dela Odobeşti, către Ucraina, ajungând cel mai bun până la îndepărtata Moscovă; acel din Valahia către Transilvania şi Ungaria.

Evreii din Brodi în Polonia mai cumpărau din Moldova până la 200.000 de piei de iepure pe an, câte 50 de lei suta [75].

Un călător olandez de pe la sfârşitul veacului al XVI-lea mai adaogă pe lângă aceşti străini ce mijloceau cea mai mare parte din comerţul ţărilor române, pe Saxoni (probabil din Transilvania) şi pe Raguzani [76].

---

[71] Asupra comerţului boilor vezi aceleaşi izvoare.

[72] Fiorinul valora 90 de aspri, leul 120. Vezi regulamentul monezilor din 1719 făcut în Constantinopole în Hurm. *Doc.*, VI, p. 285.

Mémoire de Croix 1670 în N. Iorga, *Acte şi Frag.*, I, p. 82: „quoy qu'il en vienne quantité au Serail, 40.000 livres de cire jaune, 60.000 livres de miel". Un alt raport veneţian *ibidem*, I, p.....din 1607: il miele del quale si consumi gran quantité alla Porte perche si inpopera alli minestre (supà) quasi in tutti li cibi et nelli vorbetti".

[73] Asupra cerei vezi: Raicevich, p. 87 şi 124; Carra, p. 184 Comp. Peyssonnel, *S r le commerce de la Mer Noire*, Paris, 1787, II, p. 185: „La cire est le plus considérable article du commerce de sortie de Valachie, elle est de belle qualité et la quantité en est immense".

[74] Cara, p. 184.

[75] Carra, p. 181; Bauer, p. 241; Raicevich, p. 124.

[76] *Korte, be nople en nette Beschri ving von den Koningri'l en Hungarien, Da'm'tien en Morea mit den Vorstendommen Zuvenbergen, Walachien Moldavien Bulg rien*, etc. Amsterdam 1687 (Bibl. Acad. col. Sturza, No. 2919), p. 48: De voornaameste Handel die bey de Inwonders des Landes mit de Armeniers Jooden, Saxen, Hungaren en Raguzanern wert gedrieven, bestaat in Koorn, Wijn, Wac s, Honing, Huiden, Vellen. Leer, Erten, Boonen en Botter dat door de zelve voor dat meeste gedeelte na Constantinopolen wert gebracht".

Din ambele ţări române se mai exportau mascuri, lînă ţâgae şi bârsană şi peşte sărat [77].

Dacă ne gândim că faţă cu un comerţ de export destul de însemnat, acel de import erà cu totul slab, mărginindu-se aproape la procurarea obiectelor de lux pentru desfătarea celor bogaţi, atunci vom înţelege de unde izvoriau, ca din o fântână fără fund, necontenit averile în ţările române, cu toate că Turcii, domnii şi Grecii făceau tot ce le stătea prin putinţă pentru a le sărăci.

Comerţul lăuntric al ţărilor române care tot aducea un bun câştig în mâinele acelora care-l practica era in cea mai mare parte în mâinele străinilor; Nemţi, Armeni, câţi-va Evrei şi mai ales Greci. Aşa în corespondenţa lui Dimitrie Aman (tatăl pictorului Teodor Aman) neguţitor de origine Macedonean însă grecizat se văd în toate părţile înpărtăşindu-se la trebi neguţitoreşti pe cât şi la întreprinderi publice aproape numai greci. In afară de Aman, găsim pe greci.

După cum am văzut, producţia de căpitenie a ţărilor române nu se câştiga din cultura pământului, ci din cealaltă lucrare îngemănată a agriculturei, creşterea vitelor. Toţi străinii care vizitară Muntenia şi Moldova în decursul veacului trecut, laudă într'un glas bogăţia şi frumuseţa păşunelor lor, iar în privirea pământului cultivat cu toţii îl arată ca necuprinzând decât o mică parte din întregul teritoriu. Aşa Carra ne spune despre Moldova că abia a 40-a parte din pământul ei ar fi supus plugului [78]. Tot aşa spune şi lordul Baltimore în descrierea unei călătorii făcute de el prin Moldova în anul 1764, că ar fi trecut dela Galaţi până la Hotin mai mult prin pământuri nelucrate [79]. Şi poate că nici atâta nu s'ar fi cultivat, dacă nu ar fi trebuit a se îndestula Turcii cu provizii de grâu, pe care vai de ţări dacă n'ar fi fost în stare să-l procure.

Turcii consumau cel puţin câte 300,000 de chile de grâu pe an [80]. In afară de acest grâu cultivat cam cu de-a sila pentru Turci, ţările române mai sămănau grâu sau mălaiu, cât le trebuià pentru consumaţia lor internă. In timpul Fanarioţilor se desvoltă însă cultura unei noue plante ce se întrodusese întâi în Muntenia, din vremea domniei lui Şărban Cantacuzino (1678—1688), anume acea a porumbului sau popuşoiului, cultură ce se lăţeşte apoi şi în Moldova şi ajunge de pela jumătatea veacului al XVIII-le a înlocui tot mai mult mălaiul şi grâul în hrana poporului de rând în ambele ţări române. Iată ce spune, asupra întroducerei acestei noui plante, după cum se ştie de provenienţă americană, Genealogia Cantacuzineştilor: „In domnia lui Şer-

[77] Corespondenţa lui Dim. Aman, publicată de N. Iorga.
[78] Raicevich, p. 124.
[79] Carra, p. 173.
[80] Reprodusă în *Arh. Ist.*, I, p. 184.

ban Vodă au adus întâiu în ţara Românească de au sămănat porumb, ce-i zic Moldovenii popuşoiu, cu care mare ajutor este ţărei atât spre hrana norodului celui prost cât şi spre hrana dobitoacelor, şi mai mult ajutor în vremea nerodirei grâului sau mălaiului" [81]. Şi Del Chiaro, care scrie pela 1718, spune că „cultura porumbului, care s'a întrodus *nu de mult* în această provincie a luat un mare avânt din pricina uşurinţei culturei şi a siguranţei recoltelor" [82].

Conform cu aceste arătări mai găsim pe cronicarul Neculai Mustea însămnînd în timpul domniei a treia a lui Mihaiu Racoviţă în Moldova (1716—1727) scumpetea obiectelor de hrană prin preţul merţei de *malaiu*, care ar fi ajuns la suma neauzită încă de 10 lei [83]. Şi alt cronicar, Alexandru Amiras, care descrie anul de îmbelşugare ce urmă celui de foamete din domnia lui Racoviţă, măsoară de asemenea tot în mălaiu această îmbelşugare. El spune că : „cine a sămănat un sac de mălaiu a luat 100 de saci, iar mai puţin de 50 nimene n'a luat" [84]. Hrana de căpitenie erà deci încă pe la jumătatea veacului al XVIII-le mălaiul, nu popuşoiul.

Cultura acestei plante în ţările române nu este deci aşà de veche precum s'ar putea crede în primul moment. De abia pe la sfârşitul veacului trecut ea ajunge a constitui hrana obştească a ţăranului [85].

Numărul poporaţiei. — Potrivit cu îndeletnicirea mai mult păstorească a poporului român, găsim numărul locuitorilor din ţările sale necomparabil de mic faţă cu întinderea şi mănoşia lor. In acel timp când ţările celelalte europene erau ele însăşi departe de a fi poporate în desimea în care le găsim astăzi, Muntenia şi Moldova tot apăreau străinilor ce treceau prin ele ca foarte puţin împoporate. Aşa Bauer observă că Muntenia şi Moldova ar putea hrăni cu uşurinţă un număr de 5 sau 6 ori mai mare de locuitori [86].

---

[81] Boscovich, p. 124. In 1819 se exportă grâu în Transilvania în timpul unei lipse de acolo, dar cu învoirea Porţei. Hurm. *Doc.*, X, p. 10.

[82] *Genealogia Cantacuzinilor* (vezi titlul întreg în vol. VII, p. 168, nota 49) p. 312.

[83] Del Chiaro, p. 56.

[84] *Letopiseţele*, III, p. 76.

[85] *Ibidem*, p. 126. Că mălaiu nu însamnă cumva popuşoi, se vede din următorul loc al lui Enache Cogălniceanu, *ibidem*, III, p. 220 : „Pe unde se punea lăcusta rămânea loc negru, sau grâu de era, sau mălaiu, sau popuşoi, sau pădure.

[86] Pe la 1793 ne spune *Reise der russisch-kaiserlichen ausserordentlichen. Gesandschaft an die ottomanische Porte im Jahre* 1793, Petersburg 1803, (Bibl. Acad. col. Sturza, No. 4504), p. 81 : „der Kukuruz wächst *überall* und bildet einen Hauptartikel für die Nahrung der Bevölkerung.

Cifra acestor locuitori nu se poate stabili cu preciziune din pricina lipsei unei numărări oficiale a poporației țărilor române. Din datele deosebite însă lăsate de izvoarele timpului, se va putea determina cu o destulă aproximație la cât se urca această poporație, și se va vedea ce mică era ea în raport cu ce este astăzi, de și chiar în timpurile noastre suntem departe de a fi ajuns la numărul acela pe care întinderea țărilor române l-ar putea cuprinde.

Carra socotește numărul total al contribuabililor țărilor române la 170.000, și anume 70.000 pentru Moldova și 100.000 pentru Muntenia, iar acel al locuitorilor, evident prea jos, la 500.000 pentru ambele țări române [87]; căci este cunoscut că se pune în de comun 5 suflete la o familie, și apoi pe lângă contribuabili mai erau în epoca fanariotă și mulți scutiți de dăjdii. Raportul ambasadei rusești din 1793 dă Moldovei 250.000 de locuitori și Munteniei 500.000 [88]. Raicevici crede că ambele țări române ar hrăni un milion de oameni. Tot la atâta urcă și Thornton în 1812 poporația ambelor principate [89]. La ceva mai mult s'ar urca numărul poporației după chipul de recensiment făcut de Constanin Mavrocordat în Muntenia cu prilejul prefacerei dărilor în anul 1745, când atunci ar fi împărțit 147.000 de peceți de contribuabuli dela visterie [90], ceeace ridică numărul locuitorilor Munteniei, împreună cu acei scutiți, la 800.000 de oameni, și de unde ar urma că pentru ambele țări poporația să fi atins cifra de cel puțin 1.300.000 de oameni.

O evaluare mai precisă a ei se află pentru timpul ocupației germane, măcar pentru cele 5 județe de peste Olt. Am văzut [91] că numărul sufletelor din Oltenia, după statisticile germane, se urcà aproape la 200.000. Socotind celelalte 12 județe ale Munteniei mari la un număr numai îndoit de poporație, întrucât Oltenia a fost totdeauna mai deasă în oameni decât Muntenia mare, aflăm 600,000 de suflete ca număr al locuitorilor Valahiei în timpul epocei fanariote, și tot această cifră reiesă ca mijlocie a datelor lăsate de deosebiții scriitori; încât ne putem opri la ea fără teamă de a sta departe de adevăr. Moldova, fiind mai puțin locuită, va fi avut între 400—500.000 de oameni, în cât poporația totală a țărilor române se va fi urcat la 1.000.000—1.100.000 de oameni, adică *de 7 ori mai*

---

87 Bauer, *Mémoires*, p. 230.

88 Carra, *Histoire*, p. 172.

89 *Reise der russischen Gesandschaft* citată în nota 23, p. 112 și 119 Dapontes în *C ta ogul istoric al Romeilor*, Erbiceanu, *Cron. Greci*, p. 179, spune că pe vremea lui adecă pe la jumătatea veacului al XVIII-lea ar trăi în Muntenia numai 70.000 de familii.

90 Rai cvich, p. 209. Thornton. *Etat actuel de la Turquie* traduit par Paris, 1812, II. p. 412.

91 Vol. IX 82.

puţin decât astăzi. Acelaşi rezultat îl dobândim, dacă cercetăm numărul locuitorilor oraşelor. Aşa Iaşii aveau pe la 1793 la 14.000 de locuitori, adică a şasea parte din ceeace au azi [92].

Sunt mai multe urme că poporaţia ţărilor române, de când cu începutul jafurilor şi al regimului neomenos introdus odată cu atotputernicia Turcilor, scăzuse şi se împuţinase. Despre aceasta stau dovezi vii în mulţimea de sate ruinate prin răsboae şi pustieri şi care nu se mai ridicară din cenuşile lor. Aşa încă Montalbanus, care vizitează ţările române după cumplitele vremuri ale lui Mihai Viteazul în Muntenia şi ale Movileştilor în Moldova, cam pe la 1620, spune din întipărirea ce i-o lăsase aspectul nenorocit al ţărilor române, că „mai înainte cu 50 de ani, Ţara Românească, afară de cetăţi şi oraşe, număra mai bine de 4000 de sate; iar Moldova cu mult mai multe. Acuma însă, din pricina multelor răsboae şi a deselor răsvrătiri ale pricipilor şi indigenilor, atât sunt de pustiite aceste ţări, încât abia le-a mai rămas jumătate din locuitorii lor" [93]. Aceiaşi observaţie e făcută de Bauer pentru epoca fanariotă şi dânsa nu mai puţin destrugătoare de familii şi gospodării ca şi cumplitele vremuri ce o precedase. „Ar trebui un lung şir de ani, zice el, spre a înapoià Valahiei vecheà ei strălucire, pentru a reînvia atâtea oraşe altădată împoporate şi înfloritoare, pentru a restabili atâtea bogate sate şi atâtea locuinţi acuma pustii, pe care străbătând ţara le întâlneşti la fie ce pas ca nişte triste rămăşiţe" [94]. Poporaţia fiind astfel tratată, se desţăra mereu, strămutându-se din Moldova peste Nistru în guvernământul Chersonului, unde se află şi astăzi o numeroasă mulţime de Români; din Muntenia, în Serbia şi Bulgaria, ale cărora maluri dunărene sunt pline de ei [95].

Pricina de căpetenie care împingea pe Români la desţărare erà lipsa de statornicie în aşăzarea dărilor, Constantin Racoviţă domnul Moldovei (1756—1757) trimiţând nişte boieri la locuitorii fugiţi spre a-i întreba de pricina pribegirei lor, „venind dela ei trei preoţi şi 4—5 oameni din cei mai de ispravă au arătat că tot temeiul stricăciunei lor este din pricina *vremelnicei nestări, adică neştiind şi nefiind hotărât ce să dee bir pe an, şi de aceea s'au strămutat şi s'au dus în ţări străine*" [96].

[92] Vol. IX 65.

[93] Tancoigne c. Montmorency Noembr. 1822. Hurm. *Doc.* XVI, p. 1078 socoteşte ceva mai mult, 1.186 000 de oameni pentru Muntenia. E drept că el dă această ştire pentru anul 1822. Bucureştii numărau 65.000 de suflete.

[94] Montalbanus, *De Turccrum moribus sommentarius* citat de Papiu I'arian în *Tesaur*, II, p. 143.

[95] Bauer, p. 232.

[96] Asupra Românilor din guvern. Chersonului vezi Burada în *Convorbiri literare*, XVII, p. 281. Asupra celor din Bulgaria iată ce zice Kaunitz, *Donau-*

Inainte de a merge mai departe şi a analiza starea economică a ţărilor române în timpul epocei fanariote, să rezumăm ştiinţele adunate până aice. Pe o întindere imensă de pământ, prevăzut cu toate bogăţiile pe care natura poate să le răspândească asupra lui, trăià o poporaţie rară care se îndeletnicea mai ales cu creşterea vitelor şi a albinelor şi-şi trăgeà hrana ei mai mult din dărnicia roadelor fireşti decât din a omului încordată muncă. Desfacerea productelor câştigate cu îndestulă uşurinţă pe mănosul pământ al ţărilor române erà îngreuiată prin regimul economic impus lor de puterea stăpânitoare, încât numai ce scăpa din ghiarele răpitorilor sau productele de care ei nu aveau nevoie puteau fi preschimbate în bani în ţările vecine. Pentru trebuinţile de atunci însă, care erau prea mici în ceeace priveşte consumaţia lăuntrică şi care sporeau numai prin jafurile Turcilor, a domnilor şi a acelor de sub ei, se vede că veniturile ţărilor române erau îndestulătoare, ba chiar prisoselnice, deoarece cu toate prădăciunile, devastările, stoarcerile şi jafurile cele mai neomenoase, locuitorii erau totdeauna în stare de a face faţă la ori ce cereri noi.

Valoarea obiectelor — In o asemenea stare economică creată ţărilor române prin producţia şi relaţiunile lor cu statele vecine, cum era traiul poporaţiei lor? Ce raport erà între valorile deosebitelor obiecte trebuitoare vieţei şi cum îşi puteà satisface omul nevoile sale?

Şi în ţările române ca şi în lumea întreagă şi în toate timpurile se adeverea legea economică, care spune că într'o stare înapoiată a societăţei preţul obiectelor de hrană şi munca omului sunt slab plătite, pe când din protivă productele industriale au preţuri foarte mari. Condicile vistieriei Moldovei ne arată prin numeroase şi interesante date care erà raportul între aceste două clase de valori.

Pentru a puteà stabili o asămănare între costul deosebitelor obiecte din epoca Fanarioţilor, trebue să-l raportăm la o unitate statornică, pentru care luăm ca normă preţul ocalei de făină de grâu pentru valorile mai mici şi acel al chilei de grâu pentru cele mai mari [97].

---

bulgarien und der Balkan, Leipzig, 1882, I, p. 63; „Verschiedene Ursachen und namentlich das bauernfeindliche Regiment der wallachischen Bojaren begünstigen die Entstehung und rasche Zunahme der rumänischen Colonien auf dem bulgarischen Donauufer".

[97] Hrisov din 1756, în *Uricarul*, I, p. 183.

Făina de grâu valorà pe atunci *7 bani vechi oca*. Raportând la acest preț acel al altor obiecte de hrană, aflăm următorul tablou:

	Prețul obiectelor după condici în bani vechi	Raportul la prețul făinei de grâu
Făina de popușoi, oca . .	1	$^{1}/_{7}$
Carnea de vacă	15	2
Sarea	4	$^{4}/_{7}$
Untul	30	$4\,^{1}/_{2}$
Găina	9	$^{9}/_{7}$
Curca	30	$4\,^{1}/_{2}$
Ouăle pentru 20	3	$^{3}/_{7}$

Asemănând prețul de astăzi al acestor deosebite obiecte cu prețul tot de astăzi al făinei, vom afla, luând ca mijlocie prețul făinei de grâu de calitatea a 2-a, 50 bani noi oca:

		Prețul actual al obiectelor în lei și bani noi		Raportul cu prețul făinei de grâu
Făina de păpușoi, oca		—	15	$^{1}/_{3}$
Carnea de vacă. .	,,	1	,,	2
Sarea	,,	,,	20	$^{3}/_{5}$
Untul	,,	4	,,	8
Găina	,,	1	50	3
Curca	,,	5	,,	10
Ouăle, pentru 20 .	,,	1	,,	2

Această asemănare ne arată că toate obiectele de hrană erau mai eftine decât astăzi raportate la aceeași măsură, valoarea ocăei de făină de grâu, afară de carnea, ce aveà pe atunci, ca și azi, o valoare egală în raport cu acea a făinei de grâu, adică de 2 ori acea valoare. Acest obiect de consumație fiind căutat și în străinătate pe atunci, prin exportul vitelor, se explică cum de erà îndestul de scump, dacă-l comparăm cu untul, găinile, curcile, ouăle, făina de păpușoi etc.

Dacă din potrivă cercetăm prețul băcăniilor importate, atunci vedem îndată cum prețurile devin din potrivă enorm de mari în asemănare cu acele actuale, raportate tot la aceeași măsură, oca de făină.

		Preţul după condici în lei şi bani vechi	Raportul cu preţul făinei de grâu
Masline, oca	,,	45	6 1/2
Orezul ,, ...	,,	42	6
Untuldelemn bun, oca	1	,,	17
Cafeaua, oca	1	70	27
Zaharul, oca	1	70	27 [98]

Astăzi aceleaşi obiecte ar valora faţă cu preţul unei oca de făină de grâu :

		Preţurile de astăzi în lei şi bani noi	Raportul cu preţul făinei de grâu
Masline, oca	2	,,	4
Orezul, oca	,,	75	1 1/2
Untuldelemn, oca . .	4	,,	8
Cafeaua, oca	5	50	11
Zaharul, oca	1	50	3

Nicăeri nu reese mai clar deosebirea nemăsurată între obiectele de hrană aduse din afară decât la zahăr, care pe atunci costa oca cât 27 de ocă de făină şi astăzi nu costă decât preţul a 3; erà deci de 9 ori mai scump.

Aceeaşi scumpete mare se va puteà observa şi la obiectele industriale procurate tot de ţări străine, întrucât industria din ţară nu alcătuia un obiect de comerţ, ci slujea la mulţumirea trebuinţelor casnice. Pentru valorile în deobşte

[98] Preţuri ceva deosebite pentru Muntenia. O condică domnească din Arhiva Statului adusă de N. I. Anghelescu, *Tariful vamal şi nartul lucrurilor* din 1776, 1907, p. 18. Mai notăm următoarele preţuri care pot să ne dee o idee despre valoarea banilor din acel timp : Eliad Manasse vestitul dascăl grec de la Academia din Bucureşti în nişte însemnări din 1762 pe o carte a lui arată că „la 15 Mai a început a se nutri la mine fiul boierului Constantin Lăzăreanu pentru 3 *lei pe lună*; 1762 Mai 1 ne am învoit cu Hagi Geoni Balitoglu pentru nepotul său Dimitrie să se nutriască la mine pentru 50 *de lei pe an*. Un bucătar *pe an* 20 *de lei şi nimic a ta*; Nastasia baba bucătăreasa 1 *leu pe lună*; bărbierul *pe an* 9 *lei* „să vie la casa mea să mă bărbierească", spălătoreasa 1 ½ *lei pe an*. *Bărbaţii culţi greci* şi *Români*, de Const. Erbiceanu în *An. Ac. Rom.*, II, tom. XXVII, 1905, p. 162 (22).

mari, trebue luat drept termin de comparaţie preţul unei chile de grâu, care pe la sfârşitul veacului trecut valora 6 lei :

	Preţul după condici în lei şi bani vechi	Raportul la chila de grâu
O blană de samur . . .	500	83
O blană de singeap . . .	150	25
Un ceasornic de aur . . .	100 120 150	17 20 25
Un ceasornic cu lanţ . .	250	42
O bucată pânză de Olanda	60	10
1 $^{1}/_{2}$ carate diamant . . .	100	17
O ocă de cofeturi	6	1
O ocă de praf de puşcă .	5	1
Geamul	—70	$^{1}/_{9}$

Lăsând la o parte obiectele acele a căror valoare nu se poate determina cu precizie, constatăm numai împrejurarea ce poate părea extraordinară pentru timpurile noastre, că o bucată de pânză de Olanda costà cât 10 chile de grâu, când azi în mijlociu ar puteà costa cât trei; oca de cofeturi erà tot atât de scumpă ca şi o chilă de grâu, de asemenea oca de praf de puşcă, iar geamuri nu puteai cumpăra mai mult de nouă pentru valoarea unei chile de grâu, pe când azi poţi cumpăra 50.

Din aceste câteva date preţioase păstrate de sămile vistieriei Moldovei putem încheia cu siguranţă că traiul simplu oarecum animalic, al omului erà uşor şi lesnicios; dar că el trebuia să dee o mare parte din munca produsă de el, de îndată ce doreà să-şi ridice viaţa din hăugaşul de toate zilele.

Valoarea banilor. — Până acum am văzut toate cifrele, aduse pentru a reda preţurile tuturor obiectelor de consumaţie în ţările române, însemnate prin moneda *leului vechi*. Leul ajunsese de pe atunci o unitate monetară închipuită, fără reprezentare reală, cum erà şi în timpurile din urmă înaintea introducerei sistemului monetar nou, când se spunea că irmilicul umblă 14 lei sau galbenul 37 lei, fără să existe o monedă divizionară de valoarea unui leu.

Această unitate monetară este cunoscută şi în timpurile noastre, deşi merge mereu spre uitare; ea valorează astăzi aproximativ *a treia parte din leul nou sau francul*, adică 33 de bani noi. Dacă am crede că şi pe timpurile de care ne ocupăm, veacul trecut, leul vechiu aveà aceiaşi valoare ca şi astăzi, am încăpeà în cea mai mare greşală şi am închide cu

totul putinţa de a pătrunde în adevăratele valori indicate de acele timpuri.

Banul nu este decât un măsurător al valorei, măsurător nu e vorbă ce are o valoare intrinsecă, în cât odată cu funcţia lui de a măsura valoare, el poate fi dat şi în schimb pentru ea. Nu e mai puţin adevărat însă că moneda în sine nu are o valoare absolută, ci că aceasta se schimbă după timpuri şi împrejurări. Dacă moneda este un măsurător de minune al valorilor unui timp, pentru două epoce deosebite ea pierde această însuşire, şi trebuie *ea însăşi* măsurată cu altă ceva, spre a se judeca despre schimbarea operată în valoarea ei internă. Cu alte cuvinte valoarea de cumpărătură a monedei se schimbă cu timpul, şi este învederat că cu aceeaşi câtime de argint sau de aur bătută în forma rotundă a monedei se cumpărau alte câtimi de aceleaşi obiecte pe timpul Romanilor, în Veacul de Mijloc, în epoca fanariotă şi astăzi.

Unde să găsim însă la rândul său măsurătorul comun al valorei monedei, adică acel element mai constant încă în valoarea lui decât aurul şi argintul?

Am puteà mai la urmă să luăm orice lucru ca element de măsurare, bunăoară preţul unui ceasornic, şi raportând la el toate celelalte nevoi ale vieţei să le judecăm ca eftine sau ca scumpe. Această întrebuinţare însă a unui lucru rar dintr'o ţară ca element de măsurare al valorei ar fi ceva greşit; căci nu fiecare individ ştie ce este un ceasornic, nici îşi dă seama de valoarea lui. Intâia cerinţă este deci ca lucrul luat drept măsurător al valorei să fie cunoscut obşteşte, a căruia osteneală de producere să fie uşor apreciată de oricine. Astăzi în unele comitate engleze, costul unei măsuri de fier, s'ar puteà foarte bine să fie luat ca măsurător al valorilor şi cu mult mai nimerit chiar decât preţul cerealelor, care sunt pentru populaţia Anglei nişte lucruri ce se *cumpără* şi nu se produc, deci a căror eftinătate sau scumpete relativă va fi măsurată după câştigul ce-l dă îndeletnicirea sa obicinuită. In ţările române însă, unde agricultura este şi a fost în totdeauna munca poporului, nu putem găsì alt măsurător mai bun al valorilor unor timpuri deosebite decât preţul grânelor, al făinei sau al cărnei; de vreme ce poporul producând de aceste lucruri, ştie ce valoare trebue să le dee, câtă muncă a pus el, în pregătirea lor, şi deci poate să preţuiască dacă e scump sau eftin ceeace i se dă în schimb. Elementul statornic al măsurei valorei va fi deci *munca*, adică *preţul lucrurilor produse de munca generală a unui popor*.

Rămâne acum să lămurim pentru ce nu luăm ca normă preţul făinei de păpuşoi, ci pe acel al grâului, al făinei de grâu şi al cărnei.

Făina de păpuşoi pentru timpurile din care datează sămile Moldovei — sfârşitul secolului trecut — ajunsese pe atunci temelia hranei locuitorilor, şi anume a clasei productive, a ţăranilor. Este însă de observat că ei produceau şi tot ei o consumau încât *ea nu aveà o valoare de schimb*. Puţinele cumpărături ce se făceau prin oraşe pentru hrana clasei mai de jos, nu pot fi luate în băgare de seamă. Păpuşoiul nu se exportà de loc, nici măcar către Constantinopole, încât preţul lui nefiind determinat de nici o piaţă de desfacere lăuntrică nici de una din afară, înţelegem cum acest preţ trebuia să fie cu totul atârnător de întâmplare, şi mai ales din lipsa concurenţei, foarte neînsemnat.

Grâul, carnea şi făina de grâu aveau din potrivă chiar în ţară o valoare de schimb, prin faptul că fiind produse de câmp erau consumate de oraşe apoi erau vândute şi peste hotare încât aveau o valoare de schimb. Ele singure deci pot alcătuì elementul de temelie al măsoriştei valorei în ţările române.

In sămile Moldovei dintre anii 1786—1796, preţul mijlociu al unei chile de grâu era de 6 lei; oca de făină de grâu costa 7 bani, iar oca de carne de vacă 15 bani. Prin urmare cu o bucată de un galben de aur (6 lei) puteai cumpăra atunci o chilă de grâu, 100 oca de făină sau 48 ocale de carne. Astăzi nu poţi cumpăra cu aceiaşi monedă decât $^1/_4$ chilă de grâu care în mijlociu costă 4 galbeni; de asemenea nu poţi plăti decât 24 oca de făină sau 12 ocă de carne. Prin urmare puterea de cumpărături a galbenului la sfârşitul veacului trecut era de 4 ori mai mare decât astăzi, de oarece cu un galben puteai cumpăra pe atunci de 4 ori atâtea obiecte de acele luate drept măsurător comun al valorilor unor timpuri deosebite.

Pentru a stabili însă valoarea adevărată a banilor de atunci, exprimată în monezi actuale, nu este îndestul a constata numai această putere mai mare de cumpărătură a galbenului, ci mai trebue ţinut seamă şi de o altă însemnată prefacere, anume de raportul necontenit schimbător între aur şi argint şi anume între moneda de aur, galbenul, şi cea de argint, leul.

Am văzut că pe vremile Brancovanului, galbenul cel care avea curs mai obişnuit în ţările române, anume unghiul sau galbenul unguresc, valoara 1 $^1/_2$ lei sau taleri. Cu timpul însă adăogirea necontenită a argintului pe pieţele monetare europene, mai apoi şi în Răsărit aduse scăderea necontenită a valorei leului în raport cu galbănul. Aşa pe timpul războiului din 1736—1739, Neculcea ne spune că galbănul unguresc valora 4 lei; la 1775 el ajunsese la 4 lei şi 8 creiţari[100]; în 1786

[100] *Cronograful* lui Dionisie Eclesiarhul în *Tezaurul de monumente* al lui Papiu Ilarian, II, p. 106: galbănul olandez valora pe atunci ceva mai mult, 4 lei 15 creiţari şi acel de Veneţia 4 lei 20 cr. Mai târziu galbănul austriac

valora 5 lei, în 1796,7 lei, în 1802,8, în 1821 15 [101], în sfârşit pe vremea regulamentului organic 31½ şi mai târziu 37 de lei [102].

Această scădere a banilor de argint şi adăogire a galbănilor nu a scăpat de a fi observată de contemporani. Aşa în anaforaua din 1802 se îndreptăţeşte urcarea birului ţărei şi prin *scăderea banilor de argint şi adăogirea galbenilor* „care scădere sau adăogire se socoteşte la alişveriş în preţul mărfurilor ce vin de peste hotar toate în această ţară al treile", adecă o treime [103]. Dionisie Eclesiarhul arată că la data când scria el, 1815, banii s'ar fi suit la preţ, „stambulul 8 lei, misirul 7 lei, funducliul 11 lei şi cei mai mici asemenea s'au ridicat la preţ, şi de ce merge toate se suie din zi în zi, şi până când nu se ştie. Bine înţeles că o asemenea scădere a banilor faţă cu puterea lor de cumpărătură părea lumei contimporane ca scumpire a obiectelor, şi de aceea acelaşi Dionisie adaogă aiurea că „scumpetea se tot înalţă cu mare preţ din zi în zi la toate celea, mai vârtos banii (adecă cei de aur) se ridică tot cu adaos" [104]. Scrisoarea grecească de înştiinţarea sosirei sale a lui Alexandru Moruzi către Divanul Moldovei din 7 Noemvrie 1802 vorbeşte de asemenea de adăogirea cheltuelilor (din pricina scumpetei lucrurilor) provenite din *stricarea monedelor* [105] (de argint).

---

sau unguresc şi acel olandez erau privite ca una şi aceiaşi monedă. In *Manualul administrativ* întâlnim adeseori denumirea de galb'n austro-olandez, d. e., II, p. 143.

[101] N. Sutzo. *Notions statistiques sur la Moldavie*, p. 132 şi *Sămile vistieriei Moldovei*.

[102] *Regulamentul Organic* dispune prin art. 81 că: preţul tuturor monedelor de aur sau de argint ce vor intra în Moldova se va statornici după a lor de sine curată şi adevărată valoare, potrivit cu acea a galbănului de Olanda care cuprinde 60 de grăunţe de aur şi 6⁹/₁₅ grăunţe de aliaj în preţ de 31½ lei galbănul sau 12 sorocoveţi, după cursul de astăzi a galbănului şi a sorocovăţului. De aici înainte încep în Moldova cele două cursuri: al vistieriei şi al pieţei Cel dintâiu păstrează în totdeauna nartul fixat prin *Regulament* de 31½ lei galbănul; iar cel de al doilea urmând înainte depreţiarea argintului, ajunge întâiu la 35 şi apoi în 1848 la 37 de lei galbănul. La fixarea cursului vistieriei prin *Regulamentul Organic*. acesta fusese luat după cursul pieţei din acel timp, şi de aceea fu impus ca obligatoriu. In 1852 leul suferind în piaţă o depreţiare şi mai mare (galbănul ajunsese 37 de lei), după tânguirea obştiilor cursul vistieriei rămase impus numai în daraverile cu statul, lăsându-se celor privaţi deplina libertate. Vezi jurnalul sfatului administrativ extraordinar din 19 Noemvrie 1852 în *Manualul administrativ*, II. p. 144.— In vremurile vechi din potrivă găsim argintul mai scump ca aurul sau leul în valoare mai mare ca galbănul. Leunclavius, *Annales Sultanorum Othomanidorum*, p. 116—118, ne spune că coroana de aur valora 52 de aspri. sultaninul şi zechinul (galbănul) veneţian 54 de aspri, iar leul de argint 60 de aspri şi fiorinul german, tot de argint, 56 de aspri.

[103] *Uricariul*, I. p. 5. Comp. o alta din 1814, *ibidem*, I, p. 35.

[104] Papiu Ilarian, *Tesaur*, II, p. 224 şi 234.

[105] Publicat în o traducere veche în C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei. Moldovei*, Bucureşti 1888, p. 69.

Moneda ţărilor române suferea deci o îndoită depreciare din pricina înmulţirei ei, mai întâi aurul el însuşi se deprecia faţă cu obiectele, apoi argintul, care se producea în o câtime mult mai mare decât aurul se deprecia el însuşi faţă cu aurul, încât pentru a pătrunde în adevărata valoare a banilor de atunci şi a o exprima în monedă actuală, trebue să ţinem seamă de această îndoită depreciare a instrumentului de schimb. Galbănul de astăzi nu mai poate cumpăra decât $^1/_4$ de chilă de grâu, şi el cuprinde 37 de lei, pe când galbenul pe atunci putea cumpăra o chilă de grâu întreagă şi cuprindea numai 6 lei. Moneda de atunci avea deci o putere de cumpărătură de $4 \times 6 = 24$ de ori mai mare decât astăzi; cu alte cuvinte *leul vechiu de atunci valora cât 24 de lei vechi de astăzi, adică cât 8 lei noi*[106].

Dar pentru a nu greşi cumva în nişte calcule în care putinţa eroarei este aşa de aproape, să reducem cu a treia parte acest rezultat şi să primim că leul vechi de atunci răspundea la 16 lei vechi de astăzi sau la ceva mai mult peste 5 lei noi[107]. Să refacem acuma, după ce am arătat care era adevărata valoare a banilor cu 100 de ani în urmă, sumele aflate şi care ne păreau aşa de mici. Rezultatul exprimat în monedă actuală va fi:

Veniturile Moldovei în 1796 erau, în fr.	4.614.485
Veniturile Domnului sau lista lui civilă	4.500.000
Veniturile totale ale Moldovei.	11.015.100
Venitul total al ţărei Munteneşti	17.750.000
Turcii luau numai din venit ţărei Mold.	3.779.000
Turcii luau din Muntenia din venit. total	7.647.000

Prin urmare veniturile generale ale ambelor ţări române se urcau la aproape 30.000.000 de lei noi, din care aproape jumătate intra în punga Turcilor, iar restul slujea mai ales pentru a căpătui pe domn. De aceea de sigur nu exagerează Zalony când spune că fiecare domn din ţările române se ducea din domnie cu cel puţin 10.000.000 de franci, chiar dacă nu domnise decât 2 ani[108].

---

[106] Direct ne dăm uşor samă de acest raport. Chila de grâu costa pe atunci 6 lei vechi, astăzi 50 de franci; deci un leu vechiu *de atunci* = 8 franci sau 24 lei vechi *de acum*. Greutatea se iveşte numai când considerăm bucata de aur, *galbănul*, cu care pe atunci se putea cumpăra o chilă, iar astăzi numai ¼ de chilă, şi s'ar părea deci că moneda avea pe atunci numai de 4 *ori* puterea de cumpărătură de astăzi. Tocmai atare greutate s'a încercat a se lămuri prin consideratiile din text.

[107] Pe timpul lui Brancovanu chila de grâu valorând numai $1^1/_2$ lei am găsit că valoarea leului vechiu era pe atunci aproximativ 16 lei noi. Volumul VIII, p. 170, nota 45.

[108] *Essai sur les Phanariotes*, p. 64.

Dacă luăm în consideraţie că România astăzi, cu o putere de producţie cel puţin de 50 de ori mai mare, nu are un buget decât de 500.000.000 adică de 16 ori mai mare decât în veacul trecut, atunci nu mai se poate face o idee despre jaful şi despoerea cărora erau supuse ţările române din partea domnilor fanarioţi.

Indelungatele veacuri de nedreptăţi şi suferinţi pe care le petrecuse poporul român ar fi trebuit dela o vreme să-i secătuiască puterile, să facă din el o turmă de proletari, să-l reducă cel puţin la starea cea mizerabilă în care se aflau fraţii săi din Transilvania.

Faptul însă că fiecare domn putea reînoi cu folos jafurile predecesorilor săi, că Turcii puteau să impună pe întrecutele dări şi angării nouă peste cele vechi, ne arată că poporul asupra căruia asemenea despoiere sistematică se punea în lucrare, era un popor ce avea de unde să răspundă greutăţile cu care era apăsat. Şi într'adevăr, dacă cercetăm starea ţăranului în privirea economică, vom afla sub o aparenţă de sărăcie exterioară, o bună stare materială care ne va pune în uimire.

Buna stare a poporului. — O anafora din anul 1805 prin care boierii cer de la domnul de atunci al Moldovei, Alexandru Moruzi, ca să reguleze din nou raporturile lor cu ţăranii, ne arată între altele şi ce sunt datori a da stăpânii către ţăranii aşezaţi pe moşiile lor, spunându-se că proprietarul este îndatorit de obiceiu a pune la dispoziţia plugarului: 8 fălci fruntaşului pentru 16 vite, 6 fălci mijlocaşului pentru 12 vite şi 3 fălci codaşului pentru 6 vite[109]. Iată fără îndoială o bogăţie în vite care astăzi nu se mai întâlneşte la ţăranul român, şi vitele formând atunci articolul de căpetenie de export al ţărei, înţelegem cum posesiunea unor vite atât de numeroase trebuia să aducă buna stare şi îndemânarea în casa ţăranului.

Cu toate acestea, nicăeri în lume nu se întâlnea o poporaţie în aparenţă, mai lipsită de cele trebuitoare zilnicului trai decât în Muntenia şi Moldova. Casele lor erau în Muntenia mai adeseaori bordeie subterane, în Moldova constituite din păreţi de nuele unse cu lut, fără garduri, fără puţuri, fără grădină[110].

Şi aceste locuinţe mizerabile se aflau încă de obiceiu departe de drumurile mari, care erau aproape lipsite de aşezări

---

[109] *Uricarul*, II, p. 136.

[110] Carra. p. 172 Comp. şi *Voyage en divers états d'Europe et d'Asie entrepris pour découvrir un nouveau chemin à la Chine, contenant plusieurs remarques curieuses de physique de géographie d'hydrographie et d'histoire*, Paris 1639, par Ph. Avril de la Compagnie de Jésus (col. Sturza n, 3853), p. 2892: „tous ceux qui ne demeurent pas dans quelques villes de défense sont contraints de se faire des loges sous terre pour éviter la fureur de ces ennemis implacables du nom chrétien". Se află şi în *Tesaurul* lui Papiu Ilarian.

omeneşti în tot lungul lor, deoarece pe drumurile mari pe unde se purtau oamenii ocârmuirei, aceştia puneau în lucrare o răşluire sistematică a tututor obiectelor de care aveau nevoe, fără nici o despăgubire pentru acel dela care le împlineau [111].

Agricultura se făcea de ţăran numai strict atâta pe cât avea nevoie, ştiind bine că nici pe aceasta nu va fi stăpân, şi că i-o va răpi ocârmuirea sau sateliţii ei. Toată bogăţia ţăranului, vitele lui, erau înfundate la vremea dărilor în creerii munţilor, în păduri şi văgăune neumblate, de unde numai puteau scăpa de ghiara răpitorilor. Această împrejurare se cunoştea de ocârmuire; de aceea când nu găsea la casa omului avere îndestulătoare spre a împlini dajdia impusă, se tortura individul până ce declara unde-şi avea ascunsă averea, adică vitele lui. Dar cu toate siluirile, schingiuirile şi caznele oamenilor *ordinei*, ţăranii tot izbuteau a scăpa din mâinile lor cea mai bună parte din averea lor, şi apoi această avere de sine mişcătoare se reproducea aşa de uşor că, deşi, distrusă într'un an prin execuţia dărilor, ea se refăcea în curând pe grasele păşuni ce stăteau la îndemână tuturor. Tot de aicea se explică şi desţărările oamenilor din Muntenia şi Moldova. Dacă ei fugeau, o făceau mai ales spre a-şi pune averea, adică vitele la adăpost. Dacă nu ar fi avut nimic ce pierde, pentru ce ar fi fugit?

Muntenia şi Moldova ne oferă deci şi în epoca Fanarioţilor, ca şi în acea ce o precedase imediat, tabloul unor ţări cu locuituri înstăriţi, peste care se năpusteau pe întrecutele bandele de hoţi care sub numele de Turci, domni şi Greci se sileau să-i despoaie şi să-i desbrace.

Iată cum era ţara şi cum era ocârmuirea acelor timpuri.

Dacă însă ocârmuirea se muncea cu gândul cum să jăfuiască mai bine pe ocârmuiţii ei, bine înţeles că nu-i rămânea nici timpul, nici mijloacele de a se îngriji de buna stare materială a poporului. In întreaga întindere a ţărilor române nu se afla un pod sistematic, şi numai unde era peste puţintă de a trece apele prin vad, se întâlnea câte un pod umblător [112]. Drumurile erau aşa cum le croise nevoile primitive. In oraşele chiar, de reşedinţă de care domnii tot trebuiau să se îngrijească ca de capitalele lor, stradele principale erau acoperite cu nişte bârne în curmeziş care le dădeau chipul unor poduri. Când ploua mult, bârnele se desprindeau şi pluteau pe noroiu ca pe o gârlă

[111] Boscovich, *Giornale*, p. 108. Călătorul spune tot acolo că un misionar venind din Rusia cu mai mulţi neguţători mari, făcea un mare încunjur, spre a ocoli drumurile mari şi a-şi apăra căruţele şi caii lor de a fi luate în slujba domnească.

[112] Ioseph Bohrer *Bemerkungen auf einer Reise von der türkischen Gränze*. (vezi nota 9). Boscovich, p. 112, ne spune că mergând către Vasluiu, trecu apa Bârladului prin vad, sprijinindu-i trăsura un oarecare număr de ţărani.

de lavă. Sub aceste bârne se adunau toate murdăriile şi toate infecţiile. Adeseori animalele moarte putreziau sub ele[113].

Inţelege oricine cum în asemenea condiţii igienice, boalele molipsitoare trebuiau să se întinză în largul lor, şi o descriere a ciumei din 1821, făcută de un martor ocular, va încheia în chipul cel mai potrivit această expunere a stărei economice a ţălor române.

„Ciuma se lăţise în Iaşi, casele erau închise; numai în ogrăzi ardeau movile de gunoi aprinse, spre afumarea tuturor lucrurilor ce se introduceau. Pe stradă, fiecare căuta să se ferească de celălalt, adese ori într'un chip de tot comic, spre a înlătura atingerile, şi pe figuri se vedea expresia abaterei, a grijei şi a fricei. Numai de departe vorbeau cunoscuţii unii cu alţii, comunicându-şi veşti despre ciumă şi îngrozându-se mutual cu o secretă plăcere lăuntrică, exagerând înadins lucrurile. Foarte neplăcută erà singurătatea pe stradele, cele de obiceiu aşa de frecventate. Ceea ce producea întipărirea cea mai respingătoare, erau carele de obicei înjugate cu boi care duceau morţii, bolnavii sau pe cei presupuşi molipsiţi către mânăstirea Hlincea. Din partea superioară a oraşului aceste transporturi trebuiau să treacă pe Uliţa Mare. Un arnăut călărea înainte şi nu avea nevoe să strige de două ori ca oamenii să se ferească. Seriozitatea cărăuşilor care se apucau pentru bani de o daraveră aşa de primejdioasă, mai totdeauna erau beţi, flamurile roşii şi negre ce fâlfâiau pe cară, roşaţa cea închisă şi arzândă a bolnavilor, expresia cea extraordinară şi groaza din faţa celor molipsiţi şi lacrămile tăcute ale celor ce întovărăşeau pe morţi sau pe cei ce trebuiau să moară, pe lângă care adesea ori cânele credincios mergeà în tăcere — toate aceste sunt lucruri ce nu sunt făcute pentru a inspira veselia"[114].

3. STAREA FINANCIARĂ

Am văzut că ţinta întreagă a politicei turceşti, urmată faţă cu ţările române, rămase şi în epoca fanariotă ceeace fusese înainte, anume stoarcerea lor bănească, şi că domnitorii fanarioţi, uneltele Turcilor întru îndeplinirea acestei ţinte, nu puteau chiar dacă ar fi vroit, să urmeze altă purtare; dar încă fiind ei înşii împinşi de nevoile lor băneşti a adăogi jafurile lor la acele a le stăpânilor ce-i trimeteau!

---

[113] *Reise eines jungen Russen*. (Vezi mai sus, p. 100, nota 14), p. 103. Podirea străzilor cu lemn începuse înnaintea epocei Fanarioţilor. Vezi ... 1672 reprodus de N. Iorga în *An. Ac. Rom.*, II, tom. XXXII, 1910, p. 53 (19).

[114] Kosmali, Harmlose *Bemerkungen auf einer Reise über Petersburg, Moskau Kiew nach Jassy*, Berlin 1822 (Bibl. Acad. col. Sturza No. 4144, p. 122).

Dacă cercetarea stărei politice şi economice a dovedit această teză în chip obştesc, aceea a stărei financiare va adăogi puterea lămuritoare a cifrelor la expunerea mizeriilor acelui timp.

Vom lua de bază la schiţarea stărei financiare a ţărilor române, ţara Moldovei, despre care posedam cunoştinţi mai amănunţite, prin aflarea câtorva condici ale vistieriei de veniturile şi cheltuelile ţărei, îndeplinind apoi expunerea şi cunoştinţele ce ne-au rămas prin scriitorii timpului asupra Munteniei[115].

Toate condicile vistieriei Moldovei sunt scrise în limba română curată şi fără de greşeli, de unde se vede că ţiitorul lor a fost Român. Lângă fiecare total însă se vede o însemnare în limba greacă, care reproduce în cuvinte suma arătată în cifre, şi provine de sigur dela domnul grec ce ocârmuia ţara [116].

Lucru ce poate părea cu atâta mai neînţeles, cu cât aceste condici sunt depe la sfârşitul epocei fanariote, este lipsa aproape totală a termenilor de origine grecească ce ele înfăţişează, fiind pline dinpotrivă dela un capăt la altul de cuvinte de origine turcească, care îngreuie uneori înţelesul lor, prin faptul că unele din aceste cuvinte au căzut chiar la Turci astăzi în desobişnuinta şi că nu se mai poate şti ce ele înseamnă. Explicarea acestei împrejurări ne-ar părea a consta în aceea că partea oficială a limbei fiind străbătută de cuvinte turceşti din vremuri vechi, de pe când Grecii încă nu putuse impune înrâurirea lor ţărilor române, ea rămase tot astfel şi în epoca fanariotă. Inrâurirea grecească, venită mai târziu, se mărginì la părţile mai puţin înţelenite a le limbei, pătrunse în organismul ei cel viu, iar nu în acel mort şi prăfuit din cancelariile domneşti. Aceste păstră terminologia introdusă din vremile vechi care avea pentru sine autoritatea timpului şi aceea a respectului către puterea suzerană. Aşa suntem siguri că poporul de rând nu va fi întrebuinţat, pentru cuvântul de „zile de lucru" acela de „ghiuzdelic" de la turcescul „ghiuz" = zi, şi că clasei grecite îi va fi plăcut mai bine vr'un cuvânt grecesc corespunzător.

Dacă însă terminologia condicilor e turcească, răfuiala datorilor şi luaturilor mai că am putea spune că este modernă prin talentul cel foarte vădit de echilibrare pe care'l arată. Mai toate cheltuelile acoper veniturile până la o para, şi numai de

---

[115] Condicele vistieriei Moldovei s'au găsit în arhivele palatului administrativ din Iaşi cu prilejul arderei acelui palat în anul 1880. Ele sunt în număr de 9 conţinând sămile anilor 1777, 1786, 1795, 1796 1797 şi 1798 (aceste patru din urmă legate împreună) alte două condicuţi din 1797 şi 1798 şi una din 1804. Ele se află acuma depuse la biblioteca Academiei. Expunerea din text este scoasă din o lucrare a mea publicată în *Revista* lui Gr. Tocilescu *Finanţele în epoca Fanarioţilor*, I, p. 45—73.

[116] Asemene însemnări lipsesc la condica lui Grigore Ghica din 1774—77 probabil fiind că domnul ştiea româneşte.

două ori întâlnim câte un prisos rămas în casa statului. Despre un neajuns, ceeace se numeşte astăzi un deficit, nu putea fi vorba, întrucât pungile contribuabililor erau în totdeauna la dispoziţia ocârmuirei, şi la ameninţarea unei lipse se scotea o nouă contribuţie.

Veniturile ţărilor române erau de 4 categorii : 1) veniturile ţărei, 2) veniturile domnului ; 3) veniturile doamnei şi 4) casa răsurilor pentru plata lefilor dregătoriilor şi a pensiilor.

Sistemul dărilor pe atunci era lăsat ca şi mai înainte, la bunul plac al domnitorului, care *orânduia* dăjdiile după nevoile, adeseori după bunul său plac. Deşi câţiva domnitori fanaroiţi, înţelegând cât de pierzător de averi şi de gospodării trebuia să fie un asemenea sistem, se încercase a-l înlocuì cu o determinare de mai înainte hotărîtă a dărilor de plătit, însuşi autorii acestor înoiri trebuiră să se lepede de ele, faţă cu nevoile neapărate de bani în care îi punea lăcomia turcească, precum am văzut-o bună oară la domnia lui Constantin Mavrocordat [117]. Cu încetul tot înmulţindu-se şferturile în Muntenia şi Moldova, fără a se scădea însă nartul sumelor împlinite, ba uneori chiar adăogându-se în chip simţitor, se ajunge în Muntenia la 12 *şferturi* pe an, iar în Moldova la 7, plus nişte alte dări care sub alte denumiri îmbrăcau într'o singură dată de 5 şi chiar de 10 ori cifra unui şfert.

Condicile vistieriei moldovene ne arată că aceste şferturi se scoteau astfel : la Noemvrie şfertul I-iu ; al II-le la April al anului următor, al III-le la Mai, al IV-le la Iunie, al V-le la Iulie, al VI-le la Septembrie şi al VII-le la Octombrie. Lunile August, Decembrie, Ianuarie, Februarie şi Martie par deci a fi fost scutite de dări. Ele erau într'adevăr scutite de şferturi ; dar bani se luau şi încă cu grămada, îmbrăcându-se darea cu un alt nume. In August se scotea ajutorinţa de vară, dare cu mult mai însemnată decât aceea a şfertului, de oarece pe când şfertul umbla între 36—50.000 de lei pentru toate ţinuturile Moldovei, ajutorinţa de vară se urca dela 200—300.000 de lei. Cât despre cele 4 luni de iarnă ele erau întrebuinţate pentru a jupoia pe popor în chipul cel mai crunt, luândui-se deodată sub numele de ajutorinţă de iarnă, valoarea a 10 şferturi, dela 400—500.000 de lei. In anul 1798 neajungând însă nici şferturi, nici ajutorinţă a acoperi nevoile ţărei, se mai ridică în luna lui Mai pe lângă şfertul obicinuit o dare numită *ajutor*, în sumă de 163.000 de lei.

Aceste dări ale şferturilor, ajutorinţei, ajutorului, şi cum le mai numesc, se impuneau de visterie în sume pe de-a întregul asupra satelor, lăsând apoi pe locuitori să-şi sub-împartă ei

[117] Vol. IX, p. 79 : De Bauer, *Mémoires*, p. 301.

sumele de plătit, după puterile fiecăruia, adecă să se *cisluiască* între ei.

Bine înţele că asemenea dare directă era luată numai dela ţărani şi că boerii erau scutiţi de răspunderea ei. A doua dare directă era aceea a *mazililor* şi *ruptaşilor*. Mazilii erau precum am văzut aiurea coborîtorii acelor boieri care rămăsese fără slujbe; ei erau supuşi la o dare directă, care însă nu era cisluită, ci impusă fie-căruia pe cap în chip personal. Ruptaşii sau ruptele vistieriei erau oamenii străini care aşezându-se în ţară făceau tocmeală (*ruptoare* de unde numele de ruptaşi) pentru câtimea dărilor ce trebuiau să răspundă vistieriei. Darea ambelor acestor clase de birnici se răspundea în 6 şferturi, în loc de 7, fiind supuşi pe lângă ele şi la ajutorinţa de vară şi de iarnă [118].

A treia clasă de contribuabili supuşi dărei directe, de asemenea după sumi fixate în chip individual, erau neguţitorii, care răspundeau sumele cu care erau încărcaţi, în două termine : unul la Sf. Gheorghe şi altul la Sf. Dumitru. .

Veniturile ţărei în Moldova erau, în cifre, următoarele pentru anul 1796 :

	Lei	Bani
Şfertul al II-le, April 1796	21.995	31
Mazili şi ruptaşi, darea I-ia	3.369	81
Neguţitori, Sf. Gheorghe	8.591	—
Şfertul al III-le, Mai	41.907	97
Mazili şi ruptaşi, darea a II-a . . .	3.353	77
Şfertul al IV-le, Iunie	42.004	17
Şfertul al V-le, Iulie	38.388	86
Mazili şi ruptaşi, darea a III-a . . .	3.344	22
Ajutorinţa de vară, August	289.723	74
Mazili şi ruptaşi la ajutor, de vară .	8.356	60
Şfertul al VI-le, Septemvrie	42.654	12
Mazili şi ruptaşi darea a IV-a . . .	3.345	110
Şfertul al VII-le, Octomvrie	42.779	6
Mazili şi ruptaşi, darea a V-a . . .	3,350	103
Neguţitorii, Sf. Dimitrie	11.807	50
Şfertul I-iu, Noemvrie 1797	42.223	16
Mazili şi ruptaşi, darea a VI-a . . .	3.345	103
Ajutorinţa de iarnă, Decemvrie . . .	504.003	60
Mazili şi ruptaşi la ajutor. de iarnă .	16.171	118
Total . . .	1.150.656	23

[118] Asupra mazililor, vezi volumul VI, p. 1?3 şi mai jos sub No. 3. Pentru rup'aşi hrisovul din 1812, *Uricarul*, XIV, p. 232. Adaogă un doc. din 1674 Ghibănescu *Ispisoace şi Zapise*, III, 2, p. 155 a ată cum Domnul „a socotit a scoate un sat din cislă ş-a face ca el să dea cu rupta: 24 de galbăni într'un ani, 12 la Sfete Gheorghe şi 12 la Sfete Dumitru“

Din această sumă se scad banii scutelnicilor, adecă a acelor săteni birnici, care nu plăteau darea către stat, de şi erau trecuţi în catastişele visteriei, ci răspundeau darea către boieri, fiind *scutiţi* (de unde numele lor) de darea la ocârmuire, înoire făcută de Constantin Mavrocordat când cu încercarea lui de a desrobi pe ţărani.[119] Scăzându-se suma scutelnicilor care se urca pentru anul 1796 la 226.759 lei, 91 bani, rămâne pentru cheltuiala ţărei 922. 897 lei, 52 bani.

Veniturile domnului eşiau din dările indirecte însămnate cu cuvântul turcesc de rusumaturi, şi pe care le plăteau bine înţăles şi boierii. Pentru anul 1777 Carra ni le dă în următoarele sume :

	Lei
Vinăritul dela Odobeşti	140.000
,, de la celelalte podgorii	100.000
Oierit şi văcărit	200.000
Dare pe cai	30.000
Desetina pe stupi	30.000
Vămi	200.000
Ocne	100.000
Total . . .	800.000

Ţinând samă de sporul ce se va fi urmat şi în acest venit în răstimpul de 19 ani, până la 1796, putem socoti venitul domnului din acest an la o sumă egală cu acel al venitului ţărei, dacă nu mai mare[120].

Cu toată această parte însămnată pe care domnul o încasa din veniturile generale sub numele special de venituri domneşti, el mai subtrăgea încă mai multe zeci de mii de lei din banii atribuiţi pentru întimpinarea nevoilor ţărei, precum vom vedea la expunerea cheltuelelor.

Venitul special, al doamnei în Moldova, era acela pe care 'l trăgea din judeţul Botoşanilor, şi care se va fi urcat la 30.000 de lei.

---

[119] Vol. IX, p. 86. Vezi şi alte condici de socoteli cu cifre ceva deosebite din cauza timpului de când datează. Cea din 1818 publ. de Ureche în *An. Ac. Rom.* II, tom. IX 1886, p. 30; altele din 1786 publ. de N. Iorga în *Studii si Doc.* VI, p. 183 şi urm. De altfel ele constată aceeaşi stare.

[120] In 1802 venitul ţărei se urcase la 1.716 613 lei, (Hrisov al lui Constantin Moruzzi din 1802 în *Ur carul.* 1 p. 8). Acel al domnului ajunsese pe la 1810 la cifra de 1.190.000 de lei. Fotino, II p. 341). Totuşi acest adaos nu provinea din o sporire a avuţiei ţărilor, ci numai cât din schimbarea valoarei monedelor. Este straniu de a nu se întâlni nici la veniturile vistieriei, nici la cele ale domnului, condeiul cel foarte însemnat ce provenea din vânzarea dregătoriilor. Aşa bună oară boeria de agă se vindea cu 2000 de galbeni, aceea de spătar cu 3000, iar aceea de vistiernic cu 25—30.000 de galbeni, locurile mai jos în proporţie. Ledoulx c. Campogny 15 Dec. 1820, Hurm. *Doc.* XVI. p. 885.

In afară de aceste trei clase de venituri, mai erà şi acel al *casei răsurilor* care se alcătuia din un adaos de 14 parale la leu la întregul venit al ţărei şi care slujià a se rândui din el lefile boierilor pe lângă alte venituri de care se bucurau, cât şi a se da o despăgubire celor care nu puteau încăpea la vreo dregătorie şi se aflau în lipsă. Acest venit fusese atribuit unei case a parte, fără de amestec cu celelalte, de către Constantin Moruzi în Moldova, care prin hrisovul său din 1779, orândueşte ca acest venit „să nu aibă nici un amestec cu celelalte venituri, nici să se numească venit al vistieriei, nici să se strângă la visteria domnească, ci să se numească *ghenicos*, strângându-se în deosebită casă în sfânta mitropolie, sub epitropia domniilor sale vel logofăt, vel vornic, vel spătar şi vel ban, care vor fi după vremi; că nimene din cei ce au slujit să nu rămână păgubaş de osteneala lui, s'a făcut această osăbire a casei răsurilor, şi când nu ar ajunge a se da deplin fieşte-căruia, să se scoată încă un şfert pentru neajunsul lefilor" [121].

Insumând toate veniturile ţărei Moldovei, avem în cifre rotunde:

	Lei
Venitul ţărei	923.000
Venitul domnului	900.000
Venitul doamnei	30.000
Casa răsurilor	323.000
Scutelnicii daţi boierilor . . .	227.000
Total . . .	2.403.000

Să cercetăm veniturile Munteniei. Pentru această ţară ştiinţile păstrate de Bauer în memoriile sale se referă la o dată anterioară cu 30 de ani acelor culese pentru Moldova, anume la anii 1766 şi 1767. De aceea de şi ţara Munteniei erà mai bogată şi mai împoporată decât Moldova, veniturile ei generale se află pentru acel timp mai mici decât acele ale Moldovei din anul 1796. Spre a stabili deci o asemănare între veniturile ambelor ţări, va trebui să urcăm cifrele dărilor muntene, luând de călăuz în această urcare sumele veniturilor ţărei Munteneşti din anul 1817, pentru care timp ele au fost păstrate de istoricul grec Fotino.

Veniturile ţărei în Muntenia constau din cele 12 şferturi, plus mai multe pocloane şi ajutorinţi; din şferturile iarăşi în număr de 12 ale mazililor şi ruptaşilor plus pocloane şi ajutorinţele lor; din darea preoţilor, pocloanele mănăstirilor, boierilor

[121] Publicat de Kogălniceanu în *Arhiva românească*, II. p. 115. (145)

şi slujitorilor. Ele se urcau pentru anul 1767, împreună cu banii scutelnicilor, la suma totală de . . . . 1.310.000 lei

Acele a le domnului, provenind ca şi în Moldova din dările indirecte, se urcau la cifra de	865.000
Venitul doamnei, din Ţiganii care spălau aurul di râuri şi din darea de 5 lei pe cap de Ţigan ursar	40.110
Casa răsurilor	458.500
Total . . .	2.673.500

Urcând această cifră, dată de Bauer pentru anul 1767, cel puţin cu 1/3, pentru anul 1796, avem ca cifra totală a veniturilor Munteniei pentru acest an : 3.564.000 de lei pe când acea a Moldovei se urca la 2.403.000. Aceeaşi proporţie în venitul ambelor ţări este dată şi de Thornton, care-şi culegea ştirile sale ceva înainte de 1812, evaluînd el în chipul următor veniturile Munteniei şi ale Moldovei :

	Muntenia	Moldova
Birul	2.200 000	1.775.000
Mazili şi bresle	200.000	25.000
Familii din Trans. . . .	140.000	—
Mine de sare	300.000	300.000
Vămi	200.000	200.000
Păşiuni	280.000	170.000
Albine	70.000	120.000
Vin	60.000	200.000
Tutun	60.000	50.000
Casa răsurilor	770.000	321.000
	4.280.000	3.161.000

Aceste cifre corespund sporiului ce a trebuit să se facă dela 1796 până la 1812, dar care provinea nu din o adăogire a producerei ţărei ci tot din depreciarea valoarei leului constatată mai sus [122].

[122]. Thornton, *Etat actuel de la Turquie* traduit par***. Paris 1812, II, p. 501. Comp. Raicevici *Osservazioni*. p. 182. Alţi autori dau cifre cam deosebite. Aşa Bauer *Mémoires*, p. 301 dă venitul domnului pentru 1767 numai la 600 mii de lei tot aşa îl evaluează şi Fotino, II. 321. Nu posedăm pentru Muntenia exactitatea unor condici oficiale, cu toate că şi în Moldova avem de aceste numai pentru veniturile ţărei nu pentru acele ale domnului, în totul însă cifrele date de scriitori pentru Muntenia nu vor fi depărtate de adevăr. Aşa Fotino ne dă pentru anul 1817, ca venituri domneşti cifra de 237 000 de lei, natural dacă luăm în băgare de seamă anul pentru care este dată.

Dacă însă veniturile unei ţări pot să ne arăte până la un punct puterea ei de producţie, cheltuielele ei ne vor face să pătrundem mult mai adânc în întreaga ei stare politică şi financiară, deoarece se va vedea la ce se întrebuinţau banii luaţi din spinarea norodului. Condicile Moldovei ne arată într'un chip care nu mai lasă nici un soiu de îndoială, că starea înspăimântătoare de robire în care ţările române căzuse faţă cu Turcii, constatată pentru Muntenia din condicile vistieriei lui Constantin Brancovanu, se mănţinuse pe deplin, dacă nu spori chiar pe vremile Fanarioţilor. Ambele aceste documente, despărţite prin un veac întreg, însă constatând o stare de lucruri aşa de asămănătoare, întăresc părerea că în privirea neomenosului jaf căruia erau expuse ţările ronâne, epoca Fanarioţilor nu s'au lăsat mai pe jos de vremile anterioare.

Cifrele conţinute în condici ne arată cum aproape tot venitul ţărei nu intra decât în pungile turceşti, fie ale statului, fi a le privaţilor, şi lămuririle ce le însoţesc ne pun adese ori în mirare când vedem până la ce grad dc umilire poate să ajungă un popor ce nu mai are conştiinţa de sine. Condica pe 1796 ne arată ca cheltuite următoarele sume :

67.944	Harciul [123] ţărei
60.000	Bairam peşcheş [124]
43.832	Poliţe din Ţarigrad plătite în ţară [125]
23.463	Poliţi păltite la Ţarigrad
10.000	Manseturi a mai multor paşi
4.365	Ramazamlîc-bairamlîc trimis la Bender
5.777	Daruri la Turci [126]
846	Chiria p. transportul unor tunuri
3.553	Repararea unui hambar la Isaccea
9.737	Catarguri şi doage trimise la Ţarigrad
27.465	Menzilul [127]
715	Conacile [128]
500	Evmiiaua [129]
1.600	Cheltuiala Beilicului (conacul din Iaşi)
3.000	Mansetul lui Hasan paşa
6.538	Givergileaua [130]

[123]. Tributul.
[124]. Darul peste tribut la sărbătoarea turcească a Bairamului.
[125]. Bani împrumutaţi de capuchehai în interesele domnului sau ale ţărei.
[126]. Daruri.
[127]. Poştiile întrebuinţate în Moldova pentru corespondenţa Turcilor cu Benderul. Hotinul, Cetatea Albă.
[128]. Găzduirea Turcilor ce veniau prin ţară.
[129]. Cuvântul însamnă plată zilnică. Nu se poate şti însă cum era făcută.
[130]. Silitra ce se trimitea din Moldova în Constantinopole pentru fabricarea pulberii de tun.

3.034	Zahereaua Isaccei
2.000	Cheltuiala căratului acelei zaherele
2.752	Daruri la Turci al 2-le rând
900	Evmiiaua al 2-le rând
1.324	Conacele
3.927	Beilicul
106.816	Bani gata la Țarigrad în al doile rând
38.850	Poliți din Țarigrad plătite în țară
195.718	Zahereaua : miere, grâu, orz și fân
5.000	Manseturile lui Hassan pașa
4,619	Ramazamlîc-bairamlâc al 2-le rând
7.300	Daruri la Turci al 3-le rând
9,744	Tocmitul unui hambar la Isaccea
1.800	Evmiiaua al 3-le rând
2,878	Musafirii turci
615.828	total.

Așa dar din 900.000 de lei care constituiau venitul țărei, 600.000 adecă $^2/_3$ erau absorbiți prin cheltuielele cu Turcii, și aceste erau acele făcute oare cum în interesul țărei, domnul mai adăpându-le setea lor cea uscată de bani și cu cea mai mare parte din propriile sale venituri. S'ar înșala însă cine-va dacă ar crede că măcar restul de 300.000 de lei se cheltuia în folosul țărei. Lipsind aproape cu totul oștirea, care mai absorbea unele sumi pe vremea Brancovanului, domnul mai întrebuința veniturile țărei la întimpinarea următoarelor cheltueli, de o natură cu totul personală, și care nu pot intra în nici o legătură cu starea obștiei : *Camara gospod*, adecă aprovizionarea ei cu de ale mâncărei ; *curtea gospod*, adecă prevederea ei cu lemne, grijitul și curățitul palatului etc. ; *grajdiul*, adecă aprovizionarea lui cu fân orz, ovăs și altele trebuitoare cailor ; *Pităria*, aprovizionarea ei cu făină, drojdii și unelte pentru coptul pâinei ; *ciubucceria*, prevederea acestei pentru acele timpuri însămnate instituțiuni cu ciubucile, narghilelele și tutunul trebuitor ; *Caftanele* ce se împărțau la boieri atât la întrarea domnului în scaun cât și la alte împrejurări ; *Botezurile* și *cununiile* făcute de domn, tot pe cheltuiala statului ; *sărbătorile*, cheltuelele făcute cu preoți, luminări tămâie etc. la sărbătorile cele mari ; *daruri la creștini* cutia milelor și nostimul condeiu de *daruri la obraze știute*, pe care nu convenia domnului să le zică pe nume. Cheltuielele care în aparență se făceau pentru țară erau mărginite la câteva zecimii de mii de lei, anume pentru Lipcani [131] călăreți de Țarigrad. Isciohadărie [132] cei trimiși cu trebi, întreținerea capuchihailor

[131] Corp de Tătari trimiși cu olafete.
[132] Un feliu de jandarmi.

dela Bender, Hotin, Cetatea Albă şi cheltuielele de tot neînsămnate ale gramaticilor. Observăm însă că chiar şi aceste cheltueli, pretinse făcute în intersul ţărei, tot Turcilor le slujiau, pentru a purta stafetele lor, a mijloci ordinile suveranului şi a întreţinea în ţară o poliţie oarecare ce erà de nevoie pentru a putea mai uşor despoia pe popor, împedicându-l de a-şi lua lumea în cap şi a fugi în codri sau peste graniţă.

Nici un condeiu nu se vede trecut care să fi avut de scop vreo îmbunătăţire materială sau morală a ţărei sau poporului, precum drumuri, poduri şi altele. Bisericile numai se folosiau măcar întru câtva din veniturile statului, prin cheltuielele pentru serbători şi pomăjanii [133] pe lângă că ele aveau veniturile lor cele însămnătoare. Trebuiau nişte întâmplări cu totul afară din rânduiala lucrurilor, precum ciuma din 1797, pentru a scoate pe stat adecă pe domn din nepăsarea în care stătea faţă cu interesul public şi a-l face să cheltuiască cu „lazareturile'' bolnavilor suma de 6351 de lei. De altfeliu toate cheltuielele au în vedere numai şi numai interese personale ale Turcilor, domnului şi boierilor. Statul erà pe atunci considerat ca o întinsă companie de exploatare; poporul ca o turmă de oi, dela care culegi roadele, fără a-ţi da altă osteneală, decât de a le lăsa să pască pe câmpii.

Afară de aceste cheltuieli obicinuite, Poarta mai supunea ţările române la altele extraordinare, decâteori aveà vre'o nevoie pe care ştia că ele o pot îndeplini. Aşa în sama pe 1797 găsim o corabie făcută prin îngrijirea şi cheltuiala Moldovei, şi care costă o sumă egală cu aceea a tributului pe un an, 66.552 de lei. Altă dată, în sama pe 1798, întâlnim un număr de 350 de cai cumpăraţi de ţară şi trimişi pe socoteala ei la Constantinopole, pentru care se dau 53.624 de lei. In acelaş an Turcii mai cer întocmirea a două hambare la Bender, pentru care se cheltueşte suma de 42,717 lei şi se mai trimite tot odată şi o câtime însemnată de oi, care costă pe ţară 75.000 de lei.

Aceste însă toate nu erau nimic faţă cu greutăţile ce cădeau pe bietele ţări în două împrejurări : când se schimba domnul, ceeace din nenorocire se repeta aproape la câte trei ani şi când Poarta se afla în răsboiu. Domnul mazil se încărca cu toată curtea şi averea lui în o mulţime de cară mocăneşti, harabale şi căruţi şi se îndrepta către Constantinopole, pe când cel nou numit îşi trimitea tot pe cheltuiala ţărei, mai puţine avuţii, dar mai multă întovărăşire de simpatrioţi în ţara unde era rânduit. Unul cu zimbetul pe buză, celalalt cu lacrimile în ochi; dar nici acesta nu-şi lua pentru tot deauna rămas bun dela ţară, pe care nădăjduia cu ajutorul Domnului s'o revadă iarăşi în curând sub picioarele sale, bizuindu-se pe pungile de bani ce le

[133] Pomene.

aşezase în fundul harabalelor, cheia de aur cu care descuia în totdeauna porţile ce duceau la domnia vreuneia din ţările române.[134]

A doua imprejurare mult mai impovorătoare însă ce se abătea asupra acestor ţări erà atunci când Poarta avea vreun răsboïu cu o putere vecină. Pe langă facerea podurilor, cereri nenumărate de salahori pentu întocmirea cetăţilor şi de cară pentru transportul celor trebuitoare oştirei, pe lângă proviziuni ce se luau atunci din ţară fără nici măcar acea ridiculă despăgubire plătite de Turci în vremile ordinare, ei mai cereau şi bani sunători pentru întimpinarea cheltuelei oştirilor. Aşà în sama din 1804 găsim condeiul însemnător de 1.050.000 de lei, banii „imdatuluì.[135] ce a fost ţara datoare să deie spre plata lefilor oştirilor împărăteşti ce au fost la ţara Românească, după sfântul hati-humaium şi după osebită şi vrednică de închinăciune împărătească poruncă". Şi să se noteze că această contribuţie la cheltuiala oştirei întrebuinţată în aşa numită răspingere a bandelor lui Pasvan-Oglu, se cere dela Moldova, ce nu fusese întru'nimic amestecată, nici activ nici pasiv, în acea daravere.

Adese ori domnii, spre a îndeplini cererile turceşti impuneau ţărei contribuţii în natură, ce nu erau de loc cuprinse în dările ce se ridicau. Aceasta se întâmpla mai ales cu zahareaua pe care locuitorii o dădeau mai totdeauna fără a primi vre'o plată, ba încă o şi cărau până la locul trebuincios. Aşa în sama pe 1786 întâlnim de mai multe ori însemnări ca aceste :

„287.059 ocă făină şi 2.609 merţe orz, ce s'au trimis cu rânduială de pe la ţinuturi şi *nu s'au plătit locuitorilor*, fiindcă se rânduise în ajutorinţa şi *n'au apucat ispravnicii a o plăti*".

„1037 merţă, 7 dimerlii orz ce sau trimis cu rânduială între aceste 8 luni câte 1297 dimerlii pe lună, după sineturile ce s'au luat şi *nu s'au plătit locuitorilor*".

„13.101 oi ce s'au trimis dela Codrul Vaslui, şi rânduindu-se în ajutorinţa, *n'au apucat a se plăti locuitorilor*".

„Bez cele ce s'au luat dela locuitori şi *nu s'au plătit* bez cele ce s'au luat dela băcălii din târgul Iaşi *şi iarăşi nu s'au plătit*"[136].

„Nu au apucat a se plăti" pentru aceste timpuri, tălmăcit fără încunjur, vra să zică că nu s'au plătit niciodată; dovada cea mai bună este că nicăierea nu se vede trecută vre o sumă pentru plata acestor lucruri, cu care sămile să fie scăzute. Dacă unul din ele fusese rânduit a se plăti din ajutorinţă şi aceasta se încasase întreagă, trebuia numai decât ca suma acelei dări să înfăţoşeze un prisos, anume acel economisit

[134]. Pentru strămutarea lui Mihaiu Suţu aflăm cheltuiţi 50.701 lei.
[135]. Ajutor.
[136]. Condica vistieriei Moldovei pe 1796.

prin nefiinţa unei asemenea cheltueli. Totuşi la sfârşitul răfuelei întâlnim ca rămăşiţă tot acele 000,000 caracteristice, iar prisosul ce puteà să rămână se înfunda în nenumăratele poliţi de Ţarigrad a căror fiinţă şi plată nu erau controlate de nimene.

Asemenea cheltuieli pot însă părea serioase; ele aveau de ţintă a alina nevoia cea vecinică de bani a statului turcesc. Ceace însă este revoltător sunt darurile la Turci şi cheltuielile nesfârşite făcute cu musafirii, conacele, transporturile Turcilor ce treceau prin ţările române, şi care nu aveau alt temei de a fi decât în deprinderile lor cele jăfuitoare. Ţările române se închinase ca state unui altui stat, nu persoanelor private din acest stat; totuşi aceste se folosiau comparativ mai mult pentru nevoile lor casnice din stăpânirea ţărilor închinate, decât însuşi ocârmuirea de care se ţineau.

Transcriem aici un capitol întreg de darurile la Turci şi alte câteva cheltueli stranii, pentru a vedeà la ce grad de robie ajunsese ţările române faţă cu Turcii. Este împrumutat din condica visteriei Moldovei pe 1786:

Lei	
512	Chihaelei Mariei Sale Malek-paşa, după izvod
454	Daruri ce sau dat lui Timicai Mârza după izvod
87	Haznatariului lui Ismail Bina Emeni, însă:
	29 lei 60 bani un postav
	57 „ 60 „ o blană sângeap
98	Un ciasornic de aur lui Tutungi Emin aga
505	Daruri ce sau dat lui Ismail Bina Emeni
25	Daruri ce sau dat lui Kipru Emeni, însă:
	20 lei o tabachere de fildeş
	5 „ o oca tabac
330	Daruri ce s'a dat lui Ismail Bina Emeni, însă:
	140 lei o blană cacom
	100 „ un giar
	60 „ două citarele
	30 „ o ghitie
10	La doi oameni a M. S. Hotin Muhafezi
100	Lui proin Hotin Defterdar
353	Lui Halil Ismail Bina Emeni, însă:
	96 lei o blană de cacom
	126 „ un ghimesiţ de hindie în dungi
	31 „ o ghitie
	87 „ un giar
	75 „ un duluci-zor
	100 „ un ciasornic de aur

16	Un postav omului lui Suleiman Efendi
666	Cele ce s'a dat mutului prea înălţ. vizir, însă :
	468 lei un contăş de samur
	120 „ ceasornic de aur
	78 „ 3 postaje la 3 oameni ai lui
14	Un postav ciohodarului lui Bina Emeni
250	Un ceasor. cu lanţ chihaelei lui Mehmet paşa
15	La doi Tătari ai lui Timircai Mârza
25	Unui Tătar al M. S. Seraschier paşa
1000	Boccea-pehasi lui Isacce Ambari Emeni
120	Lui Hagi-Mehmet aga venind cu un armăsar
101	Muhurdariului M. S. Ahmet-paşa, venind cu haremul M. S.
50	Lui Harem-chehaesi al M. S.
100	Unui tătar viind pentru trimiterea cherestelei
15	Unei turcoaice Fetme, ce are o pricină
1800	Lui Omer aga. cihodar al lui Beilic Efendi
150	Omului slăvitului Selim aga, venind cu un armăsar şi 2 cai.

Şi aşa mai departe pomelnice de aceste pe file întregi. Pentru a trece cu vederea darul dat *fiului* lui Timircai Mârza, persoană ce nu ştim nici măcar dacă erà în vârstă, precum şi cheltuiala de întreţinere dată Turcoaicei ce aveà o pricină în Moldova, minunat este darul de 666 de lei făcut mutului prea înalţatului vizir, adecă caraghiosului ce însoţia pe vizir şi îl înveselea; numai puţin nostime sunt darurile făcute slugilor care duc armăsarii paşilor sau celor ce conduceau haremurile Măriilor lor? Biata Moldova (şi tot aşa şi ţara Muntenească) ajunsese a plăti din casa statului până şi slugile şi caraghiojii Turcilor. Apoi ce să zicem despre îngrijirea statului de a procura blăni, tabacheri, tutun şi tabac pentru diferiţii Emeni şi Efendi ce ne onorau cu vizitele lor?

Darurile se dădeau însă nu numai atunci când Românii cereau ceva dela Turci, ci lucru mai curios şi atunci când, după ordinile lor, Românii le dădeau ceva. Aşa în sama pe. 1777, se vede o sumă de „200 de lei pentru o blană nurcă ce s'au cumpărat de s'au dat d-sale Emieta vizir Ciohodar ce *au venit la Galaţi după zăhărea*".

Asupra Munteniei deşi nu posedăm amănunţimele ce le am dat despre Moldova, chiar în cazul când le am aveà, ele nu ar face decât să reproducă tabloul desgustător ce reiesă din sămile Moldovei, şi pe care l'am cunoscut ca existând şi în Muntenia pe timpul Brancovanului.

Bauer ne arată ca cheltuite din veniturile Munteniei pe 1767 de 2.020.000 de lei [137] următoarele sume:

Cheltueli pentru Turci

	Lei
Tributul şi cheltuiala căpătărei domniei	917.313
Plata Ienicerilor din cetăţile dunărene	153.540
Plăţi în socoteala vechilor datorii a domn	145.195
Dobânzile acelor datorii	4.275
Daruri hanului şi paşalelor	34.146
Daruri în blăni, stofe, ceasornice Turcilor	84.010
Conacele turceşti	19.063
Daruri paşalelor spre a împiedeca pe neguţitorii Turci dela abuzuri	12.898
Salariile lui divan Efendisi şi ale beşliilor	7.528
Daruri in timpul Ramazanului	40.246
Cheltueli cu străini însămnaţi aflători în Bucureşti.	6.235
Chelt. trimiterei banilor în Constantinopol	730
Daruri la Cadii vecini care judecă procesele între Turci şi creştini	796
Zahareaua de primăvară şi de toamnă împreună cu cheltuelile făcute pentru luarea adeverinţei . .	60.000
Cheltuiala casei domneşti în Constantinopole când s'au făcut noua domnie	43.578
Totalul cheltuielelor pentru Turci.	1.529.553

Cheltueli în ţară.

	Lei
Pensiile boierilor şi a văduvilor	56.766
Daruri de Paşti şi de Crăciun la boieri, văduve, etc.	5.947
Masa domnului şi cheltuielele mărunte ale palatului	21.907
Alte cheltuieli ale curţei	8.663
Cheltuiala celor două biserici ale curţei.	10.854
Cheltuiala comişiei (grajdiurilor)	3.675
Salarul marelui vistier şi celorlalţi din vistierie. . . .	7.825
Caftane	505
Cheltuiala Lipcanilor şi altor curieri	7.491
Bilete de scutire de dări [138]	64.386
Totalul cheltuielelor din ţară. . .	188.429

[137]. Cifra de mai sus, p. 138, dată ca venit al Munteniei, pe 1767 de 2.673 50 de lei cuprindea şi banii scutelnicilor, casa răsurilor şi venitul doamnei.

[138]. Bauer, ne spune că bilete de scutire se dădeau:

1) Scutelnicilor
2) Acelor însărcinaţi cu cumpărarea oilor pentru Constandinopole.
3) Acelor ce duceau lemne de încălzit la curte.
4) Plăieşilor care păziau trecătorile Carpaţilor.

Din venitul total al țărei Muntenești, care atingea cifra de 2.020.000 de lei, se cheltuise deci 1.717.982, mai rămânând câștig curat al domnului 302.018 lei, în afară de veniturile domnești, iar proporția banilor cheltuiți în interesul Turcilor și acei dați la nevoile domniei și ale țărei erà de 8 la 1!

După cele arătate până aice, putem să ne facem o idee despre regimul politic și financiar căruia erau supuse țările române. Domnul, autoritatea supremă în stat nu erà decât o unealtă oarbă și ascultătoare în mânile Turcilor. Ei îl întrebuințau mai ales pentru a stoarce bani sau valori dela popor, căci aceasta erà aproape singurul mijloc pentru Turci de a se folosi din stăpânirea țărilor române, neputând lua pe locuitorii lor în armată, ca unii ce nu erau Musulmani. Dările, la care erau supuse țările române, nu erau statornicite odată pentru totdeauna; de aice izvorul celor mai vajnici încălcări. Când Turcii aveau nevoie de cevà, ei ordonau domnilor și aceștia trebuiau să asculte; dacă nu își puneau viața lor în cumpănă. Dacă veniturile obicinuite ale țărei nu ajungeau spre întâmpinarea cheltuelei cerute, se scotea îndată o dajdie nouă, fără a lua în bagare de seamă dacă se lovià prin ea interesele locuitorilor. Sistemul urmat pentru Turci erà aplicat și de domn în propriul său folos. Dacă cheltuise mai mult pentru căpătarea domniei și veniturile domnești existente nu puneau în perspectivă o grabincă îndestulare, sau dacă poziția lui era cam șovăitoare la Constantinopole, atunci el recurgea la scoaterea vreunei noue dări asupra țărei, pentru care lua un nume din bogatul vocabular rămas din vremile trecute.

Oamenii sunt din firea lor încălcători ai drepturilor altora; trebuie scutul cel aspru legilor și al puterei publice pentru a stavili nesățioasa lor pornire; iar când acesta lipsește și în locul lui se pune bunul plac al individului, atunci înțelegem ușor cum abuzul poate deveni lege. In asemene stare se aflau Românii în vremea Fanarioților; și de aceea amintirea cea plină de ură și de amărăciune, lăsată de acea epocă, nu este datorită unui glas mărit prin ecoul răsunător al timpului, ci este numai reproducerea slăbită, prin îndepărtare, a tristei realități.

4. SOCIETATEA ȘI MORAVURILE [139].

Supunerea sub cei mai mari. — Apăsarea turcească, unită cu apriga vânare a scaunelor române din partea competitorilor tot mai numeroși ce se îngrămădeau spre a lor dobândire, trebui încă de mult să facă o adâncă știrbire în moravu-

[139] Vezi și introducere la scrierile lui C. Negruzzi de V. Alexandri, reprodusă și în *Conv. literare*, VI, 1892 p. 1 și urm.

rile simple dar cinstite ale oamenilor vechi. Semnul cel mai văzut al acestei ştirbiri se destăinueşte în călcarea jurămintelor celor mai sfinte, care, începuse în ţările române odată cu destrăbălătura vieţei politice. [140]. Acest sistem al corumperei morale este cu atâta mai caracteristic cu cât vremile fiind religioase, numai o adâncă destrăbălare puteà să împingă pe oamenii ce aveau încă o puternică credinţă, a lua în deşert numele Domnului Dumnezeului lor.

Epoca fanariotă nu puteà decât să împingă mai departe decăderea morală, căci pe lângă pricinile vechi se mai adăusese altele noi care trebuia să facă pe oameni şi mai ipocriţi, mai târâtori mai laşi şi mai înjosiţi. Anume pe lângă stăpânirea străină ce apăsà de departe asupra ţărilor române, să adăusese o altă tot străină, fiică şi reprezentantă a celei d'intâi, care se încuibase, chiar în sânul lor.

Deşì prin el însuşi elementul grecesc nu aveà nici o putere, el devenià cumplit şi înfricoşător prin autoritatea ce o mprumuta dela acel care-l trimitea. Inaintea lui deci cătà să se închine cel românesc ca şi înaintea Turcilor a-tot-puternici, închinare însă silită şi făţarnică, care se făcea numai cât spre ocrotirea interesului individual.

Inţelegem cum o asemene situaţie prin ea singură trebuia să contribue a falşifica purtarea şi a schimonosi caracterele. Dar elementul însuşi ce încorpora în ţările române puterea cea cumplită a Otomanilor adică Grecii fanarioţi erà în aceiaşi poziţie faţă cu aceşti ai săi stăpâni. Şi aici regăsim o ură seculară, care se ascundeà sub masca ipocrită a îngrijirei de trebile Otomanilor, iarăşi în singurul scop al apărărei propriilor interese. Turcii inspirau Grecilor ură şi frică, şi erau trădaţi de ei în toate împrejurările; Grecii însuflau Românilor aceleaşi simţiminte, şi culegeau dela dânşii aceleaşi roade.

Domnii, capetele ţărilor române, dădeau exemplul acestei purtări lipsite de orice demnitate faţă cu Turcii. Pentru a căpăta domnia erau în stare să se supună la toate înjosirile.

Inaintea fiecărui paşe se purtau todeauna în chipul cel mai târâtor. Raicevici ne spune că „principii ar fi nemulţămiţi când le vine în vizită câte un paşă, căci sunt nevoiţi să cheltuiască mult cu primirea şi darurile ce trebuie să-i dee; apoi trebuie să se înjosească faţă cu el. Abià îl văd şi se cobor grabnic de pe cal, se apropie de el cu multă supunere spre ai săruta poala hainei, şi merg înaintea lui pe jos până la gazdă. Ajunşi aici, ei nu şed înnaintea lui decât după repetate invitări". [141] Dar nu numai faţă cu Turcii mari Românii tre-

[140] Asupra călcării jurămintelor, vezi mai sus vol. VII p. 114.

[141] Raicevich *Osservazioni intorno la Valachia e Moldavia*, Neapoli, 1788, p. 175. Diez. c. rege 27 Martie 1786: „Les hospodars se prosternent devant

buiau să plece capul. Până şi cei mai mici, pare că toţi turcii trebuiau respectaţi. Aşa Constantin Mavrocordat dă o ,,carte de volnicie lui Hotsai Salahar să meargă la Huşi să prindă pe Mehterbrat Hotsai, pe Mustafa a Targiului şi pe doi turci Laji ce venise de curând dela Bugeag şi *punându-i în fiere cu bunătate* să-i ducă la Bender, de vreme ce sunt ,,zolemgii ca să dea seamă de răutăţile lor". Chiar punerea în fiere a tâlharilor turci trebuia să se facă cu bunătate ![142]

Umilirea erà simţită ca atare; nu erà ceva normal şi oarecum înţelegându-se dela sine; erà privită ca ceeace erà în realitate şi atunci ca în toate timpurile, o degradare şi o înjosire, şi cu toate acestea şira spinărei se pleca, buzele se alipeau sfiicios de poala antereului puternicului Turc, numai şi numai spre a nu pierde poziţia şi câştigurile materiale legate de dânsa. Dar nu numai în această pricină, ci şi din teama de pedepse brutale se târau Greci şi Români inaintea Turcilor. In 1752 Dragomanul Ghica este bătut cu toiagul pentru că ,,întâlnind pe un paşă, se mulţumise a-l salutà după moda turcească punând mâna la piept şi nu se coborîse de pe cal în semn de adevărat respect"[143].

Pe cât însă erau de umiliţi şi de târâtori domnii faţă cu Turcii, pe atâta se purtau de măreţi şi mândri faţă cu pământenii, care arătau lor aceiaşi supunere şi aceiaşi purtare nevrednică de oameni, pe care domnul o aveà către stăpânii săi. Domnul care se repezia cu un picior aşa de ager către scara calului vre-unui paşă, în aparatmentele sale nu mai puteà merge singur, ci, cum ne spune Zallony, ,,erà dus de subsuori de doi sau mai mulţi boeri, care-l ridicau cu atâta putere încât de-abia picioarele lui mai atingeau pământul, şi aşa trece el din un apartament în altul, în care înlocueşte metaniile ce le învârteà de obiceiu între degete cu un lung ciubuc oferit de alţi boeri care-i dusese coada caftanului'.[144]

Când eşià în public, ,,domnul mergea totdeauna cu capul plecat aşa ca bărbia să-i atingă pieptul, cu ochii pe jumătate închişi şi ţintiţi drept înainte, prefăcându-se a nu auzi şi a nu vedeà, spre a nu răspunde cererilor ce-i se făceau, învârtind cu o mână mecanică şiragul de metanii, iar cu alta tot atât de puţin inteligentă răscolind prin buzunar nişte bani de aur"[145]

des Chambellans du Sultan et tiennet l'étrèn à un pacha lorsqu'il monte à cheval". Condica de obiceiuri a lui Gheorgache 1762 *Letopisețe*, III, p. 323; ,,Când vine un paşă cu 3 tuiuri, merge Domnul de-i sărută piciorul".

[142] Condica de porunci a lui Const. Mavrocordat Bibl. Ac. Rom. No. 237, p. 30.

[143] Zallony, *Essai sur les Phanariotes*, Marseille, 1824, p. 34.

[144] *Ibidem*, p. 42.

[145] Anton Diedo c. Doge, 1752, Hurm. *Doc.* IX, 2, p. 3.

Această purtare înjosită şi târâtoare cu cei mai mari, brutală şi grosolană faţă cu cei mici, era imitată în toate straturile societăţei, pornind dela vizir către sultanul, care singur nu se închina la nimeni decât lui Alah, la paşi către vizir, la domnii ţărilor către paşi şi vizir, la boeri, la oameni de casa acestora şi până chiar la slugile care îi serveau şi care şi ele vroiau să facă pe marele, în raport cu altele dela case mai mici.

Bauer ne spune că „cei mari, curtezanii sunt laşi târâtori înaintea superiorilor lor, nesuferit de mândri cu acei mai de jos. Banii îi fac să comită orice; ei sunt intriganţi meşteşugiţi, lipitori nemiloase ale poporului, apăsători ai celor slabi aspri cu supuşii şi tirani în casele lor".[146] Raicevici adauge că această manie de a face pe marele apucase pe timpul lui pe toată societatea bucureşteană. Toţi boerii atât acei cu, cât şi acei fără slujbe, se ţineau datori a merge în fiecare dimineaţă la curte, spre a-şi pierde timpul stând la vorbă în vre-o sală. „Ei nu îndrăzniau însă să ceară audienţă, ci se preumblau mereu pe lângă uşa deschisă a camerei domnului, pentru ca el să-i vadă şi să le zică să intre. Când puteà să-i sărute mâna sau genunchii erà lucru mare, ba erau fericiţi chiar când îi bătea, numai să se apropie de sfânta lui persoană. Fusese însă la curte! Văzuse pe domn, poate chiar vorbise cu el; erà lucru mare! „Această boală, adauge Raicevici, se comunicase şi neguţitorilor care şi ei îşi neîngrijeau de interesele lor spre a se apropia de oasele sfinte. Chiar şi slugile sunt apucate de idei deosebitoare, şi se mândreau de a aparţinea unor boeri care merg la curte, fiind în stare a părăsi pe stăpânii ce nu ar vizita palatul". Şi cu toate acestea, boierii se socotiau aşa de mândri. „Ei credeau că's oameni fără pereche în lume şi că lor li se cuvine dreptul suprem să stăpânească asupra supuşilor pe care-i tratează ca pe nişte câni".[147]

Deosebirea ranqurilor. — Boierimea în veacul al XVIII-lea se împărţia tot în acele trei clase care subsistau din vechime în ţările române. Deosebirile de rang însă se hotărîse cu mai mare tărie, şi nişte norme fixe şi nestrămutate regulau raporturile sociale între deosebitele ei clase.

In clasa întâi, care purtà numele grecesc de *protipenda* se numărau acei cu titlurile de logofeţi, vornici, hatmani, postelnici şi agi[148]. Din această clasă se alegeau sfetnicii sau mi-

[146] Bauer, p. 234.

[147] Raicevich, p. 173. Cf. *Reise durch einen Theil Ungarns, Siebenbürgens, der Moldau und Bukovina im Iahre* 1805 von Grafen Vincenz Batthyani, Pest, 1811, p. 102.

[148] In Muntenia, în locul hatmanului era marele spătar şi în fruntea lor se adăoga, ca cel mai mare în rang, banul,

niştrii principelui, preşedinţii divanului domnesc, comandaţii miliţiei câtă mai rămăsese în ţările române.

Clasa a doua erà formată din spătari, bani, comişi, paharnici, stolnici, mult mai numeroasă decât clasa întâi, erà mărginită în drepturile sale la îmbrăcarea posturilor de dieci de vistierie adică dregători în ministerul finanţelor, care se putea urca după protecţie, mai mult decât după merit, până la posturile cele mai înalte din acestă ramură, fără a puteà însă trece mai niciodată peste pragul care-i despărţia de protipendadă.

Clasa a treia erau cinurile adică rangurile mici : slugerii şatrarii, medelnicerii, portarii, care dădeau din desele lor rânduri scriitorii din toate cancelariile domneşti, precum şi ale celor ţinutale.

Intre aceste clase se stabilise nişte regule cu atât mai precize pentru deosebirea rangurilor, cu cât fiind cu toţii boieri s'ar fi putut mai uşor întâmpla amestecuri. Aşa bunăoară un boierănaş de clasa a treia săruta poala antereului unuia din clasa întâi; boierul de starea a doua îi săruta mâna, iar cei de rang egal din clasa întâi se sărutau pe barbe. Cel mic sta în picioare cu giubeaua strânsă la piept şi într'o postură umilită dinaintea unui boier mare; acel ceva mai căftănit se punea cu sfială pe un colţ de scaun, iar cei egali în rang stăteau alături pe divan cu picioarele sub ei. Cel mic îndreptându-se către puternicul zilei îi ziceà : milostive stăpâne, măria ta, luminarea ta, sau cu cuvintele greceşti : evghenestate, eclambrotate, la care magnatul răspundea cu : arhonda, fraţică sau mon cher. Cel mai slab scriea celui pogorât cu hârzobul din cer : sărutându-ţi tălpile sunt al măriei tale prea plecat şi supus rob, şi primea ca răspuns un simplu : al d-tale gata.

Pe lângă aceste deosebiri care se arătau în raporturile dintre ranguri, mai erau şi altele menite a documenta în chip absolut înălţimea acestora : aşa mărimea şlicurilor care la boerii cei de clasa întâi atingeà nişte proporţiuni urieşe, dreptul de a purta barbe, de a se închina întâi la icoane în biserică şi a lua nafără înaintea celorlalţi, dreptul de a fi ras pe cap şi la ceafă de bărbier-basa, acel de a fi ridicat de subsuori când urcau scările palatului, favoarea de a lua dulceţi, a beà cafea şi ciubuc la curte, în sfârşit dreptul excluziv de a se preumbla în carete cu patru cai numite faleturi. Toate aceste prerogative ale clasei întâi, făceau să apară această treaptă de oameni ca niste semi-zei care se învârteau în jurul zeului Olimpului ce stătea pe tronul românesc.[149]. Cum puteau fi tratate

[149] Toată această schiţare a deosebirilor rangurilor este împrumutată, în parte chiar textual, din minunata introducere la scrierile lui Constantin Negruzzi de Vasile Alexandri, tipărită la începutul volumului I al acestor scrieri

celelalte clase ale societăţii de o boierime atât de înfumurată e uşor de priceput. Un om de afaceri politice de origine francez Serichon de pe lângă Domnitorul Moldovei Constantin Racoviţa, se temea ca tatăl său, neguţitor din Constantinopole, să nu vină cumva să se aşeze în Moldova. El susţinù rugămintea ce o făceà. Desalleurs ambasadorul Franţiei pentru a reţineà pe tatăl său în capitala imperiului Otoman, cu cuvintele următoare: „Boierii greci fiind încântaţi de ei înşişi şi de boieriile lor, privesc cu mult despreţ pe neguţitorii ce se află în ţară, făcându-i să stee înnaintea lor cu capul descoperit fără a-i pune să şadă. Inchipuiţi-vă, adaoge. . . . . , dacă tatăl meu ar venì aici ca neguţitor şi ar fi supus la asemene tratare, cât ar micşura aceasta puţinul credit de care mă bucur atât la boierii greci cât şi la cei de ţară, precum şi la principele însuş; aş fi nevoit să mă retrag" [150]. De aceea găsim pe oamenii acelui timp fugând de îndeletnicirile productive ale negoţului. Un boier spune despre fiul său: „să-i dau că face negustorie; dar el cere isprăvnicie să jăfuească, să bată, să fie cu pompă", [151] prejudecată ce se menţine şi astăzi cu toată schimbarea vremilor.

Boieriile titulare. — Am văzut aiurea cum boierimea devenise, din simpli nobili care împărtăşeau alăturea cu domnul primejdioasa onoare a apărărei ţărei, tot mai mult o clasă de dregători, şi cum mai ales istovirea moşiilor domneşti din care se răsplătea în vremile vechi vitejia pe câmpul de războiu, împinsese pe boeri tot mai mult către dregătoriile statului [152]. In timpul epocei fanariote se operă o nouă transformare în boierimea română, înaintea de a fi răpită de vârtejul civilizaţiei. Din dregătorii ce ajunsese boeriile până către începutul veacului al XVIII-lea, ele deveniră în cea mai mare parte nişte titluri, care însă nu erau nişte goale deosebiri, ci procurau celor împărtăşiţi cu ele foloase însemnate, întâi prin scutelnici, soiul de pensie ce se dădeà tuturor boierilor, chiar şi acelor ce nu încăpeau în vre-o dregătorie; apoi prin uşurarea tot mai rostită de impozite cu cât se apropie epoca fanariotă de sfârşitul ei (care uşurare devine o scutire deplină în veacul nostru prin dispoziţiile regulamentului organic); numai puţin prin dreptul exclusiv de a ocupa dregătorii potrivite cu rangul boieriei, de a nu fi pedepsiţi cu pedepsele infamante ale oamenilor de rând

în ediţia lui Socec, Bucureşti, 1872. De şi tabloul schiţat de Alexandri se referă la timpul de după 1821. el trebue să fie cu atâta mai adevărat pentru vremile anterioare.

[150] Serichon c. Desalleurs, 20 Iulie 1732. I. C. Filiti. Scrisori franceze din veacul al XVIII, p. 59. Comp. p. 93.

[151] N. Iorga, *Studii şi Doc.*, VIII, p. 28.

[152] Vol. VI, p. 97.

pe lângă onorurile şi distincţiile alipite din obiceiu de cinurile de boierie după înălţimea lor.

Prefacerea dregătoriilor în titluri trebue să ne-o gândim în chipul următor: Se întâmpla adese ori, mai ales în nişte schimbări aşa de repezi în domnie ca acele ce se petreceau în ţările române, ca unii boieri să fie scoşi din dregătoriile lor şi să fie înlocuiţi cu alţii. Ştim însă că boierul ce fusese în o dregătorie aveà dreptul să poartă până la moarte titlul boieriei sale; de aceea întâlnim chiar în vremuri mai vechi pe lângă vel vornici, vel logofeţi, vel postenlici, şi pe alţi purtând numele de biv-vel vornici (adecă foşti mari vornici) biv-vel logofeţi, biv-vel postelnici. Aşa dar pentru boierii eşiţi din dregătorii, numele păstrat al acesteia constituia pentru el un simplu titlu.

Dela un timp se introduse acea înoire de a se încuviinţa asemenea titluri şi la boieri ce nu fusese în dregătorii. Că unii din ei purtau însă numai titluri şi nu erau dregători se cunoaşte de pe numărul lor, mai mare decât al dregătorilor cunoscuţi de acel fel. Aşa într'un document din 1782 dela Alexandru Mavrocordat întâlnim cinci vel vornici, anume pe boierii Ştefan Sturza, Lascar Ruset, Gheorghe Ghica, Atanasie Ramadan şi Iancu Caragea. [153]

Un alt document din 1803 dela Alexandru Moruzi este încă şi mai caracteristic; el enumără între boierii încredinţători pe Constantin Balş vel vornic de ţara de sus, pe Constantin Paladi iarăşi vel vornic de ţara de sus şi pe Lupu Balş tot vel vornic de ţara de sus. [154]. Este învederat că nefiind decât o singură ţară de sus, numai unul din aceşti trei erà într'adevăr dregător în acea însuşire, iar ceilalţi erau numai nişte purtători de titluri.

Pentru logofăt la început întâlnim în ambele ţări câte un singur mare logofăt. In timpurile mai nouă găsim atât în Muntenia cât şi în Moldova câte un logofăt pentru ţara de sus şi altul pentru ţara de jos. [155] In anul 1785, mai întâlnim în Moldova un al treilea vel logofăt fără atribuţiune specială, pe lângă cei doi logofeţi de ţara de sus şi de ţara de jos [156].

---

[153] *Uricarul*, II, p. 42.— Vezi şi alt document iar cu cinci vel vornici din 1785, *ibidem*, p. 267. Să vede că introducerea boierilor cu titluri se făcù între anii 1755—1782, de oare ce în 1755 în un document de la Mateiu Ghica întâlnim numa doi vel vornici, unul de ţara de jos şi altul de ţara de sus, după vechiul obiceiu, *Uricarul*, V, p. 172.

[154] *Uricarul*, III, V, p. 172.

[155] Pentru Muntenia vezi Fotino, II, p. 275; pentru Moldova, un document din 1781. *Uricarul* II, p. 267. Comp. alte două documente din 1804, *ibidem*, I, 169 şi 207.

[156] *Uricarul*, II, p. 50: „Dimitrie Sturza vel logofăt de ţara de jos, Neculai Rosset vel logofăt de ţara de sus, Iordachi Canta vel logofăt".

Cu începutul veacului nostru vedem boieriile titulare înflorind pe deplin şi numărul titlurilor de acelaş fel dat boierilor nu se mai poate împăca de loc cu ideea ca ei cu toţii să fi fost dregători. Aşa o anafora din 1802 îndreptată de boieri către Alexandru Moruzi poartă subsemnătura a 7 logofeţi, 8 vornici şi 4 vistiernici [157]. O altă anafora din 1802 este subsemnată de asemenea de 9 logofeţi, 8 vornici şi 2 vistiernici [158]. In 1805 întâlnim într'un document 4 logofeţi, 3 vornici şi 2 vistiernici şi într'un altul 5 logofeţi, 8 vornici şi 3 vistiernici, iar în un al treilea 6 logofeţi, 7 vornici, 2 vistiernici şi 2 medelniceri [159]. In 1806 găsim iarăşi 4 logofeţi, 6 vornici şi 3 vistiernici [160].

Titlurile de boierie ne mai fiind acuma alipite de dregătorii, ele se puteau dobândi cu mult mai mare uşurinţă, şi în corupţia îngrozitoare în care putreziau ţările române, nu putea fi lucru de mirare ca titlurile să fie fost întrebuinţate de stăpânii lor ca un mijloc de speculă, spre a face bani şi cu acest chip. Aşa ne şi spune cronica patriotă a lui Zilot Românul, la domnia lui Alexandru Vodă Suţu, că „nu erà mai ciudat să vezi că făcea şi boieri cu un nou obiceiu, adecă cu pitace date celor ce se boiereau cuprinzătoare că cutare după slujbele sale sau după altă mijlocire se suia la treapta cutare, care pitace ajunsese mai la urmă de vindea şi pe bani şi erà destulă ocară, căci le lua toate mascaralele şi oamenii netrebnici [161]. Potrivit cu aceste arătări ale documentelor spune şi Raicevici că este de necrezut cât de mare e numărul titraţilor, din pricină că principii, sau prin favoare sau pentru bani, conferă pe fie ce zi titluri de nobleţă persoanelor care le cer. Omul cel mai de rând poate fi nobilizat, dacă dă numai bani, şi adese ori hamali sau geambaşi de cai prefăcuţi în nobili se trătează unii pe alţii cu epitetul de „cinstiţi boieri" [162]. Iar Athanasie Comnen Ipsilanti adaoge că Mateiu Ghica sosind la Bucureşti făcu în timp de 3 luni : 30 de stolnici, 20 de paharnici şi 50 de sărdari dintre proşti, făcând să piardă vistieria şferturile ce mai înainte se luau dela ei [163].

O listă a tuturor boierilor Moldovei din anul 1810 arată 3 logofeţi de ţara de jos, 2 log. de ţara de sus, 8 vornici de ţara de jos, 4 de ţara de sus ; 2 vornici ai obştiei, 2 hătmani, 3 vistiernici, 3 postelnici, 2 agi, 27 de spătari, 23 de bani, 10 comişi, 27 de căminari, 22 de paharnici, 31 de sărdari, 30 de stolnici, 33

[157] *Uricarul*, I, p. 4.
[158] *Ibidem*, I, p. 24.
[159] *Ibidem*, IV, p. 194; II, p. 139, 144. Numarul boerilor subsemnaţi corespundea cele mai adeseori cu însămnătatea actului.
[160] *Ibidem*, IV, p. 109.
[161] Zilot Românul, Ed. Hasdeu, Bucureş'i,—1888.
[162] Raicevici, p. 163.
[163] Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν. p. 367

de medelniceri, 20 de cluceri, 41 de sulgeri, 29 de pitari, 29 jitniceri, 38 de şatrari, afară de boierinaşii ca ftori logofăt, ftori vist. treti log. polcovnicei, postelnicei[164]. Erà şi un număr de feciori de boieri „ce n'au apucat până acuma a se cinsti cu nume — de boierie", adecă nobili fără funcţii nici titluri. Intre ei aflăm nume ca Krupenski, Sturza, Donici, Canănău, Ruset, Negri, Miclescu, Iamandi, Greceanu.

Paralel cu această nouă prefacere a boierimei din o clasă de dregători în una purtătoare de titluri, coborîtorii acelor boieri care nu mai apucase a întra în dregătorii, adecă a boierilor mazili, mai fac încă un pas în căderea lor din treapta boierimei către acea ţărănească.

In epocele anterioare am văzut că se vorbeą întotdeauna de *boierii* mazili, caracterizându-se aceştia prin împrejurarea că „ar plăti dăjdiile către vistierie"[165], adică darea directă a birului, deosebindu-se de ţărani numai prin faptul că nu răspundeau asemenea dare după sistemul cislei. Cu timpul însă, şi cu deosebire în decursul epocei fanariote, legătura dintre boeri şi mazili se rupse cu totul, şi aceşti din urmă nu mai erau priviţi ca nişte membri ai clasei boiereşti. Intr'adevăr am văzut că pentru a fi boier trebuia să porţi un titlu. Nobleţa nu mai există prin ea însăşi, ci numai în legătură cu titlurile de boierie, adecă de dregătorie. Mazilii cărora tocmai asemenea titluri le lipsiau, trebuiau numai decât sau să caute a le dobândi, spre a se urca iarăşi în scara boierimei, sau ne mai putându-le ajunge, se coborau din aşa numita clasă a mazililor în acea a ţăranilor.

Astfel aşezământul pentru birul Moldovei din 1802 deosebeşte „starea boierească, neguţătorească, bisericească şi mazilească"[166]. Mazilii cad nu numai în condiţia moşnenilor sau răzăşilor, dar chiar mai jos, acolo unde căzuse şi mulţi răzăşi, adecă în aceea a clăcaşilor, impunîndu-li-se cisluirea dărei ca şi birnicilor de rând. Mazilii reclamând contra unui asemenea abuz, Alexandru Moruzi, prin un hrisov al său din 1803 dispune ca „cisla între mazili pentru banii dăjdiilor nici odinioară să nu fie, după cum nici până acuma n'au avut obiceiu a se cislui, ci fieşte-care mazil după cum va fi aşăzat în tabla vistieriei aşa să-şi plătească banii dăjdiilor; iar care din mazili nu se vor mulţămi a-şi plăti banii dăjdiilor cum vor fi aşăzaţi şi vor cere

[164] Lista cu numele tuturora în Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chişinău*, Memoriul III, p. 57 (17) Feciorii de boieri, *ibidem*, p. 65 (25).

[165] *Uricarul*, I, p. 47 şi XIV. p. 237 Comp. vol. VI al acestei istorii, p. 103. In vechime mazilii nu ascultau decât de poruncile domneşti, iar nu de acele ale ispravnicilor. *Uricarul*, XV, p. 307.

[166] *Ibidem*, I, p. 7. Bauer, p. 266, defineşte Mazilii: „On appelle ainsi les descendants des boyards qui ne sont pas en place. Constantin Mavrocordato choisit d'entre eux les descendants de la première et de la seconde classe et en orma une classe à part sous le nom de *Neamuri*.

să se cisluească cu ceilalţi săteni, poruncim domnia mea d-sale vel vistiernicului, pe unii ca aceia ce vor cere cisla, îndată să se scoată din tabla mazililor şi să se dee la bir cu ţara, ca să se cisluiască, şi niciodată să nu mai fie puşi în orînduiala mazililor"[167]. Care erà condiţia socială a mazililor la începutul veacului nostru, se poate vedea depe aceea că erau însărcinaţi cu paza cirezilor de vite ale neguţitorilor de peste vară, şi în toamnă le duc la salhanale, unde şed până le isprăvesc de tăiat, precum şi la alte slujbe de rând[168].

Iată deci ce transformări suferise boierimea română în decursul veacurilor. La origine clasă de nobili, îndatoriţi la prestarea slujbei militare, mulţămiţi numai cu titlul lor de nobili şi nerâvnind îmbrăcarea dregătoriilor publice, dobândind ca mulţămită a vitejiei lor răsboinice întinse moşii din pământurile domneşti. Erà epoca nobleţei fără slujbe şi fără titluri.

Mai târziu, cu peirea puterei militare a ţărilor române, cu care merge paralel îngustarea tot mai mare şi la sfârşit stângerea pământurilor domneşti, nobilii se aruncă tot mai mult pe dregătorii şi se deosebesc în două clase: de boieri cu boierii şi de boieri mazili. Către sfârşitul epocei fanariote o altă transformare se operă în tagma boierească. Domnii greci văzând că sprijinul lor cel mai puternic îl pot avea numai în clasa aceasta, înmulţesc mereu rândurile ei, dar ne mai găsind locuri unde să-i aşeze, le împărţesc numai titluri în loc de dregătorii, care titluri însă erau şi cele îmbinate cu o mulţime de foloase. Clasa boierilor mazili, întră în această perioadă iarăşi în rândul ţăranilor, din care eşise la urma urmelor întreaga boierime. Acuma coborâtorii marilor familii române purtau sumanul şi opinca în picioare, iar în locul lor se înălţau familii străine, venite să se desfăteze în averile adeseori răpite dela ei, în ţara care, dacă mai exista, datorea aceasta numai sângelui vărst de străbunii lor. Dar cine poate căuta dreptatea în istorie!

Traiul boierilor. — Cum trăia partea oare-cum mai cultă a poporului român, clasa boierească? Fie care din boieri vroind să facă pe marele, şi anume acei deopotrivă să se întunece unii pe alţii, iar acei mai mici să ajungă pe cât se poate pe acei mai mari, apoi lupta pe acest tărâm în o societate înapoiată în cultură neputându-se îndeplini decât în sfera materială, înţălegem cum întrecerea mutuală a boierilor trebuia să se facă numai pe calea desfăşurărei exterioare a avuţiilor, adecă pe aceea a pompei, a fastului şi a luxului.

---

167 *Uricarul*, IV, p. 81.

168 *Ibidem*, IV, p. 86 Comp. p. 80: „Ispravnicii ţinuturilor să nu fie volnici de sine a rândui pe mazilii nici la o *slujbă mai mică*".

De aceia şi toţi observatorii străini ai moravurilor noastre din epoca fanariotă notează năzuinţa după lux ca trăsătura de căpătenie din viaţa boerimei române. Strălucirea se răsfăţa, nu atât în exteriorul sau interiorul locuinţelor, cât mai ales în hainele cele peste măsură de bogate, în giuvaerurile cele rare şi scumpe, în trăsurile cele elegante aduse din Viena, în caii cei frumoşi, îmbrăcămintea vezeteilor, numărul enorm al servitorilor, care, de şi fiind robi Ţigani nu erau plătiţi cu leafă, dar nu mai puţin costau prin întreţinerea lor. Raicevici ne spune că cheltuiala cea mai mare se făcea pentru postavuri fine, stofe străine şi mai ales blănuri [169]. El mai adauge că fiecare familie se crede obligată a-şi reînnoi îmbrăcămintea la Paşti, la Crăciun şi la Inălţare, din care pricină mulţi din cei mai puţin închipuiţi se ruinează [170]. Nu trebue deci să ne mirăm de cele ce arătà Zallony, că unii boeri ar aveà închise în haine, valori până la 150.000 de franci [171]. Bine înţeles că dacă bărbaţii ei înşăşi puteau, după sistemul îmbrăcămintei de atunci, să fie luxoşi în haine, cu cât mai mult trebuiau să-i întreacă femeile. Principele de Ligne, care fusese trimis de Impăratul Iosif al II-lea al Austriei în Moldova cu un corp de armată, în timpul răsboiului din 1788—1792, descrie astfel îmbrăcămintea boieroaicelor moldovene, şi anume nu costumurile lor de paradă, ci aşa cum erau în casă la ele: „Femei pline de graţii mai toate din Constantinopole şi de familii vechi greceşti, [172] şed în nepăsare pe divanuri cu capul aruncat de tot înapoi sau răzimat pe un braţ de alabastru. Bărbaţii care le fac vizite stau mai de tot culcaţi pe lângă ele. O fustă foarte uşoară, scurtă şi strâmtă abia le acopere graţioasele forme şi o ţesătură de gaz desemnează de minune frumoasele rotunzimi ale sânurilor. Ele poartă pe cap o stofă neagră sau roşie ca focul, strălucitoare de diamanturi, cu care este împodobit felul acesta de turban sau de bonetă. Mărgăritare de cea mai frumoasă albeaţă împodobesc gâtul şi braţele lor; câteodată acestea sunt acoperite cu reţele de gaz garnite cu sechini sau jumătăţi de galbeni; am văzut uneori şi până la 3000 de aceştia pe acelaş veşmânt. Celelalte haine ale lor sunt făcute din stofe cusute cu aur şi cu argint, cu margini de blănuri preţioase, precum şi veşmântul boerilor care nu se deosebeşte de acel al Turcilor decât prin căciula pe care o pun deasupra unei chitii roşii şi care seamănă cu turbanul. Femeile boierilor ţin în totdeauna în mâni ca şi sultanele un fel de metanii de diamanturi, de mărgări-

---

169 Raicevich, p. 122.

170 Raicevich, p. 258. Tot aici spune el despre introducerea modei trăsurilor de Viena, cu toţii întrecându-se care va avea pe cele mai frumoase.

171 Zallony, p. 50.

172 Boieroaicele române având toată deprinderea de a vorbi greceşte, principele de Ligne le luase pe toate drept Grece.

tare, de mărgean, de lapislazuli, de agat sau de lemn rar, care le slujesc spre a-şi ţinea cumpătul şi le păstrează agerimea degetelor, ale căror unghii sunt colorate cu carmin, mai făcându-şi cum se spune din numărarea boabelor şi un feliu de graiu tainic pentru iubirile lor''[173].

Uneori dorinţa de a întuneca pe celelalte mergea atât de departe, încât unele boierese nu se sfiiau a pune în umbră prin bogăţia giuvaerurilor lor chiar pe doamna princepelui. Atunci însă îndată le venea pedeapsa. Ele erau depărtate de curte, până când doamna îşi comanda la Viena sau la Paris alte giuvaeruri şi mai de preţ. Iubirea luxului cuprinsese ca o adevărată epidemie pe oamenii bogaţi din ţările române, şi deveni una din pricinile de căpetenie de stoarcere şi jăfuire a poporului[174]. Importul mărfurilor străine sporind prin adăogirea luxului, eşirea banilor din ţările române apuca acuma această nouă cale, tocmai în ajunul momentului când trebuia să înceteze răvărsarea lor în pungile turceşti. Desfăşurarea luxului în ţările române întreţinu deci aceea scurgere a avuţiilor către părţile străine, care împiedecà şi de atunci înainte formarea de economii ; ba dinpotrivă întroduse ruina în gospodării. Raicevici ne spune că luxul activa mult importul în Muntenia şi Moldova, întroducându-se din Rusia blănuri de jder, cacom, vulpe, samur şi altele ; din Asia prin neguţitori greci, stofe de mătase simple sau cusute cu aur şi argint ; din Lipsca postavuri şi catifele : ornice şi giuvaeruri din Franţia, Anglia şi Olanda.[175] Comunicarea cu Apusul, mai ales cu marele centru comercial al Lipscăi, făcându-se tot prin neguţitori greci, care mergeau în fiecare an deşi procurau mărfurile trebuitoare, aceşti neguţători adoptară de la un timp întrebuinţarea hainelor nemţeşti în locul acelor orientale, care pe încetul apoi îşi făcură drumul în clasa boierească[176] şi desbrăcară astfel societatea românească de veşmântul orientului, înainte de a-i curăţi şi interiorul ei de obiceiurile şi deprinderile lui. Alte mijloace de traiu luxos erau grădinile împodobite cu arbori străini crescuţi în florării cum erau acele ale lui Filaret Episcopul Râmnicului[177], sau mâncări şi băuturi din străinătate cum făcea boierul Barbuceanu Stirbeiu pela 1784. Acest Stirbeiu este şi poate cel întâiu boier român care a mers la băi străine şi anume la Carlăspot (Karlsbad) descriind în interesante scrisori călătoria lui, poftirile ce le-a

[173] Scrisoarea principelui de Ligne către marchiza de Coigny din 1 Oct. 1788 reprodusă în traducere română în *Mag. Ist. pentru Dacia*, IV, p. 366.

[174] Zallony, p. 70. Numai calpace albe (un soiu de coperiş al capului).

[175] Raicevich, p. 133.

[176] Ioseph Bohrer, (Mai sus, p. 347, nota 8), p. 17.

[177] Extracte din scrisorile lui Filaret 1791 în *Contribuţii la Istoria literaturii române* de N. Iorga în *An. Ac. Rom.*, II, Tom. XXIX, 1906, p. 11.

primit la Pesta, Viena şi Praga, şi mai ales minunata lui petrecere la băile unde se dusese şi despre care spune că „aşa traiu n'a trăit el de când e" iar aiurea adaogă că „adevărat este fericită viaţă să trăiască cineva şi într'aceste locuri" [178].

Mai obişnuiau cucoanele a ţinea pe braţe câni mici de tot şi flocoşi şi este nostimă scrisoarea unui boier din Craiova care cere pentru „Muemuzel Văcărescu", doi câni de aşa fel dela neguţitorul Hagi Pop din Sibiu [179]. Apoi mai aduceau din străinătate şi „muieri practicoase care să aibă ştiinţa a face toaleta şi a îngriji pentru haine, săplătorie şi rochii" [180].

Petreceri. — Societatea înaltă a acestui timp fiind bogată şi neavînd nevoie de a munci spre a trăi, trebuia să-şi caute desfătarea în jocuri şi petreceri; dar ce sărace erau acestea, şi cât de mult trebuia să apese urâtul asupra oamenilor acelui timp!

Una din petrecerile cele mai obicinuite erà preumblarea în trăsuri, la deal şi la vale, pe stradele oraşelor şi mai ales ale capitalelor. Un călător Kosmali, care a trecut prin Iaşi în 1822, ne spune că, „în timp de uscăciune noroiul se preface în praf, care stârnit de vânt sau de copitele cailor se ridică în nori nestrăbătuţi. Ar crede cineva că el ar trebui să împiedece pe dame de a eşi din casă. Nu este însă astfel. La zile de sărbătoare şi Duminicile ele se preumblă oare întregi în trăsurile lor deschise, până ce praful acopere atât sulimanul celor date pe obraz, cât şi pe acele ce din întâmplare mai păstrează faţa lor firească, cu un colorit nu prea ademenitor. Cu toate acestea este plăcut de privit la lungul şir de trăsuri înhămate cu cai frumoşi, trecând în pas una după alta". In Bucureşti aceste preumblări erau îmbinate cu o petrecere foarte stranie. Laurençon ne spune anume că „marele ton este de a merge după masă la Herestrău (Kilistri), iaz la jumătate de milă de oraş, unde este foarte la modă a se scuipa în iaz spre a face roate pe apă. Nu ar crede-o cineva adaogă Francezul, dar e aşa" [181]. Când erà noroiu, boerii aveau altă petrecere: puneau pe Ţiganii lor de pe capră să dea biciu cailor, spre a-i face să sară, şi să stropească din cap până în picioare pe nenorociţii trecători, care înotau până în genunchi în noroiu, şi care adese-ori se simţiau onoraţi de această bătae de joc, şi salutau cu un „sărut mânile" pe acei ce-i umpleau de tină.

---

[178] *Un boier oltean la Karlsbad*, 1792 de N. Iorga. în *An. Ac. Rom.*, II, tom. XXIX, 1906, p. 7—10.

[179] N. Iorga, *Studii şi Doc.*, VIII, p. 49.

[180] *Ibidem*, p. 55. Asupra luxului vezi şi D. Russo, *Din corespondenţa Doamnei Ana Racoviţă*, 1911.

[181] Laurençon, p. 37.

Domnul şi boierii nu ieşeau niciodată pe jos, ceeace ar fi constituit cea mai mare înjosire. Intr'un rând Romanzov generalul rus propune lui Ghica a face o preumblare pe jos prin oraş la care Domnul îi răspunse: „Cum, dar ce ar zice supuşii mei dacă ar vedea pe suveranul lor mergând pe jos!" [182].

In afară de preumblări mai treceau boierii vremea şi cu vizitele, în care cucoanele primeau musafirii întinse pe divanuri, iar boierii, stând turceşte cu picioarele îndoite sub ei [183], şi apoi cu balurile care luase un mare avânt mai ales dela întrarea Ruşilor în ţările române, în timpul răsboiului din 1769—74. In aceste baluri date de generalii ruşi şi înapoiate de boierii români, se întroduseră din ce în ce mai mult modele şi obiceiurile noue, care pe încetul schimbară cu tot felul vechilor desfătări. Unde se mai auzea acuma de acele hore sau de brâuri urieşe, conduse de câte un vornic sau postelnic, în care boieri şi jupânese se prindeau în danţ afară prin ograda curţei domneşti, eşind chiar pe stradele învecinate? [184] Dacă se mai jucau danţurile naţionale, se făcea mai mult spre a mulţămi curiozitatea ofiţerilor ruşi, care la rândul lor învăţau pe Români poloneze, cadriluri şi alte danţuri europene [185]. Miloradovici, unul din comandanţii ruşi din timpul răsboiului dintre 1806 —1812, atâta se dăduse în petreceri, încât neîngrija cu totul de trebile răsboiului, şi cerea dela Petersburg să i se trimită maistri de danţ, care să înveţe pasurile pe boieroaicele muntene, în loc de arme cu care să răpună pe Turci [186].

La mesele ce să dădeau adese-ori prin casele marilor boieri se părăsise de asemenea vechiul obiceiu ca femeile se mănânce a parte, ci ambele sexe benchetuiau împreună. O mulţime de slugi apărau pe musafiri de supărătoarele muşti; după fiecare fel de bucate se vărsa apă de trandafiri pe mânile musafirilor de către tinerile roabe, iar altele îngrijau necontenit să ardă în colţurile sălei de mâncare felurite mirodenii.

Se mai reînnoiau apoi din când în când şi reprezentaţiile de gimnastică şi de circuri venite însă acuma nu mai mult din Răsărit, ci din Apus. Aşa pela 1793 circul Matthieu dădea re-

---

[182] Kosmali (Mai sus la acest volum, p. 132, nota 114), Comp. Dora d'Istria, *Gli Albanesi in Rumenia*, p. 317.

[183] Adam Reale *Voyage en Allemagne, en Pologne, en Moldavie et en Turquie*, traduit de l'Anglais par M. Aug. Paris 18, p. 1818. *Reise eines jungen Russen*, p. 4 Comp. scrisoarea principelui de Ligne.

[184] Mai sus, vol. VII p. 174.

[185] *Reise eines jungen Russen* (Mai sus la acest volum, p. 100 nota 14), p. 91. *Reise de russisch, ausserordentlichen Gesandschaft*. (Mai sus p. 119 nota 86) p. 94 şi 127, unde se spune că un boier ţinea o bancă de cărţi. Comp. vol. VIII, p. 174.

[186] Adam Reale, p. 23.

prezentaţii foarte vitale[187]. Mai întâlnim şi spectacole teatrale date de o trupă germană, a cărei limbă însă nu erà înţeleasă aproape de nimene, precum şi altele italiene, probabil, de opere; tot pe atunci aflăm şi pe mai mulţi diletanţi, boieri şi boieroaice române, jucând în traduceri greceşti mai multe bucăţi dramatice, precum Saul de Alfieri şi Brutus de Voltaire, jucate în 1819 şi 1820[188]. Tot pe atunci boierul Balş traducea Zaira lui Voltaire spre a sluji la acelaş scop[189]. Pe lângă călătoria lui Ştirbeiu la Karlsbad, mai întâlnim şi alte călătorii la Paris făcute de boierul Dudescu, după cât se vede în interese politice, în care călătorie însă Dudescu cheltueşte aşa de mult, după cum am văzut că se minează cu desăvârşire. Mai mult însă decât călătoriile care erau foarte rari . . . . jocul de cărţi . . . . . boiereşti. Aşa în 1793 găsim pe un tată amărît că fiul său îl sărăcise cu cărţile" [190] La aşa grad ajunsese această patimă că Domnitorul Ioan Caragea găsii de cuviinţă a înfiinţa *Casa Evghenîştilor* care avea de scop epitropisirea feciorilor de boieri ca să-i împiedice de a pierde averile lăsate de părinţi.[191] Jocul care mai ales mânca averile boierimei erà *Caisul*, care cum spune Caragea „stângea locuitorii" [192].

O viaţă atât de lipsită de orice lucrare şi plină de atâta trândăvie trebuia să desfacă viaţa de familie şi să favorizeze mult moravurile uşoare, mai ales sub grozava sete de bani, care muncea toate clasele societăţei. Raicevici ne spune că galanteria domneşte între femei care iubesc viaţa nelucrătoare şi de a fi toată ziua numai în vizite. Principele de Ligne se mira cu toate acestea cum se puteau deda femeile la asemnea abateri când erau încunjurate de atâţia servitori, care nu le lăsau singure nici un moment, piedecă însă prea uşor de înlăturat prin bani sau poruncă. Moravurile fiind aşa de destrăbălate, înţelegem cum de nu se mai clevetia nimenea unul pe altul, şi că fapta trebuia să fie foarte scandaloasă spre a da loc la vorbe asupra ei.[193] Cu deosebire în timpul venirei Ruşilor, moravurile boieroaicelor române ajunsese o adevărată ruşine.

Dar dacă femeile erau foarte depravate, ele slujiau numai de mijloc de petrecere, fără a se bucura la barbaţi de nici o con-

---

[187] *Reise der russ. ausserorod. Gesandschaft*, p. 97.

[188] Bibliografie grecească din epoca fanariotă. adunate de Gh. Sion Gherei în *Revista* lui Gr. Tocilescu, II, p. 246. Pentru trupele germane şi italiene, vezi Recordon, p. 92, Laurençon, p. 36.

[189] Bohrer, p. 3.

[190] Iorga, *Studii şi Doc.*, VII, p. 27.

[191] Ureche, *Societatea sub Caragea* în *An. Ac. Rom.*, II, tom XXII, 1901, p. 102 (84).

[192] *Ibidem*, p. 112, (94).

[193] Raicevich, p. 257. Scrisoarea principelui de Ligne, în *Mag. Ist.*, IV, p. 365.

sideraţie. In atare privire moravurile orientale nu fusese schimbate. Un călător ungur, comitele Vincenz de Batthyani, care trece prin Moldova în 1805, spune că la o masă dată de un boier din Botoşani, nimene nu vorbea cu femeile, care simptom trist al stărei sociale se întâlneşte în toată Moldova [194].

Se înţelege că în o asemenea stare a societăţei superioare, cea de jos nu putea să fie altfeliu. Aşa ne spun călătorii ce au trecut prin ţările române, că în crâşme se obişnuia a se ţinea fete tinere, care servind să şi ademenească pe muşterii. Raicevici spune în chip sentenţios că mai toată crâşma e un lupanar [195]. Numărul prostituatelor era peste seamă de mare. Se propusese ca ele să fie supuse unei dări a căreia venit se calcula a fi de 100.000 de lei pe an. Despărţirile curgeau gârlă şi pentru motivul cel mai de râs, mai ales în înalta societate [196]. Această conrupere a moravurilor de familie nu erà însă decât una din verigile întinsei corupţiuni ce cuprindea ca un lanţ nedescurcat întreaga societate românească, şi anume cu atâta mai mult cu cât se înălţa dela baza piramidei către creştetul ei.

Până la ce grad de pierdere a vredniciei ajunsese clasa boerilor români ne poate arăta întâi împrejurarea raportată la domnia lui Neculai Mavrocordat, când boerii divanului cu mitropolitul în frunte tac de frica domnului ştiinţele lor în procesul egumenului de Hangu cu visterniceasa Maria Cantacuzino, dând dreptatea fără ca să o aibă reprezentantului patriarhului de Alexandria; apoi încă şi mai mult în tăgada făcută de mitropolit şi episcopi înaintea lui Racoviţă, despre mărturisirile făcute înaintea lui Mavrocordat, rămânând mai mult ca nişte copii prinşi cu minciuni decât ca nişte oameni copţi şi conducători de popoare. Nu mai puţin caracteristic este şi celălalt fapt petrecut sub Grigore Ghica, când fu strămutat în Moldova din Muntenia, şi care furios pe rivalul său Constantin Mavrocordat pentru săparea şi strămutarea lui din tronul Munteniei în acel al Moldovei, ordonă boerilor moldoveni care tocmai subsemnase o mărturie pentru Constantin Mavrocordat că fusese domn bun şi nu luase nimic din ţară peste obiceiu, să dee de îndată, sub ameninţarea capului, alte mărturii în care să-l arăte pe Mavrocordat ca pe un domn spărgător de ţară. Bieţii boeri simţeau adânc ruşinea unei asemenea deziceri, şi se mirau cu ce obraz vor tăgădui astăzi ceeace afirmase eri.

[194] *Reise durch einen Theil Ungarns. Siebenbürgens, der Moldau und Bukovina im Jahre* 1805 vom Grafen Vincenz Batthyani, Pest, 1811, p. 111; „die Frauen unterhielt Niemand was in der ganzen Moldau gewöhnlich is', ein trauriges Symptom", cf. p. 120: „Das schöne Geschlecht ist hier fast orien alisch behand lt. Die Weiber kommen in Gesellschaft ohne jedoch wie bei uns einer Huldiung zu geniessen".

[195] Reicevici, *ibid.* Cf. Del Chiaro, p. 2(.

[196] Ureche, *l. c.*, p. 113 (95).

Sub ameninţarea pierderei vieţei însă, obrazul lor trebui să roşească şi fură nevoiţi să subsemneze o a doua mărturie direct protivnică celei întâi[197].

Dacă însă aici putem scuza până la un punct pe boeri şi arunca vina nemoralităţei comise pe absolutizmul domnilor, cum vom putea oare privi aceastălaltă faptă, din cele mai infame pe care poate să le comită un om şi un tată, făcută de unul din fruntaşii boierimei muntene. Pe timpul ocupaţiei ruseşti din 1806—1812 venind în Bucureşti generalul rus Miloradovici, se spuneà că acel boier îi vânduse pe propria lui copilă spre a dobândì postul de preşedinte al divanului, şi a putea apoi despoia ţara pe întrecutele. Isprăvile lui devin atât de vădite încât mai mulţi boeri se jeluesc împăratului rusesc, care după o cercetare făcută, ordonă surgunirea lui la Ecaterinoslav, cu toate că el se oferise a despăgubì ţara cu 120.000 şi apoi chiar cu 150.000 de lei[198].

Mai găsim atunci şi un alt tovarăş vrednic al acelui boer, bărbatul unei nepoate a lui Varlam, vice-prezidentul divanului şi vistiernic. Anume venind în locul lui Miloradovici generalul Cutuzoff, un bătrân de vre-o 70 de ani, acesta vede în un bal dat în onoarea sa pe nepoata lui Varlam, soţia unuia Guliano şi cere dela Varlam să i-o prezinte. Se spunea că a doua zi Guliano dusese el însuşi pe femeia lui şi o lăsase iarăş în iatacul lui Cutuzoff[199]. Varlam era mare vistier şi postul său putea fi pierdut!

Ne amintim de scena cumplită în fond, deşi hazlie în formă de pe timpul lui Hangerli în care boierii invitaţi de căpitan-paşa ce era în Bucureşti să vină la bal cu soţiile lor, presupunând scopurile infame ale Turcilor, aduc în locul acelora, femei de strânsură din Bucureşti, îmbrăcate şi recomandate de boieroaice muntene[200].

Până la aşa grad ajunsese întunecarea simţului moral în oamenii acelui timp, încât ei nu se mai sfiau a mărturisi pe faţă jafurile lor, socotindu-le ca ceva firesc şi nu ca o faptă ne-

[197] Vol, IX p. 17 şi 53.

[198] Vezi Memoriile lui Langeron în Documente privitoare la Istoria Românilor. Suplementul, vol. III, p. 134. „Le boyard C. Ph. profita de cette impardonable faiblesse de Miloradovitsch, lui prostitua sa fille, s'empara de sa confiance, surprit par lui celle de Michelson, réussit à rendre Ipsilanti suspect, et enfin à l'éloigner, brouilla Michelson avec lui et fit déposer et persécuter Varlamme". Adaoge Langeron într'o notă: „Cette jeune personne, par ses qualités aimables ne méritait pas alors d'etre victime de cet infame calcul de son père; mais jeune et sans expérience, elle ajouta foi trop légèrement à la promesse que lui donna solenellement Miloradovitsch de l'épouser, promesse qu'il oublia en quitant Bucarest".

[199] Memoriile lui Langeron,

[200] Vol. IX p. 228, p. 317.

legiuită, ce ar trebui ascunsă. Boscovici ne spune despre comisarul dat spre a-l întovărăşi în călătoria lui prin Muntenia, şi care era un tânăr Grec iubitor de vorbă, că îi mărturisi cu o mare franchetă, că principele nestând în scaun decât prea puţin timp şi dând atâta de mult spre a-l dobândì, el mai întâi şi apoi Grecii ce-l întovărăşesc trebuiau să caute bani prin toate mijloacele, jefuind, şi despoind pe cine le cad în mâni [201].

De aceea, faţă cu o asemenea stare a societăţei ce reese din toate părţile, nu credem ca să fie exagerat înspăimântătorul tablou ce-l aruncă despre Muntenia generalul comite de Langeron, ofiţer francez în serviciul rusesc, şi care tablou trebuie să se potrivească din cuvânt în cuvânt şi asupra Moldovei. Chiar dacă aceste spuse erau numai iscoade, încă ele sunt caracteristice pentru starea morală a unei societăţi în care ele se putea ivi. „Nici o descriere nu poate să se apropie de adevăr, când cauţi să arăţi cine erau dregătorii Munteniei. Pestemăsura nemoralităţii ba chiar a fără-de-legilor lor este tot atât de întristătoare pe cât şi de respingătoare pentru omenire. Mai înrâuriţi de Grecii Fanarului, din care chiar un mare număr s'a aşezat în Bucureşti, mulţi boeri munteni au deprins înjosirea, lăcomia, cruzimea şi devotamentul lor pentru Turci. Cuvintele de ordine, dreptate, cinste, curăţenie sunt adeseori uitate în Muntenia. Toate dregătoriile se cumpără adică se plăteşte dreptul de a comite în ele toate crimele fără pedeapsă. Fiecare loc îmbogăţeşte în puţin timp pe acela ce-l obţine, şi la sfârşitul unui an trebue să-l părăsească şi să-l treacă unui altuia. Şi acesta este încă unul din abuzurile acestei ocârmuiri monstruoase că un individ nu rămâne nici odată mai mult de un an în o dregătorie oarecare; atunci vine la Bucureşti să se dedee la un lux tot atât de fără frâu pe cât şi de rău gust, risipeşte în curând roadele prădăciunilor sale şi după doi ani de nelucrare, cumpără din nou un loc, se îmbogăţeşte iarăşi, pentru a reîncepe din capăt aceiaşi viaţă. Iată cercul viţios al traiului boerilor din Muntenia. Prădăciunile, furturile, cruzimile dregătorilor munteni nu sunt nici secrete nici măcar colorate prin un pretext oarecare [202]. Ţara este împărţită în ţinuturi, ocârmuite de un dregător numit ca în Rusia ispravnic. Aceste locuri au o taxă mai mare sau mai mică, după ceeace ele pot aduce boierilor, care le plătesc membrilor divanului. Aceşti ispravnici sunt despoţi în jurisdicţia lor, şi nu se tem nici odată de vre-o anchetă, pe care ştiu totdeauna să o înlăture, fără teamă de vre-o pedeapsă, totdeauna înconjurată prin venalitatea superiorilor lor. Ei iau, fără ruşine şi chiar fără taină, dela fiecare ţăran :

[201] Boscovici p. 109.

[202] Acest punct este confirmat prin spusele lui *Boscovici* despre arătările tânarului comisar. Nota precedentă.

scule, vite, bani. Fiecare familie trebue să plătească, divanului o capitaţie oarecare. Ispravnicul o îndoeşte, împătreşte, înzeceşte, fără a fi îndreptăţit la aceasta prin nici o lege, prin nici o poruncă, şi împarte suma răpită cu membrii divanului. Dacă ţăranul îndrăzneşte să se opună acestor stoarceri neomenoase, sau a se plânge împotriva lor, el este închis, bătut şi chinuit cu nişte cazne îngrozitoare, în care adeseori îşi dă sufletul, sau prin o rafinare de cruzime a călăilor săi, el vede torturând înaintea lui pe femeia şi copii săi. Cea mai mică dregătorie de ispravnic aduce dela 7—8000 de galbeni pe an. Capul poliţiei Bucureştilor se numeşte agă. Adese ori el este proteguitorul tâlharilor, tăinuitorul furturilor, şi această cinstită slujbă îi aduce pe an un venit dela 15—20.000 de galbeni [203]. Spătarul întreţine o miliţie de Arnăuţi pentru a urmări şi prinde pe hoţii de drumuri mari şi păduri; aceşti Arnăuţi fac însă ei înşişi meşteşugul tâlhăriei, împărţind câştigul lor cu spătarul, care adună astfeliu pe an până la 15.000 de galbeni. In sfârşit divanul, compus din un vistiernic, care este cel mai întâi membru al lui, şi de trei sau patru sfetnici, primeşte pe faţă o plată dela fiecare dregător, şi astfel vistiernicul îşi face un venit de 30—40.000 de galbeni pe an. De aici provine căutarea deosebită a acestui loc. [204] Un alt Francez de seamă sintetizează în cuvintele următoare acesată cumplită decădere morală: viciile de care sufere poporul român provin din lunga apăsare sub care a trăit; din ea se explică plecarea lui spre beţie, lenea lui: lipsa de legături fireşti ale inimei, şi aceea a ideilor morale, coruperea moravurilor. Ce alt caracter se puteà însă formà într'un popor care de mai mult de un veac trecù dela ocârmuirea Domnilor Fanarioţi la ocupaţiile ruseşti. Mai ales clasa superioară pierduse sub raportul moral; în ea domnea o corupţie obştească o depravare putredă care nici nu avea scuza patimilor nici semnele de fudulie şi de înjosire împrumutate dela Fanar, şi mai ales ideea cea nenorocită că lăcomia fericită era o martoră jalnică de destoinicie şi de superioritate de spirit. Insuşirea pământului şi a... părea că erà să întărească această stare nenorocită. S'ar părea că aici este . . . . .un principiu de slăbire care răpeşte fructelor gustul, florilor parfumul, fiarelor sălbăticia, oamenilor energia şi activitatea. Rasele animalelor sunt slabe, lemnul plin de umezeală şi gata de a putrezi. Bineînţeles că aceste metehne fireşti ar puteà fi înlăturate de munca

---

[203] Amintim cele spuse de *Zallony*, p. 84 că principele însuşi nu împiedecă pe ţărani de a prăda pe boieri până ce presupune că au adunat avuţii însămnate. Atunci trimite potera de-i prinde, spre a lua în folosul său cele ce găseşte la ei.

[204] Memoriile generalului comite de *Langeron* în Documentele privitoare la istoria Românilor, Suplement, III, p. 182.

omenească, dar unde s'o găseşti? Această corupţie nu erà de loc înfrânată prin aparenţa de mare religiozitate a timpului. Religia se menţinea mai mult prin un obicei învechit încât nu se poate spune că practicile religioase, ca posturile, mergerea la biserică, icoanele prin case, miluirea clerului de care se folosea mai mult cel grecesc, spovedania şi împărtăşania practicate de toată lumea erau nişte arătări numai ipocrite. Toate aceste forme erau crezute ca neapărate pentru mântuirea sufletului: dar ele se desfăcuseră cu totul de pe întovărăşirea lor morală de care erau prinse în religia creştină. Până acolo mergea bigotismul norodului încât oamenii erau chiar siliţi a merge la biserică. Aşa găsim în afară de Mavrogheni care luase asemenea măsuri numai spre a-şi arăta străşnicia, şi pe Alexandru Ipsilanti din Muntenia ordonând preotului din satul Albeni şi pârcălabului judeţului să facă un jug de lemn la biserică şi cine nu va merge la biserică, să aibă preotul voia şi puterea de a-i pune în jug, iar cine nu se va supune, să fie dat pe mâna căpitanului, spre a i se da cea mai mare pedeapsă" [205].

In toată societatea ţărilor române, şi mai ales în straturile ei superioare, o religiositate exterioară şi în fond o corupţie înspăimântătoare, care măcina ca şi carii măduva morală a întregului corp, iată tabloul ce ni-l înfăţişează şi din acest punct de vedere epoca fanariotă.

---

[205] Iorga, *Studii şi Doc.*, VI, p. 490 şi 496.

II

INVĂŢĂMÂNTUL GRECESC IN EPOCA FANARIOTĂ

1. ISTORICUL ŞCOALELOR

Invăţământul grecesc începù în ţările române, cum începuse şi acel slavon, prin predarea scrierei şi a cetirei de către călugării greci, ce se adăpostiau tot mai numeroşi prin mânăstiri, ucenicilor ce se aflau în ele. Acest metod de învăţătură, pe cale mai mult privată, se menţine şi mai târziu, după înfiinţarea scoalelor regulate, prin dascălii greci privaţi, ce predau limba lor şi cunoştinţele legate de dânsa prin casele boierilor, pregătind astfeliu pe copii la înţelegerea cursurilor făcute în şcoli în limba grecească. Astfeliu Cantemir ne spune că Vasile Albanul a deschis mânăstirile sale călugărilor greci, pentru ca să învete pe fiii boierilor limba şi ştiinţa grecească [1]. De aceşti dascăli privaţi întâlnim în tot decursul epocei fanariote alăturea cu acei ce predau învăţăturile lor de pe catedrele şcoalelor, şi mai ales în răstimpurile destul de dese când şcoalele erau desorganizate din pricina greutăţei împrejurărilor prin care treceau deosebitele domnii [2].

Cea întâi şcoală regulată din ţările române în care se predau cursuri de limba greacă, pare a fi fost aceà înfiinţată de Vasile Lupu în Trei-Erarhi, în primul loc pentru învăţătura limbei slavone, dar despre care Cantemir spune, că Vasile Vodă ar fi întemeiat cel întâi o şcoală *grecească* în Iaşi, raportând după cât se vede la întreaga instituţiune caracterul unei părţi

[1] *Descr. Moldovei*, p. 153.

[2] Chiar pentru sfârşitul epocei fanariote ne spune Laurençon, p. 33 : „Les premiers négociants (Lipscani) ainsi que les banquiers sont Grecs ; de même les maîtres de langue qui s'y trouvent en grand nombre, les boyards en ayant tous chez eux pour enseigner dés le bas âge la langue grecque à leurs enfants".

din învăţăturile ce se predau în ea la început, sau acel pe care şcoala îl aveà fără îndoială pe timpul lui. In ori ce caz chiar dacă la origine în şcoala lui Vasile Lupu nu se va fi învăţat greceşte, mânăstirea în care ea se afla, Trei-Erarhii, fiind închinată sfântului Munte, şi grecizându-se în curând, călugării slavoni ce erau în ea fură alungaţi şi înlocuiţi cu călugări greci. Un document din 1656 dela Gheorghe Ştefan, urmaş lui Vasile Lupu, spune că „nu de mult acum nici un folos bun nu s'au făcut dupre acel aşezământ, căci după aceea dascălii slavoni s'au izgonit dela mânăstire şi în locul lor s'au adus din ţara Grecească, care călugări nici un folos de învăţătură pământului nostru nu aduc" [3]. Să vede că stăpânii mânăstirei cu prilejul tulburărilor petrecute la sfârşitul domniei Arbănaşului, vor fi schimbat împreună cu călugării şi limba învăţăturei care deveni cea grecească, şi despre care Gheorghe Ştefan, crescut în ideile vechi ale slavonismului, judecà că nu ar fi nici de ur folos spre învăţătură.

Deşi nu se poate urmări mai de aproape soarta şcoalei lui Lupu dela aceà dată înainte, o găsim existând pe timpul lui Antioh Cantemir, 1705—1707, care dă un hrisov din 1706, prin care impune o dare de 1320 de galbeni pe an asupra mănăstirilor şi anume 720 celor libere şi 600 celor închinate, din care 1200 să fie daţi în vistierie, iar 120 să fie hărăziţi şcoalei în fiecare an, „spre a fi de folos locuitorilor ţărei Moldovei la învăţătura copiilor de boieri şi mai ales a copiilor săraci care vor vroi să înveţe" [4]. Suma însă neînsemnată de 120 de galbeni ne arată că hrisovul lui Antioh erà mai mult o falǎ şi că şcoala nu puteà să se afle în o stare înfloritoare.

Ori cum să fi fost însă şcoala domnească în răstimpul dintre Vasile Lupu şi Fanarioţi, dascăli privaţi se întâlnesc necontenit în Moldova. Aşa sub Constantin Cantemir (1685—1693) pe Ieremia Cacavela învăţând carte pe însuşi copii domnului. Tot aşa dascăl privat erà şi Neculai Cheramevs, care moare în Iaşi în 1672, şi este înmormântat în biserica sfinţilor Apostoli (Bărboiu) din Iaşi.

In Bucureşti deşi şcoala grecească se înfiinţează ceva mai târziu decât în Moldova, sub domnia lui Şărban Cantacuzino, ea apare încă dela început mai deplin organizată decât acea din Iaşi. Sevastos Chimenitul ce fusese dascăl viitorului patriarh al Ierusalimului, Hrisant Notara, deschide pentru întâiaşi dată asemene şcoală în capitala Munteniei intitulându-se de întâiul profesor al frondistiriului (colegiului) Ungro-Valahiei. Pe lângă

[3] *Uricarul*, III, p. 279. Vezi şi Volumul VII al acestei istorii, p. 21 nota 26.

[4] Hrisov reprodus în traducere franceză în *Mémoire et pièces justificatives pour les couvents dédiés*, Constantinople, 1868, p. 20—24.

el mai întâlnim, pe timpul Brancovanului, de sigur tot ca dascăl la acea şcoală, pe Ieremia Cacavela, pe care apoi îl vedem trecând în Moldova pentru a învăţa pe copii lui Constantin Cantemir [5].

Aceste sunt începuturile şcoalelor greceşti încă din perioada ce precedează pe acea a Fanarioţilor. Să cercetăm ce deveniră asemenea aşăzăminte sub regimul domniei lor.

Neculai Mavrocordat care deschide în ţările române era fanariotă, se îngrijeşte şi cel întâi de întemeierea mai spornică a învăţământului grecesc, şi anume întocmind în Iaşi, unde domnia îl aduse la început, şcoala domnească cu propria lui cheltuială. Când el se strămută în Muntenia, la 1716, este probabil că el află aici şcoala grecească, ce fusese atât de bine îngrijită sub domnia Brancovanului, într'o stare înfloritoare, deoarece găsim pe panegiristul lui Mavrocordat, că după ce-l laudă pentru întemeierea şcoalei din Iaşi, în privirea aşezămintelor făcute de el în Muntenia, pomeneşte numai de ospiţiuri şi spitaluri „în care chiar moartea să fie silită a trăi", iar despre întocmirea unei şcoli în Bucureşti, ca acea din Iaşi, nu spune nimic, ceeace de sigur nu ar fi lipsit a arătà în cazul când ar fi avut loc [6]. Axinte Uricarul adaoge că Mavrocordat ar fi înfiinţat în Iaşi „nu numai şcoală, ci şi o tipografie, aducând meşteri tiparnici de slove greceşti şi sloveneşti, şi au făcut case bune la sf. Sava, şi au aşezat tipografia acolo, începând în scurtă vreme a şi tipări cărţi. Adus-a şi dascăli de carte elinească şi unul de cartea cea de obştie grecească şi un dascăl ca să înveţe carte slovenească şi altul să înveţe pe înţeles moldoveneşte, şi au rânduit dascălilor plată ca să iee pe an din veniturile domneşti, şi au făcut testamenturi cu mare blestem şi legături ca să fie stătătoare şi neclătite acele socoteli; şi acele şcoale şi tipografii le-au dat în sama prea fericitului patriarh de Ierusalim Dosoteiu, care venise în Moldova spre a-şi cerceta mânăstirile, ca să fie purtător de grijă şi chivernisitor, şi când se va duce din ţară, să le poarte de grijă epitropii sfinţiei sale, pe care îi orânduise din egumenii mânăstirilor ce sunt închinate la sf. Mormânt şi dintr'alţii de pe la alte părţi" [7].

---

[5] Volumul VIII, p. 210.

[6] Nicolai Mavrocordati laudatio în Legrand *Généalogie des Mavrocordato de Constantinople*, Paris, 1886, p. 34: „fundasti in Moldavia litterum seminaria ut sapientia tuis stipendiis viveret". Despre Muntenia spune numai că ar fi întemeiat: „pauperibus xenodochia ut miserum hospes esset, aegris nosocomia ut mortem ipsam vivere cogeres".

[7] Axinte Uricarul, Domnia a doua a lui Neculai vodă Mavrocordat în *Letopisețe*, II, p. 179. Şi panegiricul lui Mavrocordat, Legrand, *l. c.*, p. 85. vorbeşte de limba slavonă; „duo quoque fundavit gymnasia grecae linguae alterum et alterum *illyricae*".

Școala din București aveà după frații Tunusli de asemene trei profesori pentru limba grecească, din care doi pentru greceasca veche și unul pentru apla. Chiar dela început încă sub Brancovanu întâlnim în ea pe Sevastos și Cacavela, ambii profesori de limba elenică. Cursurile slavonești însă erau despărțite în București de acele grecești. Pe când aceste se țineau în încăperile dela sf. Sava, acele slavone erau urmate în dependințele bisericei sf. Gheorghe vechiu din București. Și la cursul de slavonie din București erau doi profesori, unul mai mare și altul mai mic [8].

După cât se vede sub domnia lacomă și destrăbălată a lui Mihaiu Racoviță (1716—1727) în Moldova școala domnească se desorganiza, deoarece domnul aveà de cheltuit banii pentru alte lucruri decât pentru școli. Ele fură reorganizate de Grigore Ghica, despre care ne spune cronicarul Moldovei, Alexandru Amiras, că în al doile an al domniei lui „prin mijlocul lui Hrisant patriarhul de Ierusalim aflându-se aice la Moldova, au așezat școalele de învățătură pentru carte în oraș în Iași, cu cheltuiala sa : școală elinească, grecească și moldovenească cu dascăli învățați, din care școale nu numai cât săracii ce nu aveau cu ce plăti învățătura, ci și feciorii boierilor celor mari și mici și ai tuturor de obștie au eșit învățati, și încă și din alte țări veniau copii săraci de învățau, dintre care nu puțină pomană i-au rămas, de vreme ce nici la o țară nu erà mai proastă învățătură decât la Moldova". Insemnată este spusa cronicarului că învățau la școala domnească și copii săraci, ce nu aveau cu ce plăti învățătura, prin urmare erà nu numai o școală pentru clasele înalte ale societăței, ci și pentru poporul de rând. Această mărturisire este adeverită și de hrisovul însuș al lui Grigore Ghica, dat în a treia lui domnie în Moldova, în anul 1748, și care spune că „neobicinuindu-se mai dinainte vreme a se ținea școală de învățătură, era multă prostie, că deși cei puternici și bogați cu puterea lor țineau dascăli pentru copii lor, totuși nici ei cu învățătura cea desăvârșită nu se procopseau, rămânând cei mai mulți tot neînvățați, iar *prostimea cu totul se află lipsită de podoaba învățăturei*" [9]. Sub această prostime trebuie înțeles, ca și mai târziu, fiii de negutitori, mazili sau străini, Greci săraci, iar nu acei de țărani, care erau primiți numai în școalele de carte românească, trebuitoare

[8] *Istoria Țărei Românești* de frații Tunusli, trad. de Gh. Sion București. 1863, p. 45.

[9] Alexandru Amiras în *Letopisețe*, III, p. 162. Vezi și N. Mustea, *ibidem*, III, p. 32. Hrisovul lui Ghica din 1748 și *Uricarul*, I, p. 58. In această școală reorganizată a învățat și istoricul grec de mai târziu Athanasie Comnen Ipsilanti. Vezi scrierea lui (cităm mai sus, Vol. IX p. 33 nota 69 p. 465. Notăm că Grecii veniau în școalele din principatele române pentru a învăță grecește.

spre a deveni preoţi în sate[10]. Mai adaoge hrisovul amintit că dascălii şcoalei domneşti aveau următoarele lefi: cel mare elinesc 360 de lei pe an, al doile 120, acel slavonesc 130 şi acel românesc 100 de lei. Veniturile din care se plăteau aceste lefuri şi alte ale şcoalei cheltuieli erau orânduite de Grigore Ghica să se tragă din birul de un galben pe un an impus preoţilor, singurul pe care-l plăteau şi anume în favoarea şcoalelor.

După mazilirea lui Grigore Ghica, venind în 1733 în Moldova Constantin Mavrocordat, acest domn care erà învăţat ca şi tatăl său şi mai ales aveà o foarte bogată bibliotecă pentru acele timpuri, de peste 1000 de volumuri[11], se îngrijeşte de şcoala de slavonie, (aşa se numeau şcoalele româneşti de preoţie, deşi în cele mai multe nu se va mai fi învăţat limba slavonă) din Iaşi, ce se afla pe atunci despărţită, ca şi cea din Bucureşti, de şcoala grecească. El dispune prin un hrisov al său din 1734, că „mitropolitul să aibă a purta de grijă şi necontenită cercetare asupra dascălilor, ca să pună nevoinţă asupra ucenicilor să-i înveţe precum se cade şi să-i procopsească, că cei ce se vor face preoţi dintre dânşii să fie învăţaţi şi *pedepsiţi*. să poată citi orânduiala bisericei după cum se cuvine, şi pentru ucenicii dela *amândouă şcolile*, cei care se vor sili la învăţătură şi vor fi săraci, lipsiţi de cele trebuincioase, încă să aibă de grijă mitropolitul a-i ocroti şi a-i chivernisi de cele ce vor trebuì, pre unii cu leafă, pre alţii cu îmbrăcămintea, pre alţii cu hrana pentru ca să nu se lase de învăţătură din aceà pricină"[12]. Această îngrijire a lui Constantin Mavrocordat pentru şcoalele de preoţie se explică uşor când vedem că domnul pe de altă parte ia măsuri energice pentru a cultiva pe preoţi, a-i face să înveţe carte, deoarece mulţi din ei intrau în această tagmă fără a-şi însuşi măcar pregătirea neapărată a cetitului cărţilor bisericeşti. Cronicarul Enache Cogălniceanu ne spune anume că acest domn „frământa în tot chipul pe preoţii dela oraşe şi dela sate. Poruncit-au de au adus şi cărţi pe înţeles, româneşti, din ţara Românească, căci în Moldova nu se aflau Evan-

[10] Asupra acestui punct însemnat aducem o dovadă mai târzie, hrisovul lui Alexandru Ipsilanti din Muntenia, 1776: Erbiceanu *Cronicarii Greci*, p. XVII unde se spune: „iar aceşti copii să fie ai bunilor patrioţi de ai boierilor ce se numesc mazilìţi. sau şi străini săraci, *dar nici de cum de ai plugarilor sau ţaranilor*; iar copii comercianţilor sau a breslaşilor să înveţe numai gramatica".

[11] Hurm. *Doc. Supl.* I, 1, p. 655 „une bibliothèque magnifique et abondante". Cf. Daponte op. Erbiceanu, *Cronicarii Greci*. p. 193.

[12] Hrisovul lui Constantin Mavrocordat din 1734 publicat de C. Erbiceanu în *Istoria mitropoliei Moldovei şi Sucevei*, Bucureşti, 1888, p. 13. Pedepsi de la παιδένω—a învăţà. Grecii învăţau mai ales prin bătae. Apropie cuvântul *năuc*, dela nauka—sloveneşte învăţătură.

Invăţătura slavonă *năuci* pe Români, cum în greceşte îi *pedepsi*. Iată cultura ce am luat dela aceste două popoare!

ghelii, Apostoli şi Liturghii, dând poruncă mitropolitului acele cărţi să le cetească pe înţeles pe la biserici; mai poruncind domnul mitropolitului şi episcopilor să facă tipografie fieşte care în eparhia lui ca să se tipărească cărţi pe înţeles; de care nu putem scrie câtă frică trăgeau bieţii preoţi, că se apucase la bătrâneţe să înveţe carte [13]. Cu toată îngrijirea lui Mavrocordat pentru şcoli, el le făcù un rău, desfiinţând darea pe preoţi şi dispunând ca şcoalele să fie întreţinute din veniturile obşteşti ale vistieriei, care întrebuinţate în cheltueli mai neapărate, lăsau şcoalele în părăsire. Grigore Ghica, când revine în domnia a treia în Moldova, reîntroduce prin hrisovul său din 1748, birul preoţilor, mai adăogând că din banii ce erau să prisosească peste plata lefilor să se întreţină şcolarii săraci, către care scop şi patriarhul Ierusalimului contribuie din veniturile mânăstireşti, însă lucru caracteristic numai cu 100 de lei [14].

In Muntenia Constantin Mavrocordat în a treia lui domnie, 1735—1741, reorganizează şcoala grecească făcând să se predee în ea pe lângă cursurile obişnuite, eline, greceşti, slavone şi române încă şi altele anume: italiene şi turceşti [15], vroind după cât se vede a răspândi instrucţia aceea ce se cerea dela dragomanii Constantinopolei. Constantin Mavrocordat vrea să dee o desvoltare deosebită studiului limbei greceşti, dispunând prin un hrisov din 1745 ca numai aceia să poată îmbrăca dregătorii publice, care vor avea cunoştinţa acestei limbi [16]. Tot el mai trimite în a patra lui domnie în Muntenia, 12 feciori de boeri la Veneţia, în şcoala grecească de acolo, la învăţătură [17].

Se vede însă că şcoalele domneşti nu înfloriau, cu toate măsurile luate de deosebiţii domni de până acum în a lor favoare şi ceeace le lipsea nu erau atâta dascăli procopsiţi, sau veniturile trebuitoare, ci numărul ucenicilor în cursurile principale, acele superioare, care era foarte restrâns; şi acest rău cată să-l îndrepte măsurile luate de Ioan Calimah om învăţat şi de origine român, în Moldova (1758—1761), prin un hrisov al său din 1758. După ce domnul spune că „şi politiceşte şi biseriçeşte de folos este învăţătura iar mai ales cea elinească, de

[13] *Letopisețele*, III, p. 198.

[14] Doc. din 1748 în *Uricarul*, I, p. 58—64. O dovadă că şcolarii erau ajutaţi se află pe o carte păstrată şi astăzi în bibl. Seminariului Veniamin din Iaşi, anume pe Flavii Ariani Nicodemiensis graece, text grecesc ce a servit în şcoală. Un şcolar însamnă pe ea în greceşte: „am luat 3 galbeni dela părintele meu şi 2 *dela ajutorința școalei*, care au făcut 5. 1801 Martie 15. Xenopol şi Erbiceanu. *Sărbarea școlară dela Iași*, Iaşi 1888, p. 390 No. 24.

[15] Tunusli, p. 188.

[16] Reproducem în *Traian*, 1869, No. 29 şi de Misail în *Buletinul instrucțiunei publice*, 1865—66, p. 51.

[17] *Genealogia familiei Cantacuzinilor*, original, p. 138.

unde ca dintr'un izvor celelalte toate au eşit, adaoge că s'au interesat de starea şcoalelor din capitala Moldovei, şi au rânduit o cercetare care să se facă de către Iacov mitropolitul Moldovei, şi marele dascăl Kritia Kaisi care se afla pe atunci în Iaşi, poate ca dascăl al copiilor domnului. Cercetarea aduce ca rezultat, că şcoala domnească s'ar aflà în proastă şi rea stare, însă nu din pricina dascălilor ci din alte două : întâia că ucenicii cum deprindeau ceva carte, părăseau şcoala înainte de a fi săvârşit studiile, ceeace desgolea cursurile superioare; apoi concurenţa pe care şcoalele private ţinute de dascălii caselor boereşti o făcea celei domneşti. Se propun deci ca mijloc de îndreptare două măsuri, anume întâi ca ucenicii să nu poată părăsì şcoala domnească, decât după săvârşirea cursului de şase ani, şi a doua, ca să se impună învăţătorilor privaţi a da lecţii numai în casele unde vor fi alcătuiţi, fără a avea învoire a ţinea şcoală şi cu alţi băeţi. Se vede că cursurile erau din potrivă foarte frecventate în părţile lor elementare, de pe aceea că mitropolitul cere să se sporească leafa dascălului al treilea de greceşte (adecă de apla), căci ar avea multă osteneală pentru mulţimea ucenicilor. Lipsa deci de învăţăcei pe care acelaş raport îl arată ca existând în clasele mai înalte, se explică de acolo că ele erau părăsite de cea mai mare parte din elevii săraci, care nu aveau nevoe de cunoştinţele ce se predau în ele şi mai ales de limba elină, iar cei bogaţi căutau o învăţătură mai îngrijită la dascălii privaţi. Acest hrisov interesant mai conţine ştirea că în ţară adecă în afară de Iaşi, erau şcoli moldoveneşti şi slavoneşti, menite pentru învăţătura slujbei religioase, trebuitoare formărei de preoţi; şi domnitorul Ioan Calimah rânduește chiar să se mai înfiinţeze o atare şcoală şi în mânăstirea Putna, unde s'ar afla un dascăl prea destoinic spre această treabă [18]. Tot el mai deschide şi o şcoală în Botoşani, după cererea orăşenilor, la început probabil numai ca şcoală de slovenie şi românie, către care vom vedea că se adaog mai târziu, de către Grigore A. Ghica, şi cursuri elineşti şi greceşti [19].

Năvălirea armatelor ruseşti în ţările române, în 1769 face ca şcoalele greceşti să se închidă pentru tot timpul cât au ţinut ocupaţia rusească. După ce însă Rusia ia măsuri pentru încorporarea principatelor în imperiul său [20], mitropolitul Gavril Calimah dorind să vadă redeschise cursurile învăţăturilor, trimite în April 1771, o adresă către feldmareşalul Romanzov, în care îi spune, „cum în anul 1770 din întâmplarea vremilor şi din boala ciumei împrăştiindu-se atât dascălii cât şi ucenicii,

[18] *Uricarul*, I, p. 64 71.
[19] Alt hrisov dela Ioan Calimah din 1758, *ibidem*, II, p. 51.
[20] Vol. IX p. 128.

au rămas şcoalele fără lucrare neputând a se scoate nici banii dela preoţi tot pentru aceste pricini". Ţara Moldovei fiind însă intrată, în urma ocupărei ei de către armatele ruseşti, a jurământului prestat de toate treptele poporului şi a organizărei cerute de boeri, cu totul sub oblăduirea Rusiei, mitropolitul cere dela comandantul trupelor ruseşti un ajutor bănesc spre întreţinerea şcoalelor în lipsa încasărei contribuţiilor preoţeşti. Feldmareşalul în răspunsul său se fereşte de a atinge cererea mitropolitului, spunându-i numai că el nu ar vroi să intre în cercetare asupra însemnătăţei limbei greceşti pentru învăţătură. Nu numai atâta, dar Ruşii prefăcuse casa Academiei, în local unde se ţinea divanul boerilor, şi mitropolitul se roagă atunci de generalul rus ca cel puţin să se restitue casa şcoalei, putându-se întrebuinţa spre adunările divanului casele atâtor boeri[21].

După încetarea duşmăniilor şcoalele din ambele capitale se reînfiinţează pe aceleaşi baze ca şi mai înainte în privirea învăţăturilor, dar încunjurându-le de mai multe măsuri spre a le asigura existenţa. In Moldova Grigore Ghica rândueşte întâi o epitropie asupra şcoalelor sub preşedinţia marelui vistiernic, care să aibă de grijă a strânge tot venitul din care trebuiau să se întreţină şcoalele. Acea domnească era pusă sub direcţia supremă a marelui dascăl „al filosoficeştilor patimi" care trebuia să se aleagă de către domn şi mitropolit. El aveà dreptul a numi pe toţi dascălii inferiori şi să le orânduiască lefile şi obiectele ce aveau de predat. Tot el avea de ales şi de hotărît numărul şi persoanele ucenicilor întreţinuţi pe socoteala domniei. Dascălii de pe la ţinuturi aveau să fie aleşi de epitropi şi toţi dascălii aveau dreptul la caz de neplata a lefilor lor să reclame în justiţie pe epitropii şcoalelor. Mai orândueşte hrisovul că nimeni dintre ucenici să nu se suie nici la o cinste dacă nu va poseda atestatul de săvârşirea cursului, iar acei dintre ei ce vor dobândì un asemenea testimoniu vor fi consideraţi de domn în cinstea lor îndată după boeri (în caz când nu ar fi din această clasă) şi li se făgăduia a-i boieri „după averea procopselei lor". De asemenea mai îndemna Domnul şi pe mitropolit ca să nu mai sfinţească de preoţi decât pe acei ce vor poseda atestate dela şcoalele preoţeşti de săvârşirea învăţăturei[22].

Grigore Al. Ghica lăţeşte şi prin ţinuturi învăţătura limbei elineşti şi a celei greceşti, ce până atunci fusese mărginită numai în capitală. El înfiinţează la şcoala din Botoşani pe lângă cursurile preoţeşti ce se predau în limba română, şi două altele pentru elineşte şi greceasca modernă. De asemenea înfiinţează

---

[21] Vezi aceste trei documente în *Arhiva Românească* a lui M. Cogălniceanu, Iaşi, 1860, I, p. 231—236.

[22] Acest însămnat hrisov din 15 Noemvrie 1775 în *Uricarul*, I, p. 71—76.

în Galaţi, în mânăstirea Mavromolu, cursuri greceşti pe lângă acele moldoveneşti, ce existau de mai înainte[23]. Aflăm apoi că există un dascăl din Râmnicul Vâlcei la scaunul episcopiei unde din vechime fusese în tipografie[24].

Domnul însă îngrijeşte şi de şcoala românească bisericească din Iaşi dela Sfântul Neculai, unde se învăţa carte românească şi cântările bisericeşti, dând-o şi pe aceasta sub îngrijirea epitropiei. Prin un hrisov din 1776, rândueşte celor doi dascăli dela această şcoală, anume Gheorghe biv (fost) ispravnic de aprozi, dascălul de cântări, şi Gheorghe Evloghie biv izbaşa, acel de carte, precum şi vătafului mai multe foloase pe lângă lefile ce le aveau, anume câte 4 liuzi scutelnici şi unul vatafului, apoi tustrei împreună să aibă scoşi din dare la vremea desetinei câte 300 de stupi, la vremea vădrăritului câte 400 de vedre de vin şi la acea a goştinei 100 de oi[25]. Dela această şcoală de preoţie şi psaltichie ne-a rămas un program al orelor şi cursurilor din 1814[26].

Grigore Ghica mută şcoala domnească din mânăstirea Sf. Sava în nişte case zidite anume pentru ea de lângă mitropolie, pe un loc cumpărat de mitropolitul Gavril, către care se mai adaoge spre a-l lărgi o bucată de loc din acel al bisericei sf. Gheorghe (vechea mitropolie)[27]. Dela el înainte şcoala grecească domnească din Iaşi poartă numele de Academie. Existenţa ei este acum înainte, mai asigurată prin atribuirea regulată şi trecută în obiceiul pământului, de a fi întreţinută atât ea cât şi şcoalele episcopale de pe la episcopii de limba elinească şi moldovenească, precum şi acele preoţeşti slavone-române sau române curat de prin restul ţărei, din birul impus preoţilor în sumă de 4 lei pe an plus 4 arale la leu răsura, pentru osteneala protopopilor însărcinaţi cu strângerea dărei. Cu toate aceste măsuri de îndestulare materială a trebuinţelor şcoalelor, ele sufereau de o lipsă ce cu greu putea fi înlăturată, anume acele preoţeşti nu găseau dascăli români destoinici care să înveţe

---

[23] Vezi hrisovul dela Gr. A. Ghica din 1765, *Uricarul* I, p. 113, Că se învăţă şi româneşte în şcoala din Mavromolu, vezi un hrisov din 1803 asupra ei dela Alexandru Moruzi 1803. *Uricarul* I, p. 117.

[24] Mai multe acte publicate de G. I. Lahovary în *Conv. literare*, XXIII, 1889, p. 385.

[25] Hrisov din 1776 Mai în *Uricarul*, VII, p. 52.

[26] Se află reprodus la sfârşitul Vol. X al *Uricarului*.

[27] Un hrisov al lui Alexandru Calimah de 1796 C. Erbiceanu, *Ist. Mitrop.*, p. 41—42 spune „am văzut domnia mea un hrisov din 1766 Oct. dela fericitul întru pomenire domn Grigorie Al. Ghica Voevod pentru punerea la cale a Academiei de aice din oraşul Iaşii, care arată că s'au zidit din temelie lângă mitropolie prin a d-sale cheltuială". Sub Calimah urmaşul lui Ghica se mai lărgeşte prin cumpărături locul Academiei. Vezi un act de cumpărătură a unui loc pentru şcoala din 1767 în C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei*, p. 73.

pe ucenici, încât raportul mitropolitului Iacov Stamate (1792 1803) spunea că „venitul acesta după starea şcoalelor de acum şi după *lipsa dascălilor* care este afară, poate fi de ajuns"[28]. Numărul bursierilor în şcoala domnească se hotărîse a fi de 24 care primeau leafă pe lună, unii 10, alţii 5 lei. Aceşti interni puteau să şadă şease ani în şcoală, trebuind să iasă după aceea „sau învăţaţi, sau neînvăţaţi pentru lenevirea lor". Se făceau două cercetări (examene) pe an, dându-se celor mai buni şi daruri (premii). Şcoala avea doctorul ei care căuta pe ucenicii bolnavi. Nici ucenici, nici dascăli nu puteau fi supuşi la bir, nici la opreală ; iar acei ce făceau abateri erau judecaţi de boerii epitropi. Se afla şi o bibliotecă pentru păstrarea căreia era rânduit un epistat sau păzitor al cărţilor care răspundea cu leafa lui de lipsa vre unui volum. Neguţitorii de mărfuri străine aduceau şi cărţi (librari nu erau) şi erau datori să dee câte un exemplar gratis bibliotecei academice, iar pentru cărţile scumpe li se răspundea preţul pe jumătate[29].

In Muntenia învăţământul este reîntocmit în 1776 de către Alexandru Ipsilanti. El găseşte anume în Bucureşti şcoala domnească având numai doi dascăli, unul de gramatică şi unul de ştiinţi, şi dispune ca ea să fie înzestrată cu nouă profesori, doi de gramatică, doi de matemateci din care unul să predea şi istoria, unul de ştiinţele fizice, unul de teologie şi trei pentru limbile latină, franceză şi italiană. Se vor întreţinea pe socoteala statului 75 de studenţi săraci câte 15 de fiecare din cele 5 clase în care erau împărţite cursurile. In şcoală nu puteau intra fiii plugarilor ţărani, „cărora li este dată agricultura şi păstoria ca ocupaţie obligătoare", iar copii de neguţitori să fie primiţi numai la învăţarea gramaticei. Hrisovul mai dispune înfiinţarea a două şcoli inferioare de greceşte, una în Craiova şi alta în Buzău, unde se învăţa numai gramatica, şi a căror ucenici puteau apoi trece la şcoala domnească din Bucureşti, precum şi instituirea de dascăli de limba ţărei şi de cea slavonă în toate orăşelele, pentru formarea de preoţi[30]. Şi în Bucureşti se afla o bibliotecă în palatul mitropolitului, despre care ne spune Raicevici că deşi bogată în cărţi greceşti, latine şi franceze, nu prea era cercetată, deoarece era prada pulberei şi a insectelor[31].

La 1803 se mai înfiinţează şcoli de limba elinească şi românească afară de Galaţi, Botoşani şi episcopii, încă la Focşani,

---

[28] Raport nedatat în *Uricarul*, III. p. 12—22.

[29] Raportul citat.

[30] Vezi acest hrisov. însămnat şi pentru modul predărei materiilor, reprodus după Ath. Comnen Ipsilanti (vezi vol. IX p. 33 nota 69) p. 527 şi 529. Vezi şi Const. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. XVII.

[31] Raicovici, p. 245, nota.

Bârlad şi Chişinău şi se urcă numărul bursierilor dela Academia din Iaşi la 40, cheltuindu-se în totul pentru hrana lor 3500 de lei pe an[32]. In anul următor se înfiinţează o şcoală mai înaltă de preoţi, românească, în mânăstirea Socola de lângă Iaşi, strămutându-se maicele de aicea în mânăstirea Agapia, şi care poartă numele de şcoală de catehesie şi este originea seminarului dela Socola. Tot în timpul domniei fanariote se mai înfiinţează şi cursurile de inginerie practică în limba română, şi anume în Iaşi, predate de Gh. Asachi încă din 1813 iar în Bucureşti de Gh. Lazăr în 1816[33].

Dacă aruncăm acuma o ochire îndărăt asupra istoricului şcoalelor în timpurile Fanarioţilor, observăm întâi că centrele de cultură greceşti înfiinţate în ţările române încă dinaintea introducerei domniei principilor greci, nu sunt nici odată aşezate în chip statornic, ci supuse ca toate lucrurile în ţările române la schimbări şi strămutări, care acuma înălţa şi înzestrà învăţământul grecesc, acuma iarăş îl afunda şi întuneca. Chiar după ce Grigore A. Ghica şi Alexandru Ipsilanti aşează pe baze mai trainice acest învăţământ, încă el rămâne şovăitor din pricina ocupărilor repetate ale ţărilor române de oştirile ruseşti care nu se îngrijeau de ale şcoalelor.

Cu toată această existenţă întreruptă, învăţământul grecesc se menţinu în ţările române, şi reînflorirea lui după fiece catastrofă îi dădea tot noue puteri şi îmboldiri. Apoi pe lângă şcoalele domneşti din Bucureşti şi Iaşi, lucrau poate cu încă mai mare efect dascălii privaţi ce învăţau pe copii boerilor cartea grecească, şi singuri chiar îi puneau în stare de a urma cu succes cursurile mai înalte din Academie, care fiind predate în limba grecească, ba une-ori chiar în cea elină, nu puteau fi nţelese de Români până ce nu-şi însuşise limba în care trebuiau să le asculte.

Este deci netăgăduit că înrâurirea socială pusă în lucrare de elementul grecesc şi care cerea ca modă şi bun ton cunoştiinţa limbei domnitorului, făcea din învăţământul limbei greceşti o nevoe neapărată a societăţei acelui timp, şi din acest punct de vedere au însemnătate şcoalele în care el era predat.

Am schiţat până aici istoria exterioară a învăţământului grecesc în ţările române. Ne rămâne acuma spre a-l putea judeca şi a preţui, să analizăm natura şi caracterul lui, să cercetăm ce obiecte se învăţau şi cu ce metodă erau ele predate, cine

---

[32] Hrisov. dela Alex. Moruzi din 1803 Mai în 24, *Uricarul*, III, p. 22.

[33] Hrisovul de întemeiere a şcoalei din Socola din 1804, *Uricarul*, III, p. 37. Hrisovul lui Scarlat Calimah din 1814 Iunie în 20, *Ibidem*, III, p. 46 spune că, în mânăstirea Socola de lângă Iaşi s'au aşezat şcoală pentru catehesie acelor ce vor să primească darul preoţiei. Vom reveni asupra acestor de pe urmă şcoli la capitolul culturei româneşti în epoca Fanarioţilor.

erau profesorii şi elevii. Astfeliu ne vom da seamă despre gradul de înrâurire ce l-a putut avea acest învăţământ asupra minţei acelor dintre Români ce se puteau adăpa din el.

2. INVĂŢĂMÂNTUL GRECESC

O cercetare a cărţilor şi manuscriptelor rămase de la dascălii greci din epoca Fanarioţilor ne va da putinţa de a afla cu ce soiu de cunoştinţi se îndeletniceau aceşti reprezentanţi ai culturei greceşti şi deci cam ce învăţături răspândeau şcoalele lor în ţările române[34].

In primul loc se îngrijeau Grecii de predarea limbelor şi mai ales a acelei greceşti, atât nouă cât şi veche, sau mai bine zis a limbei eşite sub pana învăţaţilor din arhaizarea limbei vorbite. Gramatica ocupa locul cel dintâi în preocupările didactice, predându-se cursurile ei după manuale prelucrate de autori germani, precum aceea a lui Iacob Willeri din Lipsca 1749, sau după autori greci, bună oară aceea a lui Sguduri tipărită la Veneţia în 1763, sau a lui Teodoru din Bucureşti 1768 sau a lui Teodor Gazi iarăş din Veneţia 1769, sau o prescurtare, mai lesnicioasă a acestei din urmă lucrată de C. Caraion, din care se află mai multe ediţii, între altele una îngrijită de Polizoi Contos şi tipărită în Buda în 1787. Polizoi avea însă şi un curs al său propriu tipărit în Viena la 1800. Pentru sintaxă se urma cu deosebire acea a lui Lecapen precum şi alta mai întinsă, sintaxul gramaticei la cele opt părţi ale vorbirei de Alexandru Bizanţul[35]. Studiul limbei eline se făcea prin mijlocirea acelei greceşti noue, mai ales prin dese şi repetate traduceri din elină în apla. Astfel un manuscript din 1788 conţine versiuni de asemenea natură; un altul din Bucureşti 1815, traduceri în apla din epistolele lui Sinesiu, din Libaniu despre drepturile de moştenire în favoarea Elenei, din Isocrat, Sf. Athanasie, Lucian şi alţi autori încă. Un al treilea caet, nedatat, cuprinde pe lângă epistolele lui Teofil Coridaleu, interpretări din elină în apla din discursurile lui Grigore Nazianzul şi a lui Grigore Teologul,

[34] Preţioasele notiţe conţinute în acest capitol sunt aproape toate datorite neobositei activităţi a lui Constantin Erbiceanu fost profesor la seminarul Veniamin din Iaşi şi la facultatea de teologie din Bucureşti care prin întinsele sale cercetări desmormântă această parte culturală atât de însămnată din epoca fanariotă C. E. a început publicarea descoperirilor sale în *Revista teologică* din Iaşi şi apoi le-a complectat în o sumă de alte publicaţii citate şi mai înainte. Le-am orânduit şi completat el şi cu mine în publicaţia noastră *Sărbarea şcolară din Iaşi*, 1888.

[35] Xenopol şi Erbiceanu, *Sărbarea şcolară dela Iaşi*, acte şi documente, Iaşi, 1888. Cap. I, abecedare şi gramatici. epistolare. p. 351 şi urm., No. 5, 13, 17, 23. 28, 30, 34, 38 şi p. 405. No. 64.

din Olintiacele lui Demosten, din discursul marelui Vasile către tineri şi altele încă [36]. Se găsesc chiar traduceri juxta-liniare. Aşa sentinţele lui Caton traduse din latină în greaca antică de monahul Planudie şi interpretate în apla prin rânduri greceşti scrise sub acele eline, cuvânt la cuvânt. Tot aşa se găsesc interpretate şi rapsodiile **B** şi **Y** din Omer. Un alt manuscript mai voluminos care poartă titlul de : „începutul temelor la verburile active de forma întâi, teme apla'', conţine versiuni juxta-liniare, în greceasca modernă din Isocrat, făcute de elevul Dimitrie Bartocea cu data 1763; altele din Lucian iarăşi juxta-liniare de Gavril Ierodiaconul Atenianul din 1784: în sfârşit metafrase în apla din Plutarc de Neofit Peloponezianu [37]. In şcoala din Bucureşti aflăm de asemenea interpretări în apla din Aristotel despre virtuţi şi vicii, închinate lui Constantin Brâncoveanul de Sevastos Chimenitul în 1692; altele din Grigore Teologul făcute de elevul Mateiu Creţulescu; poeziile lui Partenie interpretate juxta liniar; mai multe discursuri precum la arătarea Domnului, la botez, sau cum trebuie să fie episcopul, interpretare iarăşi juxta-liniar de Sevastos; o culegere de frase eline din 75 de scriitori, carte cum spune titlul „foarte trebuitoare şi folositoare nu numai celor mai înaintaţi dintre studenţi, dar şi acelor ce au luat o educaţie mai înaltă'' ; mai multe caiete legate la un loc a mai multor elevi, ceea ce se cunoaşte de pe deosebirea scrisoarei, conţinând parafraze din sf. Ioan Damaschin, Libaniu, Erodian şi alţii; mai multe caete de teme din care unele scrise ca modele de către profesor, bună oară de Neofit Peloponezianul în anul 1785 în limba greacă vorbită [38].

Retorica sau arta de a alcătuì cuvântări, una din îndeletnicirile cele mai favorite ale decăzutei ştiinţi greceşti, care căuta să înlocuiască prin regule lipsa inspiraţiei şi a firescului talent, era studiată în şcoalele din Bucureşti şi Iaşi, ca o complinire mai înaltă a studiilor gramaticale. S'a găsit printre cărţile şi manuscriptele de studiu din şcoalele ambelor capitale ale ţărilor române, un număr însemnat de lucrări referitoare la retorică. Astfel o introducere în arta retoricei, o retorică unită cu un curs de logică, cea dintâi de Anastasă Papa-Vasilopol ce-şi făcuse studiile în Italia, şi fiind profesor în 1704 la Târnova în Tesalia, tradusese această retorică din limba latină; o învăţătură introductivă în arta retoricei, împărţită în zece secţiuni de Anastase Gordiu ieromonahul în 1658, prescrisă în două rânduri în ţările române, în 1768 în Cărpiniş şi în

[36] *Ibidem*, p. 355, No. 19, p. 356, No. 25, p. 358, No. 37.
[37] *Ibidem*. p. 351 No. 2 şi 3, p. 358 No. 41.
[38] *Ibidem*. p. 395 No. 15, p. 396 No. 18, 21, p. 398 No. 311, p. 406. No. 69.

1774 probabil în Iaşi, unde s'au aflat exemplarul, care învăţătură introductivă se întrebuința şi în Bucureşti; un rezumat de arta retoricei de Alexandru Exaporitul, urmată de alt curs de retorică de ierodiaconul Macarie, trebuitoare mai ales predicatorilor, traduse din limba latină. Ambele aceste cursuri sunt redactate în formă de întrebări şi răspunsuri între profesor şi învăţăcel, însemnându-se întrebările prin δ (διδάσκαλος) şi răspunsurile prin μ (μαθητής = şcolar). Retorica lui Macarie se întrebuința şi în şcoala din Bucureşti. Era şi un soiu de retorică deosebită, numită „înălbitoare", care avea după cât se vede mai ales în vedere sofismele şi arta de a face să treacă minciuna drept adevăr, *înălbind* toate lucrurile. Cel mai răspândit manual era acel alcătuit de Anastasie Papa-Vasilopol din Ianina, din care s'a reaflat un exemplar la Iaşi şi altul la Bucureşti [39].

In legătură cu retorica dar şi cu filosofia, şi alcătuind oarecum trecerea dela studiul limbei la acel filosofic, era logica, care se vede că se cultivà cu mare stăruinţă, dacă judecăm după numeroasele manuscripte şi cărţi de logică ce se întâlnesc. Dintre cele mai însemnate vom enumera; tratatul de logică al ieromonahului Nectarie din Mitilene din 1710; un metod conducător la logica lui Aristotel de preotul Sguduri din Ianina, autorul şi a gramaticei mai sus amintită; logica, alcătuită bine înţeles tot după Aristotel, de Ion Forneu din Agrafa, după acea latină a lui Inecciu; vestitele comentarii şi cercetări la logica lui Aristotel de marele dascăl al veacului al XVIII-lea Teofil Coridaleu, tipărite în Veneţia. In Bucureşti întâlnim pe lângă unele din manualele aflate şi la Iaşi, încă o altă introducere în logică compusă de dascălul Metodiu din Ianina [40].

Din filozofia propriu zisă s'a regăsit comentariile lui Coridaleu la cartea lui Aristotel despre suflet; metafizica după cei vechi şi cei noi compusă de Petru Psalida din Ianina în 1798; psihologia a aceluiaşi dascăl din 1795; metafizica după filosofii noi, mai ales după Baumeister, tradusă în limba elenă cu multe adausuri de Ioan Forneu din Agrafa .Exemplarul aflat în Iaşi poartă pe el data de 1801 cu însemnarea, că „acum a fost pentru întâia dată prescrisă şi bine corectată în şcoala domnească grecească din Moldova Daciei"; conducătorul în filosofie a lui Coridaleu; metafizica unui dascăl vestit ale acelor timpuri Evghenie Bulgaris; istoria raţională a filosofiei şi filosofia morală, aceasta din urmă cuprinzând următoarele părţi: 1) idei

---

[39] *Ibidem*, p. 360 No. 5, p. 363 No. 17, (cf. Σάθα, νεοελληνική φιλόλογία p. 441), p. 364 No. 19, p. 404 No. 62, p. 364 No. 20, p. 400 No. 39, p. 360 No. 6, p. 406 No. 75.

[40] *Ibidem*. p. 359 No. 359 No. 2 şi 3, p. 403 No. 56, p. 363 No. 17, p. 364 No. 21, p. 401 No. 48.

introductive; 2) elementele morale: *a*) sufletul, *b*) corpul, *c*) faptele morale, *d*) virtuţile şi viciile; 3) fericirea absolută: *a*) frumosul, *b*) binele absolut, *c*) atributele binelui absolut; 4) mijloacele de a ajunge la fericirea adevărată; *a*) γνῶθι σαυτὸν *b*) consilii, *c*) lupta pentru bine. Autorul se vede că cunoaşte desvoltarea filosofică a veacului al XVIII-lea din Germania şi Franţia, precum şi cu deamănuntul filosofii greci şi pe clasicii latini şi greci pe care îi citează la tot momentul. In şcoala din Bucureşti întâlnim de asemenea metafizica lui Baumeister, şi anume spunându-se că acel filosof german astăzi cu totul uitat, ar fi fost profesor la gimnaziul din Görlitz. Prelucrarea care se învăţa în şcoala din Bucureşti era alta decât acea întrebuinţată în Iaşi, anume o traducere a lui Dimitrie Neculai Darvari [41].

După ce elevii terminau toate aceste învăţături, şi înarmaţi cu toate cunoştinţele trebuitoare pentru a putea bine scrie, erau învăţaţi a alcatui epistole asupra deosebitelor materii, şi nu numai de acele de corespondenţă obicinuită. Era oarecum punerea în practică a cunoştinţelor teoretice dobândite, o aplicare a logicei şi retoricei care nu-şi prea putea găsi întrebuinţarea în libera vorbire şi de aceea era pusă în scrisoare. Să nu ne mirăm deci de luarea aminte ce se da epistolelor în învăţământul grecesc. Cei mai mari dascăli greci alcătuise modele de epistolare care erau studiate şi comentate cu aceeaşi râvnă cu care se studiau şi comentau clasicii greci. Aşa găsim pe un dascăl din Bucureşti, Diamandi, scriind observări la epistolele prea înţeleptului Neofit Sinesiu din Peloponez în anul 1753, şi o explicare în limba apla a aceloraşi epistole, precum şi nişte însemnări la o altă culegere de epistole celebre ale lui Coridaleu, făcute de un dascăl originar din Dristra, chir Teodor, care muri în Bucureşti în 1788. Se află însă şi manuscriptul elinesc al epistolelor lui Sinesiu cu data de 1805 Bucureşti; nu mai puţin şi acel al tipurilor epistolare ale prea înţeleptului Coridaleu [42].

Pe lângă limbile greacă şi elină care se învăţau prin cursurile arătate, se mai studiau în şcoalele greceşti şi limbele latină şi franceză. Se găsesc între mai multe manuale care slujeau la învăţătura limbei latine, şi Eutropii breviarium historiae romanae cu traducerea grecească, tipărit în Iena în 1723; Palaefati, de incredibilibus, culegere de mituri din poeţii latini, servind de text pentru traducere în limba greacă; colloquia Langiana de Curiis, Braşov 1802, din care text latin se făceau interpretări în apla, precum se vede din însămnările făcute

---

[41] *Ibidem*, p. 359 No. 4, 7a, 7b, p. 401 No. 45, p. 361 No. 9, 10, 11, p. 363 No. 18, p. 394, No. 12.

[42] *Ibidem*, p. 352 No. 6 7a, 76, p. 356, No. 25, p. 358, No. 37.

printre rânduri. Ca lexicon slujia acel al lui Schrevellius greco-latin şi latino-grec. S'au mai aflat un manuscript din 1740 de metrică şi gramatică, în care se află mai multe lecţii scrise latineşte cu traducerea grecească, precum şi o gramatică greco-latină ex variis collecta „a Gheorghio Demetrio", alcătuită partea latină în paralel cu acea greacă, spre a înlesni învăţăceilor greci studiul limbei latine, precum şi o gramatică latină scrisă latineşte: supplementum in universam grammaticam linguae latinae. Limba latină se învăţa bine înţeles şi ea prin mijlocirea acelei greceşti noue. Că unii din dascălii greci ştiau latineşte, se vede de pe deosebite traduceri făcute de ei din această limbă. Aşa găsim Theatrum politicum, nu ştim al căruia autor, despre datinele principilor, „tradus din limba latină în limba noastră apla de către cel mai mic între predicatori, preoţi, Ioan Avramiu în Bucureşti" 1716, şi traducerea matematicei scrise în limba latină de Christian Wolf, făcută de dascălul Neculai Cercel, ambii traducători Români de origine[43].

Pentru studiul limbei franceze găsim o gramatică a acestei limbi cu text latin, intitulată grammatica gallica brevis et facilis, tipărită în Varşovia în 1763; apoi les principes genéraux et raisonnés dela grammaire française par Restaut, Paris 1737; o altă gramatică a limbei franceze cu text grecesc de Vendoti, Viena. In şcoala din Bucureşti întâlnim manuscriptul în limba franceză al unui profesor grec care dădea lecţii în această limbă, şi care manuscript cuprinde diferite exemple culese din autorii francezi clasici. In un alt manuscript al mitropolitului Filaret, se văd mai multe extrase în limba franceză culese din deosebiţi autori, privitoare la istoria bisericei. Unul Panaghiot culege iarăşi mai multe sentinţi din autori greci, latini şi francezi sub titlul de „culegere admirabile lucrată şi scrisă de mine însumi în timpul studiului trecut"[44].

Mai amintim şi un lexicon foarte curios în mai multe limbi, şi anume cuvintele elenice explicate prin apla, latină, italiană, franceză, persiană şi turcească, lucrat de Luca dela Roccas în Constantinopole între anii 1769—1780, şi a cărui manuscript original, plin de ştersături şi corecturi, umple 9 volumuri, şi se află la biblioteca din Iaşi, adus la şcoala domnească de aicea de către vre-un profesor din Răsărit[45].

Alăturea cu limbile se mai predau în şcoalele domneşti şi ştiinţele numite pe atunci epistimuri.

---

[43] *Ibidem*, p. 352 No. 4, p. 363 No. 9, p. 356 No. 24, p. 358 No. 39 şi 41, p. 366, No. 6, p. 390 No. 22, p. 407 No. 79, p. 408 No. 84.

[44] *Ibidem*, p. 353—355 No. 11, 7, 21, p. 405 No. 68, p. 409, No. 87.

[45] *Ibidem*, p. 354 No. 15.

Mai întâi se învăţa matematică. Se găsesc printre cărţile de şcoală : o aritmetică în legătură cu geografia prelucrate de marele dascăl Nichifor Teotochis, la care el adause şi o explicare a logaritmelor după Gassendi ; Trigonometria tradusă din acea latină a Englezului Scotus ; tratatul introductiv în elementele matematicei de Germanul Christian Wolf, tradus de Neculai Cercel şi pus în rânduială de (elevul) Ilie Neculai Ruset, în Moldova Daciei, în şcoala elenică de ştiinţi, în anul 1801, cuprinzând aritmetica, logaritmele, geometria şi trigonometria, pe unde cerea trebuinţa cu figuri explicative. Se mai află un rezumat al Geometriei lui Vlod, tradus din franceză în grecească de Ioan Forneu din Agrafa ; mai multe aritmetici de Dimitrie Panaiotatul Govdela, din care una tipărită în 1818 ; elementele Geometriei lui Euclid şi elemente de algebră între altele unul al aceluiaşi Govdela, care se întitulează pe el : ,,doctor în artele libere şi în filosofie''. In sfârşit se găsesc mai multe exemplare ale unui tratat de cosmografie, intitulat : Interpretări sau memorii sinoptice în tratatul despre ceriu a înţeleptului Coridaleu ce a fost arhiereu în Naupact şi Arta [46].

Dintre celelalte ştiinţi se învăţa întâi geografia, a căruia studiu l-am găsit îmbinat cu acel al matematicei ; apoi un tratat despre cele geografice şi sferice de Hrisant Notara profesorul copiilor lui Neculai Mavrocordat, mai târziu patriarh de Ierusalim, scris în Bucureşti pentru fiul lui Neculai, Scarlat, şi tipărit în Paris în 1716. Exemplarul s'au aflat la Iaşi, dăruit de Arghira soţia lui Toma din Castoria şcoalei domneşti de aici. Se mai află elemente de geografie adunate din vechi şi noi, expuse după Nichifor Teotochis, precum şi tratate de geografie pentru cunoştinţa ţărilor române, unul tradus din Bauer, mémoires historiques et géographiques sur la Valachie sub titlul : ,,descrierea Valahiei cuprinzând poziţia, feliul ocârmuirei, veniturile anuale şi cheltuielele, cu enumerarea ţinuturilor şi a satelor ei, acum întâi tradusă din franţuzeşte în limba noastră grecească apla şi imprimată în tipografia dela Cişmea, la izvorul maicei domnului, pe timpul prea înălţatului domn Neculai Petru Mavrogheni Voevod, Bucureşti 1789 Iunie 17 la Dimitrie tipograful''. Alt tratat de geografie al tuturor ţărilor locuite de Români aste acel al lui Dimitrie Philipid, tipărit în Lipsca în 1816. S'a mai găsit în baştile mitropoliei din Iaşi, prin urmare aparţinând şcoalei domneşti şi itinerarul la Tobolsk în Siberia şi descrierea riurilor ei, tradus din ruseşte în

[46] *Ibidem*, p. 365 No. 1, 2. 4, p. 366, No. 6, p. 368, No. 10, 12, p. 367, No. 8, p. 368, No. 9, 11, p. 389, No. 16.

limba greacă la anul 1693 de întreprinzătorul autor al acelei călătorii, Neculai Spatarul Milescu [47].

Fizica se studia de asemene, dacă judecăm după aflarea unui manuscript de acustică şi a unuia despre meteori şi alte tratate de fizică în deobştie, precum şi scara capitulilor din tomul I al fizicei lui Nichifor Teotochis [48].

S'a mai regăsit oarecare tratate de medicină, cartea lui Ioan Dominic Santorinul despre friguri tipărită în Veneția în 1745, interpretarea la aforismele lui Hipocrat făcută în limba apla de Balan din Ianina, precum şi un manuscript de medicină practică care conține şi un lexicon de plante medicinale în patru limbi : elină, italiană, turcă şi greacă modernă [49]. S'a mai aflat şi un tratat latinesc de istoria naturală urmat de o introducere în istoria universală [50].

Şcoalele domneşti din Bucureşti şi Iaşi nu erau menite a da numai mireni, ci şi clerici învățați pentru ocuparea locurilor mai înalte de prin biserică; de aceea se învăța în ele şi teologia, pe lângă că precum am văzut chiar învățământul profan erà adeseori atins de religie. Ca urmare ale unui învățământ religios special s'a găsit în caetul unui şcolar din anul 1709, pe lângă Olintiacele lui Demosten traduse în apla, şi canoanele naşterei domnului; apoi o „sfătuire foarte simplă dar trebuincioasă şi îndemnare frățească către începători care vroesc să se facă preoți", evident o scriere religioasă menită pentru acei ce îmbrățoşau atare carieră, însă nu pentru preoții români ci pentru acei greci, deoarece sfătuirea e scrisă în greceşte. S'a mai găsit cartea în deobştie cunoscută ca manual de şcoală : interpretările în teologie ale lui Damaschin din 1781 : legile rituale, engomiul prea învățatului mitropolit al Euchaitelor la cei trei între sfinții părinții noştri dascăli ecumenici Vasile cel Mare, Grigore Teologul şi Ioan Crisostom, carte de asemene cunoscută ca manual şcolar, şi care cuprinde pe lângă textul original şi o traducere în apla. Tot cărți de şcoală erau şi cuvintele sfântului Grigore Teologul, apologeticul fugirei în Pont al lui Grigore Nazianzul şi interpretările din a doua carte a apocalipsului şi altele mai multe [51]. In şcoala din Bucureşti

---

[47] *Ibidem*, p. 369 p. 373, No. 12, p. 369 No. 5. Catalogul din lucrarea citată aice, dă „descrierea Valahiei" drept o lucrare originală indicând că arătarea traducerei ei din franțuzeşte s'ar fi făcut numai „spre a o recomanda". O comparație amărunțită cu memoriile lui Bauer ne convinse că este într'adevăr o traducere a lor, p. 372. No. 6. p. 368 No. 1.

[48] *Ibidem*, p. 373 No. 7—11.

[49] *Ibidem*, p. 369 No. 3, 4, p. 373 No. 13.

[50] *Ibidem*, p. 373 No. 14.

[51] *Ibidem*. p. 376 No. 8. 12. p. 377 No. 15, 17. p. 378 No. 20, p. 379 No. 23. 26 şi 27.

găsim un manual al dascălului Doroteiu către ucenicii săi despre post; altul despre unele nedumeriri şi deslegări alcătuit de Zaharia şi care slujeà de asemene drept carte de şcoală; sentinţele distinse ale lui Grigore Teologul, carte pe care au învăţat Matei Creţulescu şi care pe lângă subscrierea lui grecească mai adaoge cu litere cirilice luna Octomvrie; un manual de introducere în deasa comunicare din 1772; expunerea credinţei fericitului Ghenadie Scolarul patriarhul Constantinopolei; un manuscript despre erezii, un altul despre sfintele sinoade; un rezumat al sfintelor canoane de Constantin Harmenopol şi câte mai multe [52].

După aceste rămăşiţi lăsate de îndeletnicirele atât ale şcolarilor cât şi ale profesorilor, şi dacă am admite că toate materiile din care s'au găsit urme se învăţau cu seriozitate, ar rezulta atunci fără îndoială că academiile greceşti erau nişte puternice foculare de cultură. Intr'adevăr programul lor ar cuprinde în aşa caz următoarele obiecte îndestul de numeroase şi de însămnate: limbile elenă, greacă modernă, franceză şi latină (uneori şi cea italiană şi chiar cea turcească); retorica, filosofia şi anume logica, metafizica, morala, istoria filosofiei. Apoi din matematici, aritmetica, algebra, geometria, trigonometria şi logaritmele, pe lângă fizică, meteorologie, geografie. noţiuni de medicină şi teologie.

Să supunem însă învăţământul grecesc unei cercetări mai amărunţite, spre a ne convinge care din aceste studii erau acele mai de seamă, acele ce se urmăreau cu tot dinadinsul, şi dacă altele din ele nu sunt numai aparente.

Este învederat că studiul limbei greceşti şi anume a celei moderne erà partea cea mai realizabilă a programului şcoalelor domneşti şi deci şi cea mai realizată, aceasta cu atâta mai mult cu cât şcolarii cei mai mulţi veniau pregătiţi în cunoştinţa ei dela dascălii privaţi ţinuţi în casele boiereşti, sau pentru copii de Greci, din practicarea acestei limbi în casa părintească. Şi cu toate aceste metoda predărei erà aşa de defectuoasă încât copiii îşi pierdeau mai tot timpul cât îl petreceau în şcoală cu învăţarea ei, reprezentată prin acea a gramaticei. Este cunoscut că în timpul veacului de mijloc Grecii s'au îndeletnicit numai cu studiul limbei lor, frământându-l şi întinzându-l într'un chip cu totul abnorm, aşa că el se pierdu în nişte amărunte, în deosebiri preà subţiri şi o mulţime de megăituri, care sfărâmă numai frumosul arbore al limbei, fără a culege măcar roadele ce le-ar puteà da. Se'nţelege că învăţământul grecesc din ţările române nu se puteà deosebi de acel obşteşte urmat de toţi Grecii în ori şi ce ţară ei se aflau. Până la ce grad de

[52] *Ibidem.* p. 392 No. 6, 11, 17, 23, 25, 27, 29.

pedantism ajunsese studiul limbei grece, ne dau dovadă lucrările gramaticale alcătuite de Greci asupra limbei lor. Raicevici ne spune ca unul din dascălii de pe timpul său din Muntenia avuse talentul de a scrie un volum *în quarto* asupra unei a patra părți din gramatica greacă a lui Teodor Gazi, și spusele lui Raicevici se adeveresc prin faptul aflărei manuscriptului între cărțile mitropoliei din Iași [53]. Un alt autor, de sigur tot un dascăl de limbă, scrie un volum de mai bine de 500 de pagini „despre cele relative la particula τι" [54]. De aceea și hrisovul însuși al lui Alexandru Ipsilanti prevede ca obiect de studiu de căpitenie în curs de nouă ani de zile numai pe acel al limbei, iar științele să se învețe la sfârșit în cei trei ani ce mai rămâneau spre a săvârși cursul. El hotărește anume ca „elevii începători să se exercite trei ani într'una numai la gramatică, apoi să se facă început și la limba latină, după care să se exerciteze împreună timp de trei ani în limbile greacă și latină, ocupându-se cu cei mai renumiți scriitori din fiecare. După îndeplinirea celor șase ani, în urmă trei ani să se dedee dimineața la poetică și la retorică (adică tot la studiul limbei) cu exerciții grece și latine, și mai ales la studiul moralei lui Aristotel". După acești nouă ani de pregătiri limbistice, intrau pentru restul de trei ani în studiul științelor [55]. Asemene întârziere în învățătura limbei nu puteà proveni decât din răutateà metoadei de predare întrebuințată, și pe care mitropolitul Iacov o caracterizează în colori destul de vii, în raportul său asupra mersului învățământului timpului său (1792—1803) când spune că „până acum în școalele noastre se învăța cu numiri și cu canoane și cu mulțime de cuvinte, însărcinând mintea ucenicilor și poruncindu-le acele numai date lor să citească și ca papagalii să le învețe pe de rost, nimica cu totul știind sau înțelegând din cele ce învață, din care pricină mai și zece și doisprezece ani îmbătrânesc în gramatică ucenicii" [56]. Acest raport este însă preà însemnat prin ideile sănătoase pe care le cuprinde asupra învățăturii în deobște. Mitropolitul Iacov este însuș de părere ca învățământul să nu pornească „cu întunecarea dela cele neștiute la cele știute" ci din potrivă dela cele cunoscute la cele necunoscute. Dascălii trebue să se scoboare la priceperea școlarilor ca să se poată să-l înțeleagă

[53] Raicevici *Osservazioni*, p. 212. Comp. Xenopol și Erbiceanu, *Sărbarea școlară din Iași*, p. 357 No. 30.

[54] „Περί τῶν πρὸς τι" *ibidem*, p. 357 No. 31.

[55] Erbiceanu *Cronicarii greci*. p. XVIII—XIX.

[56] Raportul mitropolitului Iacov în *Uricarul*, III, p. 15—16. Ar crede cineva că Mitropolitul Iacov cunoscuse *Emile* al lui Rousseau. Pestalozzi este contimporan cu el. Dar pentru a avea idei sănătoase trebue de a avea o minte bine cumpănită și fără a împrumuta dela alții.

făcându-se, cum zice Mitropolitul, şi ei ca ucenici începători". Vorba dascălului „să pornească din cuget nu din carte" ca să dea învăţături mai multe vieţei. La traduceri să se urmăriască mai mult înţelesul sau „noima" decât vorbele. Iacov e de părere să se dee o mai mare întindere epistimurilor adică ştiinţilor căci „o academie fără epistimuri e ca o casă fără fereşti". Este destul de straniu ca Mitropolitul să recomande în lipsa unui dascăl de epistimuri elin, un filosof de altă limbă paradosind pe limba franţuzească".

Critica învăţământului fanariot de Mitropolitul Stamati ne dovedeşte, că Raicevici nu va fi exagerat mult starea lucrurilor când spune că „modernii doctori greci sunt în deobşte foarte neştiutori şi nu se ocupă toată viaţa lor decât cu mărunţişuri gramaticale, fără nici o văpsea de ştiinţă, de literatură frumoasă sau de gust ales" [57]. Constantin Mavrocordat văzând întârzierea copiilor în învăţătura gramaticei puse pe medicul său, Constantin Caraion, să alcătuiască o gramatică grecească scurtă şi uşoară [58]. Domnul grec gândindu-se foarte drept, că şcolarii români ar puteà mai uşor deprinde gramatica grecească, dacă ar cunoaşte întâi pe acea a limbei lor, însărcinează pe Dimitri Eustatievici dascăl din Braşov care învăţase în Kiew, ca să alcătuiască o gramatică românească. Braşovanu izbuti să scrie cea d'întâi gramatică a limbei române în 1757 într'un chip aşa de deplin, încât încercarea lui îi face cea mai mare onoare. Se vede însă că lucrarea lui Braşovanu rămase fără de nici un efect, deoarece pe lângă că nu se dădù tiparului, după cum se plănuise, apoi s'a înmulţit prea puţin prin copiare, aşa că astăzi nu ni s'a păstrat decât două exemplare [59].

Deşi îndeletnicirea cea atât de amănunţită cu limba şi gramatica aveà de ţintă cu deosebire învăţarea limbei vechi, numai prea puţini erau acei ce ajungeau să şi-o însuşească cu

[57] Raicevici. p. 242.

[58] Σάθα. Νεοελληνηκὴ φιλολογία, p. 557 Xenopol şi Erbiceanu *Sărbarea.* p. 354 No. 17.

[59] Iată titlul acestei prime gramatici româneşti găsită de C. Erbiceanu care a dăruit preţiosul exemplar Academiei Române: „*Intru mărirea sfintei cei de o fiinţă făcătoare de viaţă şi nedespărţită Troiţă a Tatălui, Fiului şi sfintului Duh, gramatică românească afierosita prea milostivului domn şi oblăduitor a toată Ungro-Vlahia, domnul Ioan Constantin Neculai Voevod, acum întâi izvodită prin Dimitrie Eustatie Braşovanul, metod prea folositor şi prea trebuincios, întărit cu pilde prea folositoare aşezată în orânduială dreaptă şi izvorâtă în Bulgaria Braşovului în anul* 1756 *Septemvrie* 1. Vezi Xenopol şi Erbiceanu *l. c.*, p. 251 No. 1 Dimitri Eustatievici spune dedicaţia către domn ca „precum voinţa Inălţimei tale de mult fiind spre aducerea întru fiinţă pre acest metod în dialectul românesc" adăogând că „domnul ar avea de scop a o da tipăririi". Mavrocordat perzând tronul în anul 1758, gramatica lui D. E. rămase uitată. Al doilea exemplar se află tot în biblioteca Acad. Rom.

desăvârşire. Cei mai mulţi care aveau altă ceva de făcut în viaţă decât de cetit autorii elini, nu se vor fi dedat la studiu ei cu sîrguinţa trebuitoare, şi apoi odată băncile şcoalei părăsite, se lepădau de orice îndeletnicire cu dânsa. Folosul real cu care se alegeau elevii din studiul limbei greceşti erà cunoştinţa în destul de temeinică a limbei moderne, cu atâta mai mult că ea fiind şi acea a predărei, şi limba vorbită în societatea mai cultă, ei puteau să o deprindă mai cu înlesnire şi din zilnica întrebuinţare. De aceea am văzut că cei mai mulţi şcolari părăsiau şcoala după puţini ani de studiu, ne vroind să asculte cursurile superioare care se mărgineau mai mult la predarea limbei eline.

Cât despre limbile celelalte, nu credem că progresul în ele să fi fost aşa de simţitor. In adevăr am văzut că după hrisovul lui Ipsilanti limba latină se învăţà numai în răstimpul de trei ani, şi alţi trei mai mult incidental,.de şi fără îndoială că trebuià să fie mai grea pentru ucenici decât cea greacă limba lor oare cum firească. Dacă se întâlnesc câţiva dascăli care traduceau cărţi din latineşte, aceştia erau de aceia ce-şi făcuse studiile mai înalte prin Italia, şi numai prin excepţie vor fi fost ei productul şcoalelor domneşti din Iaşi sau Bucureşti. Dela cunoştiinţele câtorva excepţiuni nu se poate trage nici o încheiere asupra obştimei învăţăceilor. Nu e vorbă atât hrisovul lui Ipsilanti cât şi raportul mitropolitului Iacov conţin părerea cam greu de înţeles, că în cazul când profesorul de ştiinţi nu ar putea ţinea cursul său în greceşte, să-l predee în latineşte sau în limba franceză, ceeace pare a presupune că elevii posedau în destul aceste două limbi, spre a puteà urma cursurile de ştiinţi în ele. Noi credem că o asemene părere este cu neputinţă de susţinut. Intr'adevăr limbile franceză şi italiană se studiau încă mai puţin timp decât cea latină, anume numai după mesele în curs de trei ani ultimii din cei nouă consacraţi studiilor literare. Cum vroim ca în aceşti trei ani de studii, afară de unele excepţii, să'şi fi însuşit elevii aşa de bine acele două limbi şi „să devină aşa de tari încât să poată asculta cursurile în ele"[60]. Observatori vrednici de credinţă ne arată tocmai slăbiciunea acestei părţi a învăţământului. Aşa Carra ne spune că „tinerii boieri meniţi pentru slujbele publice fie la curtea gospodarului, fie în judeţe, îşi dau oarecare osteneală pentru a învăţa turceşte, latineşte, franceza şi italiana; *dar foarte puţini din ei îşi însuşesc întru câtva limbile străine*". Recordon adaoge că studiile tinerilor băieţi se mărginesc a-i pune să înveţe, dela vrâsta de opt ani până la două-zeci, greceasca modernă şi în deobşte încă *oare care cunoştinţi* a greceştei vechi, a francezei, de geografie şi arit-

[60] Cum susţine C. Erbiceanu *Cronicarii greci*. p. XXXVI.

metică" [61]. Noi credem că atât dispoziţia din hrisovul lui Ipsilanti cât şi părerea identică a mitropolitului Iacov erau numai o aiurare pedagogică, precum nu este de mirare de a se întâlni în aceste timpuri atât de înapoiete în principiile unui învăţământ raţional.

Cât despre ştiinţi, deşi ele se învăţau în academiile greceşti din ţările române, nu credem că să se fi ajuns prin ele la un mare rezultat. O singură dovadă, însă aceea hotărîtoare, din domeniul matematicei, vroim să aducem. Am văzut că se găsesc urmele unor cursuri din această ştiinţă ce ar părea depline: aritmetică, algebră, geometrie, trigonometrie şi logaritmi. Faţă cu un asemene studiu ar trebui fără îndoială să întâlnim ingineri hotarnici în epoca fanariotă. Toate documentele însă de hotărnicii care sunt în destul de numeroase nu conţin pomenirea unor astfel de oameni de ştiinţă întrebuinţaţi la măsurarea sau stâlpirea moşiilor, deşi nevoia unor asemene nu va fi lipsit în desele certe pentru hotare care umplu analele judecătoreşti mai vechi ale principatelor române.—Şi dovada cea mai bună că ingineri hotarnici n'au existat în timpul Fanarioţilor, este înfiinţarea unor şcoli cu cursuri româneşti pentru producerea lor, în ambele ţări, aproape de capătul acelei epoce: a lui Asaki în Iaşi, a lui Lazăr în Bucureşti.

Deaceea şi elevii şcoalelor domneşti din Iaşi şi din Bucureşti nu prea erau învăţaţi în sfera ştiinţelor, cel puţin dacă judecăm după atestarea unor călători. Unul din ei Christoph Wilhelm Lüdeke, care trece prin ţările române în 1764, spune că trăgând la gazdă la o mânăstire din Moldova, fu ospătat aice câteva zile destul de bine. „Sara după cină venind vorba de poezie, eu spuseiu că în Anglia ar fi fost poeţi însemnaţi, la care observaţie călugării începură a râde cu mare haz, răspunzând că limba engleză ar fi aşa de aspră şi de nedestoinică, încât nu s'ar potrivi de loc pentru poezie. Ei vorbeau greceşte, latineşte şi italieneşte. Mai întrebară dacă Anglia ar fi în Londra sau Londra în Anglia, părându-le a fi cu totul nepăsători asupra acestei împrejurări" [62]. Această preţioasă mărturisire ne arată întâi că străinul întâlnise tocmai elevi din cei mai buni ai academiei ieşene, deoarece ei ştiau să apreţuiască frumuseţele poeziei şi vorbiau chiar pe lângă greceşte încă şi limbile latină şi italiană. Ce soiu era însă cultura lor literară, şi că nu

[61] Carra, Histoire, p. 187. Recordon, *Lettres sur la Valachie*, p. 108.

[62] *Rückreise zu Land von Constantinopol durch Romanien, Bulgarien, Wallachey, Moldau, Pohlen und Deutschland nach England im Jahre* 1764 von Christoph Wilhelm Lüdeke, alipită la vol. II al scrierei aceluiaşi călător. *Beschreibung des türkischen Reichs*, Leipzig, 1780, II, p. 215: „Sie sprachen griechisch latein und italienisch. Sie fragten mich ob England in London oder London in England lage, und schienen sehr gleichgültig darob zu sein".

posedau de loc şi una ştiinţifică se vede depe aceea că ei împărtăşiau prejudiţiile greceşti asupra monopolului darului poetic păstrat numai limbei lor, apoi din adânca neştiinţă geografică de care dădeau adeverire, fără chiar a se ruşina de dânsa, cea mai bună dovadă a lipsei desăvârşită de învăţământ ştiinţific. In rezumat învăţământul academiilor greceşti din ţările române se îndeletnicia mai ales cu studiul limbei greceşti, singura învăţătură mai temeinică, pe când celelalte erau mai mult de formă sau de podoabă. Chiar însă din acest învăţământ al limbei, numai puţini se alegeau cu o cunoştinţă mai adâncită a limbei antice, iar cei mai mulţi se folosiau numai cu atâta, că la eşirea lor din şcoală mânuiau îndestul de bine greceasca modernă. Ca o complinire a acestei învăţături se mai îndeletniceau acei ce se dedau carierei religioase, şi cu studiul mai mult sau mai puţin amărunţit al teologiei. Scrierile mai noue greceşti întinzându-se numai în această sferă, înţălegem cum minţile trecute prin şcoalele greceşti trebuiau să rămână tot îndestul de înţălenite în neştiinţă, cu toată învăţătura mai mult formală primită în ele.

Aceasta însă poate îndreptăţi până la un punct spusele lui Raicevici, că dascălii greci ar fi fost în *deobşte* oameni neştiutori, şi mai ales este foarte adevărată partea a doua a mărturisirei sale, că năcăjiau pe copii numai cu amărunţimile gramaticale. Deşi câţiva din ei precum Sevastos Chimenitul, Ieremia Cacavela, Paisie Ligaridis, Ioan Comnen, Gheorghe Trapezuntul, Lazar Scriba, Iliad Manasse, Dimitrie Procopie, Iosif Misiodax, Lambru Fotiade, Neculai Cercel [63] şi alţii încă se constată a fi fost oameni îndestul de învăţaţi pentru timpul în care trăiau, unii din ei cunoscând mai multe limbi, alţii fiind doctori în medicină şi învăţaţi prin universităţile italiene, totuşi cu tot meritul profesorilor, sistemul învăţăturilor, concentrat mai ales asupra limbei, gramaticei, retoricei, logicei şi scrierilor lui Aristotel, deci în deobşte un studiu mai mult formal, care pregătea numai mintea pentru primirea noţiunilor, fără ca aceste să i se aducă, nu putea să o îmbogăţască, cu cunoştinţi adevărat folositoare; erà un soiu de învăţământ ce sămăna foarte mult ca acel sec şi fără vlagă al scolasticei veacului de mijloc din Apusul Europei. De aceeaşi rămase el tot atât de puţin roditor în domeniul intelectual ca şi frămîntările scolasticilor.

Asupra elevilor acdemiilor domneşti s'au păstrat mai multe notiţe în materialul rămas dela ele, din care se poate trage oarecare încheieri interesante. De aceea le vom aminti: Pe breviariul lui Eutropiu cu traducerea grecească din 1724, se vede subsemnat,

[63] Asupra acestora vezi enumerarea mai multor profesori greci din academiile Iaşilor şi a Bucureştilor în C. Erbiceanu. *Cronicarii greci*, p. XXIV şi urm. şi în *Bărbaţii culţi greci şi români* de C. Erbiceanu, în *An. Ac., Rom.* II, tom XXVII, 1905.

nu se ştie la ce dată, unul Donici, probabil elevul boier român ce a studiat pe acea carte. Alte subsemnături româneşti se văd pe gramatica lui Iacob Willeri, aparţinând după cum se vede elevilor ce învăţase pe ea, fiind cunoscut obiceiul şcolarilor de a-şi însemna numele pe cărţile lor. Pe gramtica lui Teodor Gazi din 1760 găsim însemnarea nostimă făcută în limba grecească : „Profesorul Constantin este foarte onorabil şi nobil; dar pofteşte foarte tare pe cele frumoase şi-i plac petrecerile", inviderat o satiră făcută de vre'un elev ştrengar la adresa profesorului. Se găseşte pe un alt exemplar al aceleaşi gramatici iscălit cu litere greceşti numele românesc de Gheorghe Lupu, şi pe un al treilea, acel grecesc de Alexandru Cromidi. Pe o gramatică a lui Sguduri, se ceteşte printe o grămadă de subsemnături nedescifrabile aceea a unui elev român Gheorghiu. Pe coperta introducerei în gramatica lui Teodor, de Neofit ierodiaconul, datată din Bucureşti, 1768, se află însemnarea grecească : „La 1786 Iunie în 10 am început a patra parte din Teodor pentru elevii ce învăţau la mine" [64]. Un abecedar arab conţine notiţa în greceşte : „cărticica prezintă este şi a mea Andronic Donici şi a lui Neculai Stratilat, şi li s'au dăruit în 1780 August în 13 de profesorul lor, domnul Ioan Aluriu din Târnova" [65], dovadă evidentă că aceşti doi elevi, din care unul cu siguranţă fiu de boier, urmase cursuri greceşti, nu ştim private sau publice, şi că ştiau greceşte. Tipurile epistolare a le lui Teofil Coridaleu poartă subsemnătura unui elev grec Csinastit, a unui român Neculai Stefăniu şi a unui al treile, ce poate fi sau Grec sau Român, Mărgărit, cu data 1819. Intr'un exemplar al lui Arian aflăm următoarea însămnare în limba grecească : „cât îmi eşti de iubit, prietene Vasile Caramfil mie Gheorghe Mihail Siastitul din provincia Geciei 1813, grec de neam, creştin, de religie ortodoxă" [66]. Atare declarare de prietenie nu poate proveni decât dela un elev deoarece mai înainte în şcoalele greceşti (de unde apoi se introduse şi în acele româneşti) erà obiceiul ca elevii să-şi scrie unul altuia aşa numite bilete de amiciţie. O culegere de sentinţi din Veneţia 1703 poartă pe ea însemnarea : „am fost eu Gheorghe Lazu student d-lui Ieremia ieromonahul în 1814, Fevruarie în 10". Pe comentariile la cartea lui Aristotel despre suflet aflăm mai multe însemnări, din care rezultă că un elev al lui Toma din Castoria sfârşise de studiat comentariile în 1755; că Toma din Castoria erà dascăl în Iaşi unde primise şi boieria de al doile logofăt, şi că murind el, Arghira soţia lui dăruise acea carte îm-

[64] Xenopol şi Erbiceanu *l. c.*, p. 351, No. 4, 5, 8 10.
[65] *Ibidem*, p. 354, No. 16. Acest Andronic Donici este vestitul pravilist moldovan Andronache Donici.
[66] *Ibidem*, 355 No. 18 şi 36.

preună cu altele care făceau parte din biblioteca bărbatului ei, şcoalei domneşti din Iaşi [67]. Prefaţa şi scara metafizicei lui Forneu după Baumeister, despre care se spune că au fost prescrisă în şcoala domnească din Moldova Daciei, se vede a fi fost copiată de un elev român Rosseti care subscrie. Pe un exemp ar al aritmeticei lui Govdela tipărită în Iaşi la 1818, se văd însămnaţi câţi-va studenţi greci precum : D. Dioghenide, P. Calinichid din Balchida, Rigas Lusanghel şi C. Bacaloglu şi câţi-va români : N. Carp, St. Mărgărit, D. Neculau, P. Antoniu, V. Constantiniu, C. Radu, C. Ioan, I. Vernescu. Pe un volum în folio care cuprinde cuvintele şi epistolele lui Isocrat se văd subsemnaţi în greceşte următorii elevii : Emanoil Cromidi, Mateiu ban, Emanoil Conachi, Dimitrie Croniadi, Vasile al II-le vistier, Vasile Roset, Mateiu Cantacuzino, Ghoerghe Balş, Ienacache Canta vistiernic, Gheorghe Balş vel-vistiernic, Manolache Moldovanu, Ştefan Balş Dimitrie Ghica. Se vede că unii din elevi îşi dădeau titluri de boieri după părinţii lor [68]. O gramatică grecească dedicată lui Gh. Moruzi poartă subsemnaţi în greceşte următorii elevi : Voinescu, Manolache Catargiu, Vasile Vasilescu, Costache Conachi, un Calimah a cărui nume de botez nu se poate descurca, Paleologu, Athanasie, Gheorghe Vârnav; după aceste, următoarea însămnare în româneşte : „această carte este a mea dreaptă, dăruită de către un prietin Alecu Hristodor. (Subscris) Andronache Donici" (pravilistul) [69]. Se vede de pe o curioasă notiţă românească pusă pe o carte grescească, descrierea sfinţită a muntelui Sinai, cum odată cu copii de boieri se apucau de învăţătură şi acei ai oamenilor de jos : „Această carte este a lui Dinu Blanariul şi am luat'o ca să cetesc pe ea, şi iarăşi am dat-o la d-lui să nu poprească fiind lucru străin acesta, 1803. Şi atunci au început a învăţa şi cuconaşii a d-sale slugeriului Ioan Carp ; însă şi un copil anume Grigore a preotului Gheorghe dela prapadoamna Paraschiva" [70]. Pe un manuscript de ritual bisericesc din 1815, se citeşte : Gheorghe Lalopol student, de origine din Macedonia. Mineele lunei lui Noemvrie se văd scrise în greceşte cu o sumă de greşeli, dovadă că au fost copiate de un elev (român), ce nu ştiea limba greacă [71]. Se mai află cu data din 1818 Septemvrie, nişte note scrise în greceşte dela dascălul Economu, pe care note se află iscălitura lui Alexandru Rosetti în greceşte şi româneşte. Ele cuprind un lexicon elenic cu explicarea cuvintelor în apla ; apoi mai multe notiţe de literatură,

[67] *Ibidem*, p. 359, No. 4. Comp. No. 10 şi p. 365 No. 1, p. 369 No. 2.
[68] *Ibidem*, p. 388. No. 10.
[69] *Ibidem*, p. 389, No. 20.
[70] *Ibidem*, p. 377, No. 13.
[71] *Ibidem*, p. 378, No. 19 şi 379, No. 25.

câte-va pagini franţuzeşte şi câte-va româneşte, adaose notelor de elevul Rosetti, care se vede din aceasta cu ce se ocupa, şi totodată că aveà de profesor pe Economu [72]. Mai amintim şi traducerile din elina în apla arătate ca făcute de elevul Dimitrie Bartocea. [73].

Dela şcoala din Bucureşti ne au rămas următoarele notiţe prea interesante: Mai întâi pe Tomul Bucuriei imprimat în Râmnic pe timpul lui Constantin Brancovanu, se află după marca ţărei, cinci poezii greceşti în hexametre, la adresa domnului, făcute de studenţii şcoalei domneşti din Bucureştii Ungro-Vlahiei [74]. Atare poezii de laudă către domnul muntean se mai întîlnesc la începutul unei mărturisiri ortodoxe tipărite în Snagov în 1699 şi dăruite de Hrisant Notara patriarhul Ierusalimului şcoalei noue elenice din Iaşul Moldovei în 1724. In tesaurul de gramatică a lui Caraion, tipărit în 1797 în Bucureşti se ceteşte în lista prenumeranţilor, la rubrica studenţilor, următoarele nume româneşti: Ioan Stoica, Dimitrie Ghica, Constantin Grădişteanu, Alexandru Comăneanu, Ioan Cârlova, Manoil Furcă, Manoil Voicu şi alţii mai mulţi. Pe sentinţele exortative ale lui Caton Romanul, găsim însămnarea făcută în Bucureşti de elevii şcoalei de acolo, care doresc dascalului lor Arcadie sănătate şi „să ne predee nouă supuşilor săi discipuli şi altora multor şi celelalte ştiinţi ce ne lipsesc, literare şi filosofice". Intr'un manuscript de teme elenice se află mai multe compoziţii de laudă către beizadelele Vlaho-Bogdaniei, care laude par a fi fost alcătuite de elevii şcoalei domneşti din Bucureşti; între altele către Neculai şi Constantin Mavrocordat [75]. Pe un manuscript întitulat: ce este metafizica şi cu ce se ocupă, se văd în şirul textului grecesc cuvinte româneşti scrise cu litere cirilice, şi sumă de jucării cu condeiul, de unde se vede că pe când le dicta profesorul, elevii se jucau adese-ori, scriind prin intervale ce le trecea prin cap. Se mai află un manuscript de „cuvinte compuse de prea înţăleptul şi prea învăţatul, cel mai minunat profesor Sevastos din Trapezunta, pronunţate de către unii din şcolarii lui iubiţi". Unul din ele rostite la naşterea domnului, altul la Paşti, un al treile este o cuvântare politică dela o primire oficială şi care poartă însemnarea în greceşte a lui Sevastos: „1697 s'au pronunţat de mine la 29 August în ziua tăerei capului Sf. Ioan". Un al 4-le tot de primire este adnotat: „pronunţat la 5 Iulie 1697 de Şarban fiul marelui vistier (elevul lui Sevastos), în ziua Sf.

[72] *Ibidem*, p. 386, No. 5.

[73] *Ibidem*, p. 358, No. 41.

[74] *Ibidem*, p. 387, No. 4: «οἱ ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Οὐγγροβλαχίας αὐθεντικῆς ἀκαδημίας φοιτηταί» (studenţi). Cartea se află în biblioteca seminarului Veniamin din Iaşi.

[75] *Ibidem*, p. 388, No. 11. p. 300, No. 21, p. 351. No. 3, p. 393, No. 5.

Atanasie în sala domnească după liturghie" ; apoi încă alte cuvinte de laudă către Constantin Brancovanu [76]. Alt manuscript a sentinţelor lui Grigore Teologul poartă pe el subsemnarea grecească a lui Matei Kreţulescu din 1725 şi după ea, însemarea lunei Octomvrie în româneşte cu litere cirilice. Nişte interpretări la întâia olintiacă a lui Demosten poartă următoarea însemnare în greceşte : [77]. „Finitul celor două rapsodii terminate în anul mântuirei 1784 în Octomvrie, ziua Mercuri în Bucureştii Valahiei în timpul profesorului prea învăţatului domn Tudor, pe când erà domnitor prea înălţimea sa D. D. Mihail Suţu Voevod, şi s'au scris de mâna lui Ghiţă adecă Gheorghiu din Bucureşti" învíderat un elev care prescrisese discursurile. Pagina întâi a precuvântărei la cartea despre suflet a lui Coridaleu, poartă pe ea însemnarea : „din a le lui Eliad Manase 1768 Mai în 3" ; apoi mai jos : „1744 Noemvrie 26 am început tratatul despre suflet şi am terminat studierea lui în anul mântuirei 1745 la 22 Noemvrie în Bucureşti, proprietatea şi osteneala mea, Diamant Petala ce se zice şi Vritu din Târnovul Larisei" un student grec care învăţase acel tratat la şcoala din Bucureşti.

Din aceste notiţi răzleţe reesă cu înviderare că şcolarii academiilor din Iaşi şi din Bucureşti erau în parte fiii de boieri români ; că afară de ei mai erau mulţi copii de Greci şi că pe lângă aceste două clase se mai adăpau une ori la învăţături şi oameni din clasele mai de jos ale societăţei [78].

Erau însă şi şcoale româneşti, acele de preoţie în care se învăţa cetitul şi scrisul, cetitul anume din psaltire precum şi cântările bisericeşti. Dacă în unele din ele se predă gramatica, această învăţătură se dădea în greceşte, ceeace erà tot deauna primit cu silă de copiii de români. Găsim în această privire un fapt caracteristic, anume copilul Gheorhge fuge în Ardeal dela una din aceste şcoale de preoţie cu cursuri şi de greceşte, pentrucă „nu fusese trimis să înveţe greceşte ci numai cântările româneşti" [79]. Aceste şcoale româneşti se ţineau pela mânăstiri ; una este amintită la Domniţa Bălaşa [80].

Ca mijloace de învăţătură erau pe lângă cărţile de şcoală şi biblioteci mai cuprinzătoare, precum aceea a lui Neculai Mavrocordat sporite şi adaose de fiul său Constantin. Altă biblio-

---

[76] *Ibidem* p. 395, No. 13, 16.

[77] *Ibidem*, p. 396 No. 17, p. 399, No. 36, p. 401 No. 45.

[78] Conform cu acest rezultat găsim pe Recordon, *Lettres sur la Valachie.* spunând despre scoala din Bucureşti de pe la 1815 : „l'école publique de Bucarest compte à peu près 300 écoliers dont un grand nombre sont étrangers et la plupart de ces derniers Grecs".

[79] Iosif episcop de Argeş c. Hagi Pop din Sibiu 20 Iulie 1796 în N. Iorga, *Scrisori bisericeşti* în *An. Ac. Rom.*, II, tom. XXVIII, 1906, p. 223 (31).

[80] Scrisoarea din 23 Aprilie 1799 *ibidem*, p. 218 (36).

tecă este amintită în şcoala din Sf. Sava, cum şi la mânăstirile Mărgineanu şi Horezul [81].

3. REZULTATELE CULTUREI GRECEŞTI

Cultura grecească reprezintată prin şcoli, biserică şi modă trebuia în curând să dobândească precumpenirea în sânul poporului român. Clasa, mai înaltă a societăţei, umplută în toate părţile de elemente greceşti începe a se da după chipu acestora, a le imita apucăturile şi obiceiurie şi a le vorbì limba. Şi dacă cultura grecească îndrumase stăpânirea ei încă din vremile anterioare domniei fanariote, cu cât mai mult trebuia să devină acum covârşitoare, când toate puterile vii a le poporului erau puse în slujba elementului grecesc? Toată clasa boerească parte bărbătească pe cât şi femeiască, era ţinută, dacă vroia să-şi ţină vaza, să cunoască limba stăpânilor şi de aceea aproape toţi oamenii mai de samă din ţările române cunoşteau şi vorbeau această limbă. Aşa Carra ne spne că „greceasca vulgară este limba mai poleită a curţei gospodarilor şi a guvernatorilor ţinutali" [82], şi Laurençon adaoge că „în societatea cea mai bună se vorbeşte greceşte sau alte limbi străine" [83]. Despre sexul femeesc, care nu puteà învăţà în şcoalele publice, ştim că „toată învăţătura ce i se da era de a şti vorbi, ceti şi scrie grecească modernă [84]. Potrivit cu asemenea arătări şi întâlnim în deobşte pe boerii timpului cunoscând limba grecească, bine înţeles cea modernă, pe când cunoştiinţa celei vechi este mult mai rară. Astfel mai mulţi din cronicarii noştri mai noi ştiu limba grecească, precum Neculai Canta care poseda o gramatică grecească, purtând însemnat de mâna lui în greceşte că volumul era în a lui stăpânire [85]. De asemenea şi Enache Cogălniceanu, după ce pune în româneşte, pe un manuscript grecesc despre legile nunţei, însemnarea cum că această filadă mi-a dăruit-o mie Dimitrie Caracu în 1798 April 21, adaoge locul unde se afla, şi subsemnătura lui în greceşte: Σταβροδρόμη (mahalaua Pera din Constantinopole, astfel numită de Greci) Ιωάννος Κωγιλζάνος [86]. Tot aşa ştiea greceşte şi Andronache Donici pravilistu Moldovei; Ilie Rosetti fiul marelui vornic Neculai, căruia dascălul grec Anastase

---

[81] Vol. IX p. 95. Scrisoarea lui Cantacuzino c. patr. din Constantinopole 18 Apr. 1714 Lahovary în *Conv. literare*, XXVI, 1892, p. 1074. Comp. alte scrisori a lui C. Brancovanu, *ibidem*, p. 843.

[82] Carra *Histoire*, p. 196.

[83] Laurençon, *Nouvelles obseravations sur la Valachie*, p. 22.

[84] Recordon, *Lettres sur la Valachie*, p. 112.

[85] Xenopol şi Erbiceanu, *Sărbarea scolară dela Iaşi*, p. 357, No. 34.

[86] *Ibidem*, p. 375 No. 5.

scrie în 1798 o scrisoare grecească. Acest Ilie Rosetti era acel ce prescrisese şi pusese în rânduială cursul de matematică tradus de Cercel [87]. Tot pe atunci întâlnim pe unul Ştean banu care scrie în greceşte o epistolă adresată, nu se vede cui, în care se enumera titlurile mai multor cărţi, pe care alcătuitorul scrisoarei ce le cerea dela acel către care era îndreptată. De altfel cum se înţelege uşor, corespondenţa între Grecii din Ţările Române se urmà în greceşte chiar atunci când ea se purtà între feţele din dregătorii şi pentru trebi ale ţărei. Aşa întreaga corespondenţă a Domnitorului Munteniei Ioan Caragea....... . . . . . . este scrisă în greceşte [88].

Pe volumul I din Concordantiae graecae din 1718 se află notiţa în limba greacă : ,,din ale lui Constantin Zagorianul'' [89]. In 1799 găsim pe postelnicul Constantin Racoviţă dând mânăstirei Sf. Spiridon un act de exoflisire în limba greacă [90]. In 1821 Gheorghe Paşcanu răspunde în limba greacă unuia din caimacamii ţărei Moldovei, ca să-l ierte dacă nu poate aduna răspunsurile boerilor fugiţi în Bucovina asupra întoarcerei lor în Moldova, de oarece ei ar fi împrăştieţi [91]. Spătarul Canta într'o scrisoare către mitropolitul Veniamin din 1821 Noembrie 1, prin care îi descrie jafurile comise de Turci în Moldova, amestecă cuvinte şi fraze greceşti în o limbă de altmintrelea bună românească, arătând astfel ştiinţa lui în idmioil de modă a timpului [92]. Scrisoarea boerilor moldoveni îndreptată din Cernăuţi către reprezentantul Rusiei din 1822 este redactată în greceşte. De sigur nevroind a o scrie româneşte, limbă ce ar fi fost neînţeleasă împuternicitului Rusiei, ei o dădură pe acea din limbile străine ce le stătea mai uşor la condeiu, pe acea grecească [93]. Iordache Balş trimete în 1812, o scrisoare către mitropolitul Veniamin în care, pe lângă data lunară scrisă în greceşte, mai intercalează în fraze greceşti în cursul cuvintelor româneşti [94]. Mitropolitul Veniamin era un bun cunoscător al limbei greceşti.

---

[87] Mai sus, p. 181.

[88] *Sărbarea şcolară*, p. 361 No. 8. Comp. Corespondenţa lui Dim. Aman. ed. N. Iorga, p. 29—32.

[89] *Ibidem*, p. 386, No. 2,

[90] *Uricariul*, XII, p. 357.

[91] C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 128.

[92] *Ibidem*, p. 171 : Se află cuvintele *sevas* (respect) şi *evgnomosine* (recunoştinţă). Iată bună oară un exemplu de stilul românesc al spatarului : ,,Evropa se îndeletniceşte cu *chitele* şi *nimerele* şi noi am obosit în pătimiri şi prădăciuni''. El pune în greceşte următoarea frază : ἵν προςμείνωμεν ἀπὸ τὴν μετριοτήτα τοῦ λὀκου (Dacă aşteptăm dela cumpatarea lupului mântuirea).

[93] *Ibidem*, p. 202.

[94] *Ibidem*, p. 207. Ii doreşte ,,să petreacă postul mare ὑγιειῶς καθὲκάτερον τον ἄνθρωπον τὴν δὲ ἁγίαν τριήμερον ἐκ νεκρῶν ἐξ ινάστασαν (sănătos ca fiecare om, iar sfintele trei zile a le învierei) le vom face la Iaşi''.

De asemenea în Muntenia toată clasa superioară a societăței era grecizată; ba, dacă se poate, din pricina bisericei mai tare încă decât în Moldova. In afară de persoanele ce le am aflat cunoscând limba greacă pe timpul lui Brancovanu [95], şi din care cele mai multe ajunseră cu viaţă şi în epoca fanariotă, mai dăm încă drept exemple despre cunoaşterea acelei limbi pe Grigore Brancovanu, care dărueşte în 10 Martie 1812 „iubitului său văr Alexandru Mavrocordat", un manual de legi tradus de paharnicul Mihail Fotinopol din Hio pe limba apla; apoi traduce el din latină în elină cursul de filosofie a lui Heineccius, pus mai târziu pe româneşte de Eufrosin Poteca; mitropolitul Grigore al Munteniei, discipolul lui Veniamin Costache, care-şi făcuse educaţia în epoca Fanarioţilor, duce cu el în Muntenia mai multe cărţi greceşti dăruite lui de superiorul său, Veniamin [96]. Boerii Văcăreşti ştiau cu toţii greceşte. De asemenea ştiau greceşte, şi unii chiar elineşte, boerii: banul Grigore Băleanu, care a lăsat mai multe manuscripte de traduceri din greceşte, Constantin Câmpineanu, banul Radu Golescu şi fii săi Neculai, Gheorghe şi Constantin, toţi cunoscători ai limbilor greceşti, modernă pe cât şi antică; Scarlat Grădişteanu şi fratele său Şărban Gheorghe Hotineanu care traduce în greceşte pe Ahil în Cipru de Metastasio, precum în deobşte toată boerimea ambelor ţări române, din care cei anume însemnaţi nu sunt decât o slabă spicuire [97]. Către sfârşitul epocei fanariote, domniţa Ralu fata cea mai mică a domnitorului Munteniei Ioan Caragea, persoană cu gusturi artistice, care admira şi cultiva muzica lui Mozart şi a lui Beethoven şi era hrănită cu scrierele lui Goethe şi Schiller, se apucă de înfiinţat cu concursul câtorva tineri şi tinere din societatea boerească un teatru în apartamentele ei, unde se reprezenta în limba grecească tragedii traduse din deosebiţi autori moderni, precum *Orest* al lui Alfieri, *Moartea fiilor lui Brutus* de Voltaire şi câteva idile precum *Daphnis şi Chloe*. Mai târziu domniţa puse să se zidiască un teatru la Cişmeaua roşie în colţul străzei Victoriei şi a Fântânei, cu scenă, staluri şi mai multe rânduri de loje, teatru ars în 1825. Ea trimise pe Aristias la Paris ca să studieze pe vestitul Talma şi până să poată întemeia teatrul grecesc, aduse din Viena o trupă germană care reprezinta opere şi drame şi în care era,

---

[95] Vol. VIII p. 244.

[96] Xenopol şi Erbiceanu, p. 383. No. 3, p. 403, No. 53.

[97] Asupra Văcăreştilor vezi A. I. Odobescu, *Poeţii Văcăreşti* din *Revista Română* 1836, p. 482. Asupra celorlalţi vezi I. Heliade Rădulescu, *Echilibrul între antiteze*. Bucureşti 1859, p. 75.

şi vestita Dally, cântăreaţă şi tragediană de un mare merit a acelor timpuri [98].

Aşezământul care reprezinta mai cu deosebire cultura, biserica, era de asemenea grecizată, şi anume în toate acele locaşuri sfinte care prin închinare încăpuse în mâinile călugărilor greci. Dar chiar şi autorităţile centrale, mitropolia şi episcopiile se greciase şi ele în Muntenia, pe când în Moldova ele putură să se menţinea ceva mai neatinse de curentul ce copleşise întreagă ţară.

In Muntenia slavonismul este părăsit în chip oficial şi în biserica centrală de mitropolitul Teodosie, (1659—1669) [99].

Răsturnat însă din scaunul mitropolitan de Grigore Ghica şi înlocuit cu Grecul Dionosie, acesta întrebuinţează toate trei limbile la ceremonia hirotonisirei lui, anume simbolul credinţei se află transcris în limba greacă şi slavonă, iar confesiunea tradiţiei bisericei în greceşte şi româneşte [100]. După reinstalarea lui Teodosie (1675—1708), sub Şerban Cantacuzino, el se sileşte iarăşi a menţine românismul în biserică, şi toate actele de alegere ale episcopilor ce se făcură pe timpul lui sunt scrise în româneşte , iar simbolul credinţei ce se rostea de ei la a lor hirotonosire în acel tradus de el în româneşte. La 1709 murind Teodosie se alege Antim Ivireanu, tipograful cel vestit al Brancovanului, la scaunul mitropolitan, care deşi de origine străin şi spirjinind grecismu, numai puţin se interesa şi de biserica românească, între alta punând de a doua oară în româneşte textul crezului pe care-l rosti în această limbă la a lui sfinţire în anul 1709 [101]. Şi sub Antim (1709—1716) se află toate actele de alegere scrise şi rostite în limba română, ceeace se urmează tot aşa şi sub Mitrofan (1716—1720), Daniil (1720—1732) şi Ştefan (1732 —1734), toţi trei de origine română. Chiar când vine mitropolit, Grecul Neofit, în 1738 strămutat în Muntenia din scaunul Mirelor, încă actele hirotoniei lui sunt scrise româneşte, deşi fără îndoială că va fi rostit crezu în limba

---

[98] Vezi Ioan Ghica. *Scrisori către Vasile Alecsandri*, Bucureşti, 1884 p. 37. Tragediile jucate sub patronajul domniţei Ralu au fost tipărite mai târziu. la 1820. Vezi Bibliografia grecească dela sfârşitul epocei fanariote adunată de Gh. Sion Gherei în *Revista* lui Gr. Tocilescu II, p. 426. T. T. Burada *Inceputul teatrului în Moldova*, în *Arhiva* din Iaşi 1905, p. 58 spune că pe la anul 1814 s'ar fi jucat în greceşte de către nişte tineri boieri, *Moartea lui Cesar* de Voltaire şi..... *Brutus* de Alfieri, arătare nesprijinită pe nici o atestare contimporană. Comp. asupra teatrului grecesc dela începutul veac. al XIX-lea, Ramiro Ortiz, *Per la.... del teatro Alfieriano* în Rumania .1911. p. 6 şi urm.

[99] *Condica sântă a mitropoliei Ungro-Vlahiei* publicată de arhiereul *Ghenadie Enăceanu*, Bucureşti. 1886. p. 24.

[100] *Ibidem*. p. 41.

[101] *Ibidem*, p. 100.

greacă[102]. Dela acest mitropolit înainte biserica munteană se grecizează tot mai mult în părţile ei mai înalte. De câte ori se întâmpla să vină câte un Grec în fruntea mitropoliei Ungro-Vlahiei sau în acea a vreunei episcopii, ceremonia hirotonisirei şi mai ales partea ei cea mai de seamă, rostirea crezului şi a confesiunei tradiţiei bisericei, se făceau în greceşte, precum tot în această limbă se redacta şi actul de alegere. Când Românii ocupau scaunele păstoreşti, aceste acte se făceau în româneşte. Adese ori însă chiar episcopi români rostesc rugele sacramentale în greceşte si actul hiritoniei lor este scris în greceşte. Aşa bunăoară Metodie episcopul Buzăului 1741, Grigore episcopul Râmnicului 1748, Cosma episcopul Buzăului 1764, Parfenie al Râmnicului 1764, toţi Români fac toate actele hirotoniei lor în româneşte[103]; pe când Rafail episcopul Buzăului 1757, Dosoteiu Filitis a Buzăului 1786, Filaret mitropolitul 1752, Dosoteiu Filitis ca mitropolit 1753, şi mitropoliţii Ignatie 1810 şi Nectarie 1813, toţi Greci, săvârşesc acele acte în limba grecească[104]. Dar şi episcopul Filaret al Buzăului 1748, mitropolitul Grigore 1760 şi Constantin episcopul Buzăului, deşi Români, rostesc închinarea în limba greacă[105], iar Chesarie episcopul Râmnicului 1774 spune în greceşte crezul şi confesiunea, iar actul său de alegere este scris în româneşte[106].

Biserica moldovenească este departe de a fi aşa de grecizată ca acea a Munteniei. O singură dată în decursul întregei ei istorii se urcă un mitropolit grec pe scaunul arhipăstoresc; anume mitropolitul român Anton ducându-se cu Ruşii în anul 1739, după răsboiul terminat prin pacea de Belgrad, se aduse pe scaunul mitropolitan al Moldovei şi Sucevei pe Grecul Nichifor „nu că doar nu se afla la acea vreme vreunul din episcopii ţărei vrednic de păstoria mitropoliei, ci mai vârtos ca să acopere numele ce de hainire al lui Antonie”. Grecul însă fu urcat în scaun, „cu această tocmeală ca după dânsul alt strein să nu mai fie, apucându-se că el va alege pe urma lui pe unul din episcopii pământeni, ca să nu se strice obiceiul ţărei. Iar dacă l'au supus vârsta bătrâneţelor, de au slăbit din fire, fiind îndemnat de oamenii săi, s'au apucat ca să ia o sumă de bani dela unul din străini, Grec, care se cerea să încapă la mitropolie. Ci stând împotrivă, apărându-se cu obiceiul ţărei şi cu tocmeala ce avusese cu proin mitropolitul Nichifor, s'au scăpat scaunul de alţi străini”. Soborul Moldovei în conformitate cu aceste temeiuri hotărăşte în 1752, sub

102 *Ibidem*, p. 127. Scris este simbolul în condică în limba română. E.
103 *Ibidem*, p. 132, 155, 175, 188.
104 *Ibidem*, p. 169, 215, 253, 275, 356.
105 *Ibidem*, p. 144, 148, 282.
106 *Ibidem*, p. 194.

mitropolitul Iacob, ca „din pământeni să se aleagă mitropolit, iar străini nici odată să nu se primească" [107].

Cu toată atare hătărîre, în 1758, odată cu suirea lui Ioan Calimah în tronul Moldovei, se urcă în acel arhipăstoresc fratele domnului, Gavril Calimah, fost mitropolit al Tesalonicului, care deşi de origine română ca şi fratele său, erà de sigur cu totul grecizat, pricină şi pentru care el este privit ca al doile mitropolit străin în Moldova [108]. In 1786, la moartea mitropolitului Gavril Calimah, o seamă de boieri partizani ai Grecilor erau să pună ca mitropolit pe egumenul dela mânăstirea Barnovski, Iacob, Grec de neam · dar cei mai mulţi dintre boieri protestează atât la domn cât şi la Poartă în contra acestei încălcări al obiceiului pământului, arătând cum o singură dată numai, la hainirea lui Anton, s'ar fi ales mitropolit grec, însă în condiţiile arătate de mai sus a actului sobornicesc din 1752, a căruia înţeles boierii îl reproduc în protestul lor, cerând dela domn ca să nu încuviinţeze atare rânduire [109]. Intervenind însă tocmai atunci ocupaţia rusească, în răsboiul dintre 1788—1792, Rusia aşează mitropolit în Moldova pe Ambrosie, arhiepiscopul de Pultava, punând astfel cu puterea un Rus în fruntea mitropoliei [110].

Printre episcopii Moldovei iarăşi întâlnim un singur Grec, şi anume Iacov, la scaunul Romanului, unde stă însă numai 7 luni, murind de o boală naprasnică în 1786. Modul cum acest călugăr străin au încăput în tronul episcopal este interesant de cercetat, căci va oferi o vrednică paralelă pe tărâmul bisericesc a celor ce se petreceau pe acel politic în timpul epocei Fanarioţilor. Iacov erà arhimandrit al mânăstirei Barnovski din Iaşi, şi la moartea mitropolitului Gavril, împins de patriarhia de Constantinopole, care doreà să reducă şi Moldova în aceeaşi stare de supunere în care se afla Muntenia, şi de domnul de atunci Alexandru Mavrocordat al II-lea Firariul (1783—1786), caută să pună mâna pe mitropolia Moldovei. Puternica împotrivire a clerului şi a boierilor pământeni îl impedică cum am văzut de a-şi ajunge ţinta. Se abate atunci asupra episcopiei de Roman, pe care izbuteşte a o dobândi cu toată împotrivirea boierilor. Insă cu ce preţ ajunsese Iacov a călca în picioare asezământul ţărei ! Chiar acei ce-l sprijinise, precum domnul Mavrocordat, domniţa Sultana oiţa lui, câţiva

[107] Actul sinodal făcut la Iaşi în 1752 Ianuarie 1 în C. Erbiceanu, *Istoria mitropoliei Moldovei şi Sucevei*, Bucureşti, 1888, p. 24 reprodus şi de *Uricarul*, II, p: 241.

[108] Arhiereul Filaret Scriban, *Istoria bisericească a Românilor*, Iaşi, 1871, pag. 170.

[109] Erbiceanu, Ist. mitr., p. 38.

[110] Scriban, *Ist. bis*, p. 170.

boieri influenţi, aplicând sistemul cunoscut al jefuirei, storsese de bani pe lacomul episcop. Domnul îi luase suma uriaşă de 50,000 de lei, când venitul întreg al episcopiei nu erà decât de 7,500. Darurile făcute domniţei erau în bani de 7,500 de lei, „bez un inel de smarald de 1,000 de lei şi o floare de diamant". Apoi alte daruri la deosebite persoane influente, precum spatarului Caragea 12.000, portarului Nicodim 2.000 şi alte sumi potrivite tuturor celor mai mici, care contribuise fie şi numai cu ascultarea lor la întronarea episcopului. Ce icoană minunată în mic a celor ce în mare se petreceau la Constantinopole [111] ! Nu puţină bătae de cap căşună divanului regularea acestei triste moşteniri lăsate de efemera trecere a Grecului pe scaunul episcopiei Romanului.

Cu toate că în mitropolia Moldovei şi în episcopia Romanului Grecii nu pătrunseră decât într'un singur rând, înrîurirea grecizărei bisericei moldovene îşi află răsunet în condica mitropoliei ieşene. Astfel deşi singurul mitropolit grec al Moldovei, Nichifor, scrie actul dimisionărei sale, din 1750 Octomvrie 7, în limba română, văzând că nu-şi poate vinde scaunul unui altui Grec şi roagă prin el pe domn să „facă din pământeni mitropolit după cum este drept" în acelaş an se găseşte actul de hirotonie al lui Iacov scris în condică întâi în greceşte, însă fără subsemnături, şi după aceea redat în traducere română cu semnăturile păstorilor bisericeşti. Tot din acel an se mai află şi actul de hirotonie al lui Dosoteiu episcop de Rădăuţi scris iarăşi, în două limbi, cu subsemnăturile tot pe textul românesc. Actul de alegere al lui Inocenţiu, episcopul Huşilor din 1752, este scris româneşte numai, cu toate că arhiereii iscăliţi în el sunt aproape toţi Greci. Tot aşa româneşte sunt redactate actele de alegere ale mitropolitului titular al Sevastiei, la care se rânduieşte un egumen grec dela mânăstirea Golia, şi acel al mitropolitului Sinadiei, hirotonisiţi în Iaşi după ordinul patriarhului. Actul de hirotonie însă al lui Gavril Calimah, din 1758, este iarăşi scris în greceşte cu traducere română iscălită.

Cu toate că şi biserica moldovenească resimţise înrâurirea grecizărei încunjurătoare, precum nu se puteà altfel, totuşi înstrăinarea ei erà departe de a fi aşa de deplină ca aceea a Munteniei, care se prefăcuse cum am văzut în părţile ei superioare aproape cu totul după chipul grecesc. Un document foarte curios întăreşte neatârnarea, pe care tot deauna mitropolia şi episcopiile moldovene, au păstrat-o faţă cu elementul grecesc. Prin el arhimandritul şi egumenul bisericei Sf. Neculai

---

[111] Melchisedec, *Chron. Romanului*, II, p. 115—138, care aduce toate documentele.

(zis și Păpăuți) din Botoșani, recunoaște că a primit egumenia acelei mânăstiri dela patriarhia de Antiohia căreia erà închinată, se declară de membru nedeslipit al acelei patriarhii, și *renunță la dreptul de a cere vreodată rangul de episcop în Moldova*. Atare renunțare, bine înțeles că a trebuit să-i fie impusă de domn, după obiceiul țărei, de oarece, deși Român, devenise egumen al unei mânăstiri închinate [112]. Paralel cu atare neatârnare mai mare a bisericei moldovene de predominarea elementului grecesc în țară chiar, întâlnim și o poziție a ei mai liberă față cu patriarhia de Constantinopole, decât cum stăteà biserica munteană. Intr'un arz către Poartă din 1786 găsim pe boieri arătând că „am apucat de la părinții și strămoșii noștri că nu s'au întâmplat să aștepte voia dela patriarhie ca să poată domnul și pământul alege mitropolit" [113]. In Muntenia din contră alegerea mitropolitului se făceà totdeauna cu învoirea patriarhului [114].

In rezumat rezultatul cel mai lămurit al culturei grecești asupra poporului român, erà grecizarea societății mai înalte reprezintată prin cler și boieri, după cum se vede lucrul din obiceiul de a subsemnà numele pe grecește primit de o mulțime de fețe din tagmà boierească că; Νίκόλαος Μπργκοϑάνος, Ροξάνδα Χαραλαμπίος, Γρηγόρίος Γκίκας, Δημήτρως Αμανίς, Ελεγκη Δονδεσκα, Νικολάος Τρέσνεα, Ελένη κοντέσα Γουδέσκα, Στέφανος Πίπέςκος, (Bibescu) Ζμαράνδα Μουργαβάνκα Σατρερ ραβα, Θομας Πρατίανος, έπίστα της των ποστων, (Toma Brătianu îngrijitorul poștelor), Νίκόλαος Ρωσσέτος, Κωνσταντίνος Οττετελίσάνος, Κονστ. Κανταχουζηνός. Ιωάννης Στηρπαίης (Știrbei) Βόρνικός, Τρ. Καλλινεσκος, Κωνστ. Πραΐλόΐ (Brăiloi) Στόλνίκος, Αλέξανδρος Νεντζουλέσκος, Ελένη Πραΐλοη, Κωνστ. Μπαλατζανου (Bălăceanu) ιΓρηγόριος Γραδεστάνος (Grădișteanu), Γρ. Φιλιππεσκος, Λουξάνδρα Πουζορανκα, (Puțureanu), Ιωάννης Σλατινιᾶνος, Ι. Γολέσκος, Αλέξανδρος Νεντζοὸ (Nenciu); Tot așa găsim scrisoarea unor boieri români în 1822 subsemnată grecește *Σμαρὰνρα Κολφέσκα*. Tot grecește iscălește *Σαύτά Πραγκοβανκα Μπανέσσα, γενημένη Πάλσα* (Safta Brancovanu băneasa, născută Balș) [115]. Toate aceste ne arată că aproape toată boierimea munteană vorbià și scria grecește. Cunoștința și întrebuințarea limbei grecești erà prețuită ca acea a unei limbi mai nobilă, mai cultă, și aduceà lepădarea idiomului național, ca unul ce nu ar fi destoinic a reproduce idei mai deosebite și bun numai pentru mijlocirea nevoilor de rând.

---

[111] Acest document precum și toate acele raportate asupra mitropoliei Moldovei, în *Condica sfântă a Moldovei* needită în arhiva mitropoliei din Iași.

[113] Arzul din 23 Martie 1786 în Erbiceanu, *Istoria mitropoliei Moldovei*, p. 39.

[114] *Condica sfântă a mitropoliei Ungro-Vlahiei*, passim.

[115] N. Iorga, *Studii și Doc.*, VIII, p. 39—77. Adaoge IX, p. 122 Vol. X p. 41.

Aceasta erà părerea în primul loc a dascălilor şi cărturarilor greci, din care unul Lazaris Ţingala scrie chiar un tratat, dedicat lui Scarlat fiul lui Neculai Mavrocordat, în care caută să dovedească că limba elină este cea mai destoinică pentru învăţarea ştiinţelor, cerând ca ea să nu fie înlocuită cu altă limbă în principatul Valahiei, mai ales nu cu cea română, şi combate chiar greceasca modernă ca organ de predare [116]. Dar şi între oamenii ţărilor, şi anume dintre cei mai luminaţi, întâlnim care se potrivesc în idei cu dascălii greci, şi care chiar nu ştim prin ce procedare a minţei lor, aiurite de grecism, merg până acolo a considerà limba grecească ca limba firească a poporului român. Cum ar puteà fi altfel înţeleasă tânguirea mitropolitului Iacov Stamate (1792—1803), care deplângând modul nepedagogic al predărei limbei greceşti, arată cum „ucenicii mai zece şi doisprezece ani îmbătrânesc în gramatică, în vreme când neamurile Europei, tot această limbă, *măcar de le şi este străină*, ca pre una ce le este foarte trebuitoare atât mai cu înlesnire o învaţă de cât noi, încât în cinci ani pre cei mai adânci singrafi preà cu amăruntul îi înţeleg" [117]. Vra să zică Românilor limba grecească nu le era străină !

De altfel această cultură a poporului grecesc trebuià să rămână stearpă şi fără rodire în sfera cugetărei, de cât doar în puţinele excepţiuni ce străbăteau mai departe către clasicismu. Intr'adevăr limba grecească modernă, aceea care mai ales se introducea prin şcoli şi se răspândea prin practică în ţările române erà şi ea săracă în idei, afară de cât în acele fără spor ale cunoştinţilor teologice. Aproape ca şi slavonismul ea întunecà mintea şi nu o deştălina, şi aveà asupra poporului român numai efectul negativ, de a împedeca prelucrarea propriei lui limbi, singura în care el puteà răsădi, cultiva şi culege câmpul mănos al gândirei. Nu se poate câtuşi de puţin asemăna studiul limbei greceşti din ţările române, cu al celor clasice din Apusul Europei. Aice limbile străine erau zemislitoare de idei, pe când limba grecească modernă din Muntenia şi Moldova învălea numai cu o pătură străină pustiul ce se lăţeà peste orizontul lor intelectual. De aceea nu se observă nicăiri în ţările române efectele constatate în apusul Europei ca datorite studiului clasicităţei, şi mai ales productul său cel mai de samă, spiritul de critică, fiincă lipsià izvorul din care

[116] Tratat aflat de C. Erbiceanu, în biblioteca seminariului din Bucureşti, Xenopol şi Erbiceanu *Serbarea şcolară*, p. 407, No. 80. Cât de mult era preţuit acel ce avea „condeiaş nu numai românesc dar şi grecesc", se vede din mai multe scrisori ale timpului. Vezi două din ele în N. Iorga, *Contribuţii la Istoria literaturii Române*, în *An. Ac. Rom.*, II, tom XXII, 1904, p. 15 şi 26

[117] Raportul mitropolitului Iacov II despre şcoale în *Uricarul*, III, p. 16

el ar fi putut să-şi iee obârşia. La răsturnarea regimului fanariot mintea poporului românesc erà tot atât de înapoiată, cugetarea lui tot atât de neputincioasă ca şi la introducerea lui în ţările române, şi a trebuit culturei naţionale să *înceapă iar dela primele elemente* spre a-şi face cale către regiunile superioare.

In apusul Europei când au trecut popoarele de la limbile clasice la cultura naţională, capitalul de idei câştigat din cele d'intâi fù numai turnat în formele acestei de pe urmă, şi mintea înaintă mai departe; nu trebui să reînceapă din capăt a lega firul cunoştinţilor. La Români când dispăru cultura fanariotă *nu rămase nimic pe urmele ei*, şi poporul trebui iar să înceapă a sloveni încurcata carte a culturei, trebuì să lucreze încet şi treptat la formarea ideilor sale, iar şcoalele ce le înfiinţă nu fură, ca în Apusul Europei, o continuare a universităţilor clasice, ci trebuiră *să înceapă iarăşi cu clasele elementare*.

Cele câteva excepţiuni de oameni învăţaţi, ce se întâlnesc şi în epoca Fanarioţilor, nu dovedesc nimic, întru cât talente s'au întâmplat totdeauna să se ivească în omenire [118].

4. CULTURA APUSEANA

In timpul epocei fanariote se face un mare pas în apropierea minţii româneşti de cultura apusului. Aceste atingeri începuseră, încă cu mult timp înnainte prin relaţiile politice mai ales cu Veneţia şi . . . şi prin atingerea cu Saşii din Transilvania reprezentanţi şi ei măcar până la un punct ai acelei culturi; apoi prin comerţul cu mai multe centre din apus; nu mai puţin prin apusenii ce se strămutau din când în când în ţările române ca oameni politici, medici, lucrători, etc., ba uneori chiar ca Domni cum a fost Iacob Eraclid Despotul, şi Gaspar Graţiani, apoi prin Domniţe ca Marioara Vallarga soţia lui; soţiile lui Alexandru cel Bun şi a lui Alexandru Basarab. Petru Cercel prin călătoriile lui în Franţa, Petru Schiopul prin petrecerea lui la Innsbruck adusese iarăş raza apuseană spre a lumina răsăritul (contrazicere în cuvinte unui adevăr.... ..). Toate aceste atingeri erau însă sporadice şi întâmplătoare; nu erau rodul unei îmboldiri statornice care singură poate da naştere unei serii istorice.

Aceasta începù atunci când Românii vor lega cu apusul închegări trainice şi lucru la care poate nu ne am puteà aşteptà

[118] Intocmai de aceeaşi părere este şi D. Russo, *Elenismul în România*, 1912, p. 65, cu toate că arată însemnătatea influenţei culturii bizantine asupra Românilor. Această influenţă nu avù însă efecte deşteptătoare.

cele întâi legături de acest fel, şi anume cu Franţa, fură începute pentru Ţările Române prin grecii Fanarului.

S'ar părea la o privire mai pe deasupra că îndreptarea poporului român către aceea a capului gintei latine ar fi datorită afinităţei de neam şi mai ales trezirei conştiinţei sale de rasă latină. Dacă ar fi aşa, ar trebui ca partea Românilor de peste munţi, unde tocmai atare conştiinţă a luat zborul ei cel mai puternic, şi s'au împlântat mai adânc în fiinţa poporului, să înfăţişeze pornirea cea mai rostită către cultura franceză. Este însă cunoscut cât de puţin răspândită este atare cultură la Românii de peste munţi, şi deci dacă întâlnim o atare plecare numai la Românii din principatele dunărene, este invederat că ea trebuie atribuită unei altei pricini de cât desvoltărei conştiinţei sale de popor de origine latină[119].

Grecii Constantinopolitani erau împinşi prin însăşi poziţia lor de mijlocitori între Turci şi popoarele Europei, a învăţà limbile şi a unora şi a altora. Ei totdeauna slujise de tălmaci în daraverile dintre stăpânii lor şi oamenii Apusului ce veneau prin Răsărit. In curând însă Turcii intrând în legături şi politice şi nu numai duşmăneşti cu Europa, avură nevoie de a se înţelege asupra însemnatelor daraveri ce decurgeau din atare relaţiuni. Incă din 1555 găsim pe un bail veneţian părându-i foarte rău că ar trebuì să trateze prin mijlocirea altora şi nu deadreptul nişte afaceri atât de însămnate[120]. Prea fericiţi erau Veneţienii când întâlneau oameni credincioşi ca Teodor Paleologu ca să nu-i înşele în tălmăcirea convorbirilor sau scrisorilor[121]. După Veneţieni, şi alte puteri acreditară ambasadori statornici pe lângă sultan; aşa Franţa în 1536, când trimite acolo pe primul său reprezentant, Jean dela Foret; Anglia în 1588 pe William Harrebone; apoi Olanda, Polonia, imperiul german şi mai târziu Rusia. Relaţiile diplomatice cu Europa luând întinderi tot mai mari, însemnătatea tălmacilor deveni tot mai rostită, până ce un Grec iscusit, Panaite Nicusia, ştiu să facă din postul de dragoman unul din cele mai de seamă ale Porţei otomane. După moartea lui, întâmplată în 1673, un alt Grec tot atât de talentat, Alexandru Mavrocordat Exaporitul, ştiu a se arătà atât de neapărat Turcilor, încât toată politica lor externă se strecura pe mânile lui. Dela el postul de mare dragoman dobândi rolul cel mai însemnat în conducerea relaţiilor externe a le împărăţiei maho-

[119] Această teză care anume este primită de toată lumea ca un adevăr ce s'a înţeles dela sine, a fost întâia oară pusă în lumină de mine în o conferinţă, *Influenţa franceză în România*, 1887.

[120] Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reichs*, III, p. 831 şi 835.

[121] Zinkeisen, III, p. 837.

medane, şi dragomanii începură, cu fiul său Neculai, a primi ca mulţămită a indeplinirei credincioase a postului lor, tronurile ţărilor române.

Locul de dragoman îndatorind pe acei ce-l ocupa la studiul limbei diplomatice, la început, cât timp italiana îndeplinea acest rol, Grecii ce se pregăteau pentru dragomanat, îşi însuşiau pe lângă limbile orientale şi pe aceasta mai ales din cele apusene. Aşa Neculai Mavrocordat între celelalte bogate ale lui cunoştinţi număra şi pe acea a limbei italiene[122]. Grigore Ghica, care înlocueşte pe Neculai Mavrocordat în dragomanat, ştia de asemene mai cu deosebire limba italiană, de care se slujia în corespondenţă[123]. In tot timpul predomnirei limbei italiene vedem pe Greci îndreptându-se către Italia, spre a-şi lărgi cercul învăţăturilor. Aşa făcuse Alexandru şi Neculai Mavrocordat, precum şi în deobşte toţi profesorii greci, precum Simion Cavasilas care studiază în Padova, Teofil Coridaleul în Roma şi Piza, Leon Alatios, Elias, Miniatis, Vincentios Damados, Nichifor Teotokis, Trifon din Mezovo, Sevastos Leontiadis, toţi învăţaţi în universitatea din Padova[124].

Către sfârşitul veacului al XVII-lea însă limba franceză se substitue în diplomaţie celei italiene, şi pregătirea Grecilor pentru posturile de dragomani ia îndată o nouă îndreptare, întorcând silinţile ei către studiul noului organ de transmitere a cugetărilor politice. Dacă Alexandru şi Neculai Mavrocordat învăţase limba franceză mai mult din nevoie culturală, Constantin fiul lui Neculai o aplică la daraverile politice[125]. Dragomanii de pe vremile lui Alexandru Ghica, Ioan Calimah şi alţii cunosc şi limba franceză şi o întrebuinţază la tratările lor; iar de acolo înainte toţi dragomanii, şi prin urmare toţi principii ţările române, în care ei se prefăceau, cunoşteau această limbă[126]. Ei se slujesc întotdeauna de seceretari francezi. Aşa în 1761 Grigore Calimah domnul Moldovei are un secretar francez a cărui nume nu ne-a fost păstrat; sub Grigore Ghica găsim în aceiaşi ţară ca secretar pe unul *dela Roche* care rămâne în atare însuşire şi în a

[122] Vol. IX p. 11.

[123] Vezi o scrisoare adresată de el ca domn al Moldovei către amb. rus Nepluef, în italieneşte, Doc. col. *Hurm.*, Supl., I, p. 526.

[124] Chassiotis, *L'instruction publique chez les Grecs*, Paris, 1881, p. 35, 49, 54, 57, 76, 77.

[125] Vezi scrisoarea franceză adresată de Const. Mavrocordat către cardinalul Fleury în 30 August 1740 şi pe care o credem scrisă de el însuşi. Hurm. *Doc. Supl.*, I, p. 559. Mai vezi o altă către acelaşi prin care îi mulţămeşte pentru trimiterea catalogului bibliotecei naţionale. *ibidem*, p. 563.

[126] Despre următorii domni fanarioţi, foşti dragomani, avem dovezi anumite de cunoştinţa limbei franceze, Constantin Ipsilanti Hurm, *Doc. Supl*,. II, p. 281. Constantin Moruzzi, Mihail Suţu, *ibidem*. p. 112. Alexandru Mavrocordat domn în Moldova dela 1783—1785 Γούδας, Βῆοι παραλῆλλοι, VI, p. 185 Ioan Caragea şi Alexandru Suţu corespund în franţuzeşte cu cavalerul

doua domnie a lui Grigore Calimah, Trimis fiind dela Roche ca agent la Viena, îi ie locul un alt francez *Nagy* şi ca al doilea secretar, un Provansal numit *Simian*[127]. In 1872 sub domnia lui Neculai Caragea întâlnim pe dela Roche ca secretar în Muntenia ajutat de *Tissandier*, al doilea secretar. Tot ca secretari mai întâlnim pe *Dürosoy* sub Alexandru Mavrocordat al II-lea Firariul în Moldova (1783—1786; pe *Martinot* adus de Calimah ca profesor de matematici şi apoi întrebuinţat de Alexandru Ipsilanti ca secretar în dragomănia lui. (1796—1797). Chiar Constantin Ipsilanti domnul Munteniei, prietenul Ruşilor în timpul revoluţiei întâmplate în Franţa, şi deci duşmanul acestei puteri întrebuinţează ca secretar pe un aventurier italian franţuzit, care 'şi dădea numele şi titlul de *Gaspari conte de Belleval*, şi care devine chiar ministru al trebilor din afară. Grecii din slujba principilor şi a dragomanilor sunt aleşi mai cu deosebire din cei ce ştiu franţuzeşte. Aşa întâlnim în 1807 ca agent lui Alexandru Moruzi fostul principe al Moldovei (1802—1806) pe un Grec albanez, Ioan Ghica, din familia Ghiculeştilor care se rostia foarte bine în limba franceză[128].

Potrivit cu asemenea schimbare a limbei diplomatice şi vedem pe dascalii greci îndeletnicindu-se cu cunoştinţa limbei franceze. Astfeliu Gheorghe din Bizanţ traduce în 1750 scrierea lui Montesquieu: considérations sur les causes dela grandeur et dela décadence des Romains; Doroteu din Hios directorul colegiului din Const. erà învăţat în şcoalele franceze; Iosif Misiodax profesor la Iaşi în 1765 traduce aritmetica lui la Caille, iar în 1780 Ionas Spermotis profesor la Ambelachia traduce algebra aceluiaş autor francez. Atanasie Psalidas, profesor la Ianina pe la 1755, vorbea franţuzeşte, şi către acelaş timp fraţii Zosima fac o donaţie colegiului din Ianina în scopul de a se plăti un profesor de limba franceză. In 1815 Jules David este numit profesor de franceză la colegiul din Hios. Incă din 1782 vestitul editor al autorilor vechi, Adamantius Coray, se stabileşte în Paris pentru a putea să se devoteze în totul scopului vieţei lui, publicarea vechilor autori elini[129].

---

de Gentz. Prokesch-Osten, *Depêches inédites des chevalier de Gentz aux hospodars de Valachie*, Paris 1876, Tom. I. Dimitrie Moruzzi delegatul turcesc la pacea de Bucureşti. Hurm. *Doc. Supl.*, II. p. 588. *Mihaiu Suţu* (mai jos nota 140). Alexandru Moruzzi despre care călugărul englez Adam Reale. *Voyage en Allemagne, Pologne, en Moldavie, Turquie, traduit par* ***, Paris, 1818, p. 18, spune că l-ar fi vorbit franţuzeşte Grigore Calimah care de şi vorbea italiana şi franceza, numai din motive de etichetă se înţelege cu Boscovici prin talmaciu. Boscovich *Giornale*, p. 237.

[127] Hurm. *Doc.*, *Supl.*, I, p. 725, 734, 754, 774, 872.

[128] Hurm. *Doc. Supl.*, II, p. 14, 17, 49, 134, 177, 271, 274, 277, 371.

[129] Ghassiotis, *l. c.*, p. 39, 41, 48, 51, 63, 100.

Domnii fanarioţi care fusese dragomani şi care îşi pregăteau copiii pentru încăperea în acel post, poarta prin care se ajungea la domniile române, trebuiau cu atât mai mult să-i înzăstreze cu cunoştinţa limbei diplomatice. De aceea ei se îngrijiau totdeauna a aveà profesori francezi în casele lor [130], spre a da copiilor lor creşterea cea mai potrivită pentru îmbrăcarea posturilor diplomatice din împărăţia otomană [131]. Ienache Văcărescu ne spune despre fii lui Alexandru Ipsilanti din Muntenia (1775—1782) că „aveau ei dascali europeni de limba franţuzască, oameni vrednici de laudă şi împodobiţi cu multă ştiinţă" [132].

Exemplul curţilor fanariote fu în curând urmat de boierimea ţărilor române. Nevoia celor d'întâi deveni modă şi bun ton pentru cea din urmă şi astfeliu cunoştinţa limbei franceze deveni în curând pe lângă acea a celei greceşti una din cerinţele neapărate ale civilizaţiei fanariote. Profesorii de franţuzeşte începură a fi căutaţi, şi mulţi francezi emigraţi din pricina revoluţiei celei mari găsiră un mijloc de existenţă din lecţiile ce dădeau prin casele domneşti şi boiereşti.

Astfel întâlnim pe *Clemaron*, institutorul copiilor lui Moruzi în Moldova pe *Martinot*, cel adus de Calimah ca profesor care dă lecţiuni şi copiilor logofătului Manu, dela care apoi reclamă prin judecată suma de 924 de lei, datoriţi lui pentru lecţii şi cărţi procurate elevilor săi, între care se vorbeşte de primul volum al matematicei lui Bossu; pe un emigrant francez pretinsul marchiz *Beaupoil de St. Aulaire*, care se întrecea cu comitele Gaspari de Belleval în încuviinţarea unul către altul a titlurilor lor de nobleţă, cu atâta mai dulci pe buzele lor cu cât de sigur erau uzurpate; pe la 1794 întâlnim dând lecţii prin Iaşi, pe *Jacqes Ledoulx* „care părăsise Rusia cea despotă, unde se retrăsese întâi spre a se strămuta la Iaşi"; în 1796 pe doi fraţi *Trecourt*, profesori la Iaşi, unul în casa domnului, celalalt în acea a unui boier. Emigraţii francezi mai ales acei izgoniţi din Rusia găsiau ocupaţii în Iaşi şi Bucureşti. *Laurencon*, *Recordon*, *Colson*, *Mondville*, dădeau lecţiuni de franceză pela începutul veacului în Bucureşti, şi la 1806 când vin Ruşii, găsesc mai mulţi tineri şi fete de boieri vorbind franţuzeşte. In 1780 găsim pe sărdarul Barbu Ştirbei mare boier din Oltenia cerând neguţitorului hagi Pop din Sibiu să-i caute un dascăl de fran-

[130] Γονδας Βῆος παραλῆλλοι I, p. 125.

[131] Raportul lui Mariage c. relaţiunile externe 14 Iulie 1811. Hurm. *Doc, Supl.*, II, p. 587: „Ces princes ou beys reçoivent toujours une éducation soignée. Telle est la volonté de la Porte, étant destinés à remplir les postes secondaires de la diplomatique turque, dont en realité ils sont les véritables agents, à devenir, prémiers dragomans, et enfin à parvenir aux principautés de Valachie et de Moldavie".

[132] *Istoria împărăţiei otomane* în Papiu, *Tesaur*, II, p. 287.

ţuzeşte pentru copiii lui[133]. In Moldova găsim pela 1796 de *Cado de Lille*, refugiat din Rusia, câştigând suma însămnătoare de 400 de lei pe lună cu lecţii de franceză[134]. Se mai găsesc medici francezi precum *Mazeret*, medicul lui Alexandru Ipsilanti, şi chiar bucătari din aceeaşi naţiune precum *Louis Etienne Maynard* „chef de cuisine de son altesse le prince de Valachie (Ipsilanti)"[135]. Boierii imitând pe principi, ţineau şi ei pe întrecutele preceptori francezi în casele lor; acei care nu găsiau de aceştia, se ajutau ca Greci sau alte neamuri, care dădeau şi ei cum puteau lecţii de franţuzeşte, ceeace face pe Laurençon să mustre pe acei părinţi nesocotiţi „care prefereau unui adevărat Francez care-şi cunoştea treaba, un Grec, Italian sau Neamţ care numai strica şi nu învăţa limba copiilor"[136]. Dar apoi chiar Francezii înşişi care dădeau lecţii nu erau cu toţii oameni destoinici, cum spune, un raport al lui Martin către Champagny din 27 Sept. 1810 : „Francezii care sunt în Iaşi sunt cei mai mulţi institutori; dar fiindcă mulţi dintre ei nu s'au apucat de această treabă decât din întâmplare le lipseşte mult ca să aibă destoinicia trebuitoare. Alţii sunt slugi sau bucătari"[137]. Atare îndeletnicire îndestul de serioasă cu limba franceză, făcu de ea începu a fi vorbită în societate, şi cărţile franceze, ademenitoare şi prin forma lor, găsiră cetitori printre boierii români. Carra ne spune că pe timpul său (1775—1777), „pe lângă limba grecească se mai vorbea şi italiana şi franceza, că operile lui Voltaire s'ar afla în mâinile câtor-va tineri boieri, şi că patriarhul Constantinopolei ar fi ameninţat cu mânia ceriului pe acei ce ar ceti pe filosoful francez"[138]. Pe la 1793 găsim pe boierul muntean Barbu Ştirbei plângându-se că nu are *gazete*. S'ar părea că e vorba de gazete franceze, dar se vede din altă scrisoare a lui în care spune lui Hagi Pop din Sibiu că „dacă nu e cu putinţă *gazeturi* italieneşti, imi vii trimite tot nemţeşti" că erau germane[139]. Un ziar, Le spectateur de Nord din Decemvrie 1801, spune că „pe când Franţia devinea barbară, erau ţări barbare care devineau

---

[133] Scrisoarea lui Ştirbei în *Contribuţii la Istoria Invăţământului*, în *An. Ac. Rom.*, II, tom., XXIX, 1906, p. 34 (2).

[134] Ioan Ghica, *Scrisori* c. *Alexandri*, p. 202. Comp. Cado de Lille c. afacerile străine, 20 August 1796. Hurm. *Doc. Supl.*, III, p. 437.

[135] *Ibidem*, *Supl.*, II, p. 98, 219, 250, 265, 273, 296. Pentru Maynard, vezi, ibidem, p. 7. Comp. Laurençon, p. 24. Alt bucătar Louis, Hurm., *Doc.*, X, p. 48.

[136] Hurm. *Doc.*, XVI, p. 874. Cf. şi Fornetty c. Richelieu 3 Ian. 1817 N. Iorga, *Doc. Calimah*, I, p. 371. Neguţitori francezi lipsiau în Moldova, *ibidem* p. 374 : „il ne se trouve dans la province aucun negociant français et il n'existe presque aucun rapport commercial avec la France".

[137] N. Iorga, *Studii* şi *Doc.*, VIII, p. 27 şi 37.

[138] Laurençon, p. 35.

[139] Carra, *Histoire*, p. 197.

franceze. Curtea din Bucureşti juca toate feliurile de jocuri de spirit în limba franceză şi chiar gospodarul (Mihail Suţu) crescut de un Francez, prieten al Francezilor, vorbindu-le limba aproape tot aşa de bine ca şi ei, încunjurat de o jumătate de dregători oameni din această naţie, desţăraţi din care el şi-a făcut societatea intimă, le dă exemplul amestecului cugetărei şi a moralei până şi în cele mai copilăreşti petreceri" [140]. Raicevici, consul austriac din principate pe la sfârşitul veacului al XVIII-lea, arată că „limba franceză ar fi în mare vază, şi ar fi şi femei care ar vorbi-o" [141]. Asupra acestei din urmă împrejurări adauge şi Recordon, că fetele acele ce trec drept a avea o creştere mai bună ar vorbi şi puţin franţuzeşte [142]. Episcopul de Râmnic Chesarie care ştiea franţuzeşte — o excepţie în tagma bisericească —, cere dela neguţitorul Hagi Pop să-i procure „dela Viena, dela Veneţia sau de unde o fi, vestita carte ce se numeşte pe franţuzeşte *Dictionnaire encyclopedique* adecă lexicon care este despărţit în mai multe tomuri unde se cuprinde toate învăţăturile în alfaviton", (adecă după alfabet). Acest episcop mai primia şi gazete franceze ca *Mercure litteraire et politique* şi *Mercure historique et politquie* precum şi cartea lui Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie* [143]. Marele Cămăraş Iancu scrie în 1791 o scrisoare în franţuzeşte; postelnicul Manu subsemnă într'un act franţuzeşte: „Démétrius de Manu postelnik" în 1799. In 1803 Săftiţa Dudescu scrie agentului imperial francez o scrisoare în această limbă [144]. Un călător care a trecut pela sfârşitul epocei fanariote prin Iaşi, ne povesteşte următoarea hazlie împrejurare. După ce constată că „dacă a nu face nimica poate fi privit ca o parte din fericire, apoi fără îndoială că de aceasta se bucură boieresele moldovene, şi că toată ocupaţia lor este de a răsfoi de când în când câte un roman francez. Intr'o zi luai, în o casă unde obicinuiam a mă duce, o carte în mâni; erà o parte din Corrina doamnei de Stael. Deschizându-o dau peste mai multe note făcute pe margină. Cercetându-le observ că prea iubitul Oswald nu aflase în ochii cetitoarei aceeaşi graţie ca înaintea acelor orbiţi ai eroinei romanului. Mai pretutindene unde el apărea şi spunea ceva, sau stătea chiar mut, erà salutat pe margine ca un ζῶον (dobitoc), sau ca un γάιδαρε (magar) şi alte de aceste epitete. La locul unde el respunde principelui de Castelforte, la observările acestuia că ar pierde fără cruţare pe

[140] Citat de *Engel Gesch. der Walachey.*
[141] Raicevich, *Osservazioni*, p. 215.
[142] Recordon, *Lettres*, p. 112.
[143] N. Iorga, *Scrisori bisericeşti*, în *An. Ac. Rom.*, II, tom. XXVIII 1906, p. 193 (11), 195 (13), şi 196 (14).
[144] După hârtii necatologate din Bibl. Ac. Rom. citate de N. Iorga în *Istoria lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 32 şi 37.

nenorocita lui prietină: „vous me trouvez donc bien coupable mon prince" găsim exclamarea mai caracteristică: γάιδαρε κερατοφόρε (magar încornorat). Râsul călătorului aduse întrebări din parte doamnei la care se afla, şi se încinsă o convorbire interesantă asupra Corrinei şi a amorului, când tocmai întră bărbatul doamnei cu un alt boier. De îndată discuţia noastră luă sfârşit, căci barbaţii cred că nu este de demnitatea lor de a asculta vorbele femeilor. Boierii lepădară pantofii lor cei galbeni şi se aşăzară pe divan. Această damă fusese crescută în Fanarul Constantinopolei şi trăise mai mult timp acolo" [145].

Această povestire a minteosului călător ne arată într'un chip viu amestecul culturei greceşti cu acea franceză în timpul Fanarioţilor, precum şi starea încă primitivă a simţimântelor ce mişcau inimele oamenilor. Dacă adăogim la cunoştinţa limbelor greceşti şi franceze ceva muzică, mai ales cântarea din piano, atunci vom aveà icoana culturei sexului femeesc din acea epocă [146]. Tot aşa aflăm pe Marieta Cantacuzino fiica văduvei Ecaterina Cantacuzino născută Palade, posedând înainte de 1821 o mică bibliotecă în care întâlnin cărţile nu prea evlavioase ca *La vie et les amours du chevalier de Faublas* 14 volumes, *L'art d'aimer* d'Ovide, *Anténor en Grèce*, şi altele de învăţătură ca *le petit* . . . . ., *l'ornement de la mémoire*, 2 vol. din *Cours d'études pour la jeunesse, le petit trésor*, câteva gramatici şi dicţionare [147]. In 1809 găsim pe unul Gheorghiţă Drăgănescu Ispravnic de judeţ că cere dela Hagi Pop un dascăl sau o dăscăliţă care să ştie a cânta cu clavirul. In 1802—1804 întâlnim o copilă a lui Constantin Varlam pusă în Cloşterul Ursulinelor din Sibiu şi despre care părinţii arată mulţumire de progresele făcute în limba nemţască nu tot aşa de cele făcute în limba franceză. Zoiţa Brăiloi scrie în 1813 tot privitor la Cloşterul din Sibiu că „de nu va fi dascăl franţuzesc, numai pentru limba nemţască, nu se pot târa copiii acolo". In 1810 Dumitru Bibescu cere un dascăl de franţuzeşte pentru fiul său. Constantin Negruzzi vestitul scriitor moldovean învaţă înnainte de 1821 la dascăli greci şi francezi din ţară, iar româneşte la singurul dascăl dela Socola de atunci Ienache [148]. In 1802 căminarul Manole Vardala primià

---

[145] Kosmali, p. 228—235. Ceva mai înainte alt călător aflase o bibliotecă de romane, fără îndoială franceze, la un boer din Botoşani, Bohrer. p. 2.

[146] Asupra culturei musicale Recordon, p. 112 ne spune că „les filles touchent du piano", iar Laurençon, p. 85 adauge că „les demoiselles qui s'étaient élevées à la hauteur d'une quadrille ou d'une valse se croyaient dejà musiciennes".

[147] N. Iorga *Ist. Lit. Rom. în sec. XVIII-lea*, II, p. 48 observă şi D-sa „caracterul erotic şi scolastic" al acestei adunări de cărţi.

[148] Iorga, *Scrisori bisericeşti* (mai sus nota 144), p. 34, 38, 46, 50. Adaoge *Inceputurile literare ale lui Const. Negruzzi* de Iacob Negruzzi în *An. Ac. Rom.*, II, tom. XXXV, 1909, p. 2.

Le journal de Francfort, Notizia del Mundo, și *Spectateur du Nord* iară în 1803 postelnicul Manu primia și el *Le spectateur, Le journal litteraire*. Iordache Slătineanu priimià și el *Le spectateur*. Mai erau cetite de deosebite fețe *Le Mercure de France, L'abeille du Nord, Il Redattore italiano* și o gazetă nemțească *Pester und Ofener Zeitung*.

După cum la stângerea slavonismului traducerile de cărți părăsesc originalele slavone pentru a se îndreptà la cele grecești, așa acuma traducerile din grecește scad necontenit până ce apun cu totul, fiind înlocuite cu acele din limba franceză. Seria traducerilor franceze a căreia bibliografie s'ar puteà întocmì, începù după cât se pare cu aceea a *Cugetărilor comitelui de Oxenstierne*, pusă pe românește în 1750 de unul Dumitrache scriitor care s'ar puteà încă numai să fi copiat lucrarea altuia. Traducerile din grecește încetează cu totul după 1821. Prefacerile din ambele limbi grecească și franceză merseră un timp paralel unul coborându-se celălalt urcându-se până ce curentul francez se substitui cu totul celui grecesc, un exemplu din cele mai frumoase și mai caracteristice de desfășurare a seriilor istorice [149].

Lazăr când trece în Muntenia la 1816 găsește că „limba franceză ar fi cu totul la modă între boieri", și Wilkinson arată că ziarele franceze se introdusese în țările române [150]. In 1804 ziarul clerical și antirevoluționar „le Courrier de Londres" redactat de abatele Calonne erà foarte cetit în București [151]. Boierii însă nemulțămiți numai cu învățătura dobândită de odraslele lor în țările române dela institutorii francezi, încep a-și trimite copiii în țările apusene și cu deosebire în Franția, pentru a culege chiar dela izvor roadele învățăturei mai înalte. Laurençon ne spune că „de câțiva ani câteva familii își trimit copiii lor în străinătate spre a-și face studiile" Tot așa arată și Recordon, că „sunt părinți care se hotărăsc a se despărți de copiii lor pe timp de mai mulți ani, trimițindu-i să facă lungi călătorii împreună cu preceptorii lor, și să-și urmeze studiile lor în cele mai bune universități ale Franței, Germaniei și Italiei", după cum am văzut mai sus [152]. Tot pe atunci întâlnim în Iași cel întâiu

---

[149] Inlocuirea traducerilor din slavonie cu cele din grecește, vezi vol. VIII. Cultura Grecească. Enumerarea ultimelor cărți traduse din grecește și a celor întâi traduceri din franțuzești, vezi în N. Iorga, *Ist. Lit. Rom. în sec. XVIII-lea*, II, p. 444 și urm.

[150] P. Poenariu, *Gheorghe Lazăr*, București, 1871, p. 25. *Wilkinson. Tableau historique de la Moldavie et de la Valachie*, traduit par*** Paris, 1821 p. 137

[151] St.-Luce c. generalul Brune 3 Martie 1804, în Hurm. *Doc. Supl.*, II, p. 296: „M. le consul de Russie m'a preté pour quelques instants quelques, numéros d'un nouveau journal *qui se propage beaucoup à Bucarest*; *c'est le courier de Londres* par l'abbé Callone. C'est le journal le plus abominable qui ait été fait depuis la création du monde".

[152] Laurençon, p. 29; Recordon, p. 110. Mai sus. (Rev. franceză, p. XXIII).

pension francez de „nobilă faţă", a D-lui şi D-nei Germont în care se învăţa „limba franceză, grecească şi italiană, muzica, . . piano, canto şi harfa, danţul, desemnul, a coase şi a broda" [153].

Moravurile şi obiceiurile se prefăcură sub iboldirea ideilor noue cu o mare repejiune, şi agenţii transformatori de căpitenie fură femeile. Dacă bărbaţii rămâneau mai staţionari în privirea costumului, femeile deveniră în curând în găteala lor nişte còpii ale elegantelor Parisului. Se preumblau în caleşti de Viena, se găteau după ultimele instrucţii ale marşandei şi coaforului, bine înţeles că. . . . . , mergeau în libertate la baluri unde jucau poloneze, valsuri şi cadriluri; vorbiau cât mai bine franţuzeşte şi italieneşte. Casele odinioară aproape goale de mobile după felul turcesc, se împodobiau cu mesuţe, canapele, oglinzi de perete aduse de neguţitori din vechiturile vieneze; mesele fură servite după moda apuseană, întrebuinţându-se furculiţele în loc de degete. Şi bărbaţii dela o vreme se hotărîră să îmbrace fracul schimbându-se astfel şi exteriorul după cum se prefăcuse conştientul sufletului [154].

Din faptele adunate mai sus reiese cu învederare că introducerea culturei franceze la poporul român din principatele dunărene este datorită exemplului domnilor fanarioţi şi al Grecilor ce dădeau tonul şi determinau moda în ţările române. De aceea, cum am observat, cultura franceză se implântă numai la acea parte din poporul român ce fu supusă înrâurirei greceşti, şi nu la trunchiul de peste munţi ce rămăsese ferit de atingerea cu ea [155]. Această întâmplare a limbii şi culturii franceze în sânul poporului român, datorită numai stăpânirii greceşti, este cel mai mare şi mai însemnat rezultat al epocei fanariote. Urmările cele bune ale acestei înrâuriri a marei noastre surori latine asupra minţii şi mai târziu şi asupra corpului poporului român sunt aşa de covârşitoare încât se poate zice că nu am plătit prea scump prin chinurile unui veac întreg, dreptul nostru de viaţă izvorât din atingerea cu Franţa.

Democratizarea învăţământului.— Un alt efect al culturei fanariote, care nu se referă însă la îndreptarea ei, ci la răspândirea în straturile societăţei, este, de şi din un alt puct de vedere, nu mai puţin însămnat.

Anume sistemul şcoalelor greceşti era aşa întocmit că deschidea porţile lor în deobşte tuturor locuitorilor din oraşe,

---

[153] *Din domnia lui Calimah*, de V. A. Urechea în *An. Ac. Rom.*, II, tom. XXII, 1901, p. 775 (47).

[154] Acest tablou împrumutat din Iorga, *Ist. lit. Rom. în sec. XVIII-lea*, II, p. 47 şi 49 unde sunt citate toate isvoarele din care este închegat.

[155] Wilkinson în locul raportat în nota 61 atribue fără temeiu originea înrâurirei franceze atingerei Românilor cu ofiţerii ruşi în timpul ocupaţiei prin-

fără deosebire de clase sociale. Numai ţăranii erau în totul îndepărtaţi dela ele după cum am văzut că o spune anumit hrisovul lui Alexandru Ipsilanti [156]. Dar şi ţăranii puteau încăpea în ele ca fii de preoţi, astfeliu că învăţământul fanariot are netăgăduit un caracter democratic, care contrastează într'un chip puternic cu organizarea societăţei de atunci, întemeiată pe deosebirea claselor şi pe privilegii. Ştim că încă pe timpul lui Iacob Eraclide Despotul, la şcoala înfiinţată de el în Cotnari, se întreţineau pe socoteala domnului o sumă de copii culeşi din toate părţile ţărei [157]. Intre aceştia vor fi fost atât copii de boeri cât şi de ai oamenilor mai de jos. In orice caz, boeri sau plebe, trebuiau să fi fost săraci, şi de aceea dispusese domnul ajutorarea lor. Vedem deci cum în prima scoală mai înaltă întemeiată în ţările române, se primesc copii din toate straturile sociale. E de crezut că şi în şcoala lui Vasile Lupu din Trei-Erarhi şi în acea a lui Matei Basarab din Târgovişte, se primeau elevi din toate clasele societăţei. Dacă însă pentru aceste şcoli suntem reduşi la presupuneri, acele întocmite de domnii fanarioţii nu lasă nici o îndoială asupra straturilor din care se recruta poporaţia lor. Fanarioţii erau cu atâta mai mult ţinuţi a nu închide răspândirea luminilor oamenilor de rând, că ei înşuşi se trăgeau în de comun din pături neînsemnate, căpătând vază şi putere numai prin învăţătura ce le deschidea drumul către dragomanat şi domnie. Ei erau ţinuţi să sprijine elementul grecesc, ori din ce treaptă socială el s'ar fi ridicat şi de aceea şcoalele domneşti erau cercetate, pe lângă un număr de fii de boeri, de o proporţie însemnată de străini din care marea majoritate erau Greci [158]. Nu se poate tăgădui că tradiţia păstrată din vremiile şcoalelor grece face ca la 1828, când se înfiinţa şcoala Vasiliană în Iaşi şi aceea dela Sf. Sava în Bucureşti, să se înţeleagă oarecum dela sine că poporaţia lor trebuia să fie culeasă nu numai din clasa boerească şi ci din acea a oamenilor mai de jos.

Rezultatul culturei greceşti în domeniul pur teoretic al inteligenţei fu mic în privirea introducerei ideilor nouă în minţile româneşti; asemenea idei neavând de unde fi culese din limba greacă nouă, aproape singura cunoştinţă mai temeinică ce se dobândea în şcoalele greceşti. Mare însă şi plină de urmări necalculbilea fu îndreptarea minţei româneşti către cultura

---

cipatelor, cu atât mai mult că dintre aceştia numai cei cu totul superiori cunoşteau limba franceză. Ruşii au contribuit mult la introducerea modelor şi danţurilor europene. Potemkin adusese dame elegante din Petersburg pentru a deşteptà gustul moldovencelor. Langeron în Hurm. *Doc. Supl.*, I, 3, p. 92.

[156] Mai sus, p. 175.

[157] Vol. V, p. 73.

[158] Vezi locul din Recordon citat la p. 193, nota 78.

franceză şi democratizarea învăţământului, care aduse după sine cu o repejune ne mai pomenită acea a întregei societăţi.

Prin aceste două pârghii nouă de desvoltare îndrumate la poporul român prin stăpânirea fanariotă, ea a mai răscumpărat întrucâtva relele cele uriaşe îngrămădite pe capul lui prin apăsarea politică, economică şi financiară şi prin destrăbălarea moravurilor care lăsară în adâncul său atâtea rele, la a cărora tămăduire va lucra din răsputeri epoca regenerărei.

Dorul de emancipare. — Trebue să amintim însă şi o altă îmboldire însemnată venită dela Greci în minţile Românilor, anume dorinţa de emancipare, de libertate din jugul străin, adică tocmai din acel al Grecilor, dorinţă ce nu erà decât o imitare firească a purtării Grecilor faţă cu Turcii. „Erà natural ca Românii cărturari să aplice teoriile patriotice pe care dascălii greci le răspândiseră între învăţăceii lor în folosul propriului lor popor. Nu va fi rămas fără efect exemplul dascălului Ghenadie care, când explica în Academia Domnească din Bucureşti mărimea vechei Elade, punea să încue uşile şi apoi dând zbor liber înflăcărărei sale, arăta cum vechea mumă intelectuală a omenirei erà coroana popoarelor pe când strălucea pentru ea roadele libertăţii, şi cum a ajuns de râsul neamurilor şi despreţuită de când căzuse sub jugul sclaviei. Atâta se mişcă descriind speranţele glorioase considerate pe atunci ca o crimă, că vocea lui erà înnecată în lacrămi, iar entuziasmul tinerilor ascultători ridicat la cel mai înalt grad, irumpea în aplause detunătoare" [159].

Aceste exemple de iubire de ţară răspândite pe pământul şi în lumea românească nu o puteà lăsà rece şi nesimţitoare. „Invăţând greceşte generaţiile dela începutul veacului al XIX-lea au prins a simţi româneşte. Găina a clocit şi condus puii de raţă care au lăsat pe vitriga mamă pe malul bălţii" [160].

Alte înrâuriri apusene. — Atingerea cu apusul nu se mărgini numai la Franţia, ba s'ar puteà părea chiar foarte straniu ca Românii să fi sărit peste ţările intemediare pentru a merge să se împrumute ideile şi apucăturile tocmai pe malurile Senei, dacă această anomalie nu şi ar găsi explicaţia ei istorică foarte preciză şi lămurită. Această atingere cu lumea mai civilizată prin mergerea Românilor în sinul ei începuse încă de mai înainte, şi anume către apusul mai apropiat, până a nu se duce încă şi în îndepărtata Franţie. Aşa aflăm pe episcopul Râmni-

---

[159] C. Erbiceanu *Protosinghelul Naum Râmniceanu*, 1900, p. 14.

[160] *Din Domnia lui Calimah* de V. A. Ureche în *An. Ac. Rom.*, II, tom. XXIII, 1901, p. 226 (18).

cului trimițând pela 1750 pe Gh. Râmniceanu la Viena care se întoarse cu învățătura de carte latinească și este boierit cu șătrăria la 1756 de către Constantin Mavrocordat[161]. Pe lângă gazetele germane amintite mai sus, pe lângă creșterea unor fete la Ursulinele din centrul german al Sibiului, găsim bună oară că Beizadea Alexandru Mavrocordat (Firariul) pela 1768 erà un bun cunoscător nu numai al limbii franceze ci și al celei germane și că el erà chiar căsătorit cu o germană din Strassburg. Mai aflăm apoi pe Vasile Rati din Bucovina care învățase la Viena și se întorsese liber cugetător: frații Sturza din care cel mai mare Scarlat studiase doi ani în Lipsca și întors înapoi în Iași ridicase aici o casă în stil apusan; Alexandru Ghenca nepotul episcopului de Roman învățase în Saxonia[162]. Pela 1800 aflăm pe Ioan Cănănău, învățând la Berlin cu scopul de a se perfecționà în limba germană. El sta în gazdă la pastorul . . . .[163]. Intre anii 1804—1813 găsim pe Gheorghe Asachi învățând în Lemberg, Viena și apoi în Roma, iar în 1809 aflăm pe Costache și Grigore Cantacuzino învățând la Viena.[164] Apusul se apropià tot mai tare de țările române dela Dunăre atragere din partea acestor din urmă. Locuitorii lor tindeau tot mai mult să-și lumineze mințile la soarele intelectual ce strălucea tot mai tare acolo unde cel fizic apune, și în acest puternic șivoiu în care intrase cugetul românesc, cele mai puternice unde pentru Românii din principate erau acele ale civilizației franceze care venia să invioreze pe Latinii dela Dunăre. La început altoirea acestor două fice așa de apropiată prin rasa amândorora fusese făcută de o mână străină. Curând însă ea se întări și se chitui mai bine când conștiința identității de neam veni să aducă la putere covârșitoarea înrâurire franceză în țările române, înrâurire ce nu s'a mai putut stânge cu toate schimbările întâmplate vieții politice și culturale.

5. IDEILE REVOLUȚIEI FRANCEZE

Tot pe calea înrîuririi grecești se introduc și cele întâi idei ale marei mișcări ce zguduì Franța la sfârșitul veacului al XVIII-le care idei apoi se strămută dela sine în o țară în care limba franceză erà cunoscută și care trebuiau să le schimbe suflet și corp...... Până aici am stabilit o serie de fapte cari au

[161] *Hârtii vechi* de G. I. Lahovary în *Conv. lit.* XXII, 1888, p. 213.
[162] N. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII-lea*, II, p. 31 și 27.
[163] Mai multe acte din 1800—1803 în N. Iorga *Acte și Documente*, p. 363, 377 și 379.
[164] Pentru Assachi mai jos, p. 297 Pentru Cantacuzinești, *Documentele familiei Cantacuzino*, ed. N. Iorga, p. 230.

condus la închegarea partidului național în Țările Române. In timpul ce această serie își desfășură inelele, o alta veni să se altoească pe dânsa și să deschidă mai largi orizoane minței regenerate a poporului român. Această nouă serie se referă la ideile Revoluției franceze, cari introduseră în cugetarea Românilor principiul de libertate și mai ales acel de egalitate ce trebuiau să îndrepte mințile către clasa împilată a poporului de jos. Și în vremuri mai vechi întâlnim asemeni porniri generoase; dar ele sunt datorite imboldirilor întâmplătoare ale simțimântului, și nu celor statornice ale concepțiilor intelectuale. Acuma, dimpotrivă mișcarea altruistă se întrupează în idei cari cuprind mințile și sufletele din ce în ce mai mult.

Această nouă îndrumare a cugetelor răpește pe cei ademeniți de ea, către alcătuirea unui partid nou care contrastează tot mai mult, cu rândurile acelora ce rămăseseră înțeleniți în vechile deprinderi. Viața politică a poporului român își lățește valul; fluviul ce o purtà se desface în mai multe brațe, asemenea apelor ce se apropie de mare.

Noua alcătuire mintală erà productul unei adieri ce ajunsese până la noi, din uraganul deslănțuit departe în Apus de marea Revoluție franceză.

Ne trage rândul a urmări încolțirea și desvoltarea acestor idei nouă în sânul poporului român, pentru a vedeà cum s'a îndrumat din ele despărțirea vieței politice române în cele două mari partide istorice, între care ea se frământă și astăzi: partidele cunoscute mai târziu sub numele de cel *conservator* și cel *liberal*.

Grecii și Revoluția franceză. — Frământarea gândului părăsise, în Franța, domeniul ideal al frumosului și se coborîse, dela jumătatea veacului al XVIII-lea înnainte, în măruntaele vieței de toate zilele, spre a supune unei aspre critici, normele după cari acestă viață se conduceà și a îndrumà desăvârșita ei prefacere.

Intâile raze ale unei asemenea îndrumări se răspândiră și în Țările Române din scrierile filosofilor francezi, cari pătrunseră în ele pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Așa scrierile lui *Voltaire* erau cum am văzut, cunoscute în Principate.

Nu mai puțin se introdusese în Țările Române și câteva exemplare din *Enciclopedia franceză*. Anume, agentul francez din Țările Române, grecul Constantin Stamati, cere dela Ministrul de externe al Franței, Le Brun, ca să trimită această carte compatriotului său Codrica, secretarul principelui Mihai Suțu [165].

[165] Raportul lui C. Stamati din Ianuarie 1795, Hurm. *Doc.*, *Supl.*, I, 2, p. 113.

Un al doilea exemplar este adus de negostorul francez Vincent Pech pentru Principele Ipsilanti care nevoind să plătească prețul acestei cărți, din cauză că pe vasul pe care venise se furase câtevà volume, negustorul e nevoit să reclame plata la Poartă [166].

In afară de acest îndemn scris către ideile nouă asupra organizărei vieței, Românii mai vin în atingere vie cu ele, pe de o parte prin numeroșii Greci din țările lor, cari simpatizau cu ideile revoluționare franceze, în speranța propriei lor mântuiri; pe de alta prin acea a Francezilor însăși cari, dela uciderea lui Ludovic al XVI-lea și predomnirea Iacobinilor republicani, fuseseră aruncați ca „sfărămăturile dintr'un vulcan" până în îndepărtatul Răsărit.

Cu privire la cei dintâi, la Greci, observăm că „Revoluția franceză avuse, ca cel dintâi al ei efect, în peninsula Balcanică și în Principate, de a deșteptà" și, până la un punct oarecare, de a moralizà nația grecească; căci ea pusese Grecilor un scop. Până atunci singura lor năzuință erà de a trece Dunărea pentru a face avere, dacă se puteà, la curțile Gospodarilor. Acuma o înflăcărare, o dorință de a învățà, de a fi folositor, pune stăpânire pe minți, și o idee răsare în fundul tuturor conștiinților, acea de patrie [167].

Grecii anume se cutremurară dela un capăt la altul al răspânditului lor neam, la auzul marei mișcări ce izbucnise în Paris. Bucureștii și Iașul erau de mult centre însemnate ale grecizmului, și cu prilejul nouei însuflețiri, tot în ele se concentră mai cu seamă mișcarea Grecilor. Sufletul ei însă erà un Aromân grecizat, Riga Veleștinliul, așà precum întreagă Revoluția grecească din 1821 fù condusă și sprijinită de Armatolii aromâni din munții Pindului.

Că Riga a fost Român se vede întâi din numele său de origină: Veleștinliul, adică din Veleștin, sat din Tesalia de lângă Volos, și anume din provincia aromânească Vlachia a doua (Βλαχία ἡ δεύτερα) [168].

El se subscrià Ρήγας Βελεστινλῆς, după cum se vede aceasta din lucrarea sa cea mai de seamă: *Marea hartă a Greciei, tipărită la Viena în 1797* [169], prin care el voià să arate compatrioților săi și străinătății, până unde se întindeà neamul slăvitului popor al Grecilor, de care și Riga ca și toți Aromânii

---

[166] Ruffin c. Talleyrand 11 Noembrie 1802, *Ibidem*, p. 249.

[167] Pompiliu Eliade. *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie.* Paris 1898, p. 201, comp. Gervinus. *Insurrection et Régénération de la Grèce, Trad. française par Minsen et Sgonta*, Paris, 1863, p. 107.

[168] Heuzey, *Mission archéologique de Macédoine*, p. 451.

[169] Ubicini, „La grande carte de la Grèce", par Rhigas în *La Revue de Géographie* a lui Ludovic Drapeyron, VIII, 1881, p. 241—253.

acelui timp, credeà că se ţine. Grecii îi prefăcuseră numele lui în Ρῆγας ὁ Φεραῖος, dela numele antic al Velestinului: Φέραι.. Familia lui Riga erà venită în Velestin dintr'un alt sat aromân, Băiasa şi această familie poartă şi supranumele de *Trùşină*, care în aromâneşte înseamnă funie de păr de capră. Un frate al lui Riga se numea Ibu Riga Truşină, şi prin urmare însuşi Riga trebuià să poarte acestă poreclă aromânească[170].

Riga îşi alese ca centru de acţiune Muntenia, fiindcă pe atunci Ţările Române erau singurele regiuni mai apropiate, unde Grecii puteau răsuflà mai în voie. Se spune despre Riga, că după ce ar fi fost secretarul lui Alexandru Ipsilanti în Constantinopole, ar fi venit apoi în Muntenia pe la 1787, unde ar fi devenit secretarul boierului Brâncovanu, şi în urmă acel al domnitorului Mavrogheni care l'ar fi rânduit ispravnic la Craiova. In deobşte viaţa lui Riga este foarte puţin cunoscută, şi datele asupra ei sunt raportate numai de singurul său biograf, Perrhaibos, dar nesprijinite de nici un document.

Aşà se mai spune că Riga ar fi avut o întrevedere cu Napoleon în Veneţia şi că ar fi urmat apoi un schimb de scrisori între ei; dar nu s'a păstrat din ele nici una, şi în Corespondenţa lui Napoleon cel Mare nu se face nici o vorbă despre revoluţionarul Grec[171].

Totuşi sunt unele fapte netăgăduite, din cari reiesă că Riga a fost îndrumătorul Revoluţiei greceşti din 1821. Acesta rezultă: întâi din tipărirea marei hărţi a Greciei în anul 1797 în Tipografia lui François Müller în Viena[172]; apoi dela Riga ne-a rămas o culegere de poezii patriotice tipărite în Iaşi la 1814 sub titlul ἡροῖκα Ἄσματα[173]. Intr'aceste poezii se înseamnă întâi vestita Marselieză grecească, care începe cu cuvintele:

---

[170] Aceste notiţi asupra naţionalităţei lui Riga, le-am luat din scrierea colegului meu, profesorul I. Caragiani, de origină Aromân, scriere intitulată; *Studii istorice asupra Românilor din peninsula Balcanică*, carte ce începuse a se tipări, dar s'a oprit la coala X-a şi nu a fost pusă în vânzare. E o lucrare admirabilă, plină de ştiri surprinzătoare asupra marelui rol jucat de Armatolii armâni în Revoluţia grecească. şi este păcat că nepăsarea publicului nostru a făcut cu neputinţă publicarea ei care trebueà să cuprindă vreo 60 de coale.

[171] Cât de puţin sigure sunt datele asupra lui Riga, se vede din studiul lui Ubicini citat mai sus (nota 7) care. după ce raportează o mulţime de ştiri asupra lui Riga le dă, aproape pe toate, ca îndoelnice.

[172] Titlul hărţei lui Riga sfârşeşte cu cuvintele: Χαριν τῶν Ελλήνον και φιλελλήνων Ἐξαράχθη παρὰ τοῦ Φρανσοῦα Μῆλλερ ἐν Βιὲν.

[173] Gion-Ionescu, *Istoria Bucureştilor*, p. 607. Culegerea poeziilor lui Riga nu am putut-o afla nici în biblioteca din Iaşi. nici în aceea a Academiei Române. Existenţa ei este însă arătată de Papadopol Calimah în articolul său: *Harta Moldovei lucrată de Riga* 1797, articol publicat în *Convorbiri literare* XVII, 1884, p. 326.

Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων
Ὁ καιρὸς τῆς δόξης ἦλθεν
(Sculaţi fii ai Elenilor
Timpul gloriei a sosit).

O altă izbucnire poetică a lui Riga este chemarea către poporul grecesc, un fel de ,,Deşteaptă-te Române".

Φίλοι μου συμπατριῶται
Δοῦλος νὰ μετὰ ὥς πότε
Τῶν ἀγριῶν Μουσουλμάνων
Τῆς Ἑλλάδος τῶν τυράννων?
(Iubiţii mei compatrioţi
Până câd vom fi noi toţi
Sclavii cruntilor Osmani
Ai Eladei cruzi tirani?)

In culegerea poeziilor lui Riga se găsesc multe îndemnuri de acestea, spre ridicarea poporului grecesc. El erà apoi în legătură cu Francezi cunoscuţi ca înflăcăraţi Jacobini, precum : Emile Gaudin, secretarul ambasadorului francez din Constantinopole[174]; cu Marie Descorches primul ambasador al regimului teroarei; cu Hortolan negustor francez din Bucureşti din tagma Jacobinilor şi cu alţii încă. In sfârşit Riga întemeiase în Bucureşti prima societate pregătitoare a mişcărei revoluţionare ἡ ἑταιρία τῶν φίλων, (Eteria prietenilor), în care făceau parte nu numai Greci, dar şi Bulgari, Albanezi, Români şi chiar vestitul paşă revoluţionar Pasvantoglu[175].

Sfârşitul lui Riga pune pecetea pe activitatea lui revoluţionară. Trecând el prin Triest cu nişte proclamaţii revoluţionare pentru creştinii din Turcia, este prins de guvernul austriac şi predat Turcilor, cari pun să spânzure pe tovarăşii lui Riga. Când îi venì rândul, el trântì prin o puternică lovitură pe gâde la pământ şi luptă cu atâta energie, încât Turcii fură nevoiţi să'l împuşte. Se zice că înainte de a'şi da sufletul, el ar fi rostit cuvintele: ,,Aşa mor giganţii; ce am semănat eu, alţii vor culege". Lui Riga i s'a pus o statue uriaşe în Atena, înnaintea Universităţei, unde se mai află şi statua altui martir al revoluţiei greceşti, patriarhul Grigorie. Este destul de curios de notat, că ambele statui au fost ridicate cu cheltuiala unui Aromân bogat din Cairo, numit Averof originar din comuna aromână Arminciul (Metzowo) de pe Pind.

[174] Emile Gaudin, *Du soulèvement de la Grècie et des provinces chrétiennes de la Turquie d'Europe*, Paris 1822, p. 25.

[175] Ubicini în art. citat, mai sus, nota 169, dă chiar textul unor scrisori ale lui Riga către Pasvantoglu; dar pune în îndoială autenticitatea lor.

Efectul înteţirilor lui Riga se văzù întâiu în anul 1795, când Greci din Principate începură a unelti o răscoală contra Turcilor, sub conducerea ascunsă a principelui Alexandru Mavrocordat[176]. Apoi către sfârşitul lui 1797, pe când Riga se aflà la Viena unde tipăreà Marea Hartă a Greciei, „un manifest tipărit în greceasca vulgară şi care se spuneà că venise din armata lui Pasvantoglu, a fost împărţit în Valachia. El conţineà un apel la popor şi tabloul vechei libertăţi a Greciei. Poarta care pusese mâna pe câteva exemplare, descoperise că această proclamaţie fusese tipărită în Viena. Ea cerù deci împăratului Austriei să aresteze pe cei 3—4 Greci cari şedeau acolo, ceeace se şi făcù îndată"[177]. Intre cei arestatţi erà şi Riga care plătì cu viaţa a lui îndrăzneală. Tot atunci Hangerliu descopereà, că în Bucureşti unul Turnavitul, Grec supus francez, care apărase interesele republicei pe când ea nu aveà încă reprezentanţi în Principate, aveà corespondenţă în Viena cu făcătorii de proclamaţii[178].

In tot timpul Muntenia şi Moldova erau vizitate de Greci ce fuseseră sau învăţaseră în Paris, cum este bunăoară acel de care vorbeşte S-te Luce într'un raport al său şi care întrebat de el, de unde aveà dreptul a purtà rozeta legiunei de onoare, îi răspunse că el învăţase la Fontainebleau şi că toţi elevii acelei şcoale aveau acest drept. Consulul adaoge: că mai mulţi Greci compatrioţi ai săi stabiliţi în Bucureşti il cunoscuseră în Paris, unde erà în slujba lui Ali-Efendi. S-te Luce mai spune, că „Grecii ce se întorc din Paris se dau drept agenţi ai guvernului"[179].

Este învederat că asemenea purtări ale Grecilor între Paris şi capitalele Ţărilor Române, ideile vânturate de ei nu puteau rămâneà fără înrîurire asupra încunjurimei româneşti, în care ele se răspândeau[180].

---

[176] C. Stamati c. Comitetul salutei publice, 6 Iunie 1796 Hurm., *Doc. Supl.*, I, 3, p. 426: „Le vice consul russe fit arrêter il y a 15 mois (deci în 1795) à Iassy, en plein jour, le citoyen français Durosoy avec sa famme, qui allait à Constantinople pour communiquer au citoyen Descorches un projet de conjuration et de révolte que des Grecs, dirigés par le Prince Alexandre Mavrocordato, formaient contre l'Empire Ottoman". Denunţarea lui Durosoy vezi *Ibidem*. Supl., I, 2, p. 134.

[177] Flury c. Af. străine, 14 Ian. 1798, *Ibidem*, I, 3, p. 484.

[178] E. Gaudin (în scrierea citată în nota 174), p. 21.

[179] S-t Luce c. Talleyrand, 13 August, 1805. Hurm., *Doc.*, *Supl.*, I, 2 p. 318—319.

[180] Kreuchely c. Miltitz din 1822, Hurm., *Doc.*, X, p. 198, spune foarte bine, că „Les Grecs et par eux les Valaques commencèrent a parler politique à l'époque de la Révolution française".

Reprezentanţii francezi al ideilor noue. — Mai însemnată încă decât atingerea Grecilor celor molipsiţi de furia revoluţionară, erà acea a însuşi agenţilor Franţiei celei noue.

După ce guvernul republican pune mâna pe putere în Franţa, prin descăpăţânarea regelui, se apucă de organizat o reprezentaţie diplomatică potrivită cu noua stare de lucruri. Destitue deci pe ambasadorul regalist din Constantinopole, Choiseul-Gouffier, şi îl înlocueşte cu cetăţeanul Semonville care schimbă tot personalul ce'l înconjurà sau stăteà sub ordinele lui. Republica, una şi nedespărţită, „cereà dela agenţii ei mari şi mici, ca să culeagă, în ţările pe unde erau acreditaţi, noţiuni privitoare la comerţ, arte, agricultură, la istoria naturală, la medicină şi chiar la politică, în care s'ar puteà amestecà fără a deşteptà luarea aminte sau a provocà gelozia. Ei mai trebuiau să cerceteze plecările principilor în privirea Revoluţiei franceze şi să adune cunoştinţele trebuitoare asupra naturei guvernelor şi a mijloacelor de întrebuinţat, spre a izbutì în negocierile ce ar fi să întreprindă. In sfârşit ei erau datori să propage adevăratele principii printre concetăţenii francezi, stabiliţi în aceste climate" [181].

Bineînţeles că propaganda nu se puteà mărginì numai în cercul concetăţenilor francezi şi că ea trebueà să treacă şi la naţionalii în sânul cărora aceştia îşi petreceau viaţa, cu atât mai mult că ideile de libertate şi egalitate proclamate de Revoluţia franceză erau atât de ademenitoare, pentru toate sufletele însetate după aceste neperitoare bunuri. Deaceea şi întâlnim, curând după schimbarea reprezentaţiei Franţei din Răsărit, manifestări de simpatie pentru Republica franceză plecate chiar din sânul poporului român.

Pe atunci se stabilise în Bucureşti cea dintâi casă de negoţ franceză sub firma *Hortotan et Pellet*, nişte republicani convinşi cari căutau să strecoare mai mult ideile revoluţionare decât mărfurile prăvăliei lor.

In o scrisoare a cetăţeanului Hortolan către cetăţeanul Descorches, scrisoare care poartă în fruntea ei deviza Sanculoţilor : „Liberté, égalité ou la mort" şi este datată după calendarul republican : „le 27 vendémiaire an 2 dela République francaise une et indivisible", înfocatul republican francez din Bucureşti, aduce următoarele ştiri desigur cam exagerate asupra plecărei locuitorilor din Bucureşti către Revoluţia franceză, dar cari ştiri totuşi trebue să conţină un sâmbure de adevăr : „Cu toată mulţimea supuşilor şi a proteguiţilor ruşi ce se află în Bucureşti, nu este decât un glas pentru Republica,

[181] Memoriul naturaliştilor Brugnères şi Olivier, 7 August 1793. Hurm. *Doc.*, *Supl.*, I, 2, p. 89.

franceză. *Oameni din ranqurile cele mai de sus* se ocupă serios de ea, şi cauza noastră câştigă pe fiece zi noi aderenţi. Mai toţi negustorii din Ianina şi Albania stabiliţi aici sunt Sanculoţi. Câţiva mi-au cerut cântecele pe care ei voesc a le traduce în greceşte. Nu am îndrăznit a le da, spre a nu face să se vorbească de mine. Ei sunt desnădăjduiţi că nu le pot aveà. Să le dau oare? Ei se interesează mult şi de progresele Polonilor. Fără a te cunoaşte, cetăţene Descorches, toţi, în deobştie toţi vorbesc de tine şi, când se întâmplă să audă câte o vorbă care să'ţi fie protivnică, aş vreà să fi fost tu singur martor cu câtă pornire ei răsping asemenea clevetiri absurde. Intr'un rând ei puseră atâta căldură în desbateri, că dacă supuşii ruşi nu ar fi lăsat'o mai pe jos, s'ar fi întâmplat vre-o poznă. Poate să te miri de aceasta; dar nu e mai puţin adevărat, că aşa stau lucrurile. Şi aceşti oanemi sunt stabiliţi şi bogaţi, ei nu caută a face vuet; dar ei sunt neînduplecaţi când e vorba de republică şi de tine. Spătarul, ruda principelui ce e şi vizirul acestei ţări, m'a primit cu cea mai mare dragoste, şi caracterul său republican îl făcù să lese îndată la o parte toate ceremoniile"[182]. Dacă această scrisoare vorbeşte mai mult de Greci şi dovedeşte încă odată cât de mult pătrunseseră la ei ideile revoluţionare, ea totuşi lasă a se înţelege, ca şi oameni din cei mai sus puşi, adică boierii români, împărtăşeau simpatiile de care vorbeşte. Intre aceşti boieri unul este chiar anume arătat, căci Spătarul de care e vorba şi despre care Hortolan care nu'i dă numele, se laudă, că lăsase îndată la o parte toate ceremoniile adică se *tuise* cu el, cum se tuià Hortolan cu superiorul său cetăţeanul ambasador Descorches, nu erà alt cineva decât marele şi învăţatul boier român Enache Văcărescu[183].

Către acelaşi timp prin 1794, un alt republican înflăcărat, alungat din Rusia, trecuse în Iaşi, unde da lecţii. Jacques Ledoulx în o scrisoare către cetăţeanul Descorches îşi face profesia de credinţe de adevărat republican şi declară ambasadorului, că „e gata a jurà credinţă pe altarul patriei până la ultima picătură a sângelui întregei sale famili"[184]. Un astfel de profesor nu se poate să nu fi spus nimic elevilor lui, despre cel mai scump ideal al sufletului său.

---

182 Hortolan către Marie Descorches, 15 Oct. 1793, *Ibidem*, p. 94.

183 Cunoaştem cine erà Spătarul acelui an 1793, din mai multe documente din domnia lui Al. Moruzzi Voivod în Muntenia 1793—1796. Vezi anume două pitace domneşti adresate: „Cinstit şi credinciosului boierul domniei mele Enache Văcărescu vel Spătar şi Const. Filipescu biv vel Vistier". V. A. Ureche, *Documente inedite din Domnia lui Al. C. Moruzzi W.*, Bucureşti, 1895, p. 270—271.

184 Ledoulx c. Descorches, 24 Iulie 1783. Hurm., *Doc.*, *supl.*, I, 2. p. 98.

Un alt raport francez acel al lui Parrant, vice-consul din Iaşi, cu atât mai vrednic de crezut cu cât e mai moderat în rostiri, spune că „ori cum ar fi lucrurile, iubirea pentru Ruşi nu e obştească, căci ei au făcut şi nemulţumiţi şi înşelaţi. Este chiar de băgat de seamă, că Revoluţia franceză pentru mica parte de boieri cari pot raţionà nu este cu totul lipsită de farmec. Ei iubesc să le vorbeşti de ea şi nu se pot împiedecà de a o aprobà în parte şi de a admirà cel puţin minunele săvârşite de dânsa. Cu timpul mai ales tinerctul urmând înainte studiile la care a început să se dedeà, nu rămâne îndoială, că priincipiile franceze nu vor pune în sfârşit şi aici în lucrarea dulcea şi bincfăcătoarea lor lumină”[185].

Analiza psihologică a acestui document ne va dovedì că el este rostirea celui mai sfânt adevăr, căci ne putem uşor închipuì că boierii din Moldova, în traiul lor cel închis, trebueau să asculte cu însetare povestirile faptelor eroice militare, pe cât şi scenele cumplite petrecute în Paris, mai ales când erau colorate cu exagerarea firească unor oameni ca înfocatul patriot Ledoulx; şi că aceşti boieri, deşì nu puteau aprobà toate faptele revoluţiei, admirau pe unele din ele. Erà tot aşa de firesc că boierii cei tineri a căror minte erà tocmai deschisă, prin profesorii francezi, spre apreţuirea unor asemenea fapte, să fie tot mai încântaţi de izbânzile revoluţionare şi mai aplecaţi a se închinà lor.

Tot pe atunci alt agent al Republicei, Flury, scrie ministrului francez, că „va adunà în curând pe toţi *noii cetăţeni francezi*[186] şi, sub drapelul tricolor, îi va pune să jure iubire către ţara lor, ură pentru regalitate şi orice soiu de tiranie. Le va aduce tot odată la cunoştinţă adevăratele datorii ale unui republican către patria şi guvernul său”[187]. Şi acesta se făceà în Muntenia, sub ochii unui despot şi ai unui tiran din cei mai neţărmuriţi. Cu o asemenea propagandă, cum să nu se molipsească şi Românii de ideile noue!

Apoi Francezii făcuseră din Bucureşti şi Iaşi nişte centre, din cari să aprindă revoluţia pe de o parte în Polonia pentru a paralizà pe Ruşi, de alta în Ungaria pentru a stăpânì pe Austriaci. Instrucţiile consulului francez C. Stamate spune lă-

[185] Nota lui Parrant asupra stărei obşteşti a Moldovei, 11 Iulie 1798, *Ibidem*, p 183, Adauge un raport de mai târziu al lui Martin c. Champagny, 27 Sept. 1810, în care cetim: „Les Français que se trouvent à Iassy sont pour la plupart instituteurs; mai comme beaucoup d'entre eux ne le sort que par circonstance, il s'en faut bien qu'ils aient tous la capacité requise“. Rap. cons. francez *Bibl. Acad*. Tot aşà spune şi Fornetty c. Richelieu, 3 Ian. 1817: „Il est peu de Français en Moldavie. La plupart se livrent à l'Instruction“. *Ibidem*.

[186]. Mulţi străini, mai ales Greci, ce se puneau sub protecţia Franţei.

[187]. Flury către Afacerile străine, 1 Martie 1708, *Ibidem*, I, 3, p. 495

murit, că „titlul său de consul ar fi numai în aparenţă, pentru a mască adevăratul lui caracter, şi că ţinta de căpetenie a lui este de a născocì prin toate mijloacele încurcături Austriei şi Rusiei, uneltind şi făcând să rodească în provinciile lor mărginaşe germenii de nemulţumire care au existat şi există contra despotismului istovitor a acestor două curţi imperiale" [188].

De aceea şi capitalele Moldovei şi a Munteniei deveniseră adăpostul Polonilor ce pe atunci fuseseră sfâşiaţi prin a 3-a şi ultima împărţire a ţărei lor. O colonie întreagă de Poloni, în frunte cu generalul Dombrovsky, erau refugiţi în Bucureşti, unde chiar agenţii francezi erau nevoiţi a le mai înfrână pornirile, pentru a nu grăbì prea tare lucrurile. Tot aşà trebueà Stamate să caute a se purtà şi cu Ungaria [189].

Culmea înrâurirei Republicei franceze şi a ideilor noue se ajunse însă pe vremile Directorului, când Flury este trimis în însuşire de consul general al Franţei în Bucureşti. Şi a lui însărcinare este mai mult politică decât comercială. Ca şi lui Stamate, i se puneà ca însărcinare de „a uneltì şi a face să rodească germenii de nemulţumire pe care îi ştieà că există în contra monarhiilor vecine" [190], ceeace erà cu atât mai trebuitor pentru Franţia, cu cât starea de războiu în care se aflà cu Austria şi Rusia o împiedecà de a aveà reprezentanţi în aceste împărăţii, şi ei trebueau să fie înlocuiţi cu consulii din Principate. Flury trebueà mai ales să sprijine revendicările Polonilor, arătându-le adâncile păreri de rău ale Republicei franceze pentru distrugerea statului lor. Mai trebueà să provoace nelinişte în Ungaria pentru a slăbì pe Austria [191]. De aceea se şi înfiinţează atunci un vice-consulat în Iaşi, în care se numeşte ca titular pe chibzuitul Parrant [192].

Victoriile lui Napoleon cu strălucita lui campanie din Italia şi încheerea păcei dela Campo-Formio în 1797, aduce culmea strălucirei Franţei republicane, în Principatele Române. Pricinuindu-se un neajuns din partea ocărmuirei munteneşti unui proteguit al Franţiei, Flury cere şi obţine îndată cea mai strălucită reparaţie. Capul gardei princiare care arestase pe proteguitul francez, trebuì să vină la consulat să ceară iertare şi apoi fu dat afară din slujbă, iar banii 250 de lei fură restituiţi nedreptăţitului [193]. Un alt supus ce nici măcar nu erà Fran-

[188] Instrucţiile din 15 Fevruarie 1796, *Ibidem*, I, 3, p. 411: „Le citoyen Stamate doit se considérer comme un véritable agent politique, dont le titre de consul général ne doit servir qu'à voiler sa véritable destination, aux gens auxquels il est inutile d'en confier l'objet".

[189] *Ibidem*, p. 412.

[190] Af. străine c. Flury, 24 Ian. 1797. *Ibidem*, I, 3, p. 457.

[191] Instrucţiile lui Flury, 27 Fevruarie 1797, *Ibidem*, p. 462.

[192] Delacroix c. Flury, 29 Martie 1797, *Ibidem*, p. 467.

[193] Flury c. Af. străine, 14 Ian. 1798. *Ibidem*, p. 484.

cez, ci un Grec din Insula Corfu, fiind supărat în negoţul său prin închiderea prăvăliei, Flury cere şi obţine tot atât de grabnic pedepsirea lui Cafegi-başa care închisese dughiana, şi consulul trimite pe oamenii lui să o redeschidă în numele Republicei franceze [194].

Flury având a merge în audienţă solemnă la palat, la domnitorul Hangerliu, hotărăşte el singur ceremonialul cu care urmà să fie primit. Principele consimte cu cea mai mare bunăvoinţă la toate onorurile cerute de consulul francez, şi în ziua de 24 Mai 1798 acesta merge însoţit de secretraul său la Palat, în careta domnească, încunjurat de garda Palatului şi de o mulţime de boieri călări. „Consulul fù întrodus în sala tronului, unde domnitorul îl aşteptà şi unde se aşezaseră lângă tron două jilţuri pentru consul şi secretarul său. Când consulul intră, domnul îşi descoperì capul. Ajuns lângă domn, Flury îi dădù beratul Porţei pentru recunoaşterea lui şi scrisorile sale de acreditare dela guvernul francez. Principele cetì aceste două acte, apoi consulul rostì o cuvântare la care domnul răspunse. După aceea acoperindu-se, convorbì cu cei doi Francezi. Consulul fù recondus acasă la el cu acelaş ceremonial ca şi la venire [195].

Flury se gândeşte, cât de folositor ar fi pentru Franţa de a aveà un corespondent exact şi credincios şi în Craiova; dar nevoind sa întindă prea mult coarda cheltuelelor, el stărueşte pe lângă Hangerliu, să încredinţeze unei persoane devotate Francezilor locul de medic al principelui la Craiova, care ar îndeplinì şi pe acel de viceconsul francez. Flury roagă pe ministrul de externe al Franţei să-i trimită pentru acel agent un ceasornic de aur cu lanţ; mai cere alte două ceasornice şi anume dela fabrica Lépine care ar fi foarte preţuită în Bucureşti, şi anume unul pentru marele Cămăraş care, spune consulul, conduceà relaţiile externe, altul pentru un medic ce se bucurà de o mare vază în toată ţara şi care a îngrijit gratuit de cetăţenii Polonezi care se duceau în Italia la armata Directorului [196]. Credem că se înşală consulul francez când vorbeşte de cămăraş că ar fi condus relaţiile externe şi vra să spună postelnic care pe atunci erà Iordache Şuţu. Medicul de care vorbeşte ca de o faţă cu mare înrâurire este vestitul doctor al acelor timpuri Constantin Caracaş [197].

---

[194] Flury c. Af. străine, 9 Martie 1798. *Ibidem*, p. 494.

[195] Flury c. Talleyrand, 14 Mai 1798 şi descrierea audienţei din 1798. *Ibidem*, p. 503 şi 563.

[196] Flury c. Talleyrand, 9 Iulie 1798. *Ibidem*, I, 3, p. 530.

[197] Pentru Iordache Şuţu ca postelnic vezi Ureche, *Ist. Românilor*, vol. VIII, 1894, p. 426 Hrisov dela Hangerliu. Pentru Constantin Caracaş. *Ibidem*, p. 46 şi 175. Asupra acestui doctor vezi şi studiul lui Ionescu-Gion în *Portrete istorice*, Bucureşti, 1894.

Flury însă întinde relaţiile sale prietinoase şi la întreaga boierime munteană. Consulul şi secretarul său Dubois de Saint-Maurice fac vizite la cea mai mare şi mai respectată parte a boierilor din Bucureşti, care cu toţii le întorc vizitele şi sunt apoi poftiţi de consul la o masă. Le mai dă şi o petrecere de sară, la care boierii vin, şi anume, spre mai mare cinste a consulului, cu femeile lor, ceeace supără (fait fumer) mult pe consulii rus şi austriac care nu izbutiseră niciodată a aduce la ei vre o boieroaică română, cu toate că erau însuraţi.

După Paşti, adauge consulul francez, am fost poftiţi la toate moşiile boierilor şi la o vânătoare pe moşia marelui boier Brâncovanu, întâiul în această ţară [198].

Aceste repetate sărbătoriri ale reprezentanţilor Franţiei nu păreau că prevestesc o catastrofă, în care influenţa franceză trebueà a se întunecà pentru câtva timp, şi de sigur că nici Flury, nici secretarul său, nici vice-consulul Parrant din Iaşi nu se aşteptau ca dela mese, dela baluri şi dela vânători, să fie disgraţiaţi de domnitor, prinşi, legaţi şi trimişi la Constantinopole în închisoarea celor şapte turnuri [199].

Hotărîrea năprasnică a lui Napoleon de a atacà Egiptul, prin Octomvrie 1798, explicà în destul acest schimb al vântului politic; căci cu toate silinţele diplomaţiei franceze de a convinge pe Turci, că atacul Egiptului se făcuse în interesul lor, Turcii nu voiră să asculte de ele şi declarară războiu Franţei, îngropând pentru moment în a lor duşmănie şi toate arătările exterioare de prietenie ale Românilor către agenţii Franţei dela ei.

Se înţelege că încetarea relaţiilor diplomatice nu au stâns şi ideile născute din atingerea revoluţionarilor francezi cu Principatele Române, şi că aceste idei urmară înainte a cloci sub spuză, după cum mai înainte luminaseră din flăcări. Dar raporturile cu Franţa se îmbunătăţiră din nou în 1802. Pe noi însă nu ne interesează legăturile politice dintre Poarta Otomană şi nici chiar acele dintre domnii Principatelor cu primul consul apoi dela 1804 înainte, cu împăratul Napoleon, şi care avură urmarea cea mai fatală asupra soartei Moldovei : pierderea Basarabiei [200].

Lucrurile pe cari căutăm să le punem în lumină sunt raporturile lăuntrice între boieri — singura clasă pe atunci în-

---

[198] Fragment de scrisoare nesubsemnată, dar care e de sigur a lui Dubois de Saint-Maurice către un prieten, 23 Fevruarie 1798. Hurm., *Doc.*, *supl.* I, 2, pag. 171.

[199] Mai multe acte din 1798, privitoare la disgraţia Francezilor. *Ibidem*, I, 3, p. 539—562. Compară istoricul arestărei lui Parrant, I, 2, p. 234—239,

[200] Asupra acestui punct, că noi am pierdut Basarabia din cauza politicei schimbătoare a lui Napoleon, care lucru a fost pus pentru întâia oară în lumină de mine, vezi *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, IX, p. 270—296.

semnată în Țările Române, — și ideile franceze, reprezentate prin agenții Franței din ele, sau culese de Românii din capitala acestei țări.

După restabilirea bunelor relații între Turci și Francezi, vaza lor crește iarăși în Muntenia și Moldova, mai ales sub înriurirea cea covârșitoare a numelui lui Napoleon care se încoronează ca împărat și apoi câștigă seria cea mare de izbânzi începute cu zdrobirea Austrei și a Rusiei la Austerlitz, și sfârșite cu încordàta luptă cu Rusia, din care iesă pacea neașteptată dela Tilsit.

Ca un semn văzut al recâștigărei vazei de către Francezi n dă dovada audiența cea sărbătorească a consulului francez S-te Luce la principele Ipsilanti în 1803, cu care imprejurare boierii partizani a-i Franței fură foarte mulțumiți de „a se îngrămădì iarăși în jurul reprezentantului Franței, întrecându-se în protestări de prietenie pentru Francezi și pentru ambasadorul lor"[201], cum fusese și pe timpul lui Flury. Mai mulți boieri partizani ai Franției între care Constantin Ghica, simțind politica cea cu două fețe a lui Constantin Ipsilanti domnul Munteniei cel devotat Rușilor și dușman al Francezilor, cer dela ambasadorul francez din Constantinopole învoirea guvernului de a se strămutà cu familiile și toate averile lor, în Franția. Ministrul de externe al Franței răspunde generalului Le Brun, „și dacă acei ce doresc să se așeze în Franța se bucură de multă considerație și dacă au averea,este firesc lucru ca noi să ne arătăm gata a-i primi"[202]. Boierii nu dădură urmare cugetului lor; dar simpatiele lor pentru Francezi, se dau la lumină, cu prilejul nouei stricări a relațiilor dintre Ruși și Francezi, când Ipsilanti „oprind pe boieri de a mai vizità pe S-te Luce, mai mulți boieri nu țin samă de această poruncă și sunt maziliți din slujbele lor pentru neascultare"[203].

Se înțelege că după ce Rușii declară războiu Turcilor și ocupă Principatele, precum și în tot timpul războiului din 1806—1812, apoi după aceea în timpul campaniei lui Napoleon în Rusia și mai apoi, sub înrirurirea căderei Franței, zdrobită de

[201] Relativ la S-t Lucc și asupra audienței lui, 30 Aprilie 1803 Hurm., *Doc.*, *Supl.*, 1, 2, p. 281. Intr'un raport ceva mai posterior cetim: „Dans la classe des boyards, il y en a quelques uns qui sont non seulement amis, mais entthousiastes du nom français et qui sont prêts à se jeter dans les bras d'une puissance protectrice plus désintéréssée que celle que les tient aujourd'hui en tutelle. C'est à coup sûr le plus petit nombre que se trouve maintenant attaché à la Russie, dont la domination n'est rien moins qu'aimable".— Rapport de Parrant, Iassy, 1 Nov. 1805. Rapoarte consulare franceze. Manuscris în*Bibl. Academiei*.

[202] Generalul Brune c. Talleyrand, 23 Oct. 1803 și răspunsul ministrului către ambasador din 20 Decemvrie 1803. Hurm., *Doc.*, *supl.*, I, 2, p. 289 și 292

[203] Brune c. Talleyrand, 15 Aprilie 1804, *Ibidem*, p. 298.

aliaţi, poziţia oficială a Francezilor fù zdruncinată în Ţările Române. De aceea nu trebue să ne mirăm dacă găsim pe boieri şovăind în simpatiile lor către Franţa, căci primejdia rusească îi făceà să se deştepte din visurile lor sentimentale către realitatea lucrurilor. Indată după manifestările de simpatie arătate Francezilor cu atâta voiciune, găsim pe consulul Reinhardt din Iaşi scriind ministrului său, că pe „când Grecii ar ţineà la Franţa, boierii români ar fi toţi Ruşi". Mai adaoge consulul că un boier tânăr din acei ce se arătaseră mai înainte ca înfocat partizan ai Franţei, i-ar fi spus limpede şi lămurit că „dacă Napoleon vine la noi, vom fi cu dânsul, după cum suntem acum cu împăratul Rusiei. Toţi cei ce vor venì la noi vor fi bineveniţi, căci trebue să ne gândim la siguranţa noastră şi a familiilor noastre când Ruşii vor fi să intre; căci dacă Rusia îşi pierde înriurirea, Turcii ne vor tăià capul, „în cazul când protecţia Franţiei nu poate înlocuì pe aceea a Rusiei". Consulul încheiă deci, cu tot cuvântul, „că nu vom puteà aveà aci partizani decât prin putinţa de a le face bine sau rău"[204].

Ori cum ar fi stat însă lucrurile cu arătarea silită sau nechibzuită a simţămintelor Românilor faţă cu Francezii, ideile sămănate de ei dela întâile atingei ale spiritului revoluţionar cu Românii sporiră într'una, prin cunoştinţa tot mai răspândită a limbei franceze între Români, care înlesneà cetirea cărţilor, şi dela un timp prin călătoriile unor boieri şi prin trimiterea tinerilor Români în Paris la învăţătură.

Dintre aceste călătorii amintim întâi pe accea a boierului Neculai Dudescu la Paris în anul 1803 pentru a cere probabil lui Napoleon restatornicirea domniilor pământene; apoi pe aceea a lui Iordache Catargiu[205].

Dintre studenţi găsim întâi pe Gheorghe Bogdan care învaţă dreptul la Paris tot prin 1803. Acest Bogdan erà fără îndoială fiul boierului învăţat cu acelaş nume, despre care Carra ne spune în 1777, că „ar fi un om minunat prin elocvenţa sa şi cunoştinţa limbilor străine". Biografia lui Asachi adoage că „acest Gh. Bogdan fu cel întâiu boier moldovean care a trecut peste marginile ţărei, de oarece el refuzase a scoate şlicul înnaintea Domnitorului, care-i trimise răspunsul că i-l va scoate împreună cu capul. El s'a dus întâi la Paris unde s'a apucat, cum am văzut de studiat jurisprundenţa şi apoi la Roma unde a şi murit[206]. In

---

[204] Reinhardt c. Talleyrand, 16 Aug., 24 Scpt., 1 şi 26 Oct., 9. Nov. 1806. Raporturi consulare franceze, *Bibl. Acad.*

[205] Mai sus. p. 42 şi 43.

[206] Rally c. Talleyrand 12 Martie 1803 în Hurm. *Doc. Supl.*, II, p. 255: „M Georges Bogdan noble moldave, venu ici pour raison de santé et pour y étudier la jurisprudence se plaint d'un vol considérable qu'on lui a fait à l'hotel d'Irlande". Cf. Carra, *Histoire*, p. 189. Biografia lui Asachi în *Novelele istorice ale României*, 1867.

1806 întâlnim un alt fiu de boier Furnaraki. Ceva mai târziu găsim tot acolo pe Petre Manega care trece în 1818 bacalaureatul în litere la Sorbona; pe Gh. Bibescu care iea o inscripţie la drept în 1819; pe Barbu Ştirbeiu care iea trei inscripţii în 1819 şi 1820[207], pe Barbul Catargiu care, bătut la falangă de Grigore Ghica (1822—28) pentru că dăduse cu cuţitul în un rival al său, se duce la Paris spre a învăţa pictura, ceeace însă n'a făcut; Neculai Rosnovea din Moldova, numit vistiernic de Mihai Şuţu, ştiindu-l favorabil Eteriei către care fusese atras de grecul Minos Minard bibliotecar la Institutul Franţiei[208]. Românii care studiază aiurea în Apus sunt Gh. Asaki, la Roma în 1804[209]. Ioan Cănănău la Berlin în 1801, pe care Constantin Ipsilanti îl sfătueşte să se aplice la studii atât în interesul său propriu cât şi pentru a deveni când-va folositor ţărei lui[210]. Alt fiu de boier care învaţă la Viena este poetul Ioan Văcărescu[211]. Spătarul Neculai Brăiloiu căpătase în 1822 voea să-şi trimită copiii în luminata Europă ca să studieze, cum spune spătarul în o scrisoare grecească, ştiinţele în limbile străine. Neguţitorul Hagi Pop din Sibiu îi recomandă ca cea mai bună şcoală Academia din Viena. Cel mai mare din fiii lui Brăiloiu începuse a învăţa franceza depe când familia lui se refugiase în Sibiu din cauza Eteriştilor. Copiii erau să înveţe amândoi matematica, filosofia, limbile germană, franceză şi italiană. Brăiloiu întreabă pe Pop cât l'ar costa aşezarea copiilor săi la învăţătură[212].

Ideile de libertate şi de egalitate răspândite de înrâurirea Franceză în Moldova şi Muntenia trebuia de la un timp să încolţească şi să dea roade, şi ţara cea dintâi în care ele se arătară în forma unui partid politic este Moldova, după cum vom vedea-o în volumul următor.

---

[207] Asupra tuturor acestora, vezi Pompiliu Eliade, *Histoire de l'Esprit public en Roumanie*, p. 221, 254, după condicele şcoalelor din Paris.

[208] Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alexandri*, 4914, p. No. 78.

[209] Mai sus, p. 2'5.

[210] C. Ipsilanti c. Armaşul Ioan Cănănău, student la Berlin, 11 Iunie 1801 în N. Iorga *Acte şi Documente*, II, p. 228. Mărturia pastorului Hauchesorne gazda lui Cănănău, Octomvrie 1802: „Arrivé en 1800 Septemvrie pour se perfectionner dans la langue allemande". *Ibidem*, p. 374. Mai vezi şi memoriul lui Cănănău, 17 Fevr. 1803. *Ibidem*, p. 377 şi o scrisoare a lui Haugwitz, 21 Fevruarie 1803. *Ibidem*, p. 379.

[211] *Albina Românească*, 1829, p. 182.

[212] N. Iorga, *Studii şi Doc.*, VIII, p. 63.

CAPUL XI

CULTURA ROMÂNEASCĂ ÎN VEACUL AL XVIII-LEA

I

MIŞCAREA CULTURALĂ ÎN TRANSILVANIA

1. UNIREA BISERICEI ROMÂNE DIN TRANSILVANIA CU ACEA CATOLICĂ

Veacul al XVIII-lea a căruia istorie am urmărit-o în ţările române de lângă Dunăre, înfăţişază şi pentru acea din centrul Carpaţilor un interes deosebit, prin încercările poporului român de a scăpa din lanţurile din ce în ce mai îngreuietoare ale stăpânirei maghiare. Fiindcă rezultatul acelor silinţi fu un însemnat avânt cultural al poporului român, ce deveni în curând bunul comun al întregului neam de aceea ne vom îndeletnici cu mişcările săvârşite de poporul român din Ardeal în decursul acestui veac, în care el, deşi mort politiceşte, dă semn de o puternică năzuinţă către viaţă, prin o frumoasă înflorire a minţei sale. Astfel prin legătura intelectuală dintre deosebitele grupe ale poporului român se afirmă încă odată unitatea fiinţei lui, care rămâne tot una şi nedespărţită în domeniul gândirei, deşi corpul îi este îmbucătăţit prin o vitrigă soartă.

Revoluţiile repetate întreprinse de Românii rămaşi sub stăpânirea maghiară, spre a scutura jugul de fier ce le căzuse după gât, nu avură alt efect decât de a-l îngreuia pe zi ce merge, încât Românii ajunseră la sfârşit în o deplină robie faţă cu naţiunile privilegiate ale Ardealului. Cea depe urmă a lor mişcare, încunjurată poate de mai multă speranţă, ca una ce nu mai erà răzămată numai pe propriile lor puteri, fusese făcută de ei, când Mihaiu Viteazul apăruse în zarea Transilvaniei; şi aceasta însă în zădar, precum am văzut-o la locul său [1].

Bisericile naţiunilor privilegiate nu întârziară şi ele de a adăogi jugul lor către acel politic şi economic sub care zăcea naţiunea românească, şi anume tot în scopul de stoarcere ma-

[1] Vol. V, p. 253 şi urm.

terială, precum a tins întotdeauna stăpânirea bisericească. Pentru a-şi ajunge scopul, trebuia să detragă pe poporul român dela religia lui străbună şi să-l alipească de confesiunile lor. Românii şi mai ales clerul lor, momit prin făgăduinţele unor uşurări ale nevoilor, sale, se lasă a fi ademenit cel puţin în parte de asemene nadă. Dacă însă atât trecerea Românilor către alte confesiuni cât şi foloasele izvorâte pentru ei din o asemene trecere sunt lucruri secundare în desvoltarea poporului român, atingerea Românilor cu bisericile apusene aduse pentru ei un rezultat însămnat, anume adaose capitolul lor cultural, le deschise şi îmbogăţi mintea, care crescu şi se desvoltă tocmai sub îmboldirea încercărilor de reforme religioase [2].

La început catolicismul întrebuinţă arma brutală a prigonirei pentru a sili pe Români să-şi lepede credinţa străbună, şi silniciile puse în lucrare de biserica latină asupra poporului român îl siliră să părăsească Transilvania în două grupe mari, cari merseră să întemeieze peste munţi, în câmpie, statele Munteniei şi Moldovei [3]. Dacă o parte din nobilimea română căutà mântuirea prin fugă, acei rămaşi sub stăpânirea maghiară trebuiră să-şi lepede credinţa, prefăcându-se întâi în catolici, dupăaceea în Maghiari, şi astfel poporul român fu descăpăţinat; clasa lui superioară trecu pe nesimţite la poporul domnitor, rămânând neschimbat numai stratul de jos, ţăranii şi nobilimea inferioară, care trebuiră însă să plătească păstrarea credinţei lor cu cea mai straşnică robie.

Biserica latină, după ce înghiţise nobleţa română, s'ar fi apucat fără îndoeală şi de clasa de jos, dacă nu ar fi fost ea însăşi înghiţită în Transilvania prin mişcarea reformatoare. Dar şi confesiunile ce înlocuiră catolicismul păstrară tendinţele lui; cea luterană, împărtăşită mai ales de Saşi. în chip mai liberal, pe calea convingerei şi a învăţăturei prin însuşi acea a dogmelor religioase redate în limba romànnească [4]. Cu totul altfel Calvinii. Prin o afinitate firească, această doctrină netolerantă se alipi de netoleranta naţiune maghiară şi întărită astfel prin a ei hultuire începu a îndrepta asupra poporului român o lucrare violentă de întoarcere la credinţele nouă, asemănătoare acelei patronate mai înainte de catolicism.

---

[2] Dintre numeroasele scrieri asupra întrebărei unirei Românilor cu biserica romană, nici una nu este aşa de complectă ca monografia lui Eudoxiu de Hurmusaki. *Geschichte der romänischen Kirche in Siebenbürgen*, conţinută în *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, II. Bucharest, 1881, şi pe care am urmat-o în mare parte în expunerea noastră.

[3] Vol. III, p. 32 şi urm.

[4] Biserica luterană se împărţi întâi după naţiuni în două părţi la 1557. Saşii aleseră de superintendent pe Martin Hebler iar Ungurii pe Francisc David. Vezi Benkö, *Transilvania*, II, p. 128. Despărţirea ce era la începutul administrativă devine în curând dogmatică Ungurii îmbrăţoşând calvinismul.

Astfel dieta din 1556 decretează stărpirea tuturor învăţăturilor ce ar fi contra doctrinelor reformate şi calvine şi se impune poporului român pe unul popa Gheorghe, renegat român, ca episcop superintendent calvinesc. Dieta din 1568 provoacă pe domnul ţărei, Ioan Sigismund, a înfrâna pe Românii ce nu ar vrea să asculte de episcopul românesc de legea calvină, şi ar urma tot pe vechii lor preoţi. Dieta din 1588 prescrie ca episcopii de rit grecesc să nu poată face vizitaţiuni pe moşia nimănui, ceeace însemna a scoate pe preoţii români de sub privigherea episcopilor ortodoxi. In dieta din Octomvrie 1600, după căderea lui Mihaiu Viteazul, se dispune ca nici un popă românesc să nu mai poată intra în Transilvania. Această răstrângere şi prigonire a cultului ortodox, celui de nimene apărat, trebuie să ne mire cu atât mai puţin, cu cât chiar acel catolic erà declarat ca suprimat, bisericele catolice ruinate, închinarea dupre acel rit învoită numai în lăuntrul familiilor, şi lucru care explică toate aceste măsuri, averile bisericeşti secularizate şi confiscate în favoarea principelui şi a capilor reformei (dietele din 1607 şi 1610)[5].

Paralel cu asemnne persecuţii întâlnim şi încercări de uşurare a poziţiei clerului român. Gavril Batori în 1609 dispune libera strămutare a membrilor clerului românesc; Gavril Bethlen în 1614 scuteşte pe preoţii ortodoxi din ţinutul Făgăraşului de dijmele câmpului şi a vitelor. In 1659 mitropolitul Sava Brancovici care făcuse principelui Acatius Barcsai însemnate servicii politice, obţine întinderea acestor scutiri asupra întregului cler românesc din Transilvania, bine înţeles numai faţă cu fiscul, nu cu stăpânii moşiilor. Mihail Apafi, tot după stăruinţele lui Brancovici, întinde scutirea şi mai departe, dela pământurile clericilor la acele ale bisericilor. Toate aceste scutiri erau însă mai mult pe hârtie şi de ochii lumei In realitate statele Transilvaniei care şi-ar fi văzut îngustate veniturile prin asemene măsuri, se îngrijiau ca ele să nu fie niciodată aduse la îndeplinire[6].

Când s'întâmpla câte un mitropolit român care să încerce a lupta contra calvinizărei bisericei ortodoxe, el erà de îndată urgisit şi pedepsit în chipul cel mai grav. Aşa în 1638 se suie pe sacunul arhipăstoresc vrednicul mitropolit *Ilie Jorist*, venit din Muntenia la principele Gheorghe Racoţi cu o recomandaţie din partea lui Mateiu Basarab, prietenul principelui Ardealului. Luând la serioz rolul de arhipăstor al bisricei ortodoxe, el caută

[5] Vezi Gheorghe Baritiu. *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, I. Sibiu. 1889, p. 130—136.

[6] Vezi toate aceste scutiri cu arătarea izvoarelor în Hurmuzaki, *Fr n* I, p. 4 şi urm.

să se opună propagandei calvine; dar este destituit, şi încă de cine? de însuş sinodul preoţilor români! în 1643 [7].

Sinodul alege în locul lui pe *Ştefan Simionovici*, tot atât de supus pe cât de aprig fusese predecesorul său. Prin actul său de alegere i se impunea serviciul Dumnezeesc în limba română, în scopul de a rupe biserica ortodoxă din Transilvania din legăturile cu celelalte din ţările vecine [8]; apoi întroduccrea catehismului calvinesc; darea împărtăşeniei la copiii dela 14 ani înainte; neînchinarea la icoane etc. Către aceste condiţii impuse bisericei româneşti, se mai adauge de Apafi în 1689 alte 4, care-i suprimă cu totul orice autonomie, şi fac din biserica română o dependenţă a celei calvine, din mitropolitul românesc o slugă ascultătoare a superintendentului calvin. Intre alte se prevede ca „episcopul românesc să atârne de acel ortodox al Transilvaniei (aşa se numea superintendentul), nu numai în ordinaţiunea preoţilor sau în destituirea celor nevrednici, în vizitările eclesiastice şi în hotărîrea chestiunilor celor grele, dar chiar şi în convocarea şi conducerea sinoadelor. După închiderea acestora, să compară mitropolitul în persoană cu câţiva membri în sinodul calvin, unde să se iee în serioasă revizuire toate hotărîrile luate şi unde să aibă mitropolitul prilejul a învăţa mai bine preceptele adevăratei religiuni" (adecă a celei calvine)„ [9].

Biserica română mai cearcă încă odată împotrivirea contra apăsărei calvine în persoana mitropolitului Sava Brancovici (1656—1680) care este şi el destituit, tot prin sinodul preoţilor români, aruncat în închisoare, bătut până la sânge şi averea lui confiscată. Scapă numai cu mare greu de urgia în care căzuse, prin stăruinţa domnului Munteniei, Şărban Cantaczuino, prietenul lui Apafi. Cronicarul ungur *Cserei* spune că Brancovici ar fi fost ucis în bătae [10]. Iosif Budai care urmează lui Brancovici dela 1680—1682 recunoaşte chiar pe faţă principiile calvinismului.

Urmările unei stări de atare silnicie contra bisericei ortodoxe a Românilor sunt uşor de întrevăzut. Preoţii români adoptau, sau se prefăceau că adoptă, confesiunea calvină, pentru a scăpa de prigonire, mai ales în bogatele în poporaţie română ţinuturi ale Făgăraşului şi Huniedoarei.

Numai slujba bisericească mai păstrase caracterul ei oriental, spre a înşălà poporul. Se repeta şi în Transilvania sub regimul *liberului examen* acelaş fenomen pe care-l întâlnim sub

---

[7] Vezi diplomul lui Gheorghe I Racoţi din acel an în Şincai, III, p. 37—40. Originalul latinesc în Cipariu, *Arh.*, p. 611.

[8] Hurmuzaki, *Frag.*, II, p. 12. Papiu Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia superioară*, Viena, 1852, I, p. 52 crede fără cuvânt că impunerea limbei române se făcea cu scopul de a „produce eresuri între Români".

[9] Cipariu, *Arhiv.*. p. 632. Reproduse şi în *Acte şi fragmente*, p. 67.

[10] Apud Sincai, III. p. 131.

fanatismul turcesc, că anume o samă de popor îşi părăsia religia spre a adopta pe acea a asupritorilor [11].

Curând după moartea lui Iosif Budai, ultimul mitropolit româno-calvin, Transilvania încape, dela 1688 înainte, sub puterea Austriei, care o cuprinde în marele răsboiu purtat de liga sfântă contra împărăţiei otomane, câştigându-o desăvârşit prin pacea de Carlovitz în 1699. Catolicii dorind să întărească biserica lor, se gândiră la sporirea numărului închinătorilor, „ca să-şi asigure o majoritate şi prin ea dominaţiunea în ţară" [12], ceeace se puteà face numai prin câştigarea elementului românesc. Cardinalul Colonici, archiepiscopul Ungariei începe campania în 1692 şi aduce mai bine de două sute de preoţi români la unirea cu biserica romană. Iezuitul Sent-Ivani se încearcă să dovedească, în o scriere a lui, identitatea aproape deplină a confesiunilor ortodoxe şi catolice.

Confesiunile reformate, temându-se ca prin restabilirea catolicismului, ele să nu fie nevoite a restitui toate averile secularizate [13], se silesc în toate modurile a combate planul catolicilor de a întări credinţa lor prin lăţire între Români, şi încep un sistem de terorizare din cele mai cumplite spre a împedeca întinderea unirei, „tratând cu mare tiranie pe preoţii români ce se declarau pentru unire, aruncându-i în închisoare, bătându-i şi jăfuindu-i, alungându-i din parochii şi reţinându-le femeile şi copiii în iobagie" [14].

Impăratul, pentru a nu-şi înstrăina simpatiile majorităţii statelor politice ale Transilvaniei, lasă preoţilor români libera alegere a confesiunei la care vroiau să se alipească. Catolicii încep atunci la rândul lor a prigoni pe toţi acei dintre Români care arătau tendinţa de a se luà după alte confesiuni. Iezuiţii mai ales nu admiteau nici o cruţare, astfel că preoţii români erau supuşi la prigoniri din două părţi, neştiind în cotro să-şi caute mântuirea [15].

Mitropolitul Teofil (1692—1697) câştigat, prin făgăduinţele Iezuiţilor, chiamă în Fevruarie 1697 un sinod obştesc al clerului român din Transilvania, care în 21 Martie subsemnă actul de unire. Clerul român primia cele 4 puncte dogmatice,

[11] Bariţiu, *l. c.*, p. 149.

[12] *Ibidem*, p. 205.

[13] *Ibidem*, p. 127.

[14] Vezi tânguirile mitropolitului Athanasie la Viena 1701 în *Nilles Symbolae ad illustrandam historiam eclisiae orientalis in terris coronae St. Stephani*, Oeniponte, 1885, I p. 276.

[15] Cronicarul ungur Mihail Cserei în *Cronica* lui 1661—1771 spune chiar că ar fi văzut la comitele Stefan Apor o scrisoare a împăratului către generalul Rabutin în care îi spunea să nu iee în băgare de samă edictul său de toleranţă. Vezi Hurm., *Frag.*, II, p. 28.

deosebite de credinţa ortodoxă, ale catolicilor anume: primatul papei, credinţa în purgatoriu, împărtăşania cu pâne nedospită şi purcederea sfântului duh din Tatăl şi din Fiul, şi cerea în schimb: împărtăşirea clerului român la privilegiile catolicilor; în fiecare sat unde este biserică să fie şi o casă de locuinţă pentru preot şi, al treilea, supunerea preotului numai supravegherei episcopului, nu şi a ocârmuirei politice [16].

Târgul erà cam straniu. Preoţii români vindeau ce nu le aparţinea, credinţa poporului, pentru foloase recunoscute lor; dar preoţii erau oameni!

Urmaşul lui Teofil, Atanasie Anghel (1697—1714) săvârşeşte opera începută de predecesorul său. In zadar la hirotonia lui în Bucureşti, patriarhul Ierusalimului Dosoteiu caută să-l întărească contra propagandei catolice, dându-i o instrucţiune prin care se sileşte a-l pune în atârnarea bisericei greceşti [17]. Cum se întoarce în Transilvania el părăseşte jocul ipocrit, trebuitor pentru a dobândì sfinţirea din partea pristavilor bisericei ortodoxe, şi se apucă cu cea mai mare râvnă de lucrat pentru unire.. Sinodul convocat de el în 1698 subscrie şi el actul pentru unire; dar aderenţii nefiind îndestul de numeroşi, mitropolitul Atanasie mai convoacă unul în 1700, la care iau parte 54 de protopopi şi 1563 de preoţi care subscriu actul de unire [18].

In toate confirmările unirei din partea împăratului se prevedeà între altele şi un articol prin care se primià şi pe mirenii uniţi în rândul cetăţenilor Transilvaniei, declarându-i nu mai mult că până acuma numai de suferinţi în ţară, ci dându-le drepturi şi declarându-i în stare a se bucura de toate legile ţărei. Li se mai punea în perspectivă şi adăparea cu luminile învăţăturei care le lipsise aproape cu desăvârşire până în acel moment [19].

Deşi stipulaţiile privitoare la mireni nu erau aşa de precise ca acele ce se refereau la cler, totuşi reeşia ţinta guvernului austriac de a egaliza cu încetul naţiunea română cu celelalte, până atunci singurele stăpâne şi folosite ale Ardealului.

Se înţălege câtă nesfârşită spaimă a trebuit să întroducă asemenea dispoziţii în popoarele domnitoare. Ele şi protestează cu cea mai mare energie contra unirei Românilor şi a drepturilor ce li se încuviinţau, susţinând „că poporul român nu este cuprins de religiune ci numai de superstiţie, este foarte barbar şi gata

[16] Vezi actele sinodului din 1697 în Nilles, *l. c.*, I, p. 170.

[17] Reprodusă de Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. 240.

[18] Actele sinodului din 1698 în Nilles, *l. c.*, I, p. 200 şi urm..; acele ale sinodului din 1700, *ibidem*, p. 245.

[19] Art. III a diplomei imperiale din 1701 Martie în 19 în Nilles, I, p. 295; „etiam saeculares inter status computentur capacesque legum patriarum ac universum beneficiorum non ut hactenus solum tolerati". Asupra dreptului de a vizita şcoalele, vezi punctul 3 din rezoluţia cardinalului *Kollonich* din 7 Fevruarie 1700, *ibidem*, p. 239.

la toate relele, că nu va fi de nici un folos religiei catolice, şi schimbarea făcută va pricinui numai cât răsturnarea legilor ţărei Ardealului şi aruncarea sarcinelor de pe spatele preoţimei române pe acele ale celorlalte naţiuni şi provocarea principilor vecini ce împărtăşesc rătăcirile greceşti" [20]. Aiurea se temeau naţiunile domnitoare că „poporul român barbar şi producător de copii să nu se înalţe spre a răsturnà pe celelalte naţiuni, ceeace de sigur se punea în lucrare prin cultivarea şi emanciparea lui" [21].

Bineînţeles că naţiunea şi mai ales biserica românească trebuia să plătească favorurile de care atâta se temeau popoarele privilegiate ale Ardealului, prin o deplină încătuşare, în lanţurile catolicismului, prin jertfirea neţărmuită a întregei sale autonomii. Aşa în locul superintendentului calvin erà instituit un causarum generalis auditor, un soiu de epitrop al mitropolitului, care se numea totdeauna dintre meşterii Iezuiţi şi care nu lăsa pe arhipăstor să facă nici un pas fără învoirea lui [22].

Cu acest resultat şi cu înstrăinarea credinţei lor se aleseră în curând Românii. Nu fu astfel şi cu drepturile ce li se încuviinţase, care rămaseră numai scrise pe hârtie, întru cât guvernul Ardealului care stăteà tot în mânile dietei, alcătuită în marea ei majoritate din reprezentanţi ai confesiunilor reformate şi naţiunilor privilegiate, se refuza să le dee fiinţă.

Unirea însă fusese departe de a fi primită de întreg poporul românesc. Din Maramureş se ivi o impotrivire foarte energică în persoana preotului Circa Dosoteiu de Gambutz care fu aspru prigonit de Episcopul Atanasie şi trebui să se adăpostească la nişte biserici reformate, duşmane a Catolicismului şi care preferau ca Românii să rămână schismatici decât să treacă la catolicism. [23] In deosebite puncte ale Transilvaniei se aratară mişcări protivnice ei, precum în Braşov, unde neguţitorii ortodoxi de acolo temându-se a nu-şi pierde comerţul lor în părţile Răsăritului, ridicară o protestare foarte energică contra catolicizărei bisericei române. Mai erà ea combătută şi de Dosoteiu episcopul Maramureşului şi de domnul Munteniei

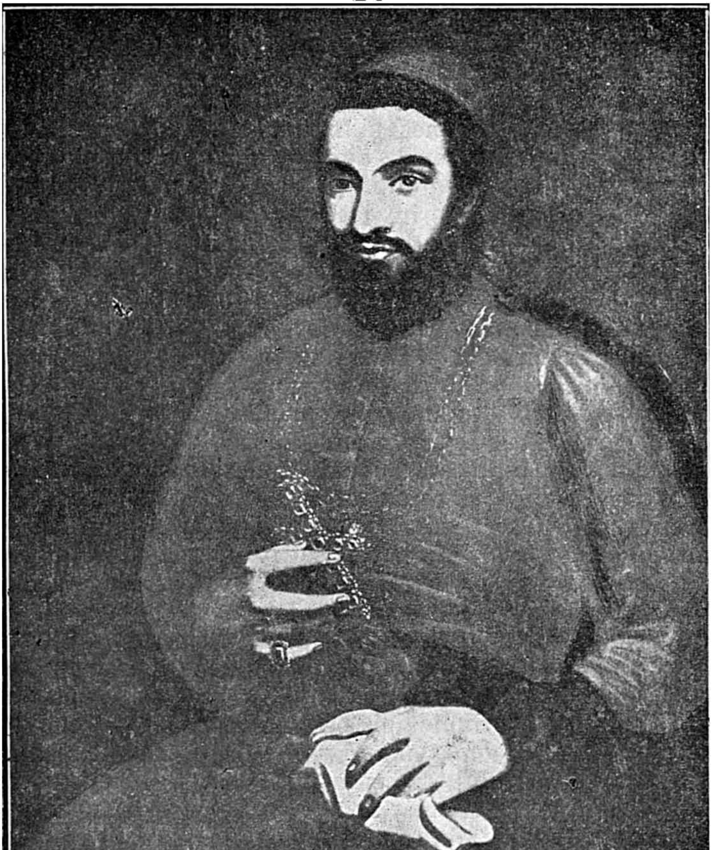
[20] Raportul guvernului Ardealului c. Leopold I în chestiunea despoporărei ţărei 16 Iulie 1699 în Hurm. *Doc.* V, p. 536.

[21] Zieglauer, *Sächsisches Nationalarhiv* reprodus de Bariţiu, p. 209 nota: ne barbara et *prolifica* ista natio ad aliorum nationum eversionem suo tempore insolescat".

[22] Vezi *Instructio theologi Graecorum unitorum* din partea arhiepiscopului Ungariei cardinalul Kollonich, Nilles, I, p. 309 şi diplomul împărătesc din 19 Martie 1701, *ibidem*, p. 295.

[23] Comunicarea lui Ioan Puşcariu *Ioan Circa de Gambutz* în *An. Ac. Rom.*, II tom XXIII, p. 177. Comp. Ath. M. Marinescu, *Viaţa şi operele lui Petru Maior* în *An. Ac. Rom.*, V, 2. p. 177.

Brancovanu[21]. Toate aceste elemente protivnice unirei erau întețite la luptă de către nobleța maghiară, mulțumită de a găsi în însuș poporul românesc dușmani ai propriei sale emancipări.

Episcopul Ioan Inocențiu Klein de Szad
Reproducere din Catedrala greco-catolică română din Blaj
Fotografie. Colecția Academiei Române.

[21] Unirea trecuse chiar munții și găsise sprijinitor în episcopul Râmnicului Ilarion care fu destituit de un sinod adunat în București. Vezi Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 228.

Aceste nemulţumiri cu siluirile religioase, hultuindu-se pe o stare desperată, pe care unirea nu o lecuise de loc, turburase atât de tare spiritele, încât o revoluţie erà aproape de a izbucni, mai ales că după moartea mitropolitului Atanasie Anghel, biserica română din Transilvania încăpu sub conducerea provizorie a rectorului Iezuiţilor, care nu mai păstrează nici o măsură în siluirea conştiinţelor.

Inocenţiu Micu (Klein) suindu-se pe scaunul mitropolitan (1730—1751) îşi pune în gând a realiza unirea pe ambele ei părţi, adecă a o răspândi pe cât mai mult între Români; dar a cere tot odată cu stăruinţă şi energie punerea în lucrare a drepturilor corespunzătoare. El începe prin el o propagandă personală, mergând el însuş din comună în comună, căutând să îndepărteze temerile pentru latinizarea slujbei bisericeşti, care în starea de necultură a poporului român speria mult mai mult decât acea a dogmelor, şi asigurând pe toţi că drepturile făgăduite celor uniţi vor fi încuviinţate. El izbuteşte în curând a aduce vre-o 600 de clerici şovăitori iarăşi la hotărîrea de a primi menţinerea unirei.

Intâmplându-se să moară Carol al VI-le, la suirea în tron a Mariei Terezei (1740) cu prilejul cererei de reînoire a privilegiilor, Inocenţiu Micu pretinde şi încuviinţarea acelor drepturi, care fusese totdeauna recunoscute de toate documentele anterioare, dar nu fusese niciodată aplicate, mai ales acele tocmai ce loviau în interesele seniorilor teritoriali precum: neînvoirea de a trata pe fiii preoţilor ca şărbi de către stăpânii moşiilor; primirea Românilor uniţi în funcţiunile bisericeşti şi civile după chipul celorlaltor naţiuni ale Ardealului; episcopul unit al Făgăraşului să iee parte ca membru în dieta Transilvaniei, şi nobilii acelor regiuni în număr de vre-o 700 să aibă dreptul a fi numiţi în dregătoriile superioare, precum în căpitanatele ţinutale în Făgăraş şi chiar şi la trei scaune judecătoreşti în tribunalele regeşti; ca trei mireni şi trei clerici uniţi, desemnaţi de mitropolitul, să iee parte în dieta Transilvaniei şi să se pedepsească cu amendă de 100 de fiorini îndepărtarea intenţionată a copiilor de Români dela şcoalele ţărei[25].

[25] Plângerile lui Micu rezumate în Hurm., *Frag.* II, p. 108 şi urm. Una din ele, acea în care asemănează drepturile Românilor cu acele cu mult mai superioare ale Evreilor, din 25 Noemvrie 1743 în Hurm. *Doc.*, VI, p. 567, în care cetim între altele: „hunc clerum nationemque valachicam graeci ritus unitam ab hoc jugo despotico per benignam decisionem eximere et consolatam reddere dignaretur; quia si iterum ad status id est adversarios nostros re infecta remiterer, nihil aliud pro consolatione supermanere contingeret, quam ut hanc per adversarios non scio quibus excogitatis, confucatis et sinistre factis informationibus, sume oppresam causam ad Deum vivum cum omnibus meis appelem". Intr'un alt protest reprodus de I. Moldovanu, *Acte sinodale*, Blaj, 1869, II, p. 88, chiar exclamă în desperare: „Heu ! miseram nostram nullibi

Episcopul Micu susţinând drepturile Românilor uniţi sprijinea pe acele ale *întregei naţiuni române* despre care se aştepta că va trece toată la unire, în cazul când se vor recunoaşte cererile lui. Deaceea în numeroasele sale proteste episcopul vorbeşte de *naţiùnea valacă*, uitând chiar uneori a o mai însoţi de determinativul „de rit greco-catolic", căci calda şi vasta lui gândire îmbrăţoşase întreg poporul românesc, pe care prin unire vroia să-l scoată din rândul robilor către vrednicia omenească. Dela 1437, de mai bine de 300 de ani, nu răsunase atare cuvinte la urechile poporului român. De trei veacuri uitase el a mai rosti cererea lui, încremenitoare pentru naţiile privilegiate ale Ardealului, că şi el are dreptul a trăi în Transilvania, şi a lua parte la conducerea soartei ei ca *a patra naţiune stăpânitoare*. Acest glas ridicat pentru întâia oară după o atât de lungă amorţire de episcopul Micu, deveni de atunci înainte crezul politic al poporului român, şi toate revoluţiile, toată viaţa lui de mai pe urmă, în jurul lui se învârtesc.

Impărăteasa comunicând dietei cererile episcopului, un strigăt de indignare porneşte din rândurile ei, la vederea cutezanţei episcopului românesc de a cere nu numai egalizarea naţiunei sale cu acele privilegiate ale Ardealului, dar până şi participarea ei la ocârmuirea supremă. Dieta răspunde împărătesei, că „plebea română, deşi şezătoare în ţară din vremuri vechi atât din pricina constituţiei sale fisice cât şi din acea a tendinţilor sale şi încă din alte motive mai puternice, nu ar fi vrednică a fi înzestrată cu privilegii naţionale. Schimbătoare şi fără de ţăl, ar cutriera ea ambele ţări vecine, Valahia şi Moldova, lepădându-se acolo de unirea jurată aici, şi la care ar ţinea numai cu numele, întrucât credinţa ei tot către Răsărit se pleacă. Deaceea şi principii Ardealului nici odată nu au înzestrat naţiunea română cu privilegii, ci au declarat-o numai de tolerată în ţară. Pierderile de oameni încercate de naţiunile recepte prin bătălii, năvăliri şi pustieri, au fost într'adevăr împlinite prin colonizări aduse din ţările române; dar aceste se aşăzară în Ardeal cu condiţia anumită ca să fie şărbi domnilor pământului, să sufere toate îngrădirile legale şi să stee aici numai atâta timp cât le-ar plăcea regnicolilor a-i suferi" [26].

Ioan Micu mergând la dietă în momentul tocmai când se desbătea această chestiune, şi comunicându-i încă un protest

fors in Europa auditam sortem". Voluminoasa colecţie de documente privitoare la unire a Iezuitului Nilles nu reproduce nici unul din cele 24 de proteste ale lui Micu, de şi le au avut prin mâni şi le aminteşte, II, p. 512.

[26] Supplicatio statuum Transilvaniae ad imperatricem contra Valachos, 1744, reprodusă în extract de Hurm. *Frag.* II, p. 119. Comp. Ioan V. Russu. *Compendiu de Istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1861, p. 377.

și mai aprins, erà aproape să fie aruncat pe fereasrtă [27]. Împărăteasa nevroind să provoace o prea adâncă nemulțumire în rândurile protestanților Transilvaniei, în momentul când Frideric al II-le regele Prusiei reînoia atacul Austriei prin al doilea război silezic în August 1744, consimte la o împăcare cu dieta, prin care în formă să se recunoască Românii ca cetățeni legali ai țărei; în realitate însă să rămână tot în condiția de mai înainte întrucât nobilii lor trebuiau să se contopiască cu nobilii celorlaltor națiuni, iar Românii plebei să nu fie primiți în această comunitate și să nu poată constitui o a patra națiune recunoscută; cu alte cuvinte să urmeze înainte a fi exploatați și storși în folosul popoarelor privilegiate cu toată unirea lor cu biserica română [28]. Mitropolitul Micu fusese învins, și toată străduința lui de 14 ani (1730—1744) rămase zadarnică. El izbutise numai cât a apăsa unirea mai tare pe capetele Românilor, fără a le procura și ușurările corespunzătoare.

Statele Transilvaniei învingătoare vroiau să-și răsbune acuma contra lui Micu; îl acuzară la Viena de toate turburările întâmplate, și el, citat a se înfățoșa fuge la Roma.

Din toată mișcarea pentu unire se folosise cel mult clerul în unele priviri, fiind mai puțin obijduit decât înainte. Poporul român, și mai ales cel de jos rămase în starea de până atunci. Dar preoții singuri fără popor nu puteau eși la nici un capăt; căci în comunele ce se deslipiau de unire, se alegeau de îndată preoți ortodoxi, și cei uniți rămași fără poporeni erau expuși a peri de foame [29]. Aceasta se și întâmplă. Văzând Românii că unirea nu le aducea nici o îmbunătățire în soarta lor cea amărâtă, ei încep a se lepădà de dânsa cu grămada. Catolicii atunci recurg la măsuri silnice, între care și acea a unei preumblăr-militare a mai multor regimente puse sub comanda generalulubaron de Bucov și însoțită de o numeroasă artilerie [30]. Mai impune apoi o taxă specială asupra Românilor neuniți [31], căutând, prin atare mijloace silnice, să-i constrângă acuma cu pu-

---

[27] Barițiu, p. 417.

[28] Al VI-lea articol al legei din 1744, rezumat de Hurmuzaki, *Frag.*, II p. 124.

[29] *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia in qua populi valachici in Transylvania status civilis et ecclesiasticus, profani item ac sacri ritus, praecique vero Unionis cum Romano-Catholicis inde ab anno* 1698 *adtentatae et ad praesens usque tempus magno nisi variis modis procuratea, momenta enarrantur ac exhibentur, auctore* Petro Bod *de Felso-Tsernaton verbi Deo ministro.* Manuscript litografiat în bibl. Acad. No. 5539, p. 508;„Facta est investigatio, quod et qui essent uniti, non uniti? Pluribus in pagis ne unus quidem inventus, nonnullis unus et alter ex consanguineis poparum et alia necessitate juncti".

[30] Bod, *l. c.*, p. 519: „formidinem ut injicerent Valachis millites plerumque tormentis instructi circumcursabant provinciam".

[31] Bod, p. 540: „Valachos non unitos eo titulo quod sint non uniti a Dyonisio impositam esse taxam".

terea, după ce nu izbutise a-i înşăla prin mincinoase ademeniri. Atare măsuri nedrepte şi silnice provoacă o puternică emigrare a elementului românesc către Muntenia şi către Moldova, unde cel puţin conştiinţa lor erà să fie lăsată în pace; ba câţiva din fruntaşii mişcărei anti-unioniste se duc până la Petersburg, spre a cere dela împărăteasa Caterina a II-a apărarea religiei ortodoxe.

Impărăteasa Maria Tereza îngrijită de despoporarea ţărei, caută să înlăture cel puţin motivul religios, şi recunoaşte confesiunea ortodoxă din Transilvania, numind un mitropolit ortodox (neunit) pe lângă acel unit al ţărei, numind la 1783 pe Ghedeon Nekitici de cel întâi mitropolit ortodox al Transilvaniei, după 84 de ani de lipsă al unui atare cap bisericesc.

Micu fusese urmat în episcopia unită de Atanasie Rednic, om pe atât de blajin şi supus pe cât fusese de aprig şi neînduplecat predecesorul său. In vederea acestor însuşiri şi fusese el denumit de episcop, cu toate că obţinuse numai 9 voturi în sinod contra lui Grigore Maior, clericul român cel mai popular din Ardeal, care obţinuse un număr de 90. Grigore Maior făcând opoziţie lui Rednic fu închis în Muncaciu. Totuşi mai târziu scapă şi apoi ajunge chiar mitropolit. Grigore Maior vrea să calce până la un punct măcar pe urmele marelui său predecesor, şi dă mari silinţi pentru răspândirea unirei, stăruind însă totodată a se încuviinţa Românilor şi drepturile corăspunzătoare. Adeseori el arăta prea neascuns simţimântele sale de milă şi îndurare către Românii asupriţi. Asemene purtare nefiind plăcută autorităţilor transilvănene, mai ales faţă cu mişcarea ce începuse a se produce între Români, aduce demisionarea lui, fără îndoială silită, din mitropolie în 1782 [32].

Românii din Transilvania încercase în toate modurile a scăpa de soarta neomenoasă în care îi ţinea stăpânirea maghiară. După repeţite revoluţii întreprinse în deosebite timpuri, totdeauna însă pentru acelaş motiv, ei căutase mântuirea de asuprire în vânzarea conştiinţei lor. Ne reuşindu-le nici acest mijloc desperat, ei se hotărîră să recurgă iarăşi la violenţă, ceeace aduse revoluţia din 1784.

2. REVOLUŢIA LUI HORIA

In 1780 murind Maria Tereza, fiul ei Iosif al II-lea ia singur în mână conducerea statului, asupra căruia împărţise în timp de zece ani puterea cu mama lui. Acest monarh, unul din

[32] Se crede că Grigore Maior ar fi luat o parte activă la revoluţia lui Horia. Asupra acestei împrejurări nu există nici un document Gh. Bariţiu. *l. c.*, p. 515 spune numai atâta că demisionarea lui Grigore Maior, „trebue să fi avut şi alte cauze *necunoscute până acuma*".

sufletele cele mari ce au stătut pe tronurile popoarelor, vroia să realizeze pe calea reformelor două idei pentru care în Franţa, trebui să se verse şiroae întregi de sânge preţios, anume: toleranţa religioasă şi egalizarea condiţiilor claselor sociale. Cum ia în mâini conducerea împărăţiei, el dă în 1781 vestitul edict de toleranţă, după care confesiunea religioasă nu mai puteà fi o piedică pentru îmbrăcarea unei dregătorii, şi prin care se deschise şi Românilor putinţa de a ocupa funcţiuni publice. El mai prefăcu şi dările, impunând o contribuţie asupra pământului, care atingea tocmai pe nobili, şi în sfârşit vroeşte să înlăture pretutindene şărbirea ţăranului, „ruşinea veacului în care trăim", cum obicinuia să zică.

Incă de pe când erà coregent cu mama lui, întreprinse o călătorie prin statele austriace, spre a cunoaşte prin el însuş starea socială a locuitorilor, şi vizită în 1773 şi Transilvania. Intrând pela Sibiu, viitorul împărat încunjură Ardealul întreg, începând dela Haţeg ,şi mergând peste Braşov la Bistriţa şi Rodna, pentru a se întoarce la Sibiu prin Gherla, Cluj şi Turda şi a pleca apoi prin Maramureş către Galiţia. In tot parcursul călătoriei sale fu întâmpinat mai ales de Români iobagi, care se ţineau în genunchi dealungul drumurilor, întinzînd jalbe către regent, din care el adună până la cifra uriaşă de 19.000. Iosif caută să mângâe şi să insufle speranţă nenorocitului popor, oprindu-se la fiecare, luându-i tânguirea şi adeseori vorbind către el şi câte un cuvânt în limba română [33].

In 1780 Iosif al II-lea ajungând împărat, pe lângă celelalte reforme însemnate introduse de el, decretează şi desfinţarea iobăgiei şi anume în Boemia în 1781, în Galiţia şi Lodomeria în 1783. Nobilimea ungară nemulţămită cu împăratul, fiindcă refuzase de a jura respectarea constituţiei ungureşti şi transilvane ,şi ordonase întroducerea limbei germane în cancelariele ungureşti în locul celei latine, opune o împotrivire mai puternică decât pe aiurea încercărilor lui Iosif de a se atinge de drepturile ei asupra şerbilor pământului. Impăratul spre a-şi da bine sama de împrejurări, întreprinde o a doua călătorie în Transilvania în anul 1783, făcând şi acuma înconjurul ţărei, ca şi în acea îndeplinită cu 10 ani mai înainte. Convingându-se el de greutăţile ce ar întâmpina o imediată desrobire a ţăranilor în Ardeal, el se mulţămeşte a le uşura întrucâtva starea prin un decret din 16 August 1783, prin care li se învoieşte a se însura fără a cere voia stăpânului, şi opreşte pe acesta de a mai scoate pe iobag

[33] Călătoria regentului Iosif din 1773; rezumată după povestirea ei de către Heidendorf, tălmaciul pentru româneşte ce-l însoţia, publicată în *Magazin für siebenbürgische Landeskunde*, XVIII, p. 445—495.

din casa ce locuia fără sentinţă judecătorească [34]. Se înţălege cât de mult trebuiră să fie ridicate inimile Românilor, prin interesul ce împăratul îl arăta pentru soarta lor, şi în speranţele ce încolţiră pentru ei din asemene măsuri, luate de capul statului, stă pricina de căpitenie a izbucnirei revoluţiei.

Şi întrr'adevăr că stofă care să se aprindă erà adunată şi grămădită de veacuri în sufletul poporului român. Starea cea cumplită în care am aflat pe ţărani zăcând în Ardeal pe timpul când Mihaiu Viteazul îl cucerise, se înrăutăţise încă, dacă se puteà [35].

Fără de legile impuse ţăranilor proveneau din două izvoare, apăsarea guvernului şi aceea a stăpânilor moşiilor.

Ţăranii trebuiau să întreţină pe spetele lor toate garnizoanele germane din ţară, fiind expuşi şi la prădăciunile unor mercenari nedisciplinaţi. Apoi toţi dregătorii statului, neavând nici o leafă hotărâtă până la anul 1730, trăiau numai din amenzile şi jăfuirea poporului [36].

Cu mult mai grele, înmulţite şi nesuferite erau asupririle cărora erau expuşi ţăranii din partea domnilor teritoriali. Aceştia aveau întâi asupra ţăranilor jurisdicţia supremă, atât pentru a-i scoate depe moşii cât şi pentru a-i bate, închide, şi chiar pedepsi cu moartea [37]. Stăpânul fiind şi judecător al ţăranului, acesta erà oprit a reclama în contra lui. Robia economică întrecea încă pe acea juridică. Iobagul trebuia să muncească dela 4—6 zile pe săptămână stăpânului său, chiar şi în zilele de sărbătoare ortodoxă, nerespectate de religiile recepte ale Transilvaniei. Dacă se înmulţia familia iobagului, toţi băieţii ce puteau munci erau luaţi deavalma cu tatăl la lucrul boierului; adese-ori erau ţinuţi într'una în locuri depărtate câte 3—4 săptămâni, aşa că nu mai puteà griji de nimic în propria lor gospodărie. Femeile şi fetele iobagului erau întrebuinţate la curte la tors sau la ţesut sau chiar şi la slujbe de rând. După ce aproape tot timpul săteanului erà răpit de nobil, el mai erà supus şi la o sumă de dăjdii către stăpân. Ii dădeà în bani pe an câte 2 fiorini 33 de cruceri, un stânjin de lemne şi o cofă de unt; unii din iobagi erau îndatoriţi a cumpăra vin de al boierului pentru 25 de fiorini şi a-l plăti numai decât, fie bun sau rău. La naşterea unui prunc boieresc fiecare iobag erà dator a aduce plocon câte o găină;

[34] Bariţiu, *l. c.*, p. 47?.
[35] Vol. V, p. 237.
[36] Bariţiu, p. 476.
[37] N. Densuşanu. *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria.* Bucureşti, 1884, p. 63, aduce patentul lui Iosif al II-lea din 1785 Decemvrie în 12 care desfiinţază abia acest drept nemăsurat: *„jure gladii hactenus per quoscunque privatos exercito dehinc penitus abrogato"*.

la Paşti două coaste afumate de porc sau o găină; la Sf. Ggeorghe un miel gras; la Crăciun o găină şi 10 ouă; vara câte doi pui, două măsuri de ovăs, 200 de culbeci şi o bucată de răşină. Din pescuitul făcut de iobagi domnul lua din doi peşti unul. La vânat nu aveà voie să umble, căci nu puteà purta armă, sub pedeapsă de a pierde mâna dreaptă. Iobagii erau datori să cumpere carnea dela vitele căzute ale boierului; preoţii erau datori să ierneze câinii lui de vânat; la podurile domnului să plătească vamă chiar şi când se purtau prin trebile lui; nu puteau să-şi macine făina nici chiar acasă, ci numai la moara stăpânului plătindu-i o taxă pe măsură; gunoiul dela vitele lor trebuiau să-l care pe ogoarele domnului. Femeile iobagilor pe lângă că cultivau cânepa şi inul stăpânului până ce-l prefăceau în pânză, mai erau daoare a-şi duce la timpul cuvenit gâştele în curtea boierului ca să le smulgă acolo şi să rămână boierului penele şi pufulul[38] şi câte de aceste impuneri care ar fi ridicule, dacă nu s'ar fi prefăcut în lacrimi de sânge pentru nenorocitul ţăran.

Pe lângă asuprire Românul erà dispreţuit şi batjocorit în toate modurile. Naţiunea română erà declarată numai de tolerată în Ardeal, cât timp le va plăcea popoarelor privilegiate; preoţii ei erau bătuţi ca şi simplii iobagi, şi aceştia erau mai jos puşi decât iobagii singuri[39]. Se întâlneau de sigur între Români oameni care să simtă insulta poate chiar mai ascuţit decât asuprirea.

Şi cum puneau nobilii asemene drepturi în lucrare, se dovedeşte din scrisoarea împărătesei Maria Tereza trimisă guvernatorului Transilvaniei, cu prilejul călătoriei fiului ei, prin care îi cere să cureţe drumurile de cadavrele celor ucişi prin ştreang, roată şi ţapă, şi care erau lăsate să putrezească de a lungul drumurilor, spre spaima călătorilor[40].

Pe unde erà statul proprietar, se arendau moşiile la nobili care exercitau asupra iobagilor statului aceleaşi abuzuri comise de privaţi asupra şărbilor lor. De aci se explică cum de revoluţia izbucni tocmai între ţăranii din munţii Abrudului, localitatea minelor de aur, de pe nişte proprietăţi ale statului austriac. Aceşti ţărani trebuiau să fie cu atât mai simţitori la apăsări, cu cât ei, apăsaţi de munţi, trăiseră totdeauna o viaţă mai liberă şi mai ales nu intraseră niciodată în iobăgia no-

---

[38] Vezi Bariţiu, p. 475—478 şi p. 484.

[39] *Monumenta comitialia regni Transilvaniae*, I, p. 520, anno 1554: „nemo rusticorum Hungarorum nisi vera passione *septem* proborum hominum, Valachus autem *tribus* puniri debeat" ap. Densuşanu, *l. c.*, p. 65.

[40] Scrisoarea din 11 Mai 1773: „cadavera omnium delinquentium laqueorota, aut vera morte traditorum, non sine horrore et aversione in viis publicis itinerantium conspectui expositorum, statim et indillate ammoveantur ac inhumentur" ap. Densuşanu, p. 97.

bililor. Ei fuseseră pururi ţărani ai Coroanei, îndatoriţi numai la dări uşoare în natură, ca piei de vulpi, de jderi, miere şi altele. Dela o vreme însă li se schimbase dările în bani care adăugindu-se mereu, le îngreuiară starea şi se luă apoi dreptul de cârciumă ca un drept regalian şi cârciumile începură a fi arendate la oameni. Ţăranii la început sparseră nişte buţi, vărsând băutura, ceeace li aduse pedepsirea cu grele amende. Ţăranii se plâng de mai multe ori la Viena contra acestei încălcări şi trimit chiar în trei rânduri deputăţii până în capitala Austriei, în anii 1779, 1780 şi 1782. Intre aceşti deputaţi întâlnim şi pe Neculai Ursu Horia viitorul cap al revoluţiei. Pentru a înţelege până la ce grad ajunsese cuţitul la osul ţăranului, amintim că deputaţii, oameni cu desevărşire sărmani şi representanţi ai unor comune ruinate, făcură totdeauna călătoria la Viena şi îndărăt pe jos, punând 4 săptămâni la dus şi tot atâtea la întors. Impăratul trimitea mereu ordine către ocârmuirea locală ca să îndrepte fără de legile; dar repetatele tânguiri ale locuitorilor ne arată cât erau ele de băgate în samă. In 1783 — 1784 Neculai Ursu merge pentru a patra oară la Viena şi este primit în audienţă de împăratul, care după ce ascultă plângerile lui, dă ordine severe ca să înceteze numai decât toate prigonirile îndreptate improtiva Românilor. Tot atunci împăratul, dorind să sporească numărul regimentelor din Transilvania, orândueşte să se facă o nouă recrutare de grăniceri.

Ţăranii credeau că prefăcuţi în ostaşi-grăniceri vor scăpa de iobăgie, după cum se mântuise acei ce întrase în cele două regimente create pentru întâia oară în 1761, care căpătaseră pământ în proprietate, fusese liberaţi de îndatoririle iobagiale şi de jurisdicţia seniorilor, îndatoriţi fiind numai la serviciul militar şi la paza graniţelor.

De cum eşi ordinul de recrutare în Transilvania, o mulţime de ţărani alergară să se înscrie. In puţin timp fură trecuţi prin registrele armatei locuitorii a 81 de comune româneşti. Ţăranii începură a se lăuda în toate părţile că de acuma înainte vor scăpa de nobili, că ei vreau să slujească numai împăratului şi că dacă nobilii ar vroi să se împotrivească vor şti ei ce să facă numai să capete arme la mâni.

Nobilimea transilvană auzind de aceste ameninţări, vroeşte întâi să împedece pe iobagi cu bătăi şi închisori să nu meargă la recrutare. Văzând însă că nu poate izbuti, cere dela baronul Brukental, guvernatorul civil al Ardealului, ca să intervină la autorităţile militare, spre a conteni cu recrutarea. După o înţelegere a guvernatorului civil cu comandantul militar, baronul Preisz, recrutarea este oprită şi nu numai atâta,

se publică prin toate comunele că şi acea făcută până acum erà nulă, întrucât nu fusese ordonată de împăratul.

Speranţa de scăpare ce lucise un moment pe orizontul întunecat al vieţei ţăranului român, se stângea; dar limanul întrevăzut de el scormonise încă odată adânc în sufletul lui dorinţa, de atâtea ori trezită, de a scutura de pe grumaji înjosirea şi ruşinea seculară.

Niculae Ursu zis Horia, căpetenia Românilor din Transilvania care s'a revoltat contra Ungurilor în 1784.
Gravură în aramă din timpul acela. Colecţia Academiei Române.

In asemenea stare sufletească a poporului românesc, cuvintele lui Horia care-l înteţià necontenit la răscoală, trebuiau să aibă un răsunet deosebit. El spunea că împăratul îl îmbiase să sfărâme cu puterea lanţurile iobăgiei, întrucât nobilii ar refuza a se supune ordinilor lui. Spre încredinţarea acestor vorbe arătă Horia o cruce de aur şi un pergament pe care pretindea că i le dăduse împăratul [41].

---

[41] Toate acestea erau iscodiri de ale lui Horia, spre a hotărî pe ţărani. El cumpărase crucea şi pergamentul dela un anticar din Viena şi este inve-

Revoluţia porni din satul Mesteacănul din comitatul Zarandului, a căruia locuitori mergând sub conducerea lui Crişan către Alba Iulia spre a fi înscrişi ca militari şi a li se da arme, uciseră pe doi subprefecţi ce vroiau să aresteze pe capul lor. Ţăranii adunându-se după această faptă la biserica din Curechiu, Crişan le spune, că întru cât nobilii s'ar opune ca ei să capete arme, să pornească cu toţii în contra nobililor pe care să-i

Cloşca, tovarăşul lui Horia, care s'a revoltat contra Ungurilor în 1734.
Colecţia Academiei Române.

şteargă de pe faţa pământului, ne având nici o frică despre partea împăratului care ar învoi această măsură.

Ţăranii odată porniţi, se revarsă ca o lavă asupra nobilimei transilvane, putând odată şi ei să-şi dea liber avânt do-

derat că şeful statului nu putea să încurajeze o revoluţie în propriile lui ţări. Vom vedea cum se acredită mai târziu şi de nobleţa maghiară, legenda că împăratul la propunerea lui Horia de a sfărâma cu putere lanţurile iobăgiei, i-ar fi spus: „Thut ihr das!" Un nobil Ribiczei din Zarand arată, însă tocmai în 1830, că i s'ar fi raportat această împrejurare de către căpitanul Sedler din regimentul Carol de Toscana, căpitan ce era la Viena în timpul audienţei lui Horia, de şi nu spune că să fi fost faţă la audienţă. Densuşanu, p. 111 Baritiu, p. 480.

rului lor secular de răsbunare, taie şi ucid, ard şi pustiesc, pradă şi distrug, răspândind groaza cea mai cumplită în toţi nobilii Ardealului; şi lăţindu-se tot mai mult din cuibul din care pornise, cuprind întreg comitatul Zarandului, apoi acel al Huniedoarei: străbate după aceea în regiunile învecinate ale comitatelor Albei şi Clujului din Transilvania, şi în comitatul Aradului. Cu toată furia lor deslănţuită, ţăranii păstrează o cumpătare morală vrednică de însemnat, faţă cu femeile nobililor magbiari. Nu le siluiau, nu-şi băteau joc de ele, ci le botezau şi după aceea le cununau cu deasila cu iobagi români, ascuţind însă această măsură adeseori prin nevoirea femeilor nobile de a se duce după ucigătorii părinţilor sau a soţilor lor[42]. Tot atât de caracteristică este altă împrejurare. Deşi Românii ucideau în furia lor pe tot nobilul ce le eşià înainte, execuţiile cu sânge rece a celor prinşi din vălmăşagul luptei nu se făceau niciodată de Români, ci totdeauna de către Ţigani. Cbiar şi în turbarea cea mai neţărmurită, Românul îşi păstra înăscuta lui nobleţă.

Ţinuta armatei imperiale faţă cu revoluţia românească trebuià să o încurajeze, în loc de a o înfrâna, şi să întărească în mintea tuturor, Români agresori cât şi Unguri loviţi, ideea că împăratul nu o reproba. Nobilii snopiţi cer apărarea ocârmuirei civile, şi baronul Brukental cbiamă spre a o puteà încuviinţa ajutorul armatei. Impăratul însă care ştieà cât de adese ori se abuzase de sprijinul oştirei numai spre ocrotirea intereselor nobiliare, impusese anume baronului Preisz ca să nu intervină în nici o afacere din Transilvania decât în urma unui ordin anumit al sfatului de răsboi din Viena. Intemeiat pe această oprire, baronul Preisz refuză intervenirea armatei, cu toate groaznicele scene ce se petreceau sub ocbii săi. Ţăranii sorb din această pasivitate a puterei militare nouă încurajare spre a urma mai departe răsbunarea începută: iar în inimile Ungurilor pătrunde frica şi groaza că vor fi cu toţii măcelăriţi, fără ca ocârmuirea să ia a lor apărare.

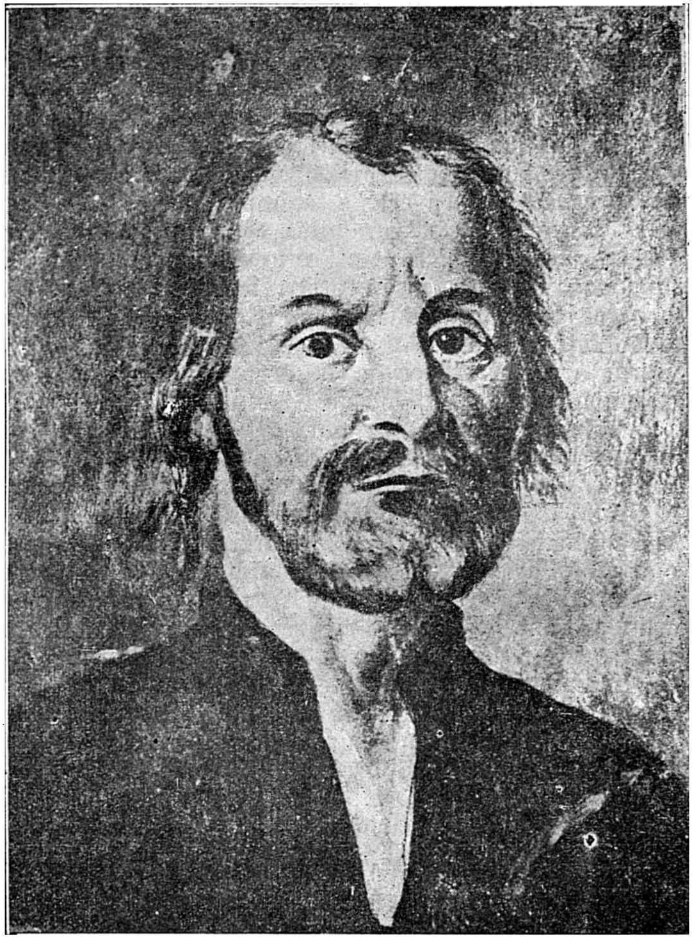
Totuşi şi nobilii se înarmară după vecbiul obicei al ţărei dar neîndrăznind să atace ei trupele cele mari de Români din munţi, îşi răsbună în mod tot atât de sângeros, dar cu mai mare nedreptate, asupra fie cărui ţăran, vinovat sau nu, ce le cădeà în mâni.

Astfel Transilvania întreagă erà aprinsă de un răsboiu de stârpire între două popoare; măcel îngrozitor de rase, între asupritori şi asupriţi.

---

[42] Astfel nobila Caterina Csicsar este măritată după Teodor Cleşu, soldat licenţiat care după actele oficiale se vede că ucisese pe bărbatul şi pe copiii ei. Densuşanu, p. 167.

Impăratul Iosif al II-lea declarase chiar atunci răsboiu Olandei pentru libera navigare pe râul Şelda (Escaut). Ştirea despre răscoală într'un moment aşa de critic îl surprinse în chipul cel mai neplăcut. La început el dă ordin foarte aspru

Gheorghe Crişan din Cărpeniş, care s'a revoltat contra Ungurilor în 1784. Colecţia Academiei Române.

spre a se înăduşi mişcarea, trimiterea mai multor corpuri de armată şi un premiu de 300 de galbeni pentru prinderea celor trei capi ai mişcărei: Horia, Cloşca şi Crişan. Primind însă după aceea rapoarte despre cruzimile săvârşite de nobili asupra

ţăranilor nevinovaţi şi cugetând asupra adevăratelor pricini ale răscoalei, el revoacă măsurile luate, desaprobă execuţiile sumare săvârşite în contra ţăranilor, numeşte obrăznicie ordinul dat de Brukental pentru înarmarea nobilimei, întrucât acesta erà un drept excluziv împărătesc, şi dispune publicarea unei amnistii obşteşti, din care sunt scoşi numai capii răsvrătirei.

Impăratul dorind însă să cunoască adevăratele cauze ale mişcărei şi ştiind că dela nobleţea Transilvaniei nu va puteà afla nimic adevărat, însărcinează pe comitele *Iancovitz*, guvernatorul Banatului cu cercetarea împrejurărilor. In instrucţia către el, împăratul spunea că cu toate ordinele sale cele mai severe nu a putut niciodată să afle adevărul, ocârmuirea Ardealului ascunzându-i în totdeauna lucrurile : că comisiunile însărcinate a face dreptate ţăranilor s'au mulţumit a-i maltrata, spre a înăduşi plângerile lor, acoperind fără de legile funcţionarilor : că singură înlăturarea iobăgiei, apăsare ce desonorează omenirea, ar fi în stare a readuce iarăşi ţara la ordine şi la linişte [43].

De cu totul altă părere erau nobilii Transilvaniei. Ei susţineau în memoriile şi petiţiele lor, că plebea română nu are conştiinţa de ce este drept şi echitabil, că creşterea ei e înrăutăţită; principiile religiei creştine necunoscute atât ei cât şi preoţilor ei. Părinţii noştri cunoscând natura acestei plebe au judecat că numai prin pedepsele cele mai aspre o poate aduce la ascultare. Domnii pământeşti aveau dreptul săbiei asupra supuşilor lor, şi numai cu astfel de lege a fost cu putinţă să ne bucurăm în cursul multor veacuri de cea mai dulce pace. Slăbirea acestei autorităţi au provocat pe ţărani la răscoală. Se speria mai ales nobilimea Ardealului, când gândeà că revoluţia se puteà întinde şi în celelalte părţi ale Ungariei, locuite de Români, şi apoi adauge ea, cât de mare este numărul Românilor în Moldova, Muntenia şi mai în tot Iliricul? Nu se va puteà spera o îndreptare radicală dacă nu se vor pedepsi comunele după vechiul drept, dacă nu se va procede după toată asprimea legilor contra capilor, pentru că atât de dură este ginta Românilor, încât numai prin pedeapsa cu moarte au putut fi înspăimântaţi.

In conformitate cu asemene principii nobilii deci propuneau ca mijloc pentru a face să înceteze revoluţia, ca armata să capete autorizarea a interveni fără ordin expres, şi în caz

[43] Rescriptul lui Iosif al II-lea din 19 Noemvrie 1784 : „vorzüglich aber muss das allem Ansehen nach noch immer bestehende Iobagiat soweit es sich auf die Personen erstrecket, wenn hierin Meiner so nachdrücklichen Befehle ungeachtet *die Abstellung eines die Menschheit so sehr entehrenden Druckes gleichwohl nicht erfolget wäre, unverzüglich beseitiget werden. so wie es wider Leibeigenschaft in allen übrigen Erblanden geschehen ist*". Densuşianu, p. 312.

când ţăranii nu ar vroi să se liniştească, să nu mai proceadă numai defensiv ci să-i omoare, să-i taie şi să-i pustiască fără cruţare. Răsculaţii prinşi până acuma să fie cu toţii pedepsiţi

Prinderea lui Horia şi Cloşca.
Gravură în aramă din timpul acela
Colecţia Academiei Române

cu moarte, casele răsleţe de prin munţi să se pustiască şi să se aşeze Românii în sate împreună; apoi să se adune armele

şi să se pedepsească cu moarte pe toţi ţăranii ce le vor purtà. La caz de izbucnire a revoluţiei în vre-o comună, să se pedepsească cu moarte pe preoţi, pe juraţi şi pe primar.

Aşa înţelegeau Ungurii să stâmpere mişcarea pornită. Atare destăinuiri făcute însă într'un moment de sinceritate. zmulsă prin groaza de moarte, sunt nişte documente foarte preţioase; ele ne arată fondul gândirei ungureşti asupra Românilor din Ardeal, şi apoi să ne mirăm dacă Românii au căutat să le plătească cu foc şi cu sabie!

Comitele Iancowitz ademenit şi el la o purtare blândă faţă cu răsculaţii, încearcă toate mijloacele pentru a-i linişti. Văzând însă că nu izbuteşte, ordonă înaintarea trupelor. După mai multe lupte parţiale cu rezultat îndoelnic, se dă una mai mare la Mihăileni unde ţăranii, fiind bătuţi, se desmoralizează. Horia el însuşi îşi desface trupa şi fuge de se ascunde în o pădure, Scorăeţul, nu departe de Şomuz. Aice însă este trădat de 7 ţărani români, ademeniţi la această faptă prin premiul de 300 galbeni pus asupra căpiteniilor răscoalei. Ceilalţi doi capitani sunt prinşi şi ei. Crişan îşi pune singur capăt zilelor, iar Horia şi Cloşca pier frânţi cu roata, dela picioare în sus, în ziua de 28 Fevruarie 1785 în capitala Ardealului [44].

Lui Cloşca îi dădură vr'o 20 de lovituri până să'şi dea sufletul; cu Horia merseră mai repede; după ce la prima învârtitură îi frânseră fluerul drept, îi deteră o lovitură de moarte asupra pieptului. Mai mult de 600 de ţărani fură aduşi spre a fi faţă la această execuţiune.

Astfel se sfârşi împreună cu zilele căpitanilor şi revoluţia Românilor din Transilvania, pornită în 1784 ca şi în 1437, în 1514 şi 1599 tot în contra unei impilări seculare, ca o protestare pecetluită cu sânge în contra uzurpărei unor sfinte drepturi. Naţiunea română, desmoştenită de pământul şi de ţara ei, aruncată în lanţurile robiei celei mai degrădătoare, se scula în răstimpuri, ca un singur om, pentru a-şi libera trupul şi sufletul din jugul în care erà prinsă. Totuşi din încercările repetate ale Românilor, acea din 1784 avù pentru ei urmări mai fericite. Martir al unei sfinte cauze, sângele lui Horia nu curse în zadar. Iosif al II-lea, împăratul acela în numele căruia oasele lui Horia fusese frânte, dar care în fundul inimei sale simpatiza cu ţăranul român, desfiinţă prin un decret din 22 August 1785 iobăgia personală în Transilvania. Dar acest decret nu fù aplicat, cum se întâmplase totdeauna lucrul cu decretele uşurătoare ale stărei ţăranilor români care treceau prin ocâr-

---

[44] Sentinţele înfiorătoare una asupra corpului mort al lui Crişanu, cealaltă asupra celor doi căpitani rămaşi în viaţă vezi în Densuşanu, pag. 446. şi urm.

muirea maghiară a Transilvaniei. De aceea găsim în 1790 un manuscript al împăratului Leopold către Dieta Ardealului,care rescript la punctul 5 spune că „nefiind până acum în Transilvania nici un urbar stătător şi hotărît, comitele să arate statelor ţărei ca să se facă chiar în această sesiune un urbar prin care să se înlăture servitutea iobagială a colonilor (ţăranilor români) şi să li se dee libera dispoziţie a drepturilor fără pagube acelor ale proprietarilor de moşii şi să se ia măsuri prin care să se îmbunătăţească soarta ţăranilor" [45].

Care au fost caracterul acestei revoluţiuni? Mai înainte de toate ea seamănă cu antemergătoarele ei, revoluţiile vechi ale elementului ţărănesc din Transilvania; erà o revoluţie socială care tindea a răspinge apăsarea neomenoasă făcută de nobili asupra iobagilor. Fiind însă că nobilii erau cu toţii Unguri, apoi revoluţia îşi puse ca ţintă stârpirea tuturor Ungurilor din Ardeal. De aceea şi revoluţionarii nu porniau decât contra nobililor teritoriali, tiranii lor, şi cruţau toate moşiile şi proprietăţile împăratului şi ale supuşiilor ce atârnau de-a dreptul de el [46]. Intreaga ţară erà să fie ocârmuită numai de dregători de naţionalitate română sau germană. Noblimea trebuià să fie desfiinţată; toată lumea erà să fie supusă contribuţiilor şi pământurile nobililor erau să fie împărţite între ţărani [47]. Această din urmă cerere aveà un temei istoric şi nu unul socialist. Ţăranii se considerau ca despoiaţi pe nedreptul de proprietăţile lor, de păşunele, munţii şi pădurile lor. Ei nici acuma nu cereau drepturi noi, ci numai restatornicirea unei stări de lucruri ce fusese odată.

Prin faptul însuşi că revoluţia se petreceà între două popoare ea luă, şi un caracter naţional. Prin botezul ortodox Românii nu urmăreau o ţintă religioasă, ci gândeau să facă prin el începutul de romanizare a Ungurilor, de oarece Românii credeau că schimbându-le religia şi starea socială, îi vor alipi de naţiunea lor. De aceea pe femei, iarăşi botezate, le măritau după ţărani, le îmbrăcau în haine româneşti, le interziceau a vorbi ungureşte, nu le mai învoiau să-şi amintească că au fost doamne nobile şi au avut iobagi, le sileau să umble desculţe şi le îndatoriau la îndeplinirea tuturor lucrărilor casnice şi agricole.

Se întâlnesc şi idei politice, adică de răsturnarea guvernului transilvan şi de înlocuirea lui cu unul românesc în re-

---

[45] Rescriptul ui Leopold 3 Dec. 1790, *ibidem*, p. 186: „ subate servitute iobagionali colonorum in fundis dominorum terrestrium".

[46] Raport francez al unui martur ocular 4 Dec. 1784, Hurm. *Doc.* IX, 2, p. 134.

[47] Vezi ultimatul lui Horia către nobleţa din comitatul Huniedoarei ap. Densuşanu, p. 197.

voluţia din 1784. Aşa Cloşca şi Crişan declară înaintea poporului din comuna Mogoşul, că după ce vor nimici pe toţi Ungurii, întreaga ţară va fi ocârmuită numai de funcţionari români numiţi de Horia şi Cloşca [48]. Horia pare a fi avut scopul de a lua puterea supremă asupra Românilor. Cântecele poporane sună cam tot aşa: „Păn' a fost Horia *'mpărat*, domnii nu s'au desculţat" şi „păn' Horia a *'mpărăţit*, domnii n'au mâncat din blid". Ţăranii aveau cunoştinţă că ţara e a lor, şi spuneau că „ţara aceasta este a Românilor, şi dacă vor căpătà arme în mâni vor alunga pe toţi Ungurii". Florea Cozma din Gârbău spusese nobilului ungur Szent-Pali: „Ţara aceasta e a noastră; a voastră e ţara ungurească şi în scurtă vreme o să vă scoatem noi de aici" [49] vrednică paralelă la vorbele Vladimirescului spuse Grecilor din ţările române [50].

Unirea Românilor cu biserica romană tot adusese o desbinare în naţionalitatea lor. Revoluţia pornită de ţăranii români din ambele tabere, fără deosebire de confesiune, arătà poporului român că el are de apărat interese comune, mai mari încă decât acele dogmatice, bisericeşti. Revoluţia închegă deci iarăşi unitatea morală şi etnică a poporului român, ameninţată de a fi sfâşiată prin unire, şi aici stă mai ales marea ei însemnătate. Unirea ceruse prin valoroşii ei reprezentanţi recunoşterea poporului român, *întru cât ar trece la unire*, a drepturilor de care se bucurau cetăţenii până atunci privilegiaţi ai Ardealului. Revoluţia puse pecetea ei de sânge pe această cerere a uniţilor, revendecându-o însă pentru întregul popor român. Astfel ajunse acest popor la reînvierea conştiinţei drepturilor sale, ca naţiune, şi nu numai ca sectă. Nu fiindcă ar fi îmbrăţoşat religia catolică cerea el acuma o egală îndreptăţire, şi vânzându-şi conştiinţa căuta să cumpere dreptul de a trăi omeneşte în vechea sa patrie, ci fiindcă erà şi el locuitor şi cetăţean al acelei ţări.

Rostirea cea mai însemnată a acestei noi faze a vieţei naţionale la Românii Ardeleni se dă pe faţă în vestita lor tânguire pentru drepturi din anul 1791 subscrisă de ambii lor episcopi cel unit Ioan Bob şi cel ortodox Gherasim Adamovici.

La această împăcare a cugetului românesc contribuiră chiar şi protopopii uniţi care fiind mai culţi decât cei neuniţi, „cu cumpătul şi hărnicia lor ştergând urgia dintre cele două

---

[48] Declaraţia lui Al. Kendi date vice-colonelului Kray, Abrud, 5 Jan. 1785: „unicum et praecipum propositum habentes ut Hunguros et magno hoc principatu Transilvaniae eliminaret et ipsi dominarentur" ap. Densuşanu, pag. 149. Vezi şi interogatorul preotului Gavril Sularu, Abrud, 26 Decemvrie 1784: „Totus hic principatus ab officialibus duntaxat valahicae nationis per duces Horia et Kloska denominandis administraretur", *ibidem*, p. 150.

[49] Vezi citatele în Densuşanu, pag. 467.

[50] Mai sus, p. 68.

credinţi (unită şi neunită) care mai înainte se credea a fi neînvinsă, iar acuma nu numai că nu se goniau, nu se batjocuriau unii pe alţii, ci încă cu purtare frăţească către olaltă" [51]. Prin această suplică *naţiunea română întreagă* cerea reintegrarea ei în rândurile corpurilor politice ale ţărei *fără deosebire de confesiune*, încuviinţându-se tuturor membrilor ei toate acele drepturi de care se bucurau membrii celorlaltor naţionalităţi, şi temeiul juridic al acestei cereri erà că Românii erau cei mai vechi locuitori ai ţărei, că ei se bucurase când-va de toate acele drepturi, de care fusese despoieţi prin urgia vremilor [52]. Impăratul comunică în 18 Mai 1791 Dietei Transilvane petiţia Românilor spunând în rescriptul său că „naţia valacă ar cere prin rugămintea ce-i făcuse ca să fie declarată şi ea la naţie regnicolară înzestrată cu toate drepturile civile" cerând dietei „să propună cât mai curând darea concetăţeniei Românilor, uzul liber al religiei şi putinţa unei culturi mai îngrijite". Dieta răspunse împăratului în 20 Mai în limba maghiară, şi nu în cea latină ce se întrebuinţa pretutindeni în statul Austriac, că „mare a fost surprinderea pe care a produs-o în inimile lor un rescript regal atât de neaşteptat; că în ce priveşte cuprinsul, dieta a voit întâi să ştie dacă acea petiţie a fost făcută cu consimţământul preoţimii, şi întrebând pe episcopul român unit care se aflà în dietă, acesta le-a spus că s'a învoit ca Românii, fără să formeze o a patra naţie, să se bucure de drepturile celor trei recunoscute; dar că în ce priveşte stilul, sunt în petiţie multe locuri cu care nu s'a învoit. Mai comunică dieta împăratului că nu poate luà în privire cererea Lui de a se ocupà cu poziţia Românilor întrucât dieta a amânat desbaterile şi s'a disolvat, cu alte cuvinte refuzul ei de a se supune cererilor împăratului [53].

Impăratul repetă învitarea către Dietă în 28 Iunie acelaş an, învitare ce provoacă de astă dată un răspuns al ei foarte lung motivat, din 19 August 1791.

Pentru a tăià argumentul istoric asupra căruia stârnise foarte mult Supplex Libellus Valachorum, Dieta tăgădueşte Românilor coborîrea lor din Romani, ceeace nu s'ar putea do-

---

[51] Petru Maior, *Istoria bisericei române*, citată de *Marienescu* (*l. c.* mai sus, p. 240 nota 24), p. 51.

[52] *Supplex libellus Valachorum Transilvaniae jura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium, cum notis historico-criticis*, I. C. E. der civis transilvanus. Claudiopoli, 1791. Suplica a fost lucrată de *Meheş* fiul protopopului din Cluj, de ambii episcopi şi de oculistul Molnar, poate şi de Samuil Klein. Bariţiu, I, p. 543. Cf. N. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 263.

[53] Rescriptul din 1791 şi răspunsul Dietei în Hurm. *Doc.*, IX, 2, p. 213— 214 Notăm că Supplex libellus subsemnat şi de Ion Bob episcopul unit se cere anumit ca naţia română să figureze ca a 4-a naţie regnicolară. Prin urmare Ioan Bob s'a dezis de frică când l'au întrebat furioşii maghiari; iar aceştia au falşificat lucrurile şi raportul lor către Impăratul.

vedi prin nici un document. Ea susţine că Românii ar fi nişte venetici (advenae) adunaţi din provinciile mărginaşe, care şi-au aşezat aici sălăşluinţa. E destul de curios încă argumentul întâi că Românii nobili care împărtăşesc una din cele 4 religii domnitoare au întocmai aceleaşi drepturi şi aceeaşi situaţie ca şi nobilii unguri. Dieta chiar se foloseşte de arătările Libelului cu familiile . . . . ar fi de origine română pentru a sprijini această menţinere. Ba răspunsul merge chiar mai departe. El se lepădă până la un punct de cele spuse la început pentru tăgăduirea dreptului istoric al Românilor, explicând prezenţa acestor nobili Români prin aflarea unei poporaţii vechi româneşti la venirea Ungurilor. Cât despre iobagi, dieta susţine că sunt mulţi Unguri între dânşii şi aceştia sunt supuşi îndatoririlor cunoscute către stăpânii moşiilor. Acest mijloc de a argumentà că ar fi între nobilii maghiari şi Români, iar între iobagii români şi unguri, tindea la excluderea putinţei de a se încuviinţa naţiei române poziţia de a 4-a naţie a Ardealului. Aşa credeau Ungurii că au scăpat de groaznica perspectivă de a nu se mai hrăni din munca şi sudoarea poporului român [54].

Dieta respinge suplica mai ales pe motivul că „poporul român atât cât se află în această ţară, nici decum nu este colonie străveche a Romei, ci câţi se află sunt venetici, adunătură, fugiţi încoace din ţările vecine [55]". Iată deci motivul politic care împinse de atunci naţiunile Ardealului a tăgădui Românilor stăruinţa în vechea lor patrie, idee pe care mai târziu îmbrăcând-o în o formă ştiinţifică, ştiură să-i dea aparenţa unei discuţii istorice.

3. CULTURA ROMÂNEASCĂ IN ARDEAL

Urmările cele rele ale Unirii. — Am văzut că silinţele făcute de Români, pentru a îmbunătăţi soarta lor în Ardeal, îi împinsese atât la unirea cu biserica romană cât şi la revoluţia din 1784. Ambele aceste mişcări avură câte un rezultat priincios pentru ei; prin cea dintâi cel puţin o parte din clerul lor, acel ce trecu la unire, putu să se adăpe la luminile apusului; prin cea de a doua se suprimă iobăgia din toată întinderea Transilvaniei.

Dacă însă aceste concesiuni încuviinţate Românilor nu-i scuti de îndată de toate impilările, aşa precum cu greu se desrădăcinează apucăturile strâmbătăţii, în o altă îndreptare Românii dobândiră un folos real din ambele lor mişcări, anume învoirea şi deci putinţa de a se cultiva şi ei, de a se deda la studiul ştiinţei, a artelor şi a meseriilor, prin care luară şi ei rând între

[54] *Ibidem*, p. 238—242.
[55] Bariţiu, *l. c.*, p. 541.

popoarele producătoare de idei, şi putură să-şi pună bogatul lor ingeniu în slujba civilizaţiei. Aici stă rezultatul cel mare al celor două evenimente expuse din istoria Românilor ardeleni; şi când vom vedeà cum cultura dobândită de ei înrâuri asupra acelor din ţările române, atunci vom înţelege cum mişcările studiate până aici ale poporului român din Transilvania privesc, nu numai istoria unei provincii româneşti, ci pe aceea a întregului neam.

In vremile mai vechi poporul român nu poseda în Ardeal alte focare de învăţătură de cât şcoalele de preoţie, în care se învaţă limba slavonă trebuitoare slujbei bisericeşti. Introducerea limbei române în biserică făcută întâi de protestanţi, apoi de calvini, nu fu însoţită de creare de şcoli pentru învăţarea ei, de oarece în o rezoluţie a ocârmuirei transilvane din 26 Septemvrie 1699, găsim încă dispoziţia, că acei dintre Români ce vroeau să devină preoţi, trebuiau să treacă un examen dinaintea unei comisii, la care să iee parte şi preoţi din religia aceea cu care Românii ar vroi să se uniască; dar *că neexistând aproape şcoli pentru a se putea pregăti, să înveţe candidaţii în şcoalele acelor confesiuni cu care ar fi să se unească*[56]. Insă chiar în anul următor 1700, Catolicii care adusese la îndeplinire unirea cu ei a unei părţi din biserica ortodoxă, se îngrijesc a da clerului bisericei unite o învăţătură mai deosebită. Cardinalul Colonici arhiepiscopul Ungariei, întemeind o şcoală în abatia sântului Gotard, dispune prin actul său de întemeiere, ca să se primească în ea la studii, şi tinerimea născută din părinţi schismatici sau eretici, Valahi sau Sârbi[57]. Se vede însă că se luase măsuri şi de a se învăţa îndeobşte Românii în limba lor, de oarece mitropolitul Atanasie Anghel alcătueşte şi pune să tipărească un bucvariu (alfabet) pentru Românii uniţi, pe care însă Catolicii nu-l priviau ca de tot corect în partea lui religioasă[58]. Se mai tipărise şi un catehism din care iarăşi rătăcirile fusese stârpite, şi se împărţise fără plată, retrăgându-se un altul care iarăşi conţinea abateri dogmatice[59]. Mitropolitul Atanasie mai erà îndorit a

[56] Resolutio regii gubernii Transilvaniae, 26 Septembris anno 1699 in Nilles, *l. c.*, (mai sus, p. 237 nota 11) I, p. 236: „quoniam (Valachi) nullam prorsus scholam habent, studeat et disceat in schola ejusdem religionis cum qua se univerit". Reprodus în traducere română încă dinainte în Cipariu. *Acte şi fragmente*. p. 84.

[57] Diploma lui Leopold împăratul care întăreşte fundaţiunea Cardinalului, din 8 Septemvrie 1700, Nilles, I, p. 367: „in quo (collegio) juventutis ab haereticis schismaticis, Valachis aut Rascianis patribus ortae, tum in pietate tum in literis erudiendae praecique ratio habeatur".

[58] Scrisoarea lui Gabriel Copi c. Cardinalul 4 Martie 1701, Nilles I, p. 263: „repertos a se errores plures et contra fidem et unionem in libro alphabetico quem D. ep. Athanasius edi curavit".

[59] Iuramentum ep. Athanasii, 7 Aprilis 1701, *ibidem*, p. 283.

înfiinţă în Alba Iulia o şcoală româno-latină, în care să predea profesori cunoscători de limbele române şi latină [60]. Rescriptul imperial care confirmă această nouă orânduire, adaoge că ar dori ca asemene şcoli să se înfiinţeze nu numai în Alba Iulia, dar încă şi în Haţeg şi Făgăraş [61]. Pela 1718 — 1720 găsim aceste şcoli caum înfiinţate, precum şi o alta în Braşov, primindu-se în ele copii din toate naţiile Transilvaniei : Greci, Români şi Saşi. Ungurii nu le cercetau, fiind luterani sau calvini. Boierii din Muntenia însă, dorind să dea copiilor lor o învăţătură mai îngrijită, îi trimeteau peste munţi în şcoalele iezuitice [62].

Mult făcu pentru şcoalele româneşti, de caracter unit bine înţeles, vrednicul episcop Inocentiu Micu, apărătorul naţionalităţei române. El cere şi dobândeşte dela împăratul voia de a înfiinţa pe lângă mânăstirea din mitropolie şi un seminar, pentru creşterea şi învăţătura copiilor săraci. Spre a dobândi însă veniturile trebuitoare întru susţinerea unui atare aşăzământ, el obţine schimbul domeniului metropolitan dela Gherla şi Sâmbata din ţara Oltului, pe acel al Blajului, care producea 6.000 de fiorini pe an, îndoit ca celalt. Din acest venit păstrează pentru el numai jumătate, iar cealaltă jumătate o întrebuinţază astfel : 1.200 de fiorini pentru întreţinerea a 11 călugări din care doi dascali, 700 de fiorini pentru 20 de învăţăcei ai seminariului şi 972 de fiorini pentru trei stipendişti de trimis la Roma la învăţătură, iar restul de 128 pentru drumul lor [63]. Spre a se puteà ridica clădirile mânăstirei şi ale scoalei, un sobor întrunit în Blaj hotăreşte în ziua de 26 Ianuarie 1738, ca clerul să contribue la cheltuielele trebuitoare, cu 25.000 de fiorini [64].

Asfel fură puse temeliile strălucitei şi rodnicei şcoale din Blaj, care însă nu se deschise decât în 1754. Şcoala din Blaj fusese precedată în 1736 de înfiinţarea unei alteia în Banat, prin preotul Diaconovici Loga venit acolo la Verşeţ din Muntenia, încât este interesant de constatat că primele începuturi de şcoală românească de peste munţi sunt datorite unei îmboldiri muntene [65].

Incă dinainte Iezuiţii, pentru a atrage mai curând pe Români la unire, după cum îi primise în şcoalele lor din Alba Iulia şi de aiurea, aşa îi trimisese şi la Roma, spre a învăţa teologia, şi unul din cei dintâi Români care merse în cetatea vecinică

[60] *Ibidem*, p. 285: „Ut schola valachico-latina Albae erigatur, sit agani Magistros scholarum eligam callentes linguam valachicam et latinam".

[61] Diploma lui Leopold din 1701, *ibidem*, p. 298: „Et ut unitorum filii majus incrementum scientiae valeant haurire. desideramus ut Albae, Hatzeg et in Fogaras oppidis, scholas instituant".

[62] Nilles, I, p. 455.

[63] Din *Istoria bisericească* a episcopului Samoil Micu, reprodusă în Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. 53—56.

[64] *Ibidem*, p. 95.

[65] At. Marenescu (*l. c.* mai sus, pag. 240 nota 24), p. 41.

spre a se adăpa cu învăţăturile teologice au fost *Ioan Pataki*, mitropolitul ce urmează în scaun lui Atansie Anghel, şi care erà un om ce-şi iubea poporul şi vroia să-l ridice din starea degradată în care se afla. Pataki fusese trimis cu cheltuiala iezuitului Hevenesius întâi la şcoala din Cluj, apoi de aici la Viena şi la Roma, şi dobândise cel întâi dintre Români doctoratul în teologie [66]. Dela înfiinţarea stipendiilor lui Micu, trimiterea la Roma erà o încununare obicinuită a studiilor, pentru cei mai destoinici din ucenici.

Cel întâi Român stipendist trimis la Roma de episcopul Micu fu *Petru Aron* din Bistra în 1743; după el se mai duseră *Grigore* (*Gavril*) *Maior*, *Silvestru* (*Simion*) *Caliani* şi *Petru Iacov* [67]. Petru Aron fu rânduit la întoarcerea lui dela învăţături vicariu general al mitropoliei, şi la eşirea lui Micu, obţinu scaunul mitropolitan în 1752. Acesta deschise cursul învăţăturilor la seminarul din Blaj, în temeiul unui rescript împărătesc, în anul 1754 [68]. In curând şcoala înflori cu putere; peste 300 de învăţăcei o cercetau, şi mai ales studiul limbei latine erà foarte bine îngrijit. Se adunase şi o bibliotecă de vr'o 300 de volumuri, mai ales latineşti, din care 182 din biblioteca lui Pataki şi 72 din acea a lui Micu [69].

Tot pe atunci se mai întâlnesc ca Români învăţaţi *Alexandru Rednic* de origine nobil din satul Giuleştii din Maramureş, care călugărindu-se capătă numele de Atanasie, şi devine mai pe urmă mitropolit. El învăţase la Viena filosofia şi teologia [70]; *Gerontie Cotorea* din satul Totoiu în comitatul Albei, învăţat în teologie din Sâmbăta Mare în Ungaria [71], *Manase Neagoe* profesor de sintaxă la seminariul din Blaj, învăţat în aceaşi şcoală ca şi Cotorea [72]; călugărul *Isaia* care învăţase la Kiev limbile slave, şi tradusese vedeniile sfântului Grigore [73]. Pela 1760 se înfiinţază în Blaj şi o tipografie cu litere cirilice, sub povăţuirea unui tipograf Sandu din Moldova, încât se vedè repetându-se şi acuma împrumutarea meşterilor tipografi în litere cirilice din ţările române, spre învăţarea Ardelenilor, pe care am întâlnit-o în vremile vechi [74].

---

[66] Nilles, I, p. 87. Comp. XCV şi Cipariu. *Acte şi fragmente*, p. 241. Ca precedent cultural mai vechiu notăm pe un învăţăcel român Gheorghe Baistal care în anul 1619 trecù la catolicism pentru a putea învăţà în Collegium Germanicum et hungaricum. N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, p. 235.

[67] Cipariu. *Acte şi fragmente*, p. 96.

[68] Actele pentru deschiderea şcoalei din Blaj, *ibidem*, p. 217—224.

[69] *Ibidem*, p. 106 şi 224.

[70] *Ibidem*, p. 99 şi 101.

[71] *Ibidem*, p. 101.

[72] *Ibidem*, p. 105.

[73] *Ibidem*, p. 107.

[74] *Ibidem*, p. 109. Vezi vol. al VII-lea al acestei istorii, p. 68.

Deşi studiile se întemeiase în Blaj, tot urmau înainte a se trimite tineri aspiranţi la preoţie sau călugărie în şcoalele catolice. Aşa în 1773 mitropolitul Grigore Maior trimite la şcoala din Sâmbăta Mare pe Ioan Bob şi pe unul Geţi, din care cel dintâi ajunge mai pe urmă mitropolit [75]. Tot pe atunci înfiinţază Maria Tereza un seminar în Viena, pentru 50 de clerici de legea grecească, în care aveau loc şi 9 stipendişti români din Ardeal. „De acolo au început mai ales între Români a se înmulţi preoţii cei învăţaţi şi iscusiţi" [76].

Studiile cele mari istorice. — Din numărul necontenit crescător al Românilor ce începuse să se dedeie învăţăturilor, trebuia dela o vreme să se aleagă nişte cugete mai deosebite care să reverse asupra poporului lor roadele ştiinţilor adunate de ei. Cel întâi care nu păstra numai pentru el luminile dobândite, ci aducându-şi aminte de poporul său, vroi să i le împărtăşască şi lui, fu Samoil Micu, sau Klein, nepotul lui Inocenţiu, trimis în anul 1766 împreună cu Ştefan Pop la Viena în Colegiul Pasmaneic, unde învăţă timp de şase ani, filosofia şi teologia, şi se întoarce ca profesor de morală şi etică la seminarul din Blaj [77]. Micu scrise o mulţime de lucrări, cele mai multe bisericeşti, care au rămas netipărite; dar şi câteva de o mare însemnătate pentru desvoltarea minţei şi a simţimântului naţional al poporului român. Aşa în limba latină o scurtă *Notiţă asupra Istoriei Românilor*, dela originea lor până la veacul al XVII-le; în acelaş idiom *Elementele limbei daco-romane*, care sunt apoi complectate de Şincai, şi în care textele române sunt scrise cu litere latine; apoi în româneşte *Istoria politică şi bisericească a Românilor din Ardeal*, după care Petru Maior alcătui în mare parte pe a sa, şi *Istoria Românilor din Ardeal, din Ţara Românească şi Molodva cu întâmplările Domnilor*, în care scrieri el apără pe de o parte originea romană a Românilor, pe de altă stăruinţa lor în Dacia-Traiană. El mai puse temelia cea mai de seamă la alcăturirea *Dicţionarului român, latin, unguresc şi german*, care mai târziu se tipări în Buda [78]. Cu toate că Samoil Micu pare a fi începătorul în Ardeal al istoriei erudite, şi reflexive a Românilor, el totuş a avut câţi-va predecesori în această cale. Aşa în 1743 Petru Bod scrie *Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium historia*, în care autorul apără originea română a

[75] Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. 132.

[76] *Ibidem*, p. 131.

[77] *Ibidem*, p. 115, 122 şi 125.

[78] Papiu Ilarian, *Viaţa lui Gheorghe Şincai*, Bucureşti, 1869, p. 15 Ath. Marian Marienescu, *Viaţa lui Petru Maior*, Bucureşti, 1883, p. 38, comp. Arune Pumnul, *Lepturariu românesc*, Viena, 1864, IV, p. 21. *Istoria Românilor* în limba română fu tipărită în Buda în 1806.

Valahilor. Scrierea însă nu fu tipărită. Pe timpul episcopatului lui Grigore Maior, un cleric din Blaj, al cărui nume nu s'a păstrat, alcătueşte un tratat *De ortu et progressu conversione Valahorum episcopis ibim arhiepiscopis et metropolitis eorum*, în care pe lângă chestia religioasă de care se ocupă, tratează şi despre originea română a poporului românesc. In 1746 Geronte Catina apără aceeaşi origine în cartea sa *Despre schismaticia Grecilor*, spunând că „fiind noi sânge adevărat al Râmlenilor cu cât ca strămoşii noştri în vremea împăratului Traian de acolo s'ar fi trimis în părţile acestea“ [79].

Ceilalţi doi fruntaşi ai culturei româneşti din Ardeal, *Gheorghe Şincai* şi *Petru Maior* fură trimişi la Roma în anul 1774 de mitropolitul Grigore Maior. Şi ei ca şi Micu se ocupară mai mult cu desbaterea trecutului Românilor, decât cu învăţăturile pentru care fusese trimişi, şi după ce se întorc, mintea lor răpită către înălţarea neamului, îi detrăgea dela îndeletnicirile lor bisericeşti, încât simţindu-se nedestoinici pentru menirea călugărească şi neputând suferi purtarea absolută a mitropolitului Ioan Bob, cerură şi obţinură demiterea lor din mânăstirea Blajului [80].

Şi cât de puţin se lăsase a fi cuprinsă mintea lui Şincai de ideile catolice şi iezuitice în mijlocul cărora crescuse, se vede depe deplina lui libertate de cugetare în trebile bisericeşti. Despre scopurile pristavilor bisericei catolice asupra Românilor se rosteşte fără încunjur, că ar fi numai spre a-şi umplea pungile lor, iar el să rămână robul acelora pe care i-a stăpânit cândva străbunii lui [81]. Arătând organizarea Iezuiţilor, a căreia secrete le cunoscuse de când fusese la Roma bibliotecar în colegiul de propaganda fide, el spune că „între ei se alegeau oameni sau bogaţi, sau iscusiţi, sau frumoşi, aceşti de pe urmă pentru a izbuti lângă femei” [82]. Deşi cucernic creştin Şincai îşi bate joc de înşălătoriile clericale, vină ele ori de unde, din Apus sau din Răsărit, precum bunăoară de nelăsarea pătrunderei nici a păsărilor măcar de sex femeiesc în mânăstirile muntelui Atos, [83] sau de indulgenţile vândute de patriarhul Dosoteiu al Ierusalimului, din care şi tatul său, Ioan Şincai, cumpărase una cu 40 de lei, spre a i se pune pe piept când va muri, ceeace fiul său a se face nu îngădui, „ştiind bine că darul lui Dumnezeu nu se poate vinde pe bani” [84].

---

[79] N. Iorga. *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 177.

[80] Actul de demisiune a lui Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior şi German Peterlachi din 19 Ianuarie 1784 în Papiu, *Viaţa lui Şincai*, p. 89.

[81] *Şincai, Cronica Românilor*, Iaşi 1853, II, p. 214.

[82] *Ibidem*, p. 306.

[83] *Ibidem*, III, p. 160.

[84] *Ibidem*, 197—198.

Tot aşa de liber cugetător se arată Şincai în privirea unirei bisericei române cu acea catolică. El arată toate nelegiuirile, înşelătoriile şi prigonirile puse în lucrare de capii Catolicismului sprea împinge pe Români a-şi lepăda în parte religia strămoşească :„că acele patru punturi necumva le ştiu Românii cei proşti şi neînvăţaţi, dar chiar dintre cărturari mulţi nu le înţăleg, ci numai pleve vorbesc; că unirea numai popilor au folosit, că aceştià au dobândit puţină scutinţă, iar poporul român au slujit numai Catolicilor spre a învinge pe calvini". El mai arată apoi ceeace erà un mare curaj chiar a închipuì numai cât pe timpul lui că cei mai mulţi nobili unguri din Transilvania erau de obârşie Română; apasă apoi pe ţărani cu mare aprindere descriind mişeleasca lor stare în toată a ei goliciune [85].

Şincai nu erà deci o minte croită pentru supunerea oarbă ce se cere elementului clerical. Spirit neatârnat, înzestrat cu criteriul cunoştinţei, el nu puteà rămânea în biserică, cu toate că prin ea, ajunsese a se lumina, ci „ştiind năravurile popeşti" [86] se lepădă de a lor tagmă. Menirea lui erà o alta: Inalta lui cugetare, puterea sa de gândire erà să o pună în slujba unei cauze încă şi mai sfinte, desgroparea istoriei unui popor uitat şi apărarea vremurilor sale trecute contra criticei şi a hulei celor de faţă.

Cunoscând el însemnătatea limbei pentru existenţa unui popor, el prelucră şi înavuţi *Elementele limbei daco-române* izvodite de prietenul său Samoil Micu, în care scriere ca şi acest din urmă, Şincai să sileşte a curăţì limba română de terminii de obârşie nelatină, pentru a o readuce la curăţenia ei dela început. El întreprinsese însă o lucrare mult mai însemnată: expunerea an pe an a întâmplărilor vieţei poporului român de pe vremile Dacilor până în acele în care el trăia [87], şi anume nu ca o simplă povestire, ci pe baza izvoarelor, pe care le citează în totdeauna, supunându-le adese-ori unei judicioase critici. Pentru timpul lui şi între Români, o asemene operă, de o concepţie tot atât de vastă pe cât şi de temeinică, este o adevărată minune.

Deşì cronica lui Şincai nu văzù lumina zilei în întregimea ei decât în 1853, când fù editată în Iaşi după îndemnul şi cu cheltuelile domnitorului Grigore Ghica, totuşi părţi din ea apăruse încă de pe timpul lui în Transilvania, ca adaos la

---

[85] *Ibidem*, II, p. 136. Comp. Papiu Ilarian, *Viaţa lui Şincai*.

[86] *Ibidem*, II, p. 135.

[87] Şincai ajunse cu scrierea numai până la anul 1773. El însă plănuise a o urma până la 1808, anul în care începuse a se tipări. Titlul sub care apare în călindarul pe anii dela Hristos 1807—1809, Buda, este: „*Chronica Românilor care începe din anul* 86 *după naşterea domnului Hristos şi se va săvârşi în anul* 1808 *în carele au început a se tipări*".

călindarele din anii 1808 şi 1809, când fù oprită de a urma mai departe de către censură, ce se spune a fi rostit următoarea sentinţă asupra ei : „că lucrarea ar fi demnă de foc iar autorul de ţapă” [88].

O a doua încercare de a publica cronica lui Şincai fù făcută de mitropolitul Veniamin în 1843 sub domnia lui Mihai Sturza în Moldova, apărând atunci din tipografia mitropoliei volumul I, anii 86 până la 999 după Hristos, sub privigherea arhimandritului Gherman Vida inspectorul zisei tipografii [89].

Lucrarea lui Şincai fù însă cunoscută de o mulţime de Români învăţaţi ai acelor timpuri, încât fără îndoială ideile cuprinse în ea avură un răsunet în mintea însătată de cunoştinţi a contimporanilor lui din care pricină Şincai şi trecea în acele vremi drept un om fenomenal.

Un lucru reiesă mai cu deosebire din lucrarea lui Şincai, care caracterizează şi schiţa mai scurtă a lui Samoil Micu, anume că el se îndeletniceşte cu istoria întregului popor român, nu cu acea a unei provincii. Obiectul cercetărilor lui Şincai este neamul românesc şi nu atâta ţările de el locuite. Din acest punct de vedere, scrierea lui Şincai este un pas înainte făcut către întrolocarea poporului român într'un singur trup. După ce putinţa introlocărei Românilor în o singură cugetare se dăduse prin introducerea limbei române în biserică, şi prin îndegetarea din partea marilor scriitori ai veacului al XVII-lea a unei obârşii comune, veneà acum Şincai care dădea acestei idei o aplicare, deocamdată în domeniul inteligenţei, întrunind în cercetarea lui soarta întregului popor românesc, chiar şi a acelui din Macedonia [90], şi îndrumând astfel mintea lui dela unirea povestirei faptelor la acea a îndeplinirei lor, dela istorie la viaţa reală.

Dacă prin chipul cum Şincai concepe istoria poporului român se făceà un pas înainte în ideea unităţii neamului românesc el reînviază şi întăreşte pe de altă parte celelalte idei care-i slujise de temelie. Amărunţita lui cercetare pune în o lumină mult mai vie de cum o făcuse predecesorii săi, scriitorii români de pe tărâmul istoric, originea romană a poporului român. Această origine recunoscută altădată de scriitorii străini, acum de când Românii înşuşi începuse să o revendice, găsià contra-

[88] „„Opusigne, auctor patibulo dignus”. Vezi Papiu Ilarian. *Viaţa lui Şincai*, p. 27. Asupra tipăririi cronicei în călindare vezi, *ibidem*, p. 23.

[89] Se află un exemplar din această ediţie foarte rară în Bibl. Academiei, col. Gh. Popescu, N-ro 661.

[90] Scrisoarea lui Şincai către Engel în Engel, *Neuere Geschichte der Walachey*, p. 84—92.

zicători [91], şi trebuì deci ca istoricii Ardealului să o susţină cu o putere şi un excluzivism, care deşì mai mult patriotic decât ştiinţific, fù singur în stare a atrage luarea aminte a celor nepărtinitori asupra părerei apărate de ei, şi a o face la sfârşit să triumfe. Petru Maior, deşì însufleţit de aceleaşi simţiri ca şi Şincai şi Klein, procede pe o altă cale pentru a le da întrupare. Nu povesteşte ca Klein, nici nu invoacă expunerea lui în reproducerea integrală a documentelor ca Şincai. Ca un istoric modern, el citează, critică, analizează ... şi precizează izvoarele scoţând din ele tot miezul interesant pentru istoria neamului său. Cât de minunată este analiza absolut nouă şi nefăcută de nimeni până la el a vestitului loc din Flavius Vopiscus, care raportează ... de colonişti şi cât de bine reduce el în pulbere toate isvoadele curtizanului lui Aurelian [92]. Ca şi Şincai, Petru Maior nu se sfieşte a susţineà două păreri contrazicătoare, pentru a sprijini originea romană curată şi neamestecată a poporului român : pe de o parte că toţi Dacii s'au retras înaintea Romanilor; pe de alta că Daco-Romanii nu au eşit din Dacia la venirea barbarilor. Pentru a dovedì stăruinţa Românilor în Dacia în timpul năvălirei barbarilor, ei caută şi regăsesc pe Români sub toate numirile acelora, sub Sciţi şi Tribali, sub Daci şi sub Goţi, sub Pacinaţi şi sub Cumani, şi cu toate aceste se silesc de a-i ferì pe cât pot de amestec cu ei, şi când sunt nevoiţi să recunoască înriurirea slavă, ei vorbesc de „*pângărirea* neamului românesc" [93].

Atât Micu cât şi Şincai şi Petru Maior îşi dau apoi cele mai mari silinţi, spre a spăla pe Români de *ruşinea* de a fi fost supuşi altor popoare, arătând bunăoară că dacă Ungurii au robit pe Românii Ardealului, aceasta au făcut-o călcând legăturile sub care Românii primise stăpânirea ungurească; că între statele române ale Moldovei şi Munteniei şi acele vecine ale Ungariei şi Poloniei nu a fost relaţiuni de supunere şi vasalitate, ci de alianţă; silinţi de laudă pentru acele timpuri de înjosire ale neamului românesc, şi care aveau de scop a trezi iar în el simţimântul vredniciei pierdute, de a-l scuturà din

[91] Un critic anonim din Viena combate în două rânduri Istoria lui Petru Maior. Sulzer în *Gesch. des transalpinischen Dakien*, Wien, 1781 (III, p. 156) spune despre gramatica lui Micu-Şincai „că nu ar merge ca să se scrie limba română cu litere latine'. In 1823 apare în Halle o broşură: *Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind*, atribuită lui Eder. Susţinerea originei romane a Românilor de scriitorii străini, vezi mai sus, vol. I. p. 216.

[92] Vezi vol. III, p..... Caracterul de polemist al lui Maior se vede şi din cearta lui cu Kopitar. Vezi *Animadversiones* de Petru Maior 1814 contra articolului din *Wiener Litteratur Zeitung*. El revine cu o a doua critică *Reflexiones* 1815 şi închee cu o a treia *Contemplatio* 1816.

[93] Petru Maior, *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*, ediţia din 1832, p. 174.

amorţeala în care erà cuprins, de a-l aduce iar la viaţa liberă şi mândră.

Astăzi nu mai avem nevoie de atari răsuciri ale adevărului fiindcă ne-am sculat iarăşi din morţi şi am reînviat la o viaţă conştiută: din potrivă trebue să ne cunoaştem trecutul aşa cum el a fost, spre a ne sili pe cât se poate a nu-i mai sămăna în părţile sale cele rele; a pune cât mai curând cea mai mare îndepărtare între ceeace eram şi ceeace suntem. Şi apoi ce ruşine este de a fi fost impilat, nedreptăţit, martirizat şi călcat în picioare? Au doară singuri noi în Europa am fost robiţi sau reduşi în vasalitate? Ungurii înşăşi, care caută să se mândrească cu supunerea neamului românesc, nu a fost ei supuşi Turcilor, şi mai rău încă decât noi, fiind Ungaria redusă în paşalâc timp aproape de două veacuri? Marele şi puternic imperiu german nu a fost şi el tributarul Porţei? Anglia apoi a fost vasală Franţei, Prusia Poloniei, şi această de pe urmă ţară a dispărut chiar în mormântul săpat de altele ce altădată tremurau înaintea ei.

In asemene suiri şi coborâri ale neamurilor omeneşti, în această privire măreaţă a legănărei cumpenei istoriei, mintea omului poate învăţa cât de fatale sunt evoluţiile istorice, inima lui poate să se cutremure de spaimă, gândirea lui să fie împinsă la cugetări măreţe, nici când însă să i se arunce în obraz sângele ruşinei, căci „nu sunt vremile sub cârma omului ci bietul om sub vremi".

Pe lângă îmbărbătarea poporului român prin arătarea unui trecut cu atâta mai gloris cu cât erà mai îndepărtat, scriitorii cei mari ai Ardealului mai aplică încă un ridicător puternic la înălţarea neamului românesc, derivat tot din originea lui romană. Acesta erà luat tot din lumea simţimintelor, anume *ruşinea de a fi căzut aşa de jos, când neamul se coboria din o aşa de mândră obârşie*. Simţimântul ruşinărei, cel mai puternic din toate mijloacele pedagogice, erà pus în lucrare de acei mari învăţători asupra marelui copil ce-l aveau înaintea lor, poporul român, spre a-l imboldì astfel din lăuntru către muncă pe tărâmul culturei. Aşa Petru Maior spune în „cuvântul înainte al *istoriei pentru începutul Românilor în Dacia*", că „văzând Românii din ce viţă strălucită sunt prăsiţi, toţi să se îndemne strămoşilor săi întru omenie şi în bunăcuviinţă a le urma". Şincai exclamă în mai multe locuri ale cronicei sale, cum „neamul românesc, uitându-şi viţa şi sămânţa, geme sub jugul altor neamuri" [94]. Tot aşa şi Samoil Micu în introducerea la *Istoria Românilor* spune că: „mult este a fi născut Roman, cum învăţăm dela însuşi Pavăl apostolul, carele măcar

[94] Şincai, *Chronica Românilor*, II p. 214.

că erà din sământă Jidov, tot se lăuda și cinste își ținea că încai cu numirea este născut Roman, și cu adevărat a se naște din sânge roman mult este" [95].

Odată îmboldirea dată toți ceilalți scriitori ardeleni care călcară pe urmele celor trei fruntași, făcură din aceste învățături catehismul renașterei Românilor. Toți pe întrecutele îndemnau pe poporul românesc a-și lumina mintea, a se trudì pe ogorul culturei, singurul mijloc prin care ar puteà să se emancipeze de sub jugul străin.

Așa găsim pe Molnar oculistul, scriind pe la 1788 o *Gramatică* germano-română și pe la 1799, o *Retorică Română*. El mai traduce și o parte din Millet, *Histoire Universelle*, în prefața căreia el emite cel întâi părereà că limba română trebue îmbogățită cu cuvinte împrumutate dela marea noastră limbă latină. Radu Tempea care dă deasemenea la lumină o *Gramatică Română* în 1797 în precuvântarea căreia se vede tendința de a aplica asupra limbei românești principiile marilor învățători, de a readuce viața noastră la asămănare cu cea romană: „care lucru cu greu va fi, spune el, a aduce limba aceasta în curățenia și originalul ei, adică în limba veche râmleneană, căci de ar aduce-o cineva, în curățenie, ar fi tocmai latinească sau italieneasca" [96]. *Iorgovici* din Banat în *Observațiile sale de limbă românească*, tipărite în Buda în 1799, rostește marele principiu că „limba și nația cu acelaș pas pășesc", și întreprinde și el o curățire a limbei românești de străinismele ce îi înnăbușiau geniul. Cumplită înfruntare avù de întâmpinat Iorgovici pentru întrebuințarea literilor latine în scrierea română precum și pentru sprijinirea părerei că Românii veniseră în țările dela Dunăre sub conducerea lui Traian și că ar fi în ele mai vchi locuitori decât Ungurii [97].

Fabulele lui Țichindeal nu sunt numai o traducere a culegerei lui Obrodovici profesorul de franțuzește din Țările Române, care el însuș tradusese din Esop pe limba sârbească. Ele sunt amestecate cu „cestiuni care agitau pe atunci societatea și nația românească; el a destăinuit o sumedenie de dureri ale poporului, a propoveduit deșteptarea națională, combătând desbinarea și îndemnând pe frați la iubire, stârnind râvna la lucru, invocând descendența noastră latină și inspirând tuturora credința neclintită a triumfului în viitor. Deaceea se explică succesul aproape extraordinar al acestui volum de

[95] *Istoria Românilor* tipărită în Buda 1806, în precuvântare care se află reprodusă, afară de fraza finală. si în *Actele și fragmentele* lui Cipariu. p. 138.

[96] Reprodusă Papiu Ilarian, *Viața lui Șincai*. p. 73. Comp. N. Iorga *Ist. lit. rom. în sec. XVIII-lea*, II, p. 290.

[97] Iosif Vulcan. *Dimitrie Cichindeal*, discurs de recepție în Ac. Rom. 1893, p. 8.

fabule traduse, şi deaceea Eliade a spus despre ele că vor fi pentru Români pentru totdeauna tablele legei aduse din pustiu" [98].

După Ţichindeal aflăm pe unul ... Gherghel ot Ciokotici din Maramureş care tipăreşte cu cheltuiala unui aromân din Clisura în Macedonia, a lui Const. Darvari, care erà; „avuitor de mai multe case în Viena şi ... zelos spre cultura Română naţiei sale" (sic) în anul 1819 un cod al manierelor elegante însemnat mai întâi pentru că întrebuinţează literile latine; apoi prin cugetările serioase şi inspirate de un adânc foc de neam, ...
precum într'un loc unde Gherghel esclamă: „începători aşa de măreţi cum sunt strămoşii strămoşilor noştri, nemernicilor strănepoţi ai lor, Românii din Dachia Veche !" şi de asemeni îmboldiri e plină cărticica [99].

Alt lucrător în câmpul ideei naţionale pe tărâmul limbei încă mai cuminte şi mai înţelept chiar decât dascălii cei mari este Budai Deleanu. Pe lângă epopeea lui comică de multă valoare, *Ţiganiada*, Budai a mai scris şi *Temeiurile gramaticei româneşti* în 1812 care însă nu s'au tipărit, şi un dicţionar românesc-nemţesc pentru tipărirea căruià el capătă în 1818 învoirea cenzurei. Introducerea istorică la acel dicţionar este foarte însemnată. Budai Deleanu arată în ea cum limba românească e compusă din mai multe elemente slavone, greceşti, ungureşti, albaneze; dar că elementul de căpetenie al ei este cel roman. Cuvintele străine deşì nu sunt neapărate sunt bune pentru a varià vorbirea. Ai crede că Budai Deleanu este un filolog din zilele noastre şi nu un adept al înfocatei şcoale latiniste. Dar el adoage că pentru îmbogăţirea limbii, precum Grecilor le este slobod în lipsele sale, să împrumute dela limba elinească, şi Sârbilor şi Ruşilor dela limba slavonească cea din cărţi (vechea slavă) aşa şi noi toată cădinţa avem a ne ajutà cu limba latinească cea desăvârşită, ba şi din surorile limbei noastre, cea italienească, cea franţuzească şi cea spaniolească [100].

Din sânul acestor învăţaţi ardeleni ieşì în 1795 planul unei *Societăţi filosoficeşti a neamului românesc*, care se puse în legătură cu Enache Văcărescu din Muntenia. Societatea voià să scoată o publicaţie periodică sub titlul *Vestiri filosoficeşti*, care să răspândească învăţăturile care ascut puterea minţii „ca să putem cugetà în adevăr luminat despre cele cereşti văzute

[98] Iosif Vulcan, *op. cit.* în nota precedentă.

[99] Extractele din această carte publicate de Pumnul în *Lepturariu*. Comp. N. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII-lea*, II, p. 261.

[100] Asupra lui Budai Deleanu, vezi N. Iorga, *Ist. lit. rom.* în sec. XVIII-lea, II, p. 298 şi 310.

şi nevăzute alcătuirei". Erau să iasă câte două coale pe săptămână. Dacă iniţiatorii căutaseră întovărăşirea Bucureştilor, o făcuseră „în aşteptarea unei bogate prenumerări a celor prea cinstiţi şi de innalt neam arhonzi". Se vede însă că aceşti din urmă nu se preà grăbiră cu sprijinirea întreprinderei, şi anume cum darea celor 15 fiorini nemţeşti ceruţi înainte, din care cauză *Vestirile* nu ieşiră nici societatea nu se putù menţineà [101].

Intrunind într'o singură cugetare renaşterea Românilor şi unirea lor fabulistul *Ţichindeal* scrie în 1814: „Ce dulceaţă şi privire ar fi a vedea aşa mare număr de Români în Banat, Ungaria, Ardeal, România, Moldavia şi Bucovina, că se iubesc ca fraţii şi se omenesc" şi apoi: „să fim noi toţi Românii una; nu este aici Grec sau Latin, unit sau neunit; una trebue să fie naţia românească. Mintea, mărită naţie daco-românească în Moldova, în Ardeal şi ţara Românească, mintea! când te vei lumina cu învăţătură, cu luminatele fapte bune te vei uni, mai aleasă naţie pe pământ nu va fi înaintea ta" [102]. Unele cărţi conţin îndemnări tot atât de însemnătoare. Aşa una cu titlul straniu de *Arătarea despre starea acestor noui întrcducere* (sic) *şcolasticeşti institùiri ale ţărei româneşti, sârbeşti şi greceşti*, Buda 1813, care carte cuprinde între altele o chemare către Români, „mlădiţa nobilă ale (sic) vestiţilor Români din Banat sau Ungaria, şi ori unde vă aflaţi, ca să ajute (sic) fondul şcoalelor bănăţene". Această cărticică mai conţine şi un fel de *Deşteaptă-te Române*:

Din somn sculaţi-vă
Odată deşteptaţi-vă.

Altă cărticică *Jucăria norocului* sau *Istorisire pentru principul Meşnicoff, tălmăcită pe limba românească* de Lazăr Asaki, 1816, conţine îndemnul: „Mă rog să bine-voiţi a nu da cutezare (sic) către mai multe osteneli a tălmăcirei ithiceştilor (moralelor) cărţi, cu care îndeletnicindu-se iubitorii de cetire, *patrioţii limbei româneşti, să se îndemne a fi următorii strămoşilor săi Romani, a căror măreţe fapte până astăzi e toată lumea în dreptate sunt lăudate*". Unul Petrovici care traduce o Pedagogie şi o Metodică în 1816, şi după multe stăruinţe pentru a o puteà tipărì, este ajutat de directoriul şcoalelor bănăţene, Neculai Popovici, pune în dedicaţia ce i-o face, că: „neputând aflà pe nimenea căruia, fiindu-i *Cultura* iubitei naţii româneşti de inimă, lipită, să-mi dea mână de ajutor, începui a cumpenì *pe toţi iubitorii de cultură naţională*, nădăjduind că vom da de unul, şi cu adevărat

[101] Inştiinţarea societăţii în anexa III-a a *Vieţei lui Şincai* de Papiu, p. 83.
[102] Invăţătura dela fabula 154 şi post-scriptul scrierilor lui Ţichindeal tipărite de Eliad în Bucureşti, 1838.

nădejdea mea nu fu deşartă, căci te-am găsit pe D-ta, care de mai mulţi ani prin ostenelile întru plămădirea bunului de comun şi al patriei, ţi le-ai ştiut agonisì . . . . .D-ta eşti cel dintâi care ai alergat, gata fiind a da ajutor unui *naţionalist*" [103].

Scriitorii Ardealului dăduse prin cercetările şi îndemnurile lor o puternică îmboldire culturei poporului românesc. Ceeace ei se silise a pune cu deosebire în lumină erà originea romană a poporului român, împărechiată cu îmbierea nepoţilor de a se urca iarăşi la virtutea străbunilor. *Ideea romană*, nervul cel mai puternic al întregei noastre desvoltări, iată opera lor cea mai de seamă. Susţinută cu o mare energie, adese ori chiar cu nesocotinţa adevărului şi a ştiinţei, ei avură marele merit de a o pune în deplină lumină, şi atât de adânc pătrunse această convingere în minţile Ardelenilor, încât nici astăzi nu se pot lepăda cu totul de exagerările ei.

Hultuită pe mintea românească care şi în principate începuse a se trezi la lumină şi a ridica fruntea, până atunci afundată în noianul grecismului, această idee mântuitoare deveni ridicătorul cel mai puternic al culturei neamului românesc, pârghia cea mai spornică a civilizărei sale.

E straniu să nu se găsească în Ardeal cântece haiduceşti cum vom aflà de acestea în ţările române, căci doar şi acolo împilarea şi nedreptatea sugrumau viaţa săteanului şi el aveà cuvânt să-şi reverse focul sufletului în versuri de revoltă. E drept că în Ardeal amărăciunea se revărsase în o mare mişcare sângeroasă, care şi fusese cântată şi de popor în cântecele închinate lui Horia. [104] Găsim însă multe plângeri asupra vieţei de *catană*, adecă pentru luarea la oaste, afară de cele de dor care se întâlnesc în toate ţările locuite de Români.

Poezii reflexive, însă de caracter popular, se întâlnesc mai multe în Ardeal unde cărturarii s'au ţinut totdeauna mai aproape de poporul din care ieşiseră şi aceste poezii făcute pentru massă, slujiau la hrana lui intelectuală, fiind cetite de toţi cei ce puteau s'o facă şi ascultate chiar şi de neştiutori de carte. Ele deveniră deci un puternic mijloc de cultură al poporului, coborând în . . . . . mai de jos ideile desfăşurate de marii învăţători ai Românilor de peste munţi.

---

[103] Aceste notiţe sunt luate din V. A. Ureche, l. c., p. 438. Comp. *Serbarea şcolară dela Iaşi* de A. D. Xenopol şi C. Erbiceanu. Terminul de naţionalist este pentru a doua oară întâlnit aici.

[104] N. Densuşeanu, *Revoluţia lui Horia*.

II

CULTURA ROMÂNEASCĂ IN ŢĂRILE ROMÂNE

1. IN MUNTENIA

In deosebire de cultura slavonă, care găsind spiritul românesc în stare de amorţire şi nedeşteptat, se întinse şi cuprinse aproape toate sferele manifestărei lui, acea grecească care se suprapuse lui, după ce se trezise la conştiinţa de sine în veacul al XVII-lea, nu-l mai putu copleşi în întregimea lui. Cultura, gândirea şi limba grecească se introduseră în zilnica întrebuinţare a claselor superioare ale societăţei, deveni limba saloanelor şi a schimbului de idei mai înalte, cuprinse slujba bisericească în mânăstirile şi bisericile bogate, deveni organul propunerei în şcoalele domneşti şi în cele mai mari de prin ţinuturi şi se arătă uneori chiar în uricile domneşti precum şi în câteva produceri literare.

In multe însă şi însemnate părţi ale vieţei poporului român cugetarea şi limba românească rămaseră în putere. Aşa în bisericele sărace de pe la sate şi oraşe şi în şcoalele corespunzătoare de preoţie [1], în documentele oficiale, în actele private şi mai cu osebire în scrierile istorice, în care mai ales se oglindea conştiinţa naţionalităţei, şi care rămân şi în decursul veacului al XVIII-lea ceeace apăruse în al XVII-lea, : apărătoarele conştiute ale neamului românesc.

[1] Recordon. *Lettres sur la Valachie*, p. 315, spune despre acele şcoli: „Les enfants des basses classes des villes ainsi que ceux des campagnes vont à des espèces d'écoles qui se tiennent le plus souvent à la porte des églises. Ils y apprennent à lire et à écrire le valaque". In şcoalele mici din oraşe se învăţa îndeobşte româneşte şi greceşte. Aşa protosinghelul Naum Râmniceanu spune că „în copilăria lui a învăţat la Bucureşti greceşte şi româneşte". *Cuvântarea de primire* în *Ac. Rom.* a lui C. Erbiceanu, 1900, p. 9.

Să cercetăm aceste manifestări, în care mai ales se oglindeşte gândirea românească. Limba românească urmă înainte a se menţinea în biserica ţărilor dunărene, fiind cum am văzut sprijinită existenţa ei, de nevoie, chiar de domnii fanarioţi [2]. O sumă însemnată de cărţi bisericeşti româneşti văzură lumina în decursul veacului al XVIII-le, în care tipografiile din Neamţ în Moldova şi din Râmnic în Muntenia lucrară pe întrecutele şi aproape neîntrerupt la înzestrarea bisericei române cu toate cărţile trebuitoare slujbei.

Urmând înainte activitatea literară bisericească care îşi luase avântul depe timpul însemnaţilor mitropoliţi din timpul Brancovanului : Ştefan, Teodosie şi Antim Ivireanul, se traduc mereu cărţi bisericeşti, complectându-se tot mai mult cele trebuitoare slujbei româneşti. Aşa Daniil mitropolitul (1720—1732) traduce o parte din Triod şi anume cea mai însemnată, rânduiala săptămânei patimilor, care se tipăreşte cu cheltuiala preotului Neculai dela biserica sf. Neculai din Prund din Bucureşti, şi se împarte gratuit pe la biserici [3], şi tot pe atunci se tipăreşte alt Triod în episcopia Râmnicului sub îngrijirea episcopului Damaschin care îl şi tălmăcise [4]. In 1750 episcopul Râmnicului Grigore tipăreşte Octoihul, tradus de mai înainte de episcopul Damaschin şi de arhimandritul Ghenadie dela Cozia [5]. Ajuns mai târziu mitropolit (1760—1787), Grigore, devine în mijlocul culturei greceşti a timpului, un far pentru românism, împreună cu mai mulţi ucenici ai săi râvnitori, precum Cosma episcop de Buzău, şi mai târziu mitropolit, care pune să se tipărească „dumnezeeştele şi sfintele Liturghii ale lui Ioan Zlataust, ale lui Vasile cel Mare şi a Prezdeşceniei" în tipografia episcopiei, în anul 1769 [6]. Chesarie şi după el Filaret episcopi de Râmnic, se apucă de tradus din elineşte cărţi bisericeşti, precum Evanghelia 1760, Apostolul şi învăţături pentru spovedanie 1760, Triodul sau slujba postului mare 1761, Cazania şi cuvintele sf. Simeon Tesalonicul 1765, Psaltirea 1767. Penticostarul 1768, Liturghia 1780 şi altele încă. Cea mai însemnată lucrare a mitropolitului Grigore a fost traducerea celor 12 Minee, adecă slujbele sfinţilor din toate zilele anului, şi care alcătuesc în totul 12 mari volumuri în folio, tipărite toate în tipografia Râmnicului, de ucenicii lui Grigore, şi anume sub îngrijirea episcopului Chesarie, pentru Mineele pe lunile dela Octomvrie până la Aprilie; iar după moartea lui, sub aceea a lui Filaret. pentru acele dela Aprilie

[2] Vezi vol. IX p. 88.
[3] *Condica sfântă a mitropoliei Ungro-Valahiei*, Bucureşti, 1886, I, p. 119.
[4] Xenopol şi Erbiceanu, *Sărbarea şcolară dela Iaşi*, p. 331, No. 11.
[5] *Condica mitropoliei*, p. 187—188.
[6] Xenopol şi Erbiceanu, *Sărbarea şcolară dela Iaşi*, p. 333, No. 20.

până la Septemvrie. [7] După isprăvirea Mineelor în 1781, Filaret a mai publicat: Cazania adecă cuvinte de citit în biserică la sărbători şi Duminici 1781, Molitvelnicul sau carte de rugăciuni preoţeşti la deosebite slujbe religioase publice şi private 1782, Cuvintele sfântului Teodor Suditul, Catavasieriul, (cântări înainte de a se începe liturghia, după utrenie) Psaltirea, Cazania din nou şi Evanghelia 1784, Penticostarul 1785, o nouă ediţie a Mineelor [8] şi Triodul 1786, Liturghia, slujba sfântului Stelian în 1787 şi altele mai multe [9].

Motropolitul Dosoteiu Filitis (1793—1810), deşi de origine din Ianina, însă românizat, pune să se traducă Chiriacodromiul. El dispune prin testamentul său ca să se cumpere moşia Lunguleţul, din venitul căreia să se trimită tineri la învăţătură „din care s'au folosit mulţi doritori de învăţături din acele vremuri" [10].

In 1811 se traduce şi tipăreşte a doua oară Octoihul, în tipografia episcopiei Râmnicului [11] înrdeptându-se tălmăcirea de Iosif episcopul Argeşului.

Dar nu numai cărţi de religie propriu zisă se puneau pe româneşte, ci şi studii asupra bisericei. Aşa arhimandritul Macarie al mânăstirei Bistriţa traduce la anul 1787 în limba română, voluminoasa Istorie bisericească a lui Teodoret, care se îndeletniceşte cu cele dintâi timpuri ale bisericei creştine [12].

Dacă asemenea scrieri şi tipărituri bisericeşti contribuiau a sprijini şi răspândi în sânul poporului cugetarea românească în forma trainică a gândirei închegate în scrisoare, alte producţiuni ne vor arăta că, pe lângă păstrarea graiului, mai răsfrâng încă din ele şi simţimântul naţional. El ce părea că trebue să fie fost cu totul înlăturat sub apăsarea domniei străine, se arată viu şi puternic, manifestându-se pecât erà cu putinţă, tocmai ca o reacţiune contra acelei apăsări. Aşa dacă cercetăm întâi cronicarii munteni care scriu în decursul veacului al XVII-lea în limba română, şi nu sunt decât oglindirea credincioasă a

---

[7] Amănunţimi asupra tipăririi mineelor în N. Iorga, *Scrisori bisericeşti* în *An. Ac. Rom.*, II, tom XXVIII, 1906. p. 191 (9).

[8] Asupra acestei a doua ediţie a mineelor vezi o corespondenţă între Hagi Constantin Pop neguţitorul sibian şi Iosif egumenul de Argeş, în N. Iorga (*l. c.* nota 7 mai sus), p. 204 (22) şi o scrisoare a lui Dosoteiu Filitis în N. Iorga, *Contribuţiuni* în *An. Ac. Rom.*, II, tom XXIX, 1906, p. 9.

[9] *Condica sfântă*, p. 197. *Schiţe biografice din viaţa mitropolitului Ungro-Vlahiei, Filaret al II-lea*, 1752 *şi ale altor persoane bisericeşti* de episcopul Melchisedek, Bucureşti, 1887 passim. Asupra însemnatelor introduceri scrise de editorii Mineelor, vom reveni mai jos. Asupra activităţii literare religioase a lui Filaret, vezi şi *Alexandru Moruzzi* de V. A. Ureche, în *Conv. literare*, XXVIII 1892, p. 620.

[10] *Condica mitropoliei*, p. 285 şi 341.

[11] Xenopol şi Erbiceanu, *l. c.*, p. 336, No. 46.

[12] Manuscriptul descoperit de C. Erbiceanu este un in-folio de 1112 pagini. Vezi *Biserica ortodoxă română* anul XII-lea, 1889, No. X, p. 673.

gândirilor poporului asupra împrejurărilor prin care trecea, găsim bunăoară în istoria ţărei Româneşti dela 1689 încoace fragment scris după cât se vede pe timpul lui Ştefan Cantacuzino (1714—1716), conştiinţa deplină şi trează privitoare la stăpânirile străine sub care Muntenia fusese în mai multe rânduri, căci cronicarul vorbeşte într'un loc despre teama ce aveau boierii partizanii Brancovanului, ca nu cumva Turcii să nu-i primească domnia „şi să rânduiască domn *străin* în Muntenia, pe când ei doriau să aibă *domn din pământ*. In arzul pe care aceşti boieri îl trimit către Poartă, ei spun curat că iau pe Brancovanu pe seama lor, „că străin nu pohtim, că am avut mai înainte străini şi multă pagubă au făcut ţărei". Vorbind mai apoi cronicarul de solia trimisă de Brancovanu la împăratul german, arată că au primit-o cu cinste „ca pre nişte Români din ţara Românească, nu ca pre alţii din alte ţări, şi le-au dat gazdă în Beciu", din care cuvinte se vede că cronicarul se mândreşte cu neamul său, ca vrednic de a primi cinste chiar şi dela împăraţi. Cronicarul are idei asupra intereselor obşteşti pe care le pune deasupra celor individuale, spunând „că cel ce gândeşte să-şi rescumpere *patria* din robia tiranească, întâi trebue să caute folosul cel de obşte; iar a începe cineva lucrul căutând numai folos osebit, şi nu de obşte, cearcă pe urmă ocară" [13]. Este invederat că atare cuvinte nu puteau izvori din pana cronicarului, dacă el nu ar fi reflectat la ţara lui, şi că atunci când au scris cuvântul de patrie, la patria lui s'a gândit. Cronicarul Radu Greceanu vorbeşte chiar într'un loc de „telpizia sau blestămăţia cea grecească" [14]. Cronica lui Radu Popescu, deşi scrisă româneşte, nu este decât apologia domniei lui Neculai, ba chiar a lui Ioan Mavrocordat, alcătuită întocmai ca şi retoricele istorii ale Grecilor, fără nici o năzuinţă după adevăr, ci numai în scopul de a înălţa şi lăuda. Şi Radu Popescu aveà un motiv prea puternic de a vedeà în Neculae Mavrocordat, nu pe domnul străin, ci pe binefăcătorul său personal, întrucât fusese totdeauna în favoare la el, şi fusese chiar ridicat în timpul domniei lui la rangul de mare vornic, după cum el singur ne arată. Nu e vorbă, Popescu simţindu-şi vina caută să o înlăture, spunând în un loc că „a pomeni toate bunătăţile prea deplin câte aveà domnul nu mă lasă obiceiul istoriei, pentru ca să nu dau bănuială de colachie, care româneşte se chiamă ciocoinicie" [15]. Ori cine însă ve ceti istoria lui Popescu, nu va puteà, cu toată valoarea netăgăduită a primului domn grec, face altfel, decât să arunce asupra Popescului tocmai bănuiala de care el se temeà.

[13] *Mag. ist.*, V, p. 94, 97, 100, 105.

[14] N. Iorga, *Note de pe manuscrisul original al Cronicei Greceanului* în *An. Ac. Rom.* II, tom XXI, p. 7.

[15] *Mag. ist.*, IV, p. 128 şi 147.

Dacă însă cronicarii începutului timpurilor fanariote sunt, în Muntenia, cam săraci în manifestarea şi deci în întărirea, prin răsfrângerea lui, a sâmţimântului naţional, cu atâta mai puternic răsare el din acei ai sfârşitului acelei epoce, care strălucesc prin o puternică protestare în contra înjosirei ţărei şi a încălcărei străine. Dionisie Eclesiarcul care povesteşte întâmplările Munteniei dela 1764 până la 1815, apasă mai ales asupra nenorocilor cărora ţara lui fu expusă în acest răstimp, descriind nu numai faptele domnilor sau răsboaiele întâmplate pe corpul Munteniei ci şi suferinţele încercate de ea din aceste două şiruri de împrejurări. Deşi reţinut în rostirile lui, deşi nu declamă mai niciodată, se cunoaşte că tablourile zugrăvite de el pornesc din o pană muiată în otrava durerei, că cele ce sunt scrise de mână sunt şi simţite de inima lui. Pe cât de linguşitor este Radu Popescu, care nu găseşte în toate faptele lui Neculai Mavrocordat nici un singur punct negru, pe atâta de drept şi nepărtinitor în raportarea evenimentelor este Dionisie. Dacă el laudă domnia lui Alexandru Ipsilanti, ştim că o face cu drept cuvânt, precum tot conform cu adevărul sunt expuse faptele asupritoare ale domniilor lui Mavrogheni, Alexandru Moruzi şi Hangerli. Am văzut la expunerea acestor domnii că dela el avem preţioasele ştiri asupra modului barbar cu care se încasau dările de pe la oameni, asupra chipului ascuns cum boierimea erà scutită de ele, asupra scenei revoltătoare a simţului moral petrecută între căpitan-paşa şi boieroaicele române, şi câte alte notiţi de mare preţ. Fără îndoială că citirea unei asemene scrieri din partea oamenilor timpului, trebuià să trezească în ei compătimirea pentru suferinţele, ruşinea şi ocările poporului din care făceau parte, şi dorinţa de a le vedeà înlăturate şi schimbate în bine — tocmai elementele primordiale ale simţimântului iubirei de ţară [16].

Dacă însă Dionisie Eclesiarhul nu mişcă mai mult obiectiv prin descrierea vie şi amărunţită a evenementelor dureroase ce loviau în poporul muntean, alt cronicar, cu ceva posterior lui, cunoscut sub pseudonimul de Zilot Românul, adauge pe lângă icoane tot atât de credincioase ale unei desperate stări, o îmbrăcare elocventă a cugetărei, care te mişcă până în adâncul inimei şi te revoltă în contra unor barbarii impuse fără nici o umbră de dreptate unui popor asuprit şi martir. Toată cronica lui dela un capăt la altul este inspirată de un singur gând, protestarea în contra stăpânirei străine, protestare care se resfiră când în cugetări de precizie stilistică care te pune în uimire, când în versuri încă şi mai expresive. In deosebire de Dionisie Eclesiarhul, el nu vede nici în Ruşi limanul scăpărei, şi descrie pur-

[16] *Cronograful lui Dionisie Eclesiarhu*, este publicat de Papiu Ilariu în *Tesaurul de monumente istorice*, II, p. 161—234.

tarea lor silnică şi abuzurile ocârmuirei lor cu nu mai puţin foc decât acele ale armatelor turceşti sau ale domnilor din Fanar. I s'ar puteà găsi poate ceva patimă în cugetările sale ; atare neajuns erà însă un merit pentru un timp de urgie, când binele erà aşa de rar şi răul regula obştească. Nu erà pe atunci timpul de a alege adevărul, dar nici acel de a uita, faţă cu binele întâmplător şi excepţional, gârla răului necontenit curgătoare. Trebuia din potrivă imprimat în mintea generaţiei timpului urgisirea cumplitului prezent şi năzuinţa după a lui îndreptare. Tocmai acestei nevoi atât de ascuţite a acelor vremuri corespunde cu prisosinţă cronica lui Zilot Românul, fără tăgadă celui mai de seamă cronicar al ţărei Munteneşti [17].

In afară de cronicari, intersul pentru ţară şi neam şi deci Cugetarea naţională, mai reiesă şi din o scriere geografică, un fel de paralelă pentru Muntenia, a descrierii Moldovei a lui Dimitrie Cantemir aflată numai în manuscris. După o scurtă introducere istorică în care vorbeşte de Dachi, de Traian, de colonizarea romană „cu mult norod din Italia", arată apoi că Moldovenii ar numi Munteni pe locuitorii Ţărei Româneşti, că toţi locuitorii s'ar numi încă pe ei înşii Români pentrucă „după biruinţa ce a făcut-o Traian asupra Dachilor a lăsat oşti romane pe aceste locuri", după aceea vorbeşte de limba sârbească din biserică, şi cărţile Românilor. Despre locuitori spune că sunt de laudă, de iscusirea minţii cea deobşte dar că fiind lipsiţi de procopseala învăţăturii ei stau îndărăpt din lipsirea meşteşugurilor iar nu din grosimea minţilor". Deplânge nestatornicia în care trăeşte ţara. Despre şcoale arată că sunt numai trei elineşti ; sunt şi şcoale româneşti dar lipsite de cărţi, nu numai de meşteşugul gramaticei, filosofiei şi altor epistimii, ci şi de citirea . . . . . . învăţătura a sfinţilor Părinţi, că numai cei ce învaţă elineşte înţeleg. Limba ce o vorbesc Românii este cea latinească şi italienească stricată. Deşi sunt cuvinte deosebite între Transilvăneni şi cei din ţară Românească, şi între aceştia şi Moldoveni, limba lor, este precum şi ei izvoreşte din Italieni şi din Romani". Descrierea mai conţine oarecare ştiri asupra negoţului, a hotarelor, a Domniei, a dregătorilor şi altele.

Insemnate însă sunt în ea punctele ce ating naţionalitatea şi ridicarea neamului românesc, care dovedesc că un foc lăuntric ardea gândirea celui ce a scris-o. [18]

---

[17] *Cronica lui Zilot Românul* a fost publicată de Haşdeu în *Columna lui Traian* pe 1883 ; apoi în ediţie separată, Bucureşti, 1884. *Genealogia Cantacuzineştilor* scrisă de Mihai Cantacuzino este mai mult o istorie de familie, şi numai arare ori iea caracterul de cronică, iar *Istoria Impărăţiei Otomane* de *Enache Văcărescu*, o lucrare de istorie universală ce numai arare oria trage întâmplări româneşti.

[18] Această descriere geografică a Ţărei Româneşti a fost tipărită în 1901

Dacă ne întoarcem acum la scriitorii bisericeşti, găsim pe câţiva din ei trecând cu gândul lor peste sfera religioasă, şi atingând şi în struna răsunătoare a patriotismului, ceeace fac bine înţeles alunecându-se şi ei pe tărâmul istoriei, izvorul cel mai mănos al acelui frumos simţimânt. In primul loc să cităm pe Chesarie episcopul Râmnicului (1773 — 1782), care îngrijind a se tipări cele douăsprezece Minee traduse de mitropolitul Grigore, îmbogăţi pe fiecare din ele cu câte o prefaţă originală, în care desbate deosebite întrebări ce-i veneau sub condeiu. In prefaţa Mineului pe Noemvrie, tipărită în anul 1778 episcopul Chesarie aruncă o repede ochire asupra istoriei poporului român. El o împarte în patru perioade: 1) perioada ante-romană; 2) epoca răsboaelor dela cucerirea romană până la Radu Negru, 3) epoca zidirei mânăstirilor dela Radu Negru până la Matei Basarab, şi 4) epoca traducerei cărţilor bisericeşti dela acest domn până în vremile lui. El laudă foarte ocârmuirea înţeleaptă a lui Alexandru Ipsilanti, arătând câte rane ale trecutului ea vroià să tămăduiască. Chesarie revine asupra istoriei în prefaţa pe luna Ianuarie tipărită în 1779, arătând aice cum „linia neamului românesc din vechi se trage din slăvitul neam al Romanilor, a căror slavă a strălucit până unde şi-au întis şi soarele razele. Iar dela întemeierea Dakiei curge istoria ei prin râpi şi pietre ascunse, având ţărmurile ei fără limanuri asemănându-se stăpânirea ei cu apele cele ce dimineaţă până la o vreme curg în sus, iar dela vreme îşi întorc curgerea lor în jos (fluxul şi refluxul). Intru astfel de grabnice mutări s'au aruncat soarta Ţărei Româneşti" [19].

Mai însemnat şi mai bogat decât episcopul Râmnicului aflăm pe un simplu protosinghel *Naum Râmniceanu*, care desvoltă în tot timpul vieţei sale 1764—1839 o spornică activitate literară şi didactică. Cu toate că-şi dobândì cultura mai superioară în academia grecească din Bucureşti, şi ajunse să mânuiască aproape tot aşa de bine pana grecească ca şi pe acea românească, totuşi el se folosì de cunoştinţele sale numai spre a le întoarce în favoarea neamului său. Cugetările asupra lui reiesă foarte limpezi din o notă pe care el o pune pe unul din manuscriptele sale greceşti: Propedeuticele gramaticale scrise înainte de 1812. El spune aici „că domnii fanarioţi, prin faptele lor cele diavoleşti, încetul cu încetul ne-au supus cu totul cererilor lor, ne-au împopulat (sic) necazului, ne-au slăbit braţul

de N. Iorga în *Studii şi Doc.*, III, p. 46—54. Ea se crede că a fost scrisă pe timpul Fanarioţilor.

[19] *Schiţe biografice din viaţa mitropolitului Ungro-Vlahiei, Filaret*, II de episcopul Melchisedek, p. 20, 25; comp., p. 31.

armelor, ne-au răcit dragostea patriei şi cu un cuvânt cu totul ne au adus mai rău decât pe noroadele cele din Africa şi din America. Prea vechii străbunii noştri prin biruinţă nouă ne au câştigat slobozenia; iar noi am adus ţara la cea mai rea stare şi tiranie. Ah ! Dachie ! Dachie ! fii tăi plâng şi suspină ca un pom ce îngrădire n'are; cine trece pe cale rumpe şi te lasă de jale !"[20]. Râmniceanu scrie între alte multe cărţi de conţinut didactic, atât româneşte cât şi greceşte, şi un cronic al Românilor dela 1764—1810 în limba grecească. Deşì acest cronic este mai mult un fel de cronologie a evenimentelor, fără comentare, se vede uneori pătrunzând din recea expunere a evenimentelor, accente de durere asupra suferinţilor poporului[21]. Simţimântele lui însă care trebuiau să fie moderate în o scriere menită a fi pusă în mânile Grecilor, îşi găsesc deplina lor răsuflare atunci când, răsculându-se Grecii, Românii scapă de ei. In anul 1821 Naum Râmniceanu îşi dă drumul întregei sale uri contra poporului grecesc, cu atâta mai mult că se amestecau şi motive personale în manifestarea acestui simţimânt, menţinerea cu toate meritele lui netăgăduite în rangul inferior de protosinghel, în tot timpul stăpânirei greceşti, menţinere explicabilă numai prin faptul că ocârmuirea, cunoscându-i cugetele, nu vroià să-l înainteze. El intitulează deci pe cea dintâi poezie a lui, scrisă în timpul eteriei, „Tânguirea ţărei Valachiei asupra jafului şi dărăpănărei ce i-au făcut străinii *talhari* Greci". El caracterizează foarte just revoluţia grecească ca „o zaveră fără rost numai să ne jăfuiască, ţara să o prăpădească". Anticipând strigătul apocaliptic al lui Mureşanu, el cântă undeva · „Români ticăloşi şi nevrednici, până când aşa nemernici, să trăiţi şi chinuiţi, nu vă desteptaţi odată?"[22]. Şi aşa mai departe în toate poeziile făcute de el cu prilejul revoluţiei greceşti, se arată înfocat patriot şi minte deşteaptă, precum fusese de sigur şi înainte de câte ori se înfăţişa prilejul de a se manifesta.

Omul care a susţinut mai mult cugetarea românânească în ultimul period al domniei fanariote este însă banu Enache Văcărescu. El se cobora din o familie a căreia origini legenda le urcă până la descălecarea Munteniei, dar care există fără îndoială de pe timpul lui Pătraşcu cel Bun şi a fiului său Mihai Viteazul, şi pierdù mai mulţi din membrii ei jertfe ale cruzimilor timpului. Aşa Enache Văcărescu, bunul aceluia ce străluci în epoca Fanarioţilor, fratele vitrig al soţiei lui Constantin Brancovanu, perì împreună cu domnul sub sabia călăului în

[20] Vezi C. Erbiceanu, *Cronicari greci, care au scris despre Români în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1890, p. XLVI.
[21] *Ibidem*, p. 266, 274, 276.
[22] *Ibidem*, p. LIX, LXII, LXIII.

Constantinopole. Fiul acestui Ştefan Văcărescu căzù şi el jertfa otrăvii mestecate din porunca lui Constantin Racoviţă domnul ţărei Munteneşti în 1761, care nu puteà suferi firea mândră şi împotrivirea Văcăreştilor la jafurile orânduite de el. Nepot, şi fiu al acestor doi martiri este banul Enăchiţă Văcărescu. El primi o creştere foarte îngrijită, învăţând limba grecească şi cea elină dela vestitul dascăl al acelor vremuri, Neofit Cavsocalivitul, şi latineşte dela un german numit Weber, mai învăţând şi limbile italiană, franceză şi turcă, aceasta din urmă în Constantinopole. Inzestrat cu bogate cunoştinţi şi mai ales posedând cu deplinătate limba elină, el ajută lui Alexandru Ipsilanti 1774—1782 la întocmirea legiuirei sale, extrăgând-o din acea bizantină, punând-o pe româneşte şi scriind la ea şi frumoasa precuvântare a domnului către norodul Munteniei.

Văcărescu scrie însă şi minunate versuri în limba română pe teme mai ales amoroase, şi în 1787 o *Gramatică românească*, lucrare cu totul originală, de oarece nu cunoştea nici pe acea a lui Braşovanu, nici pe acele cu câţi-va ani anterioare a le scriitorilor ardeleni [22].

In precuvântarea acestei gramatici, pe care el singur o crede a fi cea dintâi scrisă pe limba românească, se miră „cum se poate ca în timp de 1681 de ani dela cucerirea Daciei de Traian împăratul Romanilor, să nu se fi găsit nimene care să grijască să cuprindă starea limbei prin mijlocul vreunei gramatici şi să adune termenii filosofici prin vreun dicţionar, ca să poată tălmăci cu înlesnire cărţile de ştiinţă în limba românească, şi să nu mai pună în aşa osteneală pe locuitorii acestor eparhii, ce vor pofti să fie ştiutori de ştiinţă şi de filosofie, ca să înveţe altă limbă străină întru care se află acestea. De am cădeà în vină, urmează modestul autor, căci am făcut, un om plin de amathie şi neştiinţă, această îndrăzneală, să scot acest fel de carte în văzală, desvinovăţirea îmi este iubirea patriei, a vecinătăţii şi a Românilor ce vorbesc această limbă". Adaoge încă Văcărescu, că „mă aflu în osârdie ca să aduc, de voi aveà viaţă, şi un dictionar la videre; iar de nu mă voi învrednici, las clironomie şi pe fii mei cei trupeşti şi pe fii mei

[22] Iată titlul deplin al gramaticei Văcărescului: „*Observaţii sau băgări de seamă asupra regulelor şi orânduelilor gramaticei româneşti, adunate şi alcătuite acum întâi de dumnealui Ienache Văcărescu cel de acum dicheofilax bisericei cei mari a Răsăritului şi mare vistier al principatului Valachiei. Se hărăzeşte de însuşi la prea cinstitul, sfinţitul de Dumnezeu iubitor episcop sfintei episcopii Râmnicului Kir Filaret. Tipărite cu porunca şi blagoslovenia sfinţiei sale, acum în domnia prea învăţatului şi prea luminatului principe a toatei Ungro-Vlachii Nicolae Mavrogheni Voevod, în arhieria sfinţitului şi alesului de Dumnezeu mitropolit şi arhiepiscop a ţărei Kir Grigorie la* 1787 *în tipografia sfintei episcopii a Râmnicului de Gheorghe Popa Constandin tip. Râmniceanu*" Comp. mai sus, *Gramatica* Braşovanului, p. 641; acele de peste Carpaţi, p. 717 şi 722.

cei gramaticeşti ca să clironomisască dragostea, râvna şi silinţa mea cea pentru binele, cinstea şi folosul simpatrioţilor şi a patriei" căci, adaoge Văcărescu, gramatica aceasta este în limba patriei noastre . . . în care cuvântăm marelui Dumnezeu preaslăvindu-l întru închinăciunea Toiţei cea de o fiinţă . . . . . . în care păstrăm vieţuirea aceasta vremelnică şi nădăjduim dobândirea acelei statornicii nestrăduite a o câştigă [24].

Şi această gândire o . . . Văcărescu şi în frumoasele şi nepreţuitele sale versuri :

Urmaşilor mei Văcăreşti
Las vouă moştenire
Creşterea limbei româneşti
Şi-a patriei iubire.

Pe timpul domniei lui Mavrogheni, Văcărescu temându-se a nu fi priceput de cumplitul domn, pe care-l urà şi-l deconsidera, îi cere voie să se retragă peste Dunăre în cetatea Nicopoli, unde „la adăpost de lumeştele furtuni ale întâmplărilor şi de multele feluri de răsboae ce desăvârşit au turburat toată liniştea patriei mele, unde şi despre o parte aflându-mă lipsit de toate trecerile de vreme cele veselitoare de suflet şi afundat în valurile întristărilor, şi pentru patimele ce sufăr iubiţii mei simpatrioţi, m'am îndemnat a scrie o adunare istorică a prea puternicilor împăraţi otomani" [25].

Pe lângă toate aceste manifestări însemnătoare ale culturei naţionale se adauge către sfârşitul epocei fanariote o alta încă şi mai de seamă, anume crearea unei şcoli de inginerie şi agrimensură cu cursuri româneşti. Imprejurarea este cu atâta mai vrednică de amintire cu cât, precum am văzut, limba română se privea ca nedestoinică pentru învăţături mai înalte, şi cu deosebire pentru acele ale ştiinţilor şi erà întrebuinţată numai pentru predarea cunoştinţelor cu totul elementare a le scrisului şi cetitului în scoalele de preoţie [26].

Atare şcoală se înfiinţă în 1818 [27] în Bucureşti după exem-

---

[24] Partea finală nu se află în volumul tipărit ci numai în manuscrisul original al Gramaticei care se află în Acad, Rom.

[25] Toate ştiinţele asupra lui Enache Văcărescu sunt luate din articolul lui A. I. Odobescu, *Poeţii Văcăreşti* în *Revista română*, 1861, p. 481—531. „*Istoria prea puternicilor împăraţi otomani începându-se (a scris) în vremea prea luminatului împărat sultan Abdul Hamid veleatul* 1202 *şi mântuitorului* 1788 *în Nicopoli al Bulgariei, s'a sfârşit în zilele prea puternicului împărat, Selim al treilea la veleat* 1794 *şi* 1208 *în luna lui Şival*" s'a publicat de Papiu în *Tesaur*, vol. II.

[26] Mai sus, p. 201.

[27] Anaforaua boierilor rânduiţi a face alegerea dascălilor acestei şcoale este din 1817, 15 Dec. Data primită până acuma la 1816 este deci greşită. N. Iorga, *Cărţi şi scriitori Români* în *An. Ac. Rom.* II, tom XXIX, 1906, p. 187 (23).

plul celei dela Iaşi întemeiată de G. Asachi, prin învăţatul Român din Transilvania, Gheorghe. Lazăr.

Trebuinţa unei asemene şcoli speciale se ivi din pricina următoare. Cu cât se învechiau şi se prefăceau stăpânirile moşiilor, cu atâta se năşteà mai mult trebuinţa de a le stâlpi şi delimita într'un chip mai precis, şi atare operaţie dădea naştere la o sumă de procese încurcate care nu se puteau desbate în cunoştinţă, decât de oameni ce ar fi unit ştiinţa cetirei vechilor hrisoave cu acea a măsurărei pământului după regulele ştiinţei, şi cunoaşterea terminologiei naţionale a însemnărei hotarelor [28]. Este învederat că atari îndeletniciri nu se puteau împreuna decât în mintea Românilor, şi nu în aceaa Grecilor, cărora citirea şi întelegerea vechilor hrisoave trebuià să fie în deobşte o piedică de neînvins.

In Moldova se înfiinţase o atare şcoală prin Gh. Asaki cu trei ani mai înainte, şi Gheorghe Lazăr fiind tocmai pe atunci răspins din un concurs la un scaun de episcop, pentru motivul că ar fi preà învăţat şi ar aveà idei prea înaintate, adânc jignit prin nemeritata lui cădere, se hotărî să-şi părăsească ţara şi să treacă în Muntenia pentru a deschide acolo o şcoală ca acea ce se afla în Iaşi. El propuse deci planul său epitropiei de atunci a şcoalelor, ce erà compusă din mitropolitul Dionisie Lupu, banul Constantin Bălăceanu, vornicul Iordache Golescu şi logofătul legist Ştefan Nistor. Banul Bălăceanu care erà cel mai influent din boierii ce alcătuiau eforia, cu toate că Golescu şi Nistor îl întreceau cu mult în învăţătură, nu se dumerea însă să înţeleagă cum s'ar puteà preda ştiinţele în limba românească. Lazăr căuta să'l convingă că ştiinţa este, ca şi adevărul, una şi aceiaşi în toate limbile; numai să ştie cineva a o expune pe înţeles. Bătrânul boier însă vroi să se convingă, şi supuse pe Lazăr la o încercare, anume ca el să măsoare un loc al lui, spre a vedeà dacă măsoriştea lui Lazăr s-ar potrivi cu acea a unui inginer neamţ făcută mai înainte. Incercarea eşind în favoarea lui Lazăr, înfiinţarea şcoalei îi fu învoită, şi eforia cerù încuviinţarea domnească ca şcoala să se deschidă în încăperile mânăstirei sf. Sava din Bucureşti, care fusese anume zidite pentru şcoală încă de Constantin Brancovanu. După multe greutăţi, provenite din

[28] Decât de mare nevoie era cunoştinţa acestei terminologii, în deobşte netraductibilă, se vede din aceea că Grecii reproduceau cu termini româneşti scrişi greceşte noţiunile ei. Aşa scrieau: Ιαζιτοῦραι, Βίλται Κουρατοῦραι, etc. Vezi *Invăţătura practică pentru a măsura întinderea câmpului*, traducere din cartea germană a geometrului Ogrey din Hanovra, 1798 Xenopol şi Erbiceanu în *Sărbarea şcolară*, p. 366, No. 5. Această carte grecească de măsorişte a pământului dovedeşte că se încercase şi şcoalele greceşti a produce ingineri dar nu isbutise; atât din slăbiciunea învăţăturei matematice cât şi din necunoştinţa limbei române,

faptul că acele încăperi erau ocupate parte de călugări greci parte de garda princiară a Arnăuţilor şi Sârbilor, care locuiau acolo cu familiile lor, Lazăr putu în sfârşit să-şi înceapă cursurile sale. Cei dintâi auzitori ai lui fură mare parte de învăţăceii dela şcoalele bisericeşti româneşti din Bucureşti: dela Udricani, dela sf. Gheorghe şi dela Colţea; apoi prăvăliaşi de prin oraş, scriitori de pe la cancelarii şi puţini din elevii, chiar unii profesori, din şcoala grecească. Intre aceştia erau: Petrache Poenaru, Simion Marcovici, Eufrosin Poteca, Pandeli, Costachi Moroiu şi Christian Tell, a cărui părinte, neguţitorul Alexandru Tell cunoscuse în Transilvania atât pe Lazăr cât şi pe alţi bărbaţi învăţaţi ai acelei ţări, precum pe Molnar, Tempea, Iorgovici, şi care luând pe fiul său de la şcoala grecească şi dându-l în acea a lui Lazăr, îndemnă şi pe alţii la aceeaşi măsură, aducând astfel la cursurile acestuia şcolari mai înstare a-l înţelege [29]. Mergea lumea la lecţiile lui Lazăr şi-l asculta ca pe un profet. Propunea foarte popular, uneori erà vesel şi glumeţ, şi'n lecţiile sale presărà, felurite anecdote şi oamenii mergeau încântaţi la şcoală [30]. Lazăr căutà mai mult decât de matematici şi de agrimensură, să insufle elevilor lui plăcerea de a auzì tratându-se în limba românească tot felul de cunoştinţi, iar mai înainte de toate să le inspire simţul naţional, să fie trufaşi de numele de Român. „Aşa vorbind Lazăr se primbla prin diferite regiuni ale ştiinţei semănând în calea cunoştinţilor istorice şi geografice descrierile cele mai curioase. Când vorbea de naţionalitatea Românilor, arăta marele fapte ale strămoşilor lor, făceà să cunoască luptele şi virtuţile patriotice ale bărbaţilor care au ilustrat naţia, unii cu eroismul lor ca Mihai Viteazul, Ştefan cel Mare, Vlad şi Mircea cei mintoşi, alţii prin avântul ce au dat limbei române în cultură, ca Văcăreştii, Petru Maior, Şincai şi alţi apostoli ai regenerărei Românilor".

Cum că Lazăr a căutat să răsădiască în mintea Românilor din Muntenia ideile desvoltate de învăţaţii de peste munţi; că el s'a făcut şi în Bucureşti apostolul ideei romane, se cunoaşte din cuvântarea ţinută de el la sfinţirea mitropolitului Dionisiu Lupu în anul 1819. Infocatul patriot exclamă în ea: „oare când s'ar ridica duhul din ţarina (Romanilor) şi ar privì peste strănepoţii marelui Cezar, slăvitul Aureliu şi înaltului Traian oare în ziua de azi mai cunoaşte i-ar? Negreşit i-ar căuta în palaturile cele mari împărăteşti şi i-ar afla în vizuinile şi bordeiele cele mai proaste şi încenuşate; i-ar căutà în scaunul

[29] Comp. Ion Ghica *Scrisori către V. Alexandri*, p. 50.

[30] Vezi şi o scrisoare despre Gh. Lazăr care conţine amintirile lui Alexandru Tell, tatăl lui Christian Tell elevul lui Lazăr, în *Conv. literare*, XXXVI. 1902, p. 1145.

puterei şi i-ar afla amărâţi sub jugul prostimei; i-ar căuta proslăviţi şi luminaţi, şi cum i-ar afla? rupţi, goi, amărâţi şi asemănaţi dobitoacelor, de tot căzuţi în prăpastie, bine gătiţi spre slujba vrăjmaşilor omenirei, râpitorilor casei părinteşti. Ajungă lacrimile patriei, ajungă jugul robiei, vreme este acum să se ridice din ţarina săminţile căzuţilor săi strănepoţi; aducerea aminte de mărirea strămoşească cere mântuirea lor". Din aceste cuvinte reiesă ideea romană în toată rodnica ei formulare, ca un ridicător puternic pentru Români din decăderea în care se aflau. Ba Lazăr nu se teme chiar de a merge atât de departe în focul cuvântărei sale, încât să atingă pe străinii, care cu toate aceste pe atunci erau atot puternici în ţările române. Şcoala lui Lazăr ţinu cinci ani, până când evenimentele din 1821 puseră un capăt existenţei ei, iar Lazăr se retrase înapoi în satul său de naştere, Avrig, unde muri doi ani după aceea [31].

Alăturea cu Lazăr însă luptau pentru înobilarea limbei române şi mai ales pentru răsturnarea prejudeţului că nu s'ar puteà învăţa în ea cunoştinţile mai înalte, Eufrosin Poteca şi Petru Poenaru, care ambii fiind numiţi pe rând dascali la şcoală grecească din Bucureşti (cel de pe urmă chiar în anul când vine Lazăr) predau obiectele învăţăturei în limba română, iar nu în cea grecească, făcând pe elevii lor să propăşască mult mai repede în cunoştinţile lor [32].

Deşì nu se poate susţineà ca Lazăr să fi trezit pentru prima oară la Românii din Muntenia conştiinţa naţională, pe care am constatat-o că nu încetase nici odată a exista în mintea lor, ba chiar, se întărise tot mai mult cu cât propăşia apăsarea străină, totuşi nu se poate tăgăduì că ideile răspândite prin spornica lui activitate au întărit încă acestă conştiinţă şi i-au dat o formă mai limpede şi mai precisă, acea în care ea fusese întrupată de scriitorii ardeleni.

2. IN MOLDOVA

Şi în Moldova limba română, cu toate că răstrânsă mai cu deosebire la bisericile sărace, se menţine ca limbă liturgică

[31] Asupra activităţei lui Gheorghe Lazăr vezi discursul de recepţie al lui Petru Poenaru în *Academia Rnînă*; *Analele societăţei academiei române*, IV, 1872, p. 111 şi urm. Comp. Ioan Heliade Rădulescu, *Viaţa lui Lazăr* în *Curierul de ambe sexe* 1839.

[32] Pe timpul lui Caragea epitropia şcoalelor compusă din mitropolitul Nectarie, Grigore Brancovanu, Constantin Bălăceanu şi Dimitrie Moscu, propune pentru învăţarea limbei latine în şcoala grecească de profesor pe unul Ladislav Erdeliotul, despre care spune anaforaua epitropiei din 17 Oct. 1817. (*Uricariul* X. p. 441) că „mai vârtos acest dascal fiind din părţile Transilvaniei, *are ştiinţă şi de limba rumânească* cu care un puţin ajutor poate a da ucenicilor a putea mai în grabă a le face orice talmaciri spre înţelegere".

neîntreruptă în tot decursul epocei fanariote. In tot acest răstimp se întâlnesc tălmăciri româneşti, făcute bine înţeles acuma nu mai mult după originale slavone, ci după acele greceşti sau eline.

Un cărturar care mai păstrează produceri din limbile slave este Bartolomeu Măzăreanul egumen întâi ăl mânăstirii Putna apoi al Solcăi. Măzăreanul dă el însuş o listă a traducerilor sale la sfârşitul unui letopiseţ al ţărei Moldovei alcătuit de el după Ureche, Costin şi Neculcea în 1773. Măzăreanul începuse activitatea lui de traducător încă din 1755 cu punerea pe româneşte cu o scriere cu titlul grecesc. . . . . tradusă însă tot din ruseşte [33].

Cât despre traducerile din greceşte, încă pe timpul lui Neculai Mavrocordat, se traduce psaltirea lui David cu tâlcuirea fiecărui psalm, cu pascalie pe 197 de ani, care traducere se închină domnului, însă nu se tipăreşte decât în 1743 de către Duca Sotiriovici tipograf din Tasos în oraşul Iaşi, pe vremea domniei a doua a lui Constantin Mavrocordat în Moldova. Insemnatul elenist Iacov Putneanul mitropolitul Moldovei, unul din bărbaţii cei mai râvnitori pentru ridicarea bisericei, traduce mai multe cărţi elineşti de religie în timpul arhipăstoriei sale (1750—1758). Dintre numeroasele sale tipărituri însemnăm: Târnoşania tipărită de acelaşi Sotiriovici în Iaşi în 1752 sub domnia lui Constantin Racoviţă; Sinopsis adecă adunare de multă învăţătură 1756; Liturghia tipărită cu cheltuiala tot a mitropolitului Iacov pe timpul domniei lui Ioan Calimah. Sub acelaş domn mai tipăreşte urmaşul lui Iacov, mitropolitul Gavril, Ceaslovul prin tipograful mitropoliei Grigorie Staicovici în anul 1763. In 1766 tot mitropolitul Gavril pune să se tipărească Indreptarea păcătoşilor cum se cade să se ispoveduiască; în 1772 un alt ceaslov în tipografia lui Mihail Stralvenski. In 1782 găsim pe un călugăr Ilarion din mânăstirea Neamţului traducând din limba elină Exaimeronul, care însă nu s'a tipărit, ci a rămas păstrat numai ca manuscript. In 1785, un an înaintea morţei lui, mitropolitul Gavril mai tipăreşte Enhologhionul sau molitvelnicul. La 1794 găsim un ciaslov mare tipărit de „protoiereul stăpânilor Moldovei, Valahiei şi a Basarabiei" Mihail Sfrialbraţki în tipografia lui din Dubăsari. Mirtopolitul Iacov al II-lea Stamati, iarăşi unul din marii sprijinitori ai culturei bisericeşti (1792—1803), pune întâi pe episcopul de Hotin, Amfilochie, să alcătuiască o geografie pentru propăşirea studiului epistimilor ce-i stăteau mult la inimă [34]. Amfilochie în urma acestui

---

[33] *Arhimandritul Bartolomeu Măzăreanul* de Dimitrie Dan în *An. Ac. Rom.* II, tom XXXIII, 1911, p. 252 (10) şi 283 (41). Comp. N. Iorga *Ist. lit. rom. în sec. XVIII-lea*, II, p. 537.

[34] Mai sus, p. 185.

îndemn pune pe româneşte Geografia lui Bouffier în 1795. El lasă la o parte geografia matematică şi adaoge câtevà ştiri privitoare la Moldova, precum o listă de produsele streine ce intră în ţară şi o cronologie a Domnilor ei, [35]. Pune să se tipărească mai multe cărţi religioase, din care însemnăm una de polemică dogmatică : Infruntarea Jidovilor asupra legei şi a obiceiurilor lor, cu dovediri din sfânta scriptură, în anul 1803. In mânăstirea Neamţului, unul din focolarele cele mai însemnate de cultură bisericească, călugării Gherontie şi Grigore traduc Tâlcuirea la cele patru Evanghelii a lui Teofilact arhiepiscopul Bulgariei şi o tipăresc în Iaşi la 1805. In anul următor 1806 mitropolitul Veniamin, care desvoltă o însemnată activitate culturală, atât pe tărâmul bisericesc cât şi pe acel al şcoalelor, pune să se traducă Credinţa provoslavnică a lui Damaschin, una din cele mai răspândite cărţi de şcoală bisericeşti în tipografia mitropoliei din Iaşi. Tot aice tipăreşte el în 1807 Tâlcuirea celor 7 taine. In 1808 se tipăreşte în Iaşi Datoria şi stăpânirea Blagocinilor şi protopopilor din timpul exarhului Gavril. Ocupându-se Moldova de armatele Ruşilor, găsim tipărită în 1809, de sigur din îndemnul lor, o carte de rugăciuni româneşti şi molebine (te-deumuri) ce se cântau la prilejuri pentru împăratul Rusiei. Un călugăr cunoscător al limbei ruseşti şi greceşti traduce vieţile sfinţilor, cu alegere din ambile limbi, şi o tipăreşte în mânăstirea Neamţului în 1811. Tot aice se mai tălmăceşte Chiriacodromiul lui Nichifor Teotokis şi se dă în tipar în acelaş an. In 1812 se întoarce Veniamin şi reîncepe lucrarea întreruptă. El pune să se tipărească cele Nouă cântări din psaltire, aşăzate după rânduiala tipicului bisericesc, cum se cetesc în sfântul şi marele post şi peste an în zile proaste şi la praznice domneşti, Iaşi 1815 ; o culegere de învăţături bisericeşti cuprinzând : Adunarea pe scurt a Dumnezeeştilor dogme ale credinţei, alcătuită de prea înţeleptul Athanasie dela Paros ; Intrebările şi răspunsurile teologice ale lui Athanasie cel Mare ; Istoria pentru împărechierea cea pentru purcedarea sfântului Duh de arhiepiscopul Novogradului, Teofil Procopovici şi Cuvântul pentru purcederea sfântului Duh al ieromonahului Macarie Macri. Toate aceste lucrări, traduse din elineşte de episcopul Iosif al Argeşului, sunt tipărite de mitropolitul Veniamin în mânăstirea Neamţului, în 1816. In acelaşi an iesă din aceiaşi tipografie, tot sub îngrijirea lui Veniamin, Intrebătoarele răspunsuri adunate din sfânta scriptură cu octoih de canoane, Apologia adecă cuvânt împotriva

[35] N. Iorga *Ist. lit. rom. în sec. XVIII-lea* II, p. 389. Titlul Geografie lui Amfilochie este : *De obşte Gheografie pe limba moldovenească, scoasă din Gheografia lui Bufieru*. Pentru părerea d-lui Iorga, că Mitrop. Iacov ar fi avut amestec în traducerea geografiei, pare a vorbi.......de principii pedagogice a lui Amfilochie cu Mitropolitul : „dela cele ştiute la cele neştiute”.

socotelelor celor fără D-zeu, tradus de Gherontie [36]. In 1718 esă tot din teascurile tipografiei din mânăstiriea Neamţului, Tâlcuirea pe scurt tălmăcită din cea pe larg elinească a lui Calixt Xantopol la antifoanele celor 8 glasuri, făcută de stariţul mânăstirei Chir Silvestru, după îndemnul lui Veniamin. Stariţii Silvestru şi Ilariu mai tipăresc în aceeaşi mânăstire în anul 1818, Noul testament precum şi Cuvintele şi învăţăturile lui Efrem Sirul şi în acelaş timp lucrà şi tipografia mitropoliei din Iaşi, scoţând la lumină Adoleschia filoteos sau îndeletnicirea iubitoare de D-zeu, tradusă de arhiepiscopul Evghenie Bulgarul şi Cartea folositoare de suflet tradusă din elineşte de mitropolitul Veniamin, ambele în 1819. Pe lângă aceste tipărituri care răspândeau cunoştinţa învăţăturei religioase în clerul românesc, o mulţime de alte lucrări făcute iar de mitropolitul Veniamin însuş, sau după îndemnul lui, rămaseră netipărite şi se păstrează astăzi încă în manuscripte prin bibliotecile seminariului Veniamin sau ale universităţei de Iaşi [37]

Această spornică producere pe tărâmul limbei româneşti aveà de efect întărirea gândirei proprii a poporului român, însă pe cale mai mult indirectă şi instinctivă, pe când toate aceste scrieri bisericeşti nu rostesc prin nici o vorbă plecarea către neam. Tot ce se găseşte în acest răstimp ca cugetare politică se referă numai la provoslavnica Rusie şi se pune ca temei ocara lui Napoleon al Franţiei, pe care-l porecliau în batjocură Răparte (protivnicul lui Bună-parte=Buona-parte) deasemeni acea a lui Voltaire; deci cultura şi înrâurirea franceză care stăpâniau cu toate acestea tot mai mult cu puterea ei covârşitoare mintea românească [38].

Dacă însă glasul cultural obştesc părea că nu resfrânge iubirea de ţară acel al unui mare reprezentant al ei, Mitropolitul Veniamin împlinea această lipsă cu autoritate. In prefaţa Istoriei Scripturii Noului Testament din anul 1824, Mitropolitul ocupându-se cu neologismele, rezolvă această problemă tot cam în sensul lui Budai Deleanu spunând că ,,dacă nu se va înnapoià (adecă restitui) limbeii române cuvintele uitate sau părăsite care se păstrează parte prin cărţile şi documentele vechi, parte în gura poporului, şi dacă nu se vor întrebuinţà acestea în locul celor străine, precum au făcut toate naţiile ce au voit a se cultivà

[36] Se mai tipăreşte, după aceiasi traducere o ediţie în Bucureşti în 1815 Xenopol şi Erbiceanu, *l. c.*, p. 340, No. 71 imp., p. 338 No. 55.

[37] Asupra tuturor acestor cărţi şi manuscripte, care au fost adunate din deosebite biblioteci atât publice cât şi private la expoziţia ce au însoţit sărbarea împlinirei a jumătate de veac a înfiinţărei învăţământului superior în Moldova toate notiţele conţinute în text fiind luate de pe originalele cărţi însăşi, vezi Xenopol şi Erbiceanu, *Sărbarea şcolară dela Iaşi*, 1885, cap. XVIII, cărţi bisericeşti, p. 330 şi urm.

[38] N. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII-lea* II, p. 398.

(sic) apoi se va împresura graiul *național* (poate acest cuvânt este întrebuințat aici pentru întâia oară) din an în an până ce va lipsi cu totul, și prin aceasta va pieri nația românească, precum au pierit toate națiile ce și-au părăsit limba lor"[39].

Nu trebue să uităm de a aminti că însuși domnii greci îngrijiau de cultura bisericească sub forma ei română, precum am arătat-o mai sus.

Dacă însă biserica moldovenească ne arată în deobște un fel de nepăsare față cu neamul românesc, istoriografia Moldovei rămâne și înainte ceeace fusese în veacul al XVII-lea, reprezentanta ideilor naționale și a protestărei contra copleșirei străine. Pecând însă în Muntenia conștiința națională se resfrânge în istoria țărei mai puternic către sfârșitul epocei fanariote, precum se vede aceasta din eminentele scrieri ale lui Dionisie Eclesiarhul și Zilot Românul, în Moldova protestarea este mult mai energică la început și slăbește cu cât se înrădăcinează mai mult domnia grecească, și protestarea aceasta încetează cu totul odată cu istoriografia ei cu Enache Cogălniceanu, în anul 1774.

Nu este de mirare dacă domnia lui Neculai Mavrocordat a găsit aproape numai apologiști între cronicarii români. Erà o domnie așa de deosebită de ceeace fusese cele de mai înainte, încât cei mai mulți cronicari uită că e Grec, pentru a-și aminti numai bunătățile lui, mai ales din domnia cea d'întâi. Așa Neculai Costin care arată la domniile lui Duca și Cantacuzino că erau Greci, nu amintește atare împrejurare pentru Neculai Mavrocordat[40]; ci găsește pentru el numai cuvinte de laudă, spunând că „erau veseli toți pământenii, mulțămind lui Dumnezeu că le au trimis domn bun și milostiv"[41]. Axinte Uricariul tot în sensul acela scrie și domnia adoua a lui Neculai Mavrocordat. Și erà firesc lucru să nu se întâlnească opoziție în cronicarii timpului contra domniei primului Fanariot, întrucât am văzut până la ce grad se deosebea în bine ocârmuirea lui de aceea a domnilor de mai înainte[42]. Cu Ioan Neculcea însă care scrie în plina eopcă fanariotă, după 1743, până unde ajunge cu condeiul, dăm peste cea mai crâncenă opoziție teoretică pe care o întâlnim în deobște în țările române contra Grecilor. Neculcea este departe de a fi cel mai învățat din cronicarii moldoveni; din potrivă el este cel mai puțin cărturar din toți; dar cum spune

[39] Reprodus citatul, *ibidem*, p. 406.
[40] Neculai Costin în *Letopisețe*, II, p. 5, 11, 78—99.
[41] *Ibidem*, p. 99.
[42] *Cronica* lui Axinte Uricarul care expune numai domnia a II-a a lui Neculai Mavrocordat este publicată în *Letopisețele țărei Moldovei de* M. Cogălniceanu, 1852 II, p. 133—192. A doua domnie a lui Mavrocordat vezi vol. IX p. 9; întâia în vol. VIII, p. 91.

el în precuvântare, „nu i-au trebuit istorii străine să cetească şi să scrie, că erau scrise în inima lui"[43].

Şi într'adevăr Neculcea scrie nu numai cu mintea ci şi cu inima. Pretutindene o simţi largă şi deschisă bătând pentru poporul lui; pretutindene întâlneşti accente duioase, tânguiri şi plângeri asupra stărei desperate a ţărei, asupra suferinţilor poporului; pretutindene protestări energice împotriva împilărei străine, împotriva Grecilor ce se încuibau tot mai tare în sînul patriei lui. Şi să nu se creadă că Neculcea erà împins numai de o pătimaşă pornire la hulirea acelui neam. Când întâlneşte Greci de treabă, li recunoaşte însuşirile. Aşa despre Iordache Cantacuzino spune „că măcar că erà Grec, om străin dar erà om bun". Deasemene la domnia lui Grigore Ghica exclamă: „Un domn străin şi câtă milă au arătat"! Despre Neculai Mavrocordat, deasemene, deşi arată „că erà foarte mândru şi nu primeà să vorbească cu el, şi că neştiind moldoveneşte erà lucru prea cu năcaz şi boierilor şi ţărei, nu lipseşte totuşi a mărturisi că prin măsurile lui cele înţelepte ar fi umplut ţara de oameni, dacă domnia lui cea d'întâi n'ar fi ţinut aşa de scurt. Tot de asemene la domnia lui de a doua fericeşte Moldova că în mijlocul greutăţilor ce venise asupra ei, prin hainirea lui Cantemir, a venit la domnie Neculai Vodă; „că de veneà alt domn mai prost, ar fi fost prea rău de Moldova", arătând după aceea cu de amăruntul toate faptele bune ale domnului grec[44]. Şi dacă pe Ioan Neculcea nu-l aluneca ura spre nedrepte huliri, nici recunoştinţa nu-l ademenea spre laude nemeritate. Aşa cu toate că fusese ridicat din hătmănie la rangul de vornic mare de către Grigore Ghica, el nu lipseşte a critica domnia lui, mai ales în privirea dărilor celor grele pe care le impusese poporului, atribuind aceste asupriri mai cu deosebire firei vesele şi uşoare a domnului, care se lăsa a fi condus de câţiva curtizani greci şi moldoveni ce-i aveà pe lângă el[45]. Neculcea aşa dar se vede a fi fost pecât se poate de nepărtinitor, şi el urma fără a-l cunoaşte principiul pus de Cicero pentru cel ce mânueşte pana lui Clio, că istoria să nu îndrăznească a spune neadevărul, dar nici să se teamă de adevăr[46]. Când deci dela un astfel de om auzim tânguiri şi plângeri asupra stărei pe care o aveà înaintea ochilor, să fim siguri că ele erau adevărata reproducere a realităţei, iar nu zădarnice declamări. Ei bine Neculcea vede în sporirea necontenită a elementului grecesc un pericol pentru ţară, însemnând totdeauna cu băgare

[43] *Letopiseţele* II, p. 194.
[44] *Ibidem*, p. 213, 326—327, 377 şi 408.
[45] *Ibidem*, p. 407 şi 412.
[46] Ne qui falsi audeat, ne quid veri non audeat historia. Cicero, *De orat*, II, p. 15.

de samă adăogirea lui [47]. Dar el cunoștea că înmulțirea Grecilor în Moldova este fatală și neînlăturabilă, și ce frumos îmbracà el această cugetare ! „Așa socotesc eu cu firea mea această porastă : când a vrea Dumnezeu să facă să nu fie rugină pe fier și Turci în Țarigrad și lupii să nu mănânce vite în lume, atunci poate nu vor fi nici Greci în Moldova și în țara Muntenească. Focul îl stângi, apa o iezești și o abați în altă parte, vântul când bate te dai în lături într'un adăpost, soarele intră în nouri, noaptea cu întunecimea ei trece și se face iar lumină, iar de Grec să scapi nu e cu putință" [48].

Firea lacomă de câștig a Grecului o zugrăvește minunat Neculcea aiurea, unde spune că „mai bune slugi ca Grecii nu este alt neam pe pământ, însă până când este stăpânul în cinste și în putere; iar cât se slăbește sau se împuținează cinstea stăpânului îndată îl lasă și aleargă după altul" [49]. Fiind deci Grecii atât de lacomi de bani, cum să nu sugă ei țara străină în care se încuibau, și pentru care nu puteau aveà nici o simpatie, nici o durere? Această gândire hrănită în Neculcea prin jafurile repetate pe care le aveà înaintea ochilor și unită cu conștiința lui despre neputința de a înlătura pricina ce le aducea, face pe cronicar să mustre pe poporul său cu cuvintele amare, că Moldovenii nu s'ar mai sătura de domni; „iar acum de când au stătut domni străini, le ajunge de nu le vine și alt amar și mai cumplit. Capuchihaile fiind Greci, cât zic că au cheltuit atâta le dau și n'are gură cineva să zică ceva. Turcii ce vin tot cu velacoaze, ceasornice de aur, fuzăi, cai cu harșăle și rafturi, sute de lei, mii dughi le dau; 1700 până la 1900 de pungi de bani se ie din țară acum, iar mai înainte mai mult de 400 sau 500 nu se lua, și altfel erà țara întemeiată ca acum. Oh, oh, oh, ! vai, vai, vai de țară ! ce vremi cumplite au ajuns și la ce cumpănă au căzut !" [50].

După ce descrie cu mare desgust viața desfrânată a domnului Grec Dimitrașco Cantacuzino, arată că „de bătrân ce erà dinți în gură nu aveà; dimineața îi încleia de-i punea în gură, iar sara îi descleia cu uncrob și-i puneà pe masă, și carne în toate posturile cu Turcii împreună mâncà ! Oh ! oh ! oh ! săracă țară a Moldovei, ce nenorocire de stăpân ca aceasta ai avut ! Ce sorți de viață ți-a căzut? Cum a mai rămas om trăitor în tine? De mare mirare este cu atâtea spurcăciuni de obiceiuri ce se trag până azi în tine" [51]. Când Neculcea vedeà, și nu fără

[47] Așa la domnia lui Mihaiu Racoviță, spune că „veniră câțiva Greci cu el, că Grigore Ghica adusese mulți, iar sub Constantin Mavrocordat mai adăogându-se și alții se făcură o grămadă". *Letopisețele* II, p. 387, 413 și 415.
[48] *Ibidem*, p. 253.
[49] *Ibidem*, p. 302.
[50] *Ibidem*, p. 417.
[51] *Ibidem*, p. 249.

cuvânt, în Greci peirea ţărei lui, să ne mirăm oare că el în deobşte îi urăşte? Deaceea bunăoară cu ce gust descrie el ruşinea făcută de Flonodr armaşul Grecului Mavrodin paharnicul, care bătut şi desbrăcat, au fost pus pe un cal cu faţa spre coada calului, pe care o ţineà în mână drept frâu, şi preumblat aşa pe uliţile Iaşiului [52].

Neculcea personifică în el simţimântul de răspingere sădit în sufletul poporului român contra elementului grecesc, şi îl personifică cu o putere şi o coloare foarte vie. El este însă şi singurul cronicar din Moldova în care acest simţimânt se înfăţişază într'un chip aşa de ascuţit, precum l'am întâlnit în Muntenia în Zilot Românul. Tot aşa de înălţătoare pentru sufletul românesc este şi altă scriere a lui Neculcea : *O samă de cuvinte*, culegere de legende eroice din trecutul Moldovei, ca aceea a aprodului Purice, a altarului Mânăstirii Putna, fuga lui Petru Rareş, şi altele.

Deşi nu aşa de elocvent în rostiri ca Ioan Neculcea, mai rece şi mai cumpătat în gândiri, totuşi şi Neculai Mustea arată contra Grecilor un cuget împrotivitor. El însemnă pretutindene despre domni dacă erau pământeni sau străini. Aşa despre Dumitraşcu Cantacuzino, Antonie Ruset, Gheorghe Duca spune că sunt Greci ţărigrădeni, pecând pe Constantin Cantemir îl însemnă, oarecum spre lauda lui, că ar fi pământean din părinţii lui. Cu toate aceste şi Mustea este drept faţă cu Grecii, şi când întâlneşte dintre ei oameni cum secade, nu lipseşte a o însemnà. Aşa despre Antonie Ruset spune că „erà Grec ţarigrădean însă bun şi milostiv", arătând şi faptele lui cele de seamă [53]. Şi Mustea simte nenorocirile ţărei lui, şi pana lui se încălzeşte când descrie grozăviile năvălirilor tătare sau asupririle şi cruzimile lui Duca, sau suferinţele pricinuite prin scoaterea dărei celei îngreuietoare a văcăritului [54]. El atribue nenorocirile Moldovei, după cum erà înadevăr, deselor schimbări de domni, „care umblete ale boierilor fără cale şi nesocotire erau, nesocotind ei că tot spre căderea şi spre slăbiciunea ţărei erau toate rocoşiturile asupra domnului lor" [55] Amărăciunea cronicarului contra Grecilor izbucneşte deodată la domnia tocmai a lui Neculai Mavrocordat, căruia am văzut că chiar Ioan Neculcea îi cunoaşte meritele. După Mustea, Mavrocordat ar fi fost nu numai mândru cu pământenii, „neîmblânzit şi străin de firea moldonenească", ceeace arată şi ceilalţi cronicari. dar ar fi fost şi asupritor. ceeace am văzut că nu este adevărat. Pornirea cronicarului în contra lui Neculai Vodă şi a Grecilor lui, se vede mai ales din un loc

[52] *Ibidem*, p. 252.
[53] *Letopiseţele*, III, p. 20, 26.
[54] *Ibidem*, p. 18, 22, 28, 71, etc.
[55] *Ibidem*, p. 41.

unde cu ascuțișul ironiei vroește să lovească în ei. Mustea spune anume că „Mavrocordat a venit în Moldova cu o mulțime de Greci cât rămăsese Fanarul pustiu și numai muierile lor rămăsese acolo; iar Grec umblai mult până dai peste unul" [56]. Mustea impută lui Mavrocordat că s'ar fi slujit numai de Greci în domnia lui, având boieri români numai de formă, că toți banii din țară se strângeau prin zapcii greci, că omul său cel mai de încredere erà „poghibala spurcată de spandoni", și cu ce gust descrie el rocoșirea țărei în contra acestuia la plecarea lui Mavrocordat din ea! La domnia lui Mihaiu Racoviță cronicarul arată cum acesta scosese văcărit numai pe boieri, după sfatul Grecilor ce erau pe lângă el; „s'au făcut ca să calce pre boierii de țară precum i-i obiceiul lor" [57].

Cronica anonimă a țărei Moldovei (1662—1723) care a fost tradusă în grecește de către biv-vel sulgerul Alexandru Amiras în anul 1729 din porunca lui Grigore Ghica, este scrisă deasemene de un om cu iubire de țară, deoarece la cele câteva cuvinte asupra domniei lui Mihaiu Racoviță spune despre domn că „erà din neam vechiu din boieri de țară, om înțelept, ne mãreț și cinstitor, apropiat de către toți boierii și arăta către patria sa dragoste" [58]. Conștiința națională însă scade puternic la acest cronicar; domnii greci nu sunt aleși din cei români, și cu toate că despre Ghica spune că neștiind moldovenește „care lucru mai greu nu poate fi când nu știe domnul limba țărei unde este" [59], îl laudă dealtfel în toate chipurile și-l arată ca un model de imitat.

Spătarul Ioan Canta care descrie evenementele Moldovei dela 1741 până la 1769, bănuește și el domnilor adăogirea elementului grecesc, precum lui Matei Ghica despre care spune că „adusese mulțime de Greci cu dânsul". Lui Constantin Racoviță îi impută că „neștiind vicleșugul Grecilor" au scos văcăritul pe țară, care bani din această dajde i-au mâncat Grecii fără nici o dreptate". Văcăritul legându-se apoi cu blestem arhieresc, Grecii îl desleagă prin mijlocirea patriarhului, sub domnia lui Scarlat Ghica. Pe Grigore Alexandru Ghica îl lauda fiind că „Greci nu adusese mulți", și în deobște în tot cursul cronicei sale, care este foarte pe scurt însămnată, el ațintește necontenit ochiul său asupra Grecilor, mărginindu-se însă la observațiile raportate, și fără a însoți expunerea lui de plângeri sau lăcrămări în feliul acelora ale lui Neculcea [60].

La ultimul cronicar moldovan din epoca fanariotă, care merge cu cinci ani mai departe decât Canta (1733—1774), E-

[56] *Ibidem*, p. 45.
[57] *Ibidem*. p. 79.
[58] *Ibidem*, p. 102.
[59] *Ibidem*, p. 151.
[60] *Ibidem*, p. 181, 182, 183, 187.

nache Cogălniceanu, se pare că opoziţia contra Grecilor, ce tocmai pe acel timp se aprindeà mai viu în Muntenia, ar aţipi cu totul în Moldova. Acest cronicar povesteşte mai multe fără de legi ale domnilor fanarioţi, precum jaful făcut asupra boierilor de Ioan Mavrocordat, când aceştia plătiră pentru el mucarelul, împunerea de dări urieşe pe popor făcute de Grigore Ghica în a doua lui domnie şi altele de aceste [61], fără a arătà nici un soiu de indignare pentru asemene fapte, ci le povesteşte ca nişte împrejurări ce s'ar fi cuvenit să fie. Numai într'un rând arată el oare care pornire sufletească, anume asupra lui Constantin Mavrocordat, şi atunci însă din punt de vedere boieresc şi nu naţional, anume că ar fi dat prea mare volnicie ţăranilor [62]. Departe de a exclama că mai curând ar lipsì rugina de pe fier decât Grecii din Moldova, el găseşte preà firesc lucru că Grigore Ghica să fi pus ispravnici şi din Greci, *de oarece* adusese mulţi cu el [63]. Dacă vreodată Cogălniceanu puteà să-şi arate şi părerile lui asupra neamului străin, apoi fără îndoială că aceasta trebuià s'o facă cu prilejul povestirei pribegirei în masă a boierilor pe timpul lui Constantin Racoviţă, pribegire întreprinsă de răul miniştrilor Greci ai domnului, Stavarache şi Enache [64]. Cu toate aceste el nu-şi manifestează simţimintile prin nici un cuvânt, fiindcă ele erau străine de sufletul său înstrăinat.

Astfel istoriografia moldovenească, care ridicase atât de sus simţimântul naţional sub condeiul lui Ioan Neculcea, ajunge a dispăreà la sfârşit, ca acele râuri din pustiurile Africei şi se înghit de căldura năsipului. Tot ca un cronicar trebuie privit, însă pentru părţile istoriei contimporane cu el, şi Manolache Drăghici care scrise *Istoria Moldoviei pe 500 de ani*. Deşi tipărită în 1856, ea a fost de sigur cunoscută cel puţin de prietenii şi cunoscuţii săi. Drăghici este încă aprins de iubire de ţară, încât dă o vrednică pereche lui Zilot Românul şi Dionisie Eclesiarhul.

Inălţarea simţimântului naţional, este însă susţinută în Moldova prin alte creaţiuni literare, de o valoare cu atât mai mare, cu cât ele alcătuesc monumente neperitoare a le cugetărei şi limbei poporului român. In primul loc este vestitul Necrolog al lui Ştefan cel Mare, un fel de cuvânt de îngropare al marelui domn, alcătuit de un autor necunoscut, însă învederat nu la moartea lui, ci ca o târzie aducere aminte în veacul al XVIII-lea. Intre alte rostiri care îndegetează atare timp ca pe

[61] *Ibidem*, p. 213 şi 218.
[62] *Ibidem*, p. 197—198.
[63] *Ibidem*, p. 217.
[64] *Ibidem*, p. 228.

acel ce a dat naştere necrologului, amintim pe următoarea : „Insuşi şi *până azi* țara aceasta cu dreptele lui aşăzări se ține". Aiurea vorbind de putința de asuprire a domnului, spune despre el „au nu poate omorâ, nu poate jefuì, nu poate asupri, nu poate necăji fără de frică şi cu atâta mai amar cu cât nici a te jălui n'ai cui?" Atare cuvinte nu s'ar puteà potrivì pentru vremi mai noue de cât veacul al XVIII-lea. Cuvântul de *idee*, pe care-l găsim în acest necrolog, ne arată însă că el nu poate data nici din veacul al XVII-lea, când atare termin nu se întâlneşte. Laudele aprinse a le celui mai mare domn al poporului român porniau însă din un cuget însuflețit de iubirea de țară, care-şi rostea înminunarea lui pentru marele erou prin nişte accente potrivite cu însemnătatea subiectului tratat. Şi că autorul îşi dă seamă de deosebirea între timpul în care scriea şi acel de glorie pe care-l sărbătoria, se vede de pe împrejurarea că el apasă asupra faptului că Ştefan cel viteaz şi biruitor erà voevod pământean, opunând fără îndoială meritele băştinaşului, domnilor străini pe care-i aveà sub ochi. Pentru a puteà judeca cât de înălțătoare a conştiinței naționale trebuià să fie o atare aprețuire a marelui erou al neamului românesc, reproducem numai perorațiunea acestui minunat monument de elocvență română : „Acest viteaz nebiruit, acest domn vestit acest stăpânitor puternic, au doară țărnă va să se facă? Intr'acest mormânt să se închiză toate vredniciile lui? Acest trup carele cu armele fulgerà peste vrăjmaşi şi ca un trăsnet îi oboria, ce? acum pe năsălie fără de mişcare, gătit spre putrejune şi mâncarea viermilor! O ceas groznic! Stâncă primejdioasă de care toți ne lovim, unde nădejdele noastre cele dulci pentru puterea noastră se sfarmă şi norocirea cade; moarte nemilostivă care pe toți ne cerneşti, ne rumpi întâi inimile, răpind pre fii, pre frații, pre părinții noştri, şi mai pre urmă și pre noi ne îngropi în pământ! Viață amăgitoare, care ne îndulceşti toate simțirile ca mai cu amar să te pierdem" [65] !

O altă lucrare ce se aflä în toate condicile aflate, copiată alăturea cu Necrologul lui Ştefan, şi care este fără îndoială

[65] Acest *Necrolog* a fost publicat pentru prima oară de M. Cogălniceanu în *Arhiva românească*, I, p. 29—57, comunicat fiindu-i de C. Hurmuzaki care l extrăsese din o condică în care se aflau şi alte lucrări, scrise toate de aceeaşi mână, precum *Cuvântul unui țăran către boieri*, *Cuvânt pentru răbdare*, *Corespondență între doi străini asupra obiceiurilor româneşti* şi mai multe acte privitoare la ocupația rusască din 1769. Atare condică s'a reaflat în mai multe copii, reproducând aceleaşi texte, însă cu oare care variante în conținutul lor.

Acest cuvânt s'a atribuit de unii lui Vartolomeu Măzăreanul, care scrisese şi o Istorie a lui Ştefan cel mare după Ureche. N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, p. 301 şi *Ist. lit. rom. în sec. XVIII-lea*, I, p. 541. Hasdeu, *Ateneul Român*, I, 1861, p. 202 atribue acest cuvânt logofătului Grigoraş. Ovid Densuşianu *Viața nouă*, 1909, p. 278 crede că este un falsificat mai nou. In ce interes?

din aceeaşi epocă (sfârşitul veacului al XVIII-lea) este aşa numitul „cuvânt al unui ţăran către boieri", alcătuit de sigur de vr'un boier din partida naţională în scopul de a biciui pe Greci şi pe oamenii acei ce le îmbrăţeşeau apucăturile. Tema închipuitului ţăran este că sprijinul boierilor este în ţărani, şi deci ar trebuì să le întindă o mână de ajutor, spre a-i scoate din adânca mizerie în care s'ar afla. Arată că aşa erau lucrurile din vechi, „când boierii nu-şi petreceau viaţa în ocărâtă lene, nici umblau după porturi muiereşti, nici se întreceau de a-şi face case mari. Ei apărau ţara şi poporul şi erau vrednici să se numească boieri; acum însă nişte *venetici* îi supun, către care cu ocară se linguşesc şi se cuceresc, lăsând poporul să se pedepsască în amare chinuri". Tot cu o apăsare şi ca o dorinţă de lărgire a culturii româneşti trebue privit frumosul raport al Mitropolitului Iacov Stamati (1793 — 1803) fără dată, către Domnitorul Ţărei Moldovei asupra stărei şcoalelor. Mitropolitul se arată în el om învăţat şi doritor de a facesă infloreascǎ limba moldovenească. El expune nişte principii pedagogice care par împrumutate din Rousseau şi Pestalozzi, bunăoară că înnaintarea cunoştiinţelor trebue să meargă de la cele ştiute la cele neştiute, apoi că nu este bine a se îngreuià mintea ucenicilor cu mulţime .... şi că această minte trebue odihnită căci când mai puţin osteneşte mintea, atunci după odihnă se arată mai mare şi mai puternică. Apoi Mitropolitul după ce laudă limba elinească arată şi nevoia cunoştiinţei celei latineşti care poate slujì mai ales spre îndreptarea şi împodobirea limbei moldoveneşti.

Opoziţia literară contra Grecilor îmbracă apoi o nouă formă, aceà a a criticei stărei de lucruri existente. In 1803 divanul Moldovei se vede adânc mişcat prin o asemene critică anonimă, trimisă după cât se vede domnului însuş, prin care un nemulţumit cu regimul acelor timpuri făceà „pomenire arătătoare de un cuget a nesupunerei franţuzeşti, cutezând a zice şi către stăpânire cuvinte de îngrozire, cu chipul acesta că de nu se va împlini fără prelungire voinţele lor, se vor ridica cu toţii". Divanul propune să se încunoştiinţeze împărăţia despre atare împrejurare, ca nucumva să presupuie că atare „mişcări viclene ar fi pornite din parteà ţărei". Domnul hotărăşte prin rezoluţia pusă pe anafora că „netrebnicul izvoditor scârbavnicei scrisori purtătoare de ocarnică bârfire să se pedepsească după măsura cugetărei sale", hotărâre care probabil nu fù adusă la împlinire, din pricina nedescoperirei autorului acelui pamflet [67].

---

[67] Anaforaua din 1801 Martie 29 şi Hrisovul din Aprilie acelaş an în *Uricarul*, III, p. 57—64.

Că și în Moldova opoziția în contra Grecilor se menținea în domeniul intelectual, se vede de pe aceea că îndată după căderea lor se ivesc împotrivă-le satire pline de ură și de venin, asemenea celor întocmite în Muntenia de protosinghelul Naum Râmniceanu. Cea mai însemnată, și care s'a păstrat în întregimea ei, este așa numita jalnică tragodie a vornicului Alexandru Beldiman [68] care deși foarte slabă ca concepție poetică, este însemnată ca protestare a simțimântului național, deslănțuit în toată libertatea lui contra de mult urgisiților Greci. El însemnă ziua în care Ipsilanti intră în Iași, ca „începutul osândei țărei și năcazul cel amar"; jelește chiar pe Turcii cei uciși și prădați de Greci, care „cu cât priviau folosul cu atâta se iuțiau". El ocărăște pe Greci în toate chipurile, arătând cum „veniți goi în haine proaste, în abale îmbrăcați, după ce au făcut stare și toți s'au îmbogățit, în sânul patriei noastre ei întăi au pus cuțit". Dar Beldiman se arată tot atât de neîncrezător și față cu poporul român, când spune într'un vers ca „arma noastră fiind plugul, de la noi ce așteaptă?". Tot deaceea Beldiman are ochiul închis asupra răscoalei lui Tudor Vladimirescu, hulind și desprețuind pe acest apărător al țăranilor. Al doile poet mai însemnat al acelor timpuri este Costache Konache care însă nu contribue decât doară prin ceea că scrie romanul la redeșteptarea neamului, căci poeziile lui sunt toate erotice iar nu naționale.

In afară însă de producerile literare spiritul național se mai manifestează la Moldoveni și pe alte căi. Așa pe lângă școalelele de preoție românești ce au existat totdeauna în timpul Fanarioților pentru formarea preoților trebuitori la slujba bisericilor sărace, se înființează către sfârșitul stăpânirei grecești două centre mai mari de cultură românească. Seminariul Veniamin dela Socola și școala de inginerie a lui Gheorghe Asaki.

Școala din mânăstirea Socola de lângă Iași, fu înfiiințată la început tot ca o școală de preoție, însă mai înaltă de cât celelalte școli de asemenea natură în ființă până atunci. Ea și poartă numele de școala de catehezie, în hrisovul său de întemeiere din anul 1804, sub domnia lui Alexandru Moruzi [69]. Mânăstirea Socola fusese la început înființată pentru maici încă la 1571, de Sultana fiica călugăriță a lui Alexandru Lăpușneanu [70]. Strămutându-se maicile de aice în mânăstirea Agapia și prefăcându-se Socola în mânăstire de călugări, a și fost înzestrată cu școala de catehezie. Deosebirea între școala aceasta

[68] Titlul ei adevărat este: *Eteria sau jalnicele scene prilejite în Moldova din năvălirile Grecilor la anul* 1821.

[69] Reprodus de C. Erbiceanu, *Istoricul seminarului Veniamin din mănăstirea Socola*, Iasi. 1885, p. 30.

[70] Melchisedek, *Chron. Romanului*, I, p. 197.

şi celelalte şcoale de preoţie consta în aceea că în ea se învăţa şi gramatica [71]. Cei întâi dascăli la această şcoală au fost Constantin Enachi şi un călugăr Ioil [72]. In 1806 Moldova fiind ocupată de Ruşi, seminarul se desorganizează, fondurile fiind luate de ocârmuirea rusească, cu atât mai mult că şi mitropolitul Veniamin, întemeietorul lui, se retrase la 1808 din scaun, lăsând locul lui Gavril Bănulescu. Când se întoarce în mitropolie în 1812, cea dintâi grijă ce o avù fù de a reîntocmi iarăşi a lui creaţiune, sporind-o însă şi adăogind-o. Programul studiilor se îmbogăţi, pe lângă cele bisericeşti, cu gramatica, aritmetica, istoria lumei, filosofia şi limba latină, după cum se vede aceastã din o cuvâtarea rostită de elevii seminariului la anul 1815 în faţa mitropolitului Veniamin [73]. La 1813 se ţine o *ispitire* (examen) la care stau de faţa atât mitropolitul cât şi domnitorul Scarlat Calimah, cu care prilej dascălii rostesc mai multe cuvântări în limba română. La Crăciun dascălii rostesc iarăşi o cuvântare în româneşte, care într'o limbă greoae şi întortochietă, sărbează totuşi faptul că s'au învrednicit, ca şi un „Moldovan să-şi poată deschide gura în limba sa, să grăiască de figuri siloghismiticeşti, să îndrăznească a se despolălui, sau a vorbì în a sa limbă de a sa credinţă". In o altă cuvântare rostită de elevi către mitropolit, la serbarea învierei, ei adaog, pe lângă mulţumirile profesorilor, pe ale lor, spunând că „noi ucenicii nu avem altă gătire răsplătitoare, decât cântăm vredniciile mărirei voastre şi bunele scoposuri, lăsând în aducere aminte şi fiilor noştri, că niminea altul încă n'au fost până în veacul nostru carele să fi poleit mai mult neamul românesc cu folosul ştiinţelor". Tot pe atunci, 1814 existà şi o altă şcoală „normalicească" la biserica sf. Neculai cel Domnesc sub învăţătorii Cristea Macarie şi Constantin Psaltul. Avea două clase şi se învăţa în ea *în româneşte*, cetirea, scrierea, ortoepia, gramatica, tâlcuirea religiei, simbolul şi cântările bisericeşti. Erà deci o şcoală asemănătoare celei dela Socola, poate cevà mai inferioară. Calimah o întăreşte şi pe aceasta [74].

Atare necontenită sporire a conştiinţei naţionale, întărită tocmai prin învăţământul în limba ţărei, merse curând mai departe. Ea începù a se gândì la începuturile neamului românesc, la Romani, pe care cu fală îi amintea, punând deci mintea poporului moldovan pe pârtia cea roditoare pe care umblase în vremuri mai vechi scriitorii săi din veacul al XVII-lea, iar în cele

[71] Gh. Asaki, *Cvestia învăţăturei publice*, p. 9.

[72] Erbiceanu *l. c.*, p. 34 care citează dipticul seminarului.

[73] *Ibidem*, p. 37.

[74] *Din domnia lui Calimah*, de V. A. Ureche, în *An. Ac. Rom.* II, tom., XXIII, 1901, p. 229 (41) Ureche reproduce şi orariul claselor din 24 Ianuar 1814. Comp., p. 231 (43) hrisovul de miluire al lui Calimah.

mai noue marii apostoli ai românismului în țara de peste munți. Un școlar spune într'o cuvântare: „Pentru că măcar să se fi deghinat această ramură (Românii) din Romul cel mai slăvit al neamului românesc, măcar că rătăcirea sa îl păvățula ajunge la această țară a Dachilor, însă după cum se zice că vița de vie are să învie, în acele ce se ating de a lor voinicie, ei au fost spaima și groaza stăpâniilor megieșite în a se apăra pre sine. Pre Polojăni nu plugari ci târâtori plugului de a ara, să samene ghindă spre pomenire i-au supus, și până astăzi se văd copaci în Bucovina, Dumbrava roșă se chiamă" [75]. In acest limbagiu greoiu și nedestoinic dascalul Enache rostià prin gura elevului său o mare idee: îmbinarea originei romane cu vitejia străbunilor noștri proprii.

In anul 1813 erà să vină mitropolitului Veniamin un ajutor însemnat în sprijinirea mișcărei de regenerare către care el se devotase. Gheorghe Asaki se întoarce în acest an dela învățăturile pe care le făcuse în țări străine și-și pune silințile alăturea cu acele ale lui Veniamin, pentru a îndruma poporul moldovenesc pe calea culturei.

Gheorghe Asaki erà fiul lui Leon sau Lazăr Asaki, preot cărturar, învățat după cât se vede în școalele grecești, și deprins a prețui binefacerile învățăturei. Și Leon Asaki erà cărturar și produsese două lucrări: *Jucăria Norocului* și *Bordeiul Indian* a lui Berardin de St. Pierre. In prefața acestei din urmă traduceri scrisă în 1821 Leon Asaki arată cum limba română s'a urzit din cea latină într'o epocă cu acea italiană, franceză, spaniolă și portugheză. „După cursul celor mai mult de o mie de ani vedem astăzi treziți și pe Români, cu multă opinteală sârguindu-se în toate trei țări a-și aduce limba la căzuta (cuvenită) ei stare. Sărăcia limbei se poate tămăduì împrumutând dela maica limbii noastre, și a le alcătuì (cuvintele) după caracterul ei, iar unele cuvinte ale înnoi din cărțile cele vechi ale Romanilor". [76]. Tatăl lui Gheorghe fiind deci o minte deschisă către cultură și vroind să dea fiului său o cultură încă mai temeinică decât acea ce o dobândise el, se strămută la Lemberg pentru a așeza pe fiul său la învățătură în școalele de acolo. Tânărul Asaki începù studiile sale la vârsta de 9 ani, și le duse cu atâta izbândă în cât la acea de 17 dobândise titlul mult râvnit de doctor în filosofie. El se aplicase cu deosebire la studiul matematicilor teoretice și practice, la arta ingineriei și arhitecturei. El ridică planul Lembergului și zidì o mare casă în suburbiul Haliciu. La 1804 Gheorghe Asaki se întoarse în Iași și făcù un plan după care se zidiră casele

[75] Toate aceste discursuri reproduse de Erbiceanu *l. c.*, p. 40 și urm.
[76] N. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII-lea*, II, p. 513.

principesei Elena Sturza Păstrăvanu lângă sf. Neculai cel sărac (astăzi proprietatea d-lui V. Skuly). Imbolnăvindu-se curând după aceea, se duse iar în străinătate după sfatul unui medic german, Walter, pentru a schimba clima, unde însă el se apucă din nou de învăţătură. In 1805 el studià matematicile la Viena şi se ocupa şi cu pictura. In 1806 intrând Ruşii în principate, tatul său îi scrie să revină în ţară, unde i se oferea un post în corpul de ingineri al armatei ruseşti, cu gradul de locotenent. Tânărul Asaki însă nu primeşte propunerea, de şi erà ademenitoare, şi se apucă de studii clasice, iar în 1809 se hotărăşte a merge la Roma [77]. Aice scrie el prima lui poezie în limba română, Oda la Tibru, care conţine între alte frumoase versuri şi pe aceste două neasemănate;

Un Român al Daciei vine la strămoşi ca să sărute
Ţârna de pe a lor morminte şi să 'nveţe-a lor virtute;

iarăşi ideea originei romane, care în orice parte poporul român săpa ogorul culturei, răsărea ca o plantă plină de rodire.

Introducându-se în ţară în 1813, găseşte aici domn pe Scarlat Calimah, dela care cere învoirea a deschide în şcoala domnească din Iaşi un curs de inginerie şi hotărnicie *în limba română*, aşa ca să poată forma oameni speciali în această ramură. Anume pe atunci se simţise în Moldova nevoia de „a se face rădicări de planuri de moşii cu meşteşugul geometricesc, întocmai după starea locului" cum spunea hotărnicia din 1815 [78]. Propunerea lui Asaki răspunzând la o trebuinţă reală, fiind neapărată nevoie de ingineri hotarnici români care să uniască pelângă ştiinţa trebuitoare şi putinţa cetirei vechilor documente, fu primită de domn şi astfel în 1814, se începe cursul acestei materii lângă şcoala grecească, care tocmai pe atunci erà în deplină înflorire. Relaţia istorică asupra şcoalelor naţionale, înfăţoşată a examenul din 1838, spune asupra înfiinţărei acestui curs : „Nevoia de a aveà ingineri pământeni pentru necontenitele hotărâturi ale moşiilor, a fost îndemnat pe domnitorul Scarlat Calimah, de fericită aducere aminte, de a aşăza pe lângă şcoala elinească o catedră de învăţătura acestui ram ,şi d-l Gh. Asaki întâiaoară a paradosit în limba naţională, la 1814, un curs de matematică teoretică şi aplicaţie practică, geodezie şi arhitectură, din care în 1819 au eşit câţiva tineri, care şi acum plinesc lucrări de inginerie" [79]. Elevii lui Asaki erau mai toţi fii de boieri; între

[77] *Notiţa autobiografică* a lui Gh. Asachi, Iaşi, 1863, reeditată de fraţi Şaraga în 1890, şi împărtită cu prilejul desvelirei statuei marelui om.

[78] Iorga, *Doc. Calimahi*, I, p. 526.

[79] *Buletinul foaiei oficiale a Moldovei*, pe anul 1838, No. 55. Asaki fusese numit în 15 Noemv. 1813. *Adaos literar la Albina românească*. Ian. 1861. p. 9.

alții erà însuși fiul domnului Alexandru Calimah. Din clasa de jos erau numai Petru Asaki nepotul profesorului, un Neamț Osvald Scarlat și Daniil Skavinski [80] poetul care își caracterizază el însuș chipul prin următoarele două nostime versuri :

Daniil Skavinski cel mititel la făptură
Pe care-i plăcu naturei a-l lucrà 'n miniatură.

Asaki pentru a-și putea face cursul, alcătui în românește un manual complet de matematică : aritmetică, algebră, geometrie, trigonometrie și geodezie, din care s'au tipărit mai târziu numai cele trei d'întâi. In urma unui examen public făcut în limba română în 18 Iunie 1818, mai mulți tineri căpătară învoirea de a practica arta ingineriei, întrucare Fotaki Ghețu care dobândi oarecare renume în această profesiune, și Osvald Scarlat. Școala lui Asaki fiind așezată în localul chiar al Academiei grecești, deșteptă ura grecilor și pârile contra profesorului român din partea marelui dascăl chiar de epistimuri, Dimitrie Panaioti Gordela începură a curge către Scarlat Calimah care însă avea buna minte de a nu le luà în seamă [81]. Așa că școala își ajunse rezultatul țintit de ea de a forma inginerii de care țara aveà nevoie. Dar odată acest țel îndeplinit, ea fu desființată necrezându-se că ar fi de nevoie a se înmulți pe fiecare an numărul inginerilor hotarnici. Pe lângă rezultatul practic dat de dânsa, ea contribuise a depărta prejudețul cel atât de dăunător limbei românești, că nu ar fi destoinică pentru predarea înaltelor învățături.

Tot Asaki face și prima încercare de a reprezenta o piesă de teatru în limba română, prin persoane din înalta societate, acele care își găsiau o petrecere în reprezentarea tregediilor în limba greacă. El alcătuește un fel de idilă după Florian, *Mirtil și Hloe*, jucată de D-na Șubin n. Ghica, prințul Ghica și D-l Constantin Sturza [82], dându-se reprezentația în salonul lui Constantin Ghica. Incercarea rămase însă fără urmări, și teatrul român propriu zis nu luă naștere decât mult mai târziu.

Tot pe atunci boierul învățat în legi Andronache Donici care învățase în școala grecească [83], dar se îndeletnicise în deosebi și cu limba latină și cu studiul legilor, scrie un manual pentru învățarea legilor, tipărit în 1814, în vremea legiuitorului Moldovei,

---

[80] *Cvestea învățăturei publice*, p. 11, nota, dă numele tuturor elevilor lui Asaki.

[81] Amănuntele luptei în N. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII-lea*, II, p. 518.

[82] T. Burada. *Studii asupra conservatorului filarmonic dramatic*, p. 4. A dintâi încercare de a pune pe românește o piesă de teatru care însă nu fu jucată este traducerea dramei *L'Achille in Scio* de Metastasio, traducere făcută de Iordache Slătineanu și publicată în Sibiu în 1797. *Bibliografia românească veche* de I. Bianu și N. Hodoș II, No. 611.

[83] Dovezile mai sus. p. 190.

domnul Scarlat Calimah, cu sprijinul mitropolitului Veniamin, în tipografia mitropoliei. Scrierea lui Andronache Donici [84]. este alcătuită în chip practic, aşa că se slujească şi de călăuză judecătorilor în aflarea capitolelor corespunzătoare din pravilile împărăteşti. In introducerea lucrărei sale, Donici expune în prescurtare istoria dreptului; trece după aceea la expunerea dreptului natural, şi arată însfârşit scopul ce l'au următit în alcătuirea ei, spunând că s'au sârguit cu multă strădanie a întocmi această carte, precât au fost prin putinţă, spre a se înţelege mai cu lesnire tâlcuirea pravililor, spre a se aflà puse în rânduială toate pricinile, adăogând şi obiceiurile cele aprobăluite a pământului Moldovei, şi subsemnând „sârguitorul pentru patrie Andronache Donici".

Chiar în anul ce precedă mişcarea revoluţionară, mitropolitul Veniamin şi cu Gheorghe Asaki, ambii însufleţiţi de cea mai vie dorinţă pentru redeşteptarea şi înavuţirea minţei poporului român, se sfătuesc asupra mijloacelor de a aduce seminarul dela Socola la o mai bună înflorire. Deşi reîntemeiat la 1812, el mergea foarte greu, aşa că în 1820 pe lângă ştiinţile bisericeşti se preda în el numai gramatica de către un dascal, după sistemul lui Radu Tempea [85]. Veniamin şi cu Asaki îşi asociază pe vornicul Mihaiu Sturza, cel mai învăţat dintre tinerii boieri ai acelui timp, şi ei împreună cad peste o idee care trebuia să aibă urmările cele mai roditoare asupra culturei poporului românesc din principate, anume aceea de a aduce profesori români din Transilvania, de oarece în Moldova erà greu de a se găsi oameni destoinici pentru atare treabă [86]. Cei patru profesori aduşi de Asaki din Transilvania fură: Ioan Costea pentru retorică şi poetică, Ioan Manfi pentru limba latină, Vasile Fabian sau Bob pentru teologie şi doctorul în filosofie şi medicină Vasile Popp, unul din Românii cei mai învăţaţi de peste Carpaţi, căruia fu încredinţată pe lângă profesarea mai multor obiecte şi direcţia seminariului. La începutul lui Noemvrie 1820, Asaki veni în

[84] *Adunare cuprinzătoare pe scurt din cărţile împărăteştilor pravile spre înlesnirea celor ce se îndeletnicesc întru învăţătura lor alcătuită cu osteneală şi osârdie de boierul Moldovei* Andronache Donici, Iaşi. 1814. Cartea lui Andronache Donici nu este deci o *lege*, ci un studiu. Se află încă o carte mai veche de învăţare a legilor, acea scrisă pe timpul ocupaţiei ruseşti din 1769—1774, din ordinul împărătesei Ecaterina, întitulată *Invăţătura a însuş stăpânitoarei măriri Ecaterina al II-lea pe timpul ocupaţiei armelor ruseşti prin graful Rumanţov tipărită de mitropolitul Gavril şi tălmăcită de Toma al II-lea logofăt*, 1777 August 14". Se află în bibl. rămasă dela C. Erbiceanu.

[85] Gh. Missail în *Buletinul instrucţiunei publice*, 1860, p. 172.

[86] *Chestia învăţăturei publice*. p. 12. Incă din 1815 mitropolitul Veniamin vroise să aducă la seminarul Socolei pe un învăţat din Lemberg, Budai, rugând prin o scrisoare pe tatul lui Gh. Asaki „protoiereul Lazăr Asakievici, ce se afla pe atunci tot în Lemberg, a vedea ce matimă poate să parodosască în şcoala Socolei şi în ce limbi, şi cu ce s'ar mulţămi". *Uricarul* VII, p. 60.

Iași cu profesorii săi [87]. Atare sprijinire a culturei române din principate cu Români de peste munți care se îndrumă în Muntenia prin Gheorghe Lazăr, în Moldova prin profesorii aduși de Gheorghe Asaki, întări încă ideile pe care se întemeia reînvierea naționalității române, mai ales că apăsarea grecismului trebuia să lovească mult pe învățații transilvăneni, nedeprinși cu ea. Așa Vasile Popp reflectând la revoluția grecească, care izgoni înapoi pe dascalii ardeleni, afară de Vasile Fabian care rămase în Moldova spune că : „părintele Veniamin, mitropolitul Moldovei și Mihaiu Sturza inspectorul școalelor au lucrat cu mari jertfe ca să statornicească limba română în patria lor. Nu numai profesori transilvăneni au chemat la sine, dar și mănăstirea Socola cu toate veniturile ei muzelor o au închinat. Și batăr că locuiau acele muze la câmp (pentrucă în politie se răsfățau cele străine), totuși mari roduri ar fi adus, dacă acea nefericită revoluție, a căruia urme și până astăzi se văd în Moldova, nu le ar fi alungat din dulcea lor odihnă" [88].

Deși încercarea de a reînvià cultura românească în principate prin ajutorul acelei de peste hotare, se zdrobi în ambele țări de furia revoluției deslănțuite în 1821, ideea rămase, și fiind reînnoită mai târziu în vremuri mai liniștite, adause către izvorul ce începuse a picura în țările române, unda mai bogată ce vuia cu putere dincolo peste munți.

Conștiința națională a poporului român fusese deci copleșită, nu însă ucisă nici înăbușită de cultura fanariotă. Trezirea spiritului românesc din veacul al XVII-lea se perpetuase prin o lungă serie istorică, ce când apărea mai la suprafață, când se retrăgea mai spre fund, până ce îndurătoarele vremuri ridicară depe sânul țărilor române, apăsarea stăpânirei străine. Atunci veni și poporul românesc în apele lui adevărate și epoca românismului își deschidea însfârșit calea, după secoli lungi de înstrăinare a gândirei românești.

---

[87] *Buletinul instrucțiunei publice* pe 1865—1866, p. 174 — 1'8. Comp. *Oareși care trăsuri din viața răposatului pharnic Vasile Fabian sau Bob* în *Foaia pentru minte*, 1840, No. 31—34.

[88] In disertația dela începutul psaltirei lui *Pralea* citată de d-l Erbiceanu, *l. c.*, p. 52.

TRANSLATIO TESTAMENTI PIE DEFUNCTAE PRINCIPISSAE PAGONAE CANTACUZENAE

Cum ego me vidissem in hae aegritudine valde infirmam, verebar ne sit haec ultima hora temporalis meae vitae in hoc vano mundo, destinavi existens adhuc in sana mente ac consideratione scribendum hoc testamentum curare, ut notum sit, ubi et quid alicubi remansit. Ne consequantur post meum obitum, cum res innotae essent, lites, neque fiat iniuria alicui, sic ergo secundum meam conscientiam significo :

In primis hoc dico, consulo, admoneo, obtestor, jubeo et sub interdictione omitto inobedientem meae postremae voluntati.

Meis filiis Rudolfo et Constantino cum illorum a Deo data familia ut semper vivant christefideliter in fraterna unione et charitate, similique modo consulant ac mandarent suis adhaerentibus atque descendentibus, siquidem unio ac charitas fraterna aedificat et auget domos ac familias. Itaque consequenter prout aio, habebant meam maternam benedictionem, quam tota ex anima illis do a Deoque supplico.

Primo mea debita haec sunt : sexcenti floreni (600 fl.) hungarici quos accepi a D-no Paulo Coronense mercatore cui pro pignore meum argentum in mea necessitate dedi et obligationem pro eorum interesse, sicut scriptum est, illud argentum nominatim, quod sacerdoti Eustathio protopresbytero Ecclesiae Bulgarensis coronensis notum est.

Secundo debeo sexcentos florenos D-nae comitissae Telekianae, cui pro pignore duos agrifundos dedi qui jacent in Transilvania trans Alutam, sine alio interusurio, quemadmodum et mea obligatio sonat.

Tertio ac postremo mutuo accepi a mea nuru Anna, uxore mei filii Constantini Cantacuzeni quatuor millia florenorum germanicorum, cui meam obligationem dedi sine interesse. Notum sit et hoc, quod aurea crux Constantiniani ordinis adamantibus atque rubinis ornata una cum memorato argento sit qua pig-

nus et onmes sub meo sigillo obsigillata Coronae remisi in manibus protopresbyteri Eustathii quatuor cistas cum tela et vasibus stannensis et ahensis meo sigillo sigillatas (so der Satz im akt).

In nostro pago Recse adhuc existentes res prout notum est, remissae sunt apud inspectorem, siquidem mei filii possesores sunt, istas paucas res reperire et asquirere poterunt.

Remanet unum aureum repetitum horologium una cum aurea catena in Viennae. Reliqui in pago Recse aliquam cistam cum tela aliisque rebus obsigillatam, quam Coronam ad protopresbyterum Eustathium deportandam curavit. Itaque ut mea debita persolvantur jubeo meum filium Constantinum sollicitare apud suam Majestatem ut notae restantiae meae pensionis persolvantur sicque pignora redimi poterit. Ac ille pro mea anima, obstrictus sit eleimosynas dare quemadmodum et jussi. Insuper omitto ac mando meo filio Constantino post meum obitum ut curam habeat in mea famulitia, quae mihi fideliter servierunt utpote Bucor, Catherinam et Stancam puellam etc., ne illis molestias inferat, ac si voluerint in pagum Recse redere assistat eis, ut eo pervenire possint.

Propter pagos in Valahia existentes mei filii qua legitimi possessores sicut parentes unanimiter et simul possideant.

Litteras quas maxima cum supplicatione scripsi propter meam pensionem ut quartales restantiae a Sua Majestate persolvantur ad liberationem meorum debitorum faciat Sua Majestas misericordiam ut quotannis bis mille florenorum nomine pensionis meis filiis eorumque liberis concedatur, propter merita Cantacuzenae domus, porrigat meus filius Suae Majestati, incumbatque ut definiatur haec res. Eosque sub magna maledictione relinquo, qui se meae huic sententiae opponerent, obsequentes vero benedictionem Dei et meam in aeternum consequitur.

Pagona principessa Cantacuzina

L. S.

Translata fuit Vienae 9 Ianuarii 746.

Asarias ieromonachus sancti sepulchri et confesor attestor.

La presente scrittura osia testamente dettatomi dalla sudetta signora principessa l'ho scritto Iio Vladislas de Malaesco.

Parthenius Paulovicz praepositus patriarchalis ac parohus Viennensis ecclesiae Graecorum, attestor quod testamentum per me a verbo ad verbum translatum est ex originali Valachici idiomatis.

(Autentificat de notarul Theophilus Heroldt. Autentificarea notarului certificată de assesorul C. R. al mitropoliei Vienei).
Collaţionirt und mit dem hierortigen Akte gleichlautend befunden.

Wien den 20 April 1881.

Edmund Widlitzka

Kanzlei Arhivs Director des Reichs-Kriegs-Ministerium.

Traducerea Testamentului bine credincioasei defuncte, principesei Păuna Cantacuzino.

Văzându-mă în această boală foarte slăbită şi temându-mă ca să nu mă ajungă ultimul ceas al vieţei pământeşti, m'am hotărît, fiind încă în întregimea minţei mele să scriu acest testament, ca să fie cunoscut ce şi unde îmi sunt averile mele. Ca să nu se nască dup moarte, din neştiinţa lucrurilor, procese şi să se facă cuiva nedreptate. Aşa dar dispun după conştiinţa mea următoarele:

Mai întâi aceasta o zic, povăţuesc, sfătuesc, mă rog şi poroncesc şi las, sub blestem spre ascultarea voinţei mele celei de pe urmă.

Că fiii mei Radu şi Constantin cu familiile date lor de Dumnezeu să trăiască tot deauna creştineşte şi într'o unire fraternă şi iubire, să-şi întărească casele şi familiile. Aşa dar după cum spun, să aibă a mea maternă binecuvântare. pe care le-o dau din toată inima.

Mai întâi datoriile mele sunt următoarele: 600 de fiorini ungureşti pe care i-am primit dela d-l Pavel neguţitor din Braşov şi căruia ca amanet i-am depus a mea argintărie la nevoile mele şi cu îndatorire de procente după cum este scris. acea argintărie anume care este cunoscută preotului Eustatiu dela biserica Scheilor din Braşov.

Al doilea am de dat 600 de fiorini comitesei Teleki căruia ca amanet i-am dat două moşii care sunt în Transilvania dincolo de Olt, fără dobândă, după cum sună sinetul meu.

Al treilea şi cel de pe urmă am primit împrumut dela a mea noră, soţia fiului meu Constantin Cantacuzino, patru mii de fiorini nemţeşti. căreia i-am dat sinetul meu fără dobândă. Să mai fie cunoscut şi aceasta că crucea ordinului Constantinian, împodobită cu diamante şi rubine împreună cu amintita argintărie să fie ca amanet, şi toate lucrurile pecetluite cu pecetea mea le-am trimis la Braşov în mâinile preotului Eustatie şi patru lăzi cu pânzărie şi vase de cositor şi de aramă pecetluite cu a mea pecete (aşa fraza în act).

In satul nostru *Rece* lucrurile ce mai sunt după cum este cunoscut şi sunt încredinţate inspectorului, după cum fii mei au în posesiune, aşa vor putea găsi şi dobândi acele puţine lucruri.

Mai rămâne un ceasornic de aur cu un lanţ tot de aur în Viena.

Am mai lăsat în satul *Rece* o ladă cu pânzării şi alte lucruri, pecetluite, pe care am îngrijit a o transporta la protopopul Eustatie la Braşov. Aşa dar pentru a se plăti datoriile mele ordon ca fiul meu Constantin să soliciteze la Maiestatea Sa plata rămăşiţelor pensiunei mele şi aşa să se poată răscumpăra amaneturile. Şi el să fie îndatorit a da de sufletul meu pomană precum am poroncit. Afară de aceasta mai ordon şi dispun ca fiul meu Constantin să se îngrijască după moartea mea de slugile ce m'au servit cu credinţă, de Bucur, Catinca şi copila Stanca, etc. ca să nu li se întâmple supărări şi dacă ar vrea să se întoarcă în satul *Rece* să le vină în ajutor spre aceasta.

Pentru satele existente în Valahia fiii mei ca legiuiţi stăpâni să le stăpânească împreună şi în comun.

Scrisoarea pe care cu mari rugăminţi am scris-o pentru pensia mea, ca trimestrele restante să se plătiască de M. S. spre achitarea datoriilor mele şi să facă M. S. milă ca în fiecare an să deie câte o pensie de 2000 de florini fiilor mei şi copiilor lor, pentru meritele casei Cantacuzineşti, să o deie fiul meu Maiestăţei Sale, şi să silească ca acest lucru să se facă. Las mare blestăm contra acelora ce se vor opune acestei a mele voinţi, iar binecuvântare acelor ce o vor asculta.

Păuna principesă Cantacuzino

A fost tradusă din originalul român (care s'a pierdut) la Viena în 9 Ianuarie 1746.

TABLA ILUSTRAŢIILOR

TABLA DE MATERIE

Pagina

Pagina